zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 29. siječnja 2,,4., godište VI, broj 121-122
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Jaques Rupnik – Darežljivost za Balkan

Marihuana i predrasude – Goldberger, Perasović, Dubreta

Boris Dežulović – S vampirima je lakše

Okrugli stol – Hrvatska književna scena

impressum

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451
fax: 4813-572

zarez

e-mail: zarez@zg.tel.hr
web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo:
Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik:
Željko Zorica
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ
izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez:
6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn
12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:
6 mjeseci 85,00 kn
12 mjeseci 170,00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____
adresa: _____
telefon/fax: _____
e-mail: _____
vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Sivo izvana, šareno iznutra

Nataša Petrinjak

***Sarajevske bilježnice*, broj 4, Media centar Sarajevo, 2003.**

Tek što smo zaključili 2003. godinu, uz slavlja dočekali sljedeću, evo ga već novi, četvrti broj *Sarajevskih bilježnica*. Otprilike isti broja stranica kao i prethodni brojevi, prepoznatljive rubrike, blizak dizajn, ostavljaju već dojam stabilnosti i sigurnosti. Iako su se projekti te inicijative gasili i nestajali i s mnogo većim brojem publiciranih brojeva, sive *sveske* izgledaju kao da će trajati.

Novi broj karakterizira i jedan od autora, Boris A. Novak, pjesnik, dramatičar, prevoditelj, esejist, predavač na Odsjeku za komparativnu književnost i literarnu teoriju Sveučilišta u Ljubljani, nekadašnji predsjednik slovenskog P.E.N.-a, danas predsjednik Mirovnog komiteta Međunarodnog P.E.N.-a, a koji je ispunio gotovo pola *Sarajevskih bilježnica*. Prije svega, tu je sjajan razgovor s Tarasom Kermaunerom koji osim očekivanog pregleda i kritike političke i kulturne slovenske scene, sadrži i neuobičajen osobni odnos prema Crkvi, te razmišljanja i emocije muškarca prema, primjerice, prijateljima, ocu, životu, o kojima gotovo nikad nemamo priliku čitati i saznavati. Nadalje, Boris A. Novak potpisuje i ogled o Andreju Medvedu, a njegov je i *Izbor* – predstavljanje flamanske književnice Monike van Paemel, jedne od najuglednijih suvremenih književnica na nizozemskom jeziku.

Književnim zajednicama zemalja iz kojih je većina autora i suradnika *Bilježnica* i kojima su, uostalom, namijenjene, sasvim će sigurno pozornost privući tema broja *Književnost i nacionalistička ideologija*. U uvodniku temata Velimir Visković je istaknuo: "Ovim tematom željeli bismo progovoriti o odgovornosti onih koji su, isturajući se u prijelomnim vremenima u uloge nacionalnih ideologa, lidera i bardova postali inspiratorima nasilja, terora, zločina kao sredstva za realizaciju *uzvišenih* političkih ciljeva. Mnogi su od njih i danas, unatoč krvavom iskustvu, spremni inzistirati na stajalištu kako svetost nacionalnih ciljeva opravdava sva sredstva, kako je čast ubijati za vlastitu naciju i državu. Stoga je naša dužnost upozoravati na takvu zločinačku svijest, na one koji svojim pisanjem inspiriraju nesnošljivost, potiču na zločin". Te su se dužnosti, kao i mnogo puta prije, i ovaj put prihvatili Predrag Matvejević, Slavenka Drakulić, Teofil Pančić, Enver Kazaz i mnogi drugi…

U prvom licu otkriva nam se Alma Lazarevska, dok je *Dnevnik* ispisao zapravo mrzitelj dnevnika Igor Mandić, koji tu formu smatra neprimjerenom i u pubertetskim i u zrelim godinama. U *Manufakturi*, kako se već uobičajilo – nova proza i poezija, Ive Brešana, Basrija Çapriqija, Jozefine Dautbegović, Ivice Duhović-Žakanić, Envera Kazaza, Sonje Manojlović, Andreja Medveda, Svjetlane Nedimović, Srđana Papića, Gocea Smilevskog, Ane Ristović i Jasmile Žbanić. *Polemiku* izazvanu napisom Sinana Gudževića u prošlom broju sada nastavljaju Senad Pećanin, Enver Kazaz, Drinka Gojković i Velimir Visković, a *Portret slikara* Dalibora Martinisa potpisao je Žarko Paić.

Java i košmar

Milan Pavlinović

Enki Bilal, *32. decembar*, Publika, Sarajevo 2003.

Sarajevska izdavačka kuća Publika je nakon prvog stripa Enkija Bilala *San Monstruma* (1998.) iz najavljene trilogije objavila drugi, *32. decembar*, koji je izašao samo nekoliko mjeseci nakon francuskog izdanja. Bilal je rođen 1951. u Beogradu kao Enes Bilal. Njegov otac, osobni krojač Josipa Broza Tita, bio je porijeklom Bosanac, a majka Čehinja. Godine 1961. obitelj seli u Pariz, a 1972. Bilal objavljuje u tadašnjem prestižnom strip-magazinu *Pilote* svoju prvu priču *Prokleti Bol*, njegov prvi i posljednji strip potpisan pravim imenom. Do danas je objavio preko 20 strip albuma, a nakon brojnih priznanja i nagrada (najznačajniji je *Grand Prix* u Angoulemeu 1987.) režirao je i tri filma. Jedini je crtač koji je postigao uspjeh, a nije radio serijale jer mu nije bio potreban stripovski junak da bi se nametnuo.

U *32. decembru* nastavlja se priča iz prvog dijela u kojoj troje protagonista Leyla, Amir i Nike u apokaliptičnom Sarajevu 2026. prolaze kroz košmarne i apokaliptične predjele razrušenog grada. Na Bilalov i scenaristički i crtački rad, s jedne strane je utjecala znanstveno-fantastična literatura, a s druge autori poput Baudelairea, Orwela, Kafke, Poa. Ovaj strip u boji pokazuje i sve odlike njegovog stila i sažima sve utjecaje: poetski tekst i filmsko nizanje tabloa vode čitatelja košmarnim predjelima stvarnog svijeta i unutarnjeg stanja likova. Također sekte u stripu predvode trojica samoproklamiranih karizmatskih vođa, što je moguća skrivena aluzija na trojicu lidera koji su doveli do sloma Jugoslavije.

Metak u srcu

U Knjižnici Ivan Goran Kovačić u Vukovarskoj 35 Krešimir Pintarić predstavit će u 5. veljače u 19 sati zbirku priča Borisa Becka *Metak u srcu Svetog Augustina*. Osim autora gostovat će i Nataša Govedić koja će govoriti o knjizi. Riječ je o prvoj knjizi koja je najprije objavljena u Srbiji i Crnoj Gori u izdanju *B 92*, a nakon nekoliko mjeseci i u izdavačkoj kući *Faust Vrančić*.

Filmski ritam

Premijera novog dokumentarca Igora Mirkovića

Dokumentarni film *Sretno dijete*, priča o glazbi i ljudima s ovih prostora na početku osamdesetih, premijerno se prikazuje tri dana za redom u Studentskom centru od 29. do 31. siječnja, što će biti početak prikazivanja filma u kino-mreži Hrvatske.

Hitovi i vicevi

Karlo Nikolić

Faruk Šehić, *Hit depo*, Buybook, Sarajevo 2003.

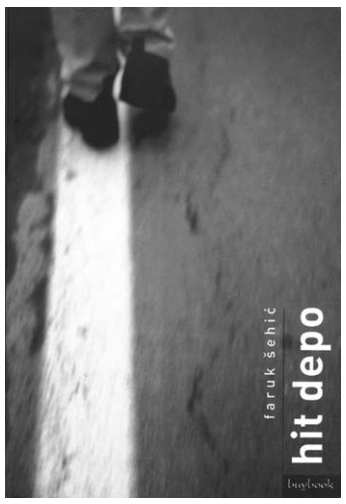

Faruk Šehić je mladi bosanski pisac koji je ratne godine proveo u rovovima, s puškom na ramenu. Ovo je njegova druga knjiga pjesama. Formalno je čine tri cjeline: *Ulične poslanice*, *Megazvijezde će spasiti svijet* i *Na licu mjesta*, no tematski bi se mogla podijeliti na dva jasno razgraničena dijela. Prvi čine skice sa sarajevskih ulica, prikazi neimaštine i postratne rezignacije u životima običnih ljudi te satira na estradizaciju ljudskih potreba i konzumerizam. Drugi tematski dio u cijelosti je posvećen njegovim ratnim iskustvima.

Ironija je oružje

U prvom dijelu koji čine cjeline *Ulične poslanice* i *Megazvijezde će spasiti svijet* ima pravih hitova poput duhovitog *Pisma drugarici Oprah*, pjesme koja je s oduševljenjem prihvaćana na javnim čitanjima, ali i turobnijih, ispovjednih pjesama, primjerice, *Riječ, dvije za čovjeka*. Šehić kombinira elemente tvrdog realizma s nadrealizmom i ironičnim hi-tech upadicama. Ironija je njegovo oružje, no iako o mnogim stvarima piše gotovo sa stalnim podsmijehom, ostaje zgrožen stvarnošću i onim što se događa njemu i susjedima, prijateljima. Možda će zazvučati pretenciozno ali, ako baš hoćete, zgrožen onim što se događa čovječanstvu. U tome je posebno uvjerljiv u posljednjoj cjelini *Na licu mjesta* gdje skida masku zajebanta i okreće kormilo prema tvrdom realizmu. Ovdje elementi nadrealnog ne dolaze toliko iz imaginarnog koliko iz preciznog opisa stvarnosti, suludije i okrutnije od noćnih mora. Te su pjesme žestoki komadi tvrde, naturalističke antiratne poezije, ali i autentični dokumenti jednog bezumnog ratovanja. Nakon iščitavanja tog posljednjeg dijela ironičan naslov zbirke poprima mračan, groteskan ton. No, bez obzira bavi li se autor direktno ratnim iskustvima ili ne, cijela zbirka zapravo govori o ratu. O tome kakav je bio i što je ostalo iza njega.

Nezbiljno je ozbiljno

U *Hit depou* svoje su mjesto našli mnogi likovi iz naše medijske svakodnevice, ali i osobe iz svjetske političke i književne povijesti. Između ostalih tu su: Larry Flynt, Poncije Pilat, Anthony Hopkins, Ray Liotta, Calista Flockhart, Roy Orbison, Franjo Asiški, Jorge Louis Borges, Sokrat, Michael Jackson, Tiresije Tebanski, Che Guevara, Jerry Springer, dr. Phil, Haris Džinović, Karl Marx, Lenjin, Superman, Wyslava Szymborska i *stonoga s glavom Busha Juniora*. Neke Šehić citira, neke cijeni a neki ga iritiraju. Glamurozne, slavne i ugledne osobe Šehić suprostavlja bezimenim, ili pak anonimnim ljudima koji stoje u redu na tržnici, prose za ostatke hrane i leže mrtvi ili ranjeni po bosanskim ledinama. "Prava" književnost za njega je socijalno angažirana. Ovo je knjiga koja ima snažno izraženu baš tu notu, no pjesnik nikad ne ulazi u pamflet. Riječ je ipak o poeziji koja ostaje intimna. *Hit depo* je knjiga pisana iz stvarnih razloga, puna nezadovoljstva i bijesa, no ipak i duhovita i sjetna. *Hit depo* je vrlo ozbiljna knjiga. Možda baš zato što nije napisana s pretenzijom da bude takva.

Od 2 sekunde do 20 minuta

Revija amaterskog filma – RAF 003, organizator: Revija amaterskog filma: Vanja Daskalović, Hrvoje Laurenta, Oliver Sertić, partneri: Fade in, Nuclear age nomadz, Confusion, Booksa, CZK Trešnjevka, od 29. veljače do 6. travnja 2004., Zagreb

Službeni program: CZK Trešnjevka, Park Stara Trešnjevka / Off program: Booksa, Martićeva / Festivalski klub: Funk, Tkalčićeva

Draft program RAF-a:

Službeni program: CZK Trešnjevka, Park Stara Trešnjevka 1

Stiglo oko 150 filmova od dvije sekunde do 20 minuta (najviše do sada – 2002. 74 filma, 2003. 115 filmova) raznih žanrova iz svih krajeva Hrvatske + Srbija i Crna Gora, BiH, Slovenija, Australija i Švicarska...

29. veljače, nedjelja, 19 sati: projekcija najbolje prihvaćenih filmova s revije 2003.

1. – 5. ožujka, ponedjeljak – petak, 19 sati: projekcije pristiglih filmova u službenom dijelu

6. ožujka, subota, dvorana Pauk

Veliki završni drum'n' bass party s najvećim imenima engleske drum'n'bass scene te VJ-ima - Eirenah, Illectric (HR) + Dirk i Clemens (Austrija), organizatori Confusion

Off program: Booksa, Martićeva, početak 17 sati

Amaterski filmovi koji su stigli prekasno ili izlaze iz propozicija + *mange*: projekcije japanske anime produkcije, organizator Nuclear age nomadz

Recentna svjetska aktivistička/angažirana produkcija

Predstavljanje: Stranka dobrih ljudi (Kutina), festival *Unexplored* (Beč, Austrija)

Flash epovi Lazara Bodrože i predstavljanje filmskih radova grupe Kozmoplovci (Beograd)

RAF special: CZK Trešnjevka, oko 22 sata, svaki dan ciklus filmova Bore Leeja (Sinj)

Radionice (dosad dogovoreno): za vrijeme trajanja festivala poslijepodne

Videoaktivizam: voditelji Iva, Branko i Oliver (Fade in)

VJ-ing: voditelji Irena i Matko + mogući strani gosti

Mogući dodatni program:

Podnevne tribine, izložba stripa, pojedinačna predstavljanja raznih grupa...

Festivalski klub: razni DJ-i: Banx, Sero, Garlic, Plazmatick, Kobayagi...

www.revijaamaterskogfilma.hr

www.nan.hr

www.czk-tresnjevka.hr

Podržali: Ured za kulturu grada Zagreba, Red bull, Clubture, Institut otvoreno društvo Hrvatska, medijski ponajbolji pokrovitelji: *Zarez*, *Klik*, *Vjesnik*, Radio student (100,5 Mhz FM), Crossradio, CCN, iskon.hr, mikrokino.com, zamirnet.hr

Redatelj i scenarist Igor Mirković prikazao je urbani duh vremena novog vala i nastanak najvitalnije glazbene scene koja je donijela mnoge i danas vrlo žive i popularne pjesme.

Uz glazbu, dokumentarac govori o odrastanju posljednje generacije djece socijalizma i njihovu pokušaju da, iako su sa svih strana okruženi posljedicama ekonomske krize, žive "život u ritmu muzike za ples". Film *Sretno dijete* premijerno je prikazan prošle godine na Pula Film Festivalu. Zagrebačka premijera simbolički će junake filma vratiti na njihovo ishodište – u SC-u, mjestu gdje su grupe novog vala krajem sedamdesetih održavale prve koncerte.

Za cijenu kino-ulaznice od 30 kuna nakon premijernih projekcija posjetitelji će moći poslušati koncerte uživo, zaplesati i pogledati izložbu. Istodobno s filmom iz tiska izlazi Mirkovićeva knjiga *Sretno dijete* u izdanju nakladničke kuće Fraktura, detaljnija i potpunija verzija filmske priče. Film *Sretno dijete* proizveli su Gerila DV film i Vizija SFT. Producent je Rajko Grlić,

snimatelj Silvestar Kolbas, a montažerka Ivana Fumić.

U filmu se može čuti glazba Azre, Bijelog dugmeta, Električnog orgazma, Filma, Haustora, Idola, Pankrta, Patrole, Prljavog kazališta. Pojavljuju se Davorin Bogović, Vlada Divljan, Srđan Gojković Gile, Jasenko Houra, Mirko Ilić, Max Juričić, Boris Leiner, Renato Metessi, Goran Pavelić Pipo, Darko Rundek, Ivan Piko Stančić, Jura Stublić, Srđan Šaper. Igor Mirković, koji je i sam bio sudionik te scene, rodio se 1965. u Zagrebu, diplomirao je politologiju na Fakultetu političkih znanosti. Dugo je radio kao televizijski novinar, a snimio je dokumentarce *Orbanići Unplluged* (1998.) i *Novo, novo vrijeme* (2001.).

Stanje poslije šoka

Boris Beck

Tvrđa, časopis za književnost, umjetnost i znanost, 1-2, Ivanić-Grad 2003.

Posljednji broj *Tvrđe* ubraja se u među najzanimljivije stvari koje se na hrvatskom trenutno mogu pročitati. Prvi dio *Kultura zla* donosi razgovor s francuskim filozofom Alainom Badiouom i dva njegova teksta. Razgovor se odnosi na njegovu knjigu iz 1993. *Etika: esej o razumijevanju zla*, a tekstovi na odnos politike i filozofije. No sve se vrti oko istoga, oko političkog aktivizma. Badiouovo dobro uvijek je vezano uz neki novi proces – bez obzira na to je li riječ o pobuni, izumu ili Lenjinovom *Što da se radi?* – te vjernosti toj novosti; zlo je kada zbog egoizma zanemarimo podupiranje novosti u koju vjerujemo. Aktivizam u koji Badiou vjeruje svakako nije stranački jer se u Francuskoj dovoljno puta uvjerio da lijeve stranke ne provode svoja obećanja kada dođu na vlast – ali ne zbog korumpiranosti, već zato što im to parlamentarni sustav ne dozvoljava. Zato Badiou opsežno opravdava izvanstranački politički angažman, a usput i pokazuje da se politička analiza ne može odvijati mimo zbrke dnevne politike i da se ne prigrli barem jedna opcija. Badioua usput spominje i Žižek u svojem prikazu raznih odnosa prema holokaustu. Komedija *Život je lijep*, tragedija poput *Schindlerove liste*, crnohumorni natpis nad ulazom u Auschwitz *Rad oslobađa* i četiri razine alegoričnog čitanja Hitlerove psihe utemeljene na srednjovjekovnoj hermeneutici daju Žižeku i više nego dovoljno hrane za uvijek gladnog Lacana – Žižek na kraju stiže onkraj tragedije, u Prazninu u kojima nalazi poluvegetirajuće žrtve koncentracijskih logora i optuženike koji priznaju iz staljinističkih montiranih procesa.

Osim bloka o *Kralju Learu* i Rushdiejevih eseja – u kojima se opet razmeće poznanstvima – te Brodskog, Ballarda, Estevesa, Karahasana, Rešickog i Bazdulja, *Tvrđa* ima još i opsežan temat *Suvremena umjetnost: stanje poslije "šoka"*. U njega uvodi Zoran Roško navodeći Crispina Sartwella i njegovu tezu o *banalnosti užitka*. Potom sam Sartwell, pozivajući se na vlastito (i obiteljsko) iskustvo opijanja i drogiranja, dokazuje da je užitak u umjetnosti precijenjen: "Tvrdim da je upravo to iskustvo, iskustvo bivanja izvan kontrole, slomljenosti vlastite volje, u biti najdublje i najtipičnije iskustvo koje su ljudi uopće kadri doživjeti. To je iskustvo *nailaska na zbiljsko*." Taj temat zaključuje glavni urednik *Tvrđe* Žarko Paić komentirajući izložbu konclogora od lego kocaka: od banalnosti užitka stigli smo opet do *banalnosti zla*, okruženi opet ljudima slomljene volje.

Tranzicija na svakom koraku

Trpimir Matasović

Za razliku od onoga što se često događa na ovakvim simpozijima, razgovori među predstavnicima medija iz različitih zemalja nisu se sveli (samo) na opću kuknjavu, nego su predloženi i konkretni oblici suradnje

Uz međunarodni simpozij *Časopisi za kulturu kao forum dijaloga zemalja Jugoistočne Europe*, Goethe-Institut, Bukurešt, od 11. do 12. prosinca 2003.

U procesu približavanja Europskoj Uniji Hrvatska se, među zemljama kandidatkinjama za pristup 2007. ili 2009., našla u istoj skupini s Rumunjskom i Bugarskom. Ta činjenica nije u Hrvatskoj prihvaćena s osobitim oduševljenjem. Jer, "pa valjda smo mi ipak ispred tamo neke Rumunjske ili Bugarske". No, koliko prosječan hrvatski građanin uopće zna o tim zemljama, bilo općenito, bilo u današnjem kontekstu? Odgovor je: vrlo malo. Primjerice, Rumunjska: zemlja je to uz koju vežemo imena grofa Drakule i diktatora Ceausescua, a kulturno potkovani građanin sjetit će se da su odande i književnik Ionesco ili skladatelj Enescu. I tu naše znanje o Rumunjskoj više-manje prestaje. Što se u toj zemlji događalo posljednjih desetak godina ne zna gotovo nitko – posljednji put Rumunjsku smo u medijima pratili tijekom prosinačke revolucije 1989., a potom je potpuno nestala iz sfere našeg zanimanja.

Nije stoga čudo da putnik-namjernik u Rumunjsku dolazi pun predrasuda, očekujući valjda zaostalu istočnoeuropsku zemlju, izoliranu od zapadnog svijeta. No, već pri dolasku na bukureštanski međunarodni aerodrom Otopeni pokazuje se drukčija slika. Otopeni je moderan europski aerodrom, pred kojim se, na primjer, zagrebački Pleso može postidjeti. Ljubazno osoblje poželjet će vam (na besprijekornom engleskom!) dobrodošlicu u Rumunjsku, te vam još prigodice tutnuti u ruku džepni plan Bukurešta.

Europska metropola istočnog tipa

Vožnja prema središtu dvoipolmilijunske metropole daje, međutim, nešto drukčiju sliku. Prostrane asfaltirane prometnice prepune su rupa koje vrebaju vozače vozila slabijih amortizera, a ni u nas već gotovo zaboravljena kaldrma nije u Bukureštu ništa neuobičajeno. Već i na prilazima gradu razaznaje se sva šarolikost tranzicijske Rumunjske: secesijske vile (nerijetko prilično oronule) izmjenjuju se s čudesima komunističke arhitekture (poput neizostavne kopije moskovskog Lomonosovljeva sveučilišta). Moguće je vidjeti i Trijumfalnu kapiju (podignutu prema uzoru na onu parišku), kao i niz najsuvremenijih poslovnih zgrada. Dućani čiji su izlozi i dalje uređeni u duhu socijalističkog svaštarenja izmjenjuju se sa središtima modernog zapadnog konzumerizma, u rasponu od otmjenih butika do velikih trgovačkih centara, koji na bukureštanskoj periferiji cvjetaju jednako kao i na zagrebačkoj.

Samo pak središte Bukurešta daje sliku prave europske metropole istočnog tipa. Urbanizam ovdje očito nije nikad bila osobito respektabilna kategorija: prostrane avenije križaju se bez nekog reda s tijesnim uličicama, a zgrade su (bez obzira iz kojeg razdoblja!) pobacane jedna uz drugu mimo svih zakonitosti urbane izgradnje. Pa ipak, usprkos takvu pomalo kaotičnom uređenju grada (po kojem Bukurešt može biti usporediv s jednim, primjerice, Beogradom), bisere arhitekture moguće je zateći gotovo na svakom koraku: od prekrasnih crkvi najrazličitijih konfesija, od kojih mnoge datiraju još iz 16. ili 17. stoljeća, i čitavog niza zadivljujućih secesijskih vila, preko vrijednih spomenika međuratne arhitekture i ponekad grozomornih, ali povremeno i prilično uspješnih soc-realističkih građevina, sve do najsuvremenije arhitekture, kakvu nalazimo i po svim zapadnoeuropskim metropolama. Posebnu pak priču predstavlja notorna Ceaucescuova Avenija Ujedinjenja, danas gotovo posve zamrli dio grada, čije su nekoć velebne fontane odavno presahnule, na čijem se kraju i danas nalazi sablasna Palača naroda, vjerojatno najstravičniji primjer Ceaucescuova suludog monumentalizma.

McDonald's i knjižare

Proces tranzicije od totalitarnog komunizma prema neoliberalnom kapitalizmu vidljiv je na svakom koraku: tijekom jednosatne šetnje središtem Bukurešta moguće je tako vidjeti barem desetak McDonald's restorana. No, što se posjetitelja zainteresiranog za kulturnu ponudu daleko više razveseliti, na tih desetak McDonald'sa dolazi otprilike dvostruko toliko knjižara, u kojima je moguće vidjeti rezultate impresivne rumunjske izdavačke industrije, a u nekima od njih moguće je doći i do nezanemarivog broja najnovijih naslova na velikim svjetskim jezicima.

Bukurešt je, općenito uzevši, grad prepun najrazličitijih muzeja, kazališta i koncertnih dvorana. Autor ovih redaka imao je tako priliku u bukureštanskom Nacionalnom kazalištu pogledati i predstavu jednostavnog naslova 150, upriličenu u povodu stopedesete obljetnice te institucije. Umjesto domoljubnog igrokaza u duhu retorike "od stoljeća sedmog" (kakva bismo u takvoj prigodi sigurno doživjeli u nekom od hrvatskih kazališta), Nacionalno je kazalište angažiralo rumunjskog umjetnika Dana Purica, specijaliziranog za neverbalno kazalište, u rasponu od pantomime do suvremenog plesa. Kroz sat i pol nižu se prizori bogati referencama na rumunjsku političku i kazališnu povijest, ali na blago ironičan, a uglavnom vrlo zabavan način, koji će čak i posjetitelju kojemu nije moguće shvatiti svu referencijalnost predstave omogućiti vrhunski kazališni užitak.

Mehanizmi regionalne suradnje

U okvire već spomenute bogate rumunjske izdavačke djelatnosti treba smjestiti i pozamašan broj raznih časopisa za kulturu. Tri takva časopisa, *Dilema*, *Observator cultural* i *Litere, arte, idei*, okupljeni u neformalnu skupinu The Press Stress Group pri udruzi ECUMEST, posvećenoj razvoju i profesionalizaciji kulturnog sektora u Rumunjskoj, organizirali su 11. i 12. prosinca međunarodni simpozij Časopisi za kulturu kao forum dijaloga zemalja Jugoistočne Europe, održan u prostorima bukureštanskog Goethe Instituta. Osnovne teme simpozija bile su *Uloga časopisa za kulturu u procesu demokratske obnove*, *Izazovi s kojima se suočavaju časopisi za kulturu u Jugoistočnoj Europi*, te *Časopisi za kulturu između centra i periferije*. Dvadesetak sudionika iz Rumunjske, kao i iz Njemačke, Francuske, Mađarske, Bugarske, Moldavije i Hrvatske okupilo se tako oko niza zajedničkih problema, poput pitanja financiranja i distribucije časopisa za kulturu, ali je, također, u diskusijama koje su pratile pojedinačne blokove izlaganja, došlo i do kristaliziranja ideja koje mogu pridonijeti napretku takvih časopisa. Istaknuta je tako, primjerice, potreba okretanja novim medijima, posebice Internetu, a razgovaralo se i o mehanizmima regionalne suradnje među časopisima istog ili sličnog profila. Također, istaknuta je i uloga časopisa za kulturu u društvu: postignut je opći konsenzus da takvi časopisi ne mogu niti ne smiju izbjegavati pisanje i o društvenim pitanjima, pogotovo u svjetlu svih izazova koji se u društvima Jugoistočne Europe pojavljuju tijekom procesa demokratizacije i tranzicije.

Za razliku od onoga što se često događa na ovakvim simpozijima, razgovori među predstavnicima medija iz različitih zemalja nisu se, dakle, sveli (samo) na opću kuknjavu, nego su predloženi i konkretni oblici suradnje. I upravo tako bi i trebalo biti – jer, ako imamo zajedničke probleme, sigurno ćemo ih lakše rješavati zajednički nego izolirani jedni od drugih.

U svemiru kao i na Zemlji

Nataša Petrinjak

***Libra Libera*, Autonomna tvornica kulture, broj 12, 2003.**

Jeste li Worf, Spock, Guinan ili Kirk? Samoprocjenjujući test kojim možete utvrditi s kojim bi se junakom *Zvjezdanih staza* najlakše mogli identificirati i što zapravo znače njegove karakteristike ponuđen je u novom broju časopisa *Libra Libera*. *Zvjezdane staze*, naime, glavni su temat, gotovo cjelokupni sadržaj, posljednjeg broja časopisa 2003. Budući da ne postoje decidirana istraživanja o tome tko je publika tog slavnog SF serijala, koje ih možebitne karakteristike ujedinjuju u fan-grupu, teško je procijeniti koliko će njih, kao nesumnjive znalce, privući tekstovi u *Libri Liberi*. Ali s priličnom sigurnošću se može utvrditi da će zainteresirati upravo one koji *Zvjezdane staze* ne gledaju, kojima se omakla tek pokoja epizoda prilikom besciljnog razvlačenja po kući, a nakon čijeg su gledanja utvrdili da baš ne shvaćaju zbog čega sva ta buka oko serije. I onima koji se prvih epizoda nostalgično prisjećaju u kompletu sa svim ostalim memorabilijama djetinjstva. Jer, temat o *Star Treku* daje pregled faktografskih podataka povijesti serijala, ali i otkriva da je serija predmet proučavanja niza vrlo ozbiljnih kulturoloških studija i znanstvenih radova. Što će, naravno, teško privući nekog da postane fan *Star Treka*, ali privlače pozornost analizom fenomena.

Prije svega tu su Janet Murray i Henry Jenkins, od čijih je radova na temu *Zvjezdanih staza* odabran onaj u kojem razrađuju ideju o holodeku kao interaktivnom okolišu, ali u središte zanimanja stavljaju digitalni aspekt *Zvjezdanih staza*. Prvoj skupini tekstova pripadaju i dva o *Novoj generaciji*; prvi je tekst Altheje Katz koji se bavi pitanjem naracije serije i njezinih složenih međugeneracijskih odnosa, dok drugi potpisuje mlada znanstvenica Marija Španjić. Kraj prvog bloka zaokružen je tekstom Alana Shapira kojim preispituje odnos između izvornog kapetana Pikea, gotovo nepoznatog i neprepoznatljivog, i kapetana Kirka, koji je već produkt industrije popularne kulture.

Druga skupina tekstova bavi se znanstvenim aspektima serije (David Batchelor, Lawrence Krauss, Alan Shapiro), kritikom navodne humanitarne i istraživačke misije popularnih junaka (Lynette Russell, Nathan Wolski), te homoseksualnim aspektima borgove zajednice (Mark Dery).

Preostali dio posljednjeg broja *Libre Libere* neizravno se naslanja na glavni temat. Posložen kao TV-program, slijedi temat *TV GO HOME*, te nova proza Veljka Serdarevića, Zorana Lazića, Slavena Skoka, Jelene Svilar i Vlade Bulića na temu *Umjetni svjetovi*.

Radovan Ivančević, 13. veljače 1931. – 17. siječnja 2004.

Za baštinu, za studente, za Zagreb...

Ana Sekso

Tužnu vijest o gubitku vrsnog povjesničara umjetnosti, ali i *uomo universalisa* renesansnog kova, koji se bavio i teorijom i praksom zaštite spomenika, te sudjelovao, u obranu struke, u mnogim *žarkim i mlakim* – njegovim riječima – javnim polemikama, pronosi tekst napisan iz vizure studenta – iz posljednje u dugom nizu generacija studenata profesora Radovana Ivančevića na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Riječi kojima završava pogovor knjige sabranih tekstova *Za Zagreb (suprotiva mnogim)* Radovana Ivančevića: "Iako nabrojani tematski krugovi na prvi pogled mogu djelovati heterogeno, a pojedini naslovi nepovezani s naslovom i sadržajem knjige, svi imaju istu, jedinstvenu potku: prikazuju polivalentnu ulogu jednog povjesničara umjetnosti i kulture ili naprosto intelektualca u svom gradu, koji se osjeća pozvanim i odgovornim da u okviru svojih znanstvenih kompetencija djeluje kritički prosudbeno i praktički konstruktivno među sugrađanima. Svoj osobni credo čuvanja pozicije slobodnog čovjeka u javnom djelovanju i neovisnog mislioca u znanosti, sadržan i u ovim tekstovima, predajem na prosudbu čitateljima.

Autor"

Istraživač baštine i erudit

U subotu, 17. siječnja 2004., u bolnici Sestara milosrdnica nakon iscrpljujuće bolesti preminuo je Radovan Ivančević, jedan od najistaknutijih hrvatskih povjesničara umjetnosti i kulture, sveučilišni profesor i predsjednik Društva povjesničara umjetnosti.

Radovan Ivančević rođen je 13. veljače 1931. u Banjoj Luci. Diplomirao je 1955., a deset godina potom doktorirao je tezom o gotičkoj arhitekturi Istre na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je od 1956. djelovao kao asistent, a od 1979. do 2001. kao redoviti profesor. Predavao je ikonologiju i umjetnost renesanse. Na Studiju dizajna na Arhitektonskom fakultetu predavao je vizualne komunikacije.

Profesor Ivančević bio je iznimna ličnost hrvatske povijesti umjetnosti – užih područja znanosti kojima se bavio bilo je više. Istraživao je ponajprije nacionalnu umjetnost. Jedna od njegovih najvažnijih knjiga, koja predstavlja ključ razumijevanja i cjelovit te razumljiv pregled hrvatske povijesti umjetnosti bogato ilustriran kvalitetnim fotografijama i reprodukcijama umjetničkih djela i tlocrtima građevina, prvi takve vrste u Hrvatskoj, jest *Umjetničko blago Hrvatske*, prevedena na četiri strana jezika.

Istražujući hrvatsku srednjovjekovnu i renesansnu umjetnost napisao je brojne znanstvene radove i članke na tom području, poglavito o zapadnom portalu trogirske katedrale (*Radovanov portal*), šibenskoj katedrali, trogirskoj krstionici i dubrovačkim renesansnim ljetnikovcima. Jedna od najuspjelijih monografija o nekom umjetničkom spomeniku u Hrvatskoj upravo je *Šibenska katedrala* profesora Ivančevića izdana 1998., knjiga koja nadilazi druge takve vrste svojom kakvoćom. Naime, on je u toj knjizi stručne, znanstvene podatke popularizirao, pretočio u tekst koji se čita u jednom dahu, koji je jednostavan i odiše osobnim pečatom autora i iako je zadržao razinu ozbiljnog povijesnoumjetničkog teksta može ga s razumijevanjem čitati i šira publika (knjiga je samo dio profesorovog doprinosa da se katedrala upiše na listu svjetske spomeničke baštine Unesca). Sve su njegove knjige izvanredno ilustrirane, pa je tako na monografiji o šibenskoj katedrali surađivao s fotografom Damirom Fabijanićem.

Nenadmašan profesor i neovisan znanstvenik

Ivančević se okušao i kao vrstan poznavatelj moderne arhitekture, ikonologije i teoretskih problema interpretacije likovne umjetnosti. Autor je brojnih monografija suvremenih hrvatskih umjetnika, poput one Branka Ružića. Prvi je među povjesničarima umjetnosti shvatio važnost medija, posebice televizije, a naposljetku i sam je bio medijska ličnost, prisutan na televiziji, u tisku, na Internetu. Autor je raznih i mnogobrojnih dokumentarnih i TV-filmova te edukativnih filmova i emisija posvećenih hrvatskoj likovnoj baštini, suvremenoj umjetnosti i umjetnicima (ona o Stjepanu Planiću posljednji je njegov projekt). Ivančevićeva pedagoška ideja očituje se u seriji obrazovnih filmova za učenike u kojima je nastojao razviti vizualno mišljenje putem animiranog filma.

Pomak u metodici nastave povijesti umjetnosti u gimnazijama Ivančević je učinio objavljivanjem udžbenika *Likovni govor* i *Stilovi, razdoblja, život I, II, III*, a za koje je dobio ugledna priznanja. U navedenim je knjigama kroz pripovijedanje i dozu svog nezaobilaznog humora nastojao mladima proširiti svijest, odgojiti njihov vizualni način mišljenja i poimanja svijeta i približiti ih umjetnosti kroz primjere iz svakodnevnice (gdje je nastojao

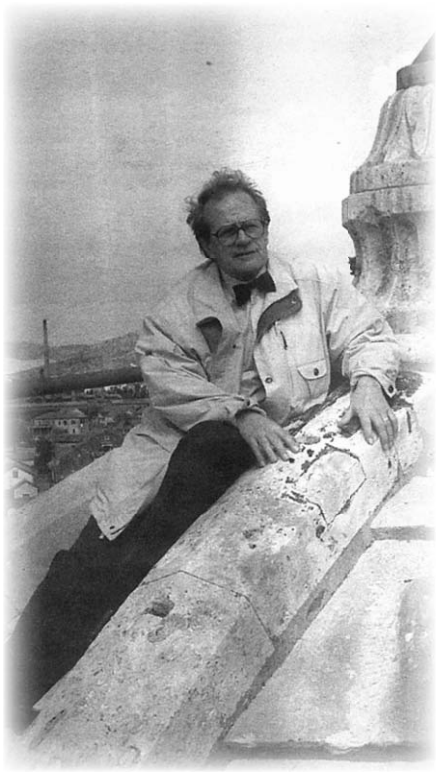

Njegova su se predavanja pratila s pozornošću, uvijek je svojom karizmom znao privući i zadržati svačiju pozornost. Svojim analizama djela skidao je mrenu s očiju svojih slušača, učio nas je vidjeti, a ne samo gledati

potaknuti i osjećaj za praktičnost, dobar ukus i razumijevanje dizajna) ili reprezentativnih umjetničkih djela. Svoju teoriju je najljepše sažeo parafraziranjem Ivanova evanđelja: "*U početku bijaše slika*, jer su slike, a ne riječi, najstariji tragovi i znakovi čovjekova mišljenja i njegova načina prenošenja poruka".

Na svojim se predavanjima na fakultetu dokazao kao nenadmašan metodičar, njegova predanost struci i inteligencija erudita iščitavala se kroz jednostavnost kojom je bio u stanju objasniti i prenijeti studentima i najkompliciranije stvari. Njegova su se predavanja pratila s pozornošću, uvijek je svojom karizmom znao privući i zadržati svačiju pozornost. Svojim analizama djela skidao je mrenu s očiju svojih slušača, učio nas je vidjeti, a ne samo gledati.

Glasni protivnik ideologiziranja struke

Njegovo beskompromisno zalaganje za obnovu i očuvanje kulturne baštine, posebice one stradale u ratu (Vukovar, Šibenik, Dubrovnik, Mostar) bez obzira tko je bio za to odgovoran (za njega su razaratelji kupole katedrale u Šibeniku i Hajrudinova mosta jednaki), njegovi javni istupi kojima je izravno oponirao vladajućim strukturama i političarima – jer je uvijek bio spreman moralno i odgovorno zasuti svima istinu u oči i istaknuti važnost struke umjesto političke moći ili ideologije koje su često štetile kulturnom nasljeđu, pa čak ga i upropaštavale (primjeri Marulićeva trga, obnova i skidanje *plombe* s kupole Doma HDLU-a...) – ali i umjetnicima koji su obezvrjeđivali zvanje povjesničara umjetnosti koje je za čovjeka poput Radovana Ivančevića uistinu prirodno dan poziv i životna misija. Političarima i njihovoj demagogiji suprotstavljao je znanstveno utemeljene činjenice. Važnost ideologija i njihov utjecaj na umjetnost Radovan je polemizirao u sklopu znanstvenog skupa *Umjetnost i ideologija – pedesete u podijeljenoj Europi*. Dignitet povijesti umjetnosti, njezinu važnost i nužnost u Hrvatskoj potvrdio je i utemeljenjem Prvog kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti u studenom 2001.

Stanovnike hrvatske metropole zadužio je ovaj karizmatični kunsthistoričar s oko tisuću stranica napisanih u knjizi *Za Zagreb (suprotiva mnogim) 1 i 2*, objavljenoj 2002. ("Beskompromisnost mojih sudova i oštrina kritičke riječi bila je uvijek srazmjerna mom poštovanju sugrađana.") Ni nakon formalnog umirovljenja, neumorni znanstvenik, ljubitelj glazbe i poznavatelj književnosti, i uopće ljubitelj i poznavatelj života, koji je uvijek nastojao povezati smisao i značenje glazbe, književnosti i likovnih umjetnosti u jednu pulsirajuću sintezu, i koji je znao povezati tradicionalno te suvremeno, nije posustajao u svom radu; prije niti mjesec dana otvorio je retrospektivnu izložbu arhitekta Stjepana Planića, također je nedavno prezentirao novo dopunjeno hrvatsko izdanje Jansonove *Povijesti umjetnosti*, koja ima značenje Biblije za brucoše povijesti umjetnosti. Veliko priznanje Ivančeviću kao stručnjaku jest činjenica da mu je zadano da upravo on bude taj koji će nadopuniti Jansonov tesaurus povijesti umjetnosti spomenicima s hrvatskog tla koji su, prema njegovu mišljenju, prvotno nepravedno izostavljeni.

Tko zna čime bi nas još profesor Ivančević iznenadio da ga smrt nije odvojila od svakodnevnog bavljenja i mišljenja struke; još mnogo toga na čemu je radio, nažalost, ostat će nedovršeno. Radovan Ivančević napustio je ovaj svijet, no njegov duh i sve ono što je stvorio i čemu nas je naučio ne može umrijeti – on će tako ostati zauvijek u nama.

Glas za dobrosusjedski život

Uz 10. obljetnicu Programa na južnoslovenskim i albanskom jeziku Radija Slobodna Evropa

Michele DuBach, direktor programa Radija Slobodna Evropa

Tokom desetogodišnjeg postojanja Program na južnoslovenskim i albanskom jeziku bio je glas razuma u vremenima konflikata, rata, etničkog čišćenja i pomirenja. Izvještavajući o zbivanjima u pojedinim zemljama i u cijelom regionu Radio je uspostavio most između različitih etničkih i religijskih grupa za vrijeme raspada Jugoslavije. Region je i dalje nestabilan i pored razvoja krhke demokratije. Misija Programa na južnoslovenskim i albanskom jeziku ni izbliza nije završena. Redakcija je napravila značajne korake u uvođenju multimedijskog programa i u uspostavljanju čvrste saradnje sa lokalnim medijima. Program na južnoslovenskim i albanskom jeziku treba da nastavi da se razvija u tom pravcu sa jasno definisanom ulogom koja će pratiti promjene u regionu.

Nenad Pejić, direktor redakcije od osnivanja do lipnja 2002.

Priča o redakciji na južnosla(o)venskim jezicima počela je augusta 1992. godine u Düsseldorfu, u vremenu kad osobno nisam ni sanjao da će redakcija postojati. Tada sam dobio priliku da o krivici medija za rat u bivšoj Jugoslaviji organiziram međunarodni okrugli sto. Uloga medija u raspadu bivše Jugoslavije na Zapadu još se nije ni počela analizirati. Ako su, dakle, mediji sukrivci za rat, tada mediji mogu postati i "sukrivci" za mir. Ako su lagali, a jesu, tada su dio problema, pa mediji koji ne lažu mogu biti i dio rješenja. Sedamdeset godina zajedničkog druženja nije moguće odbaciti za jedan dan, pa čak ni za jedan rat. Jedan od posmatrača na tom skupu je bio i direktor Radija Slobodna Evropa. Godinu dana kasnije pozvao me da formiram redakciju i prihvatio tačno one principe za koje sam se, zajedno sa svojim kolegama, zalagao u Düsseldorfu. Sve je, dakle, počelo i prije početka...

Formiranje redakcije i početak njenog rada protekao je uz uobičajene pritiske raznih lobija. U BiH je slušanost u ratu bila 36 %, za vrijeme najveće krize u Srbiji također 36 %, danas je ona na Kosovu i u Makedoniji oko 20 %, tek nešto manja u Crnoj Gori. Za jedan radio su to veliki podaci, a za jedan strani radio – ti su podaci još veći...

Neka ostane zapisano, iako mi to malo ko vjeruje, niti jedan jedini put redakcija nije dobila nalog od Amerikanaca da se nešto uradi ovako ili onako. Sve su odluke, bile one dobre ili loše, bile – redakcijske. Izgleda da je onih loših bilo daleko manje, jer se i danas na južnosla(o)venskim prostorima kad ne treba nešto provjeravati kaže: "Rekla je Slobodna Evropa!"

Omer Karabeg, direktor Programa na južnoslovenskim i albanskom jeziku Radija Slobodna Evropa

Kada se naša mala ekipa novinara iz Sarajeva, Beograda i Zagreba decembra 1994. godine okupila u Münchenu da napravi projekat programa za područje bivše Jugoslavije, mnogima je to izgledalo kao neostvarljiv poduhvat. Praviti zajednički program u trenutku kada su i *Voice of America*, i Deutsće Welle, i *BBC* i ostale inostrane stanice već bile podijelile nekadašnje zajedničke programe i napravile nacionalne redakcije – značilo je upuštati se u rizičnu medijsku avanturu, s potpuno neizvjesnim ishodom. Teško je bilo povjerovati da je poslije Vukovara, i u vrijeme bombardovanja Sarajeva, poslije toliko nesreća, žrtava i krvi takav program uopšte mogućan. Probali smo – i pokazalo se da nismo pogriješili. Radio Slobodna Evropa je dokazao da se i o najosjetljivijim događajima i najspornijim temama može nepristrasno izvještavati, da je tolerancija moguća i u najtežim vremenima i da mržnja i ksenofobija nisu, kao što su neki željeli da dokažu, prirodno stanje na ovim prostorima.

Tokom desetogodišnjeg postojanja, naša redakcija je primila mnoge pohvale. Meni je, moram priznati, najdraža ona koju je izrekao hrvatski predsjednik Stipe Mesić, marta 2000. u Pragu, prilikom posjete našem radiju. Tada je rekao: ''Želim da zahvalim Programu na južnoslovenskim i albanskom jeziku na širenju istine o zbivanjima na prostoru bivše Jugoslavije i na ponovnom građenju mostova među ljudima, ne zato da bi se stvarala neka nova Jugoslavija, nego zato da bi nove države na prostoru bivše Jugoslavije i poslije krvavog rata našle put dobrosusjedskog života". Samo ta jedna rečenica mogla bi nam biti nagrada za cijeli naš rad.

Latinka Perović, povjesničarka iz Srbije

Slobodna Evropa je svedočila o svim zbivanjima u Srbiji, ali je i davala mogućnost drugoj Srbiji, onoj koja je dešifrovala događaje i pružala njihovim nosiocima otpor i postavljala granicu, onoj koju je Radomir Konstantinović označio rečima: "Druga Srbija počinje tamo gde prestaje zločin".

Žarko Puhovski, predsjednik HHO-a

Radio Slobodna Evropa zajedno sa *Feralom* i *Novim listom* predstavljao je unutar Hrvatske ono što bi Amerikanci nazvali "nogom u vratima". Dakle, predstavljao je neku vrstu noge u vratima koja je, s jedne strane, sprečavala da se vrata k suvislom interveniranju javnosti potpuno zatvore, ali ta noga, naravno, nikada nije bila dovoljno snažna da ta vrata potpuno otvori.

Andrej Nikolaidis, književnik iz Crne Gore

Radio Slobodna Evropa je onaj medij koji otvara bitne teme i razvija ih bez autocenzure od koje pate domaći mediji, naročito oni koji su finansijski ovisni o crnogorskim centrima moći. Znam mnoge drage i pametne ljude koji su slušanje programa Radija Slobodna Evropa prihvatili kao svakodnevni ritual.

Fra Luka Markešić, predsjednik Hrvatskog narodnog vijeća, Bosna i Hercegovina

Radio Slobodna Evropa za ovaj naš prostor predstavlja doista ono što se i u njegovom imenu se kaže – slobodu. On je otvarao mogućnost da i mi na ovim prostorima doživimo slobodu kao vrhunsku vrijednost. Vijesti Radija Slobodna Evropa djeluju kao osvježavajući faktor u poplavi informacija koje ovdje kruže s različitih strana. Važna oznaka tog radija je kritički pristup prema ekstremnim stavovima onih političkih partija koje su bile uzrok stradanja ovdašnjih ljudi.

Adem Demaçi, predsednik Komiteta za toleranciju i suživot Kosova

Možda sam subjektivan, ali mislim da je to najbolja radio stanica. To je medij koji pomaže da se razjasne problemi, ne bira sugovornike koji bi govorili po želji određene politike, nego daje reč i onima koji misle drukčije, s kojima se, možda, autori programa i ne slažu. Praksa Radija Slobodne Evropa je odlična i primer kako slušaocima omogućiti da čuju različite pristupe i mišljenja. Slušajući taj program, otvoren za sve, ljudi mogu sami na osnovu iznetih činjenica donositi vlastite sudove.

Oproštajna riječ Ines Šaškor, urednice dopisništva u Zagrebu:

Iza nas je ostalo 17.800 priloga, 120 vlastitih emisija. Izvještavali smo iz 132 hrvatska grada, općine i sela, te iz 38 inozemnih. Naši mikrofoni svjedočili su o životu građana Hrvatske, o ratu, stradanju i sukobima, ali i o postepenom sabiranju ljudi i njihovoj neutaživoj želji da žive normalno.

Za Dopisništvo Radija Slobodna Evropa u Zagrebu govorilo je na tisuće ljudi. Naš program otvorio je vrata mnogima koji su se zalagali za slobodu javne riječi i demokraciju. Nije bilo doslovno nikoga u javnom životu u Republici Hrvatskoj, osim bivšeg predsjednika Franje Tuđmana, tko nije dao interview ili izjavu za naše dopisništvo. Prvi i posljednji sugovornik, igrom slučaja, bio je sadašnji predsjednik Republike, Stjepan Mesić. z

Radio Slobodna Evropa osnovan je 1949. kao neprofitna organizacija koju financira Kongres Sjedinjenih Američkih Država s ciljem da građanima u zemljama Centralne i Istočne Evrope iza tzv. željezne zavese osigura objektivnu informaciju. Dvije godine kasnije formirana je Radio Sloboda, čiji je program bio namijenjen tadašnjem Sovjetskom Savezu. Ove dvije stanice su se ujedinile 1975. Emisije Radija Slobodna Evropa/Radija Sloboda (RFE/RL) komunističke vlasti su ometale, da bi Gorbačov 1988. naredio da se ta operacija obustavi. Nakon pada Berlinskog zida uloga Radija Slobodna Evropa/Radija Sloboda ne samo da je ostala neokrnjena već je dobila na većem značaju. Otvaranjem programa za prostor bivše Jugoslavije tijekom ratova, zatim za Irak, Iran, Avganistan i druge zemlje – krizna žarišta u svijetu. Dvadeset dva servisa RFE/RL danas emitira iz svog sjedišta u Pragu oko hiljadu i sto sati programa nedeljno na 27 jezika sa više od 30 biroa na terenu koji pokrivaju 13 vremenskih zona, u kojima radi oko 2 hiljade dopisnika. Oko 250 lokalnih radio stanica reemituje emisije RFE/RL tako da su sada kudikamo dostupnije nego u vreme hladnog rata kada su slušane samo na kratkim i srednjim talasima. Osim radijskog programa, Internet stranica Radija Slobodna Evropa je veoma popularna sa oko 6 miliona registrovanih posjeta mjesečno. U planu je i dalji razvoj televizijskog programa, koji se već emitira za pojedine zemlje. Program za Hrvatsku ukinut je 31. 12. 2003. z

EMISIJE PROGRAMA NA JUŽNOSLOVENSKIM I ALBANSKOM JEZIKU

04.30-05.30 Emisija za Srbiju i Crnu Goru (repriza)
07.00-09.00 Emisija za BiH (Radio 27)
07.00-07.15 Emisija za Makedoniju
09.00-09.15 Emisija za Kosovo
09.30-10.00 Emisija za Srbiju
10.00-10.05 Vijesti
11.00-11.05 Vijesti
12.00-12.15 Emisija za Makedoniju
12.00-12.15 Emisija za Kosovo
12.00-12.05 Vijesti
13.00-130.5 Vijesti
13.30-14.00 Emisija za Crnu Goru
14.00-14.30 Emisija za Srbiju
15.00-15.30 Emisija za BiH
15.00-15.15 Emisija za Makedoniju
16.00-16.30 Emisija za Kosovo
18.00-19.00 Emisija za regiju
19.00-19.15 Emisija za Makedoniju
21.00-21.30 Emisija za Kosovo
22.00-23.00 Emisija za regiju
24.00-02.00 Emisija za Srbiju i Crnu Goru

kolumna

Kulturna politika

Civilizacije, kulture, dijalog

Biserka Cvjetičanin

U sjedištu Unesca održan je forum *Sukob civilizacija neće se dogoditi* s provokativnim temama i pitanjem kako izbjeći neizbježno

Huntingtonova politološko-sociološka paradigma "sukoba civilizacija" ostaje u središtu rasprava i na početku 21. stoljeća. O tome svjedoči i međunarodni forum održan od 17. do 19. siječnja 2004. u sjedištu Unesca pod naslovom *Sukob civilizacija neće se dogoditi*. Forum je, uz visoko pokroviteljstvo francuskog predsjednika Jacquesa Chiraca, organizirala udruga EuroMediteran – znanost, razvoj i mir, kojoj je osnovna zadaća promicanje dijaloga i mira. Pozivajući se na napetosti, sukobe i agresije koji su obilježili početak novog stoljeća, njezini osnivači istakli su kao izazov uspostavljanje novog dijaloga civilizacija. Namjerno su u naslov foruma stavili tvrdnju da sukoba civilizacija neće biti, kao što su namjerno sve vrlo provokativne teme foruma završavale s upitnikom: *Islam – Zapad: imaginarni lom?*, *SAD: zajednički neprijatelj ili diobeni saveznik?*, *Islam, demokracija, svjetovnost: nepremostiva suprotnost?*, *Živi li arapski svijet drugu kolonizaciju?*, *Bolesti siromašnih, medicina bogatih: kako smanjiti nejednakosti?*, *Financiranje, istinska razvojna potreba?*, *Provodi li se europska izgradnja na štetu Mediterana?*, *Prema općem potrošačkom društvu: liberalna globalizacija protiv tradicionalnih društava?* *Demografija i migracije: zajednička sudbina ili porijeklo svih sukoba?*.

Poziv na suradnju i mir

Pozitivna vizija osnivača foruma da sukoba civilizacija neće biti isprepletena je pitanjima kako izbjeći "neizbježno", pa je forum predstavljao svojevrsni poziv na mobilizaciju, na djelovanje za suradnju i mir.

Rasprave su, suprotno Huntingtonu, pokazale koliko je imao pravo K. E. Knutsson kada je isticao da živimo (i da ćemo živjeti) ne u jednom, nego u mnogo različitih svjetova. Bernard-Henri Levy je na svečanom otvaranju naglasio da društva postaju sve više multikulturalna, te da identiteti nisu pregradama zatvorene cjeline, nego procesi u promjenama. Hamad Ben Jassim Ben Jaber Al-Thani inzistirao je na činjenici da Islam poziva na upoznavanje, dijalog i interakciju među kulturama; on nije jedan jedinstveni, nego se islamska civilizacija zasniva na brojnim raznolikostima. Dominique de Villepin založio se, također, za očuvanje i promicanje kulturne raznolikosti kao poticaja razmjene i dijaloga, upozoravajući da su multilateralni instrumenti u krizi i da je potrebno razvijati svijest o solidarnosti među narodima.

Šezdesetak govornika pred više od tisuću sudionika foruma iznijelo je svoja stajališta uz vrlo žive rasprave, ponekad i potpuna neslaganja. Suprotnost između Islama i Zapada nije pertinentna – nju već demantira povijest, pa i samo sadašnje stanje u kojem je, na primjer, nemoguće definirati distinktna geografska područja između "Islama" i "Zapada"; osim toga, i sam je Islam raznovrstan i mnogostruk, ovisno o zemljama, te bi reduktivni pristup bogatstvu njegova izraza mogao štetno djelovati na rješavanje odnosa sa Zapadom. Mediteran je oduvijek bio privilegirano mjesto komunikacije između različitih kultura i civilizacija i danas je nužno promicati njihovo međusobno poznavanje i razumijevanje ne samo na razini elite nego prvenstveno u najširim slojevima naroda. Zato se ni Europa ne može graditi "na štetu" Mediterana, nego u zajedničkoj suradnji ili, kako je rečeno na skupu, "zajedničkoj sudbini".

Na pitanje doživljava li arapski svijet "drugu kolonizaciju", odgovor je da arapski svijet treba evoluirati, ali nametanje sile i pritisci ne mogu biti dobar način u ostvarenju napretka. Demokracija i razvojni modeli moraju se razvijati "iznutra", a ne pod pritiskom "izvana". Jednom vrstom "kolonijalizma" u trećem svijetu može se smatrati liberalna ekonomska dominacija. Liberalna globalizacija djeluje prema komercijalnim principima, u smislu jednog jedinstvenog svjetskog tržišta, u kojem bi i kulturna dobra postala roba kao svaka druga. "Naša civilizacija postala je komercijalna", konstatirao je jedan sudionik s južne obale Mediterana.. Procesi globalizacije imaju negativne učinke (uniformizacije) i pozitivne (uključivanje u međunarodnu komunikaciju), pa je tako jedan od njezinih "paradoksa" da je istodobno prijetnja i potpora kulturnoj raznolikosti.

Mir je moguć

Forum je zamišljen kao mjesto stalnog dijaloga, konfrontacije i razmjene mišljenja. Dvije sesije koje su impresionirale prisutne u velikom amfiteatru Unesca bile su one posvećene odnosima Izraela i Palestine, jedna stoga što je pokazala napor dvojice pojedinaca, palestinskog sveučilišnog profesora i izraelskog umirovljenog admirala izraelske obavještajne službe za ostvarenje projekta mira, i druga u kojoj su sudjelovale istaknute ličnosti palestinskog i izraelskog političkog života koje, nakon ženevskih pregovora, nastavljaju dijalog za mir. Sesija je nosila ime: Izrael – Palestina: Da, mir je moguć. Bez upitnika.

Daljinski upravljač

Imenovanje i formuliranje

Grozdana Cvitan

Uskoro bi se moglo dogoditi da svi oni koji su se bunili protiv stručnih testova ili koji su ih odbili ispuniti budu proglašeni invalidima i umirovljeni u privilegirane mirovine

Čini se da su u samo mjesec dana postojanja Ministarstva za obitelj, branitelje i međugeneracijsku solidarnost, dakle ministarstva čija djelatnost još nije do kraja razjašnjena, posredne i neposredne afere zatresle ministričin okoliš. Kad bi ovo bila zemlja u kojoj su ministri nešto i odgovorni, zatresla bi se i njezina fotelja, ali nije običaj. S obzirom na to da ministrica ima formulu *Kako kaže doktor predsjednik*, a doktor premijer ne kaže ništa dok ga mediji ne pritisnu, ona zasad niti spominje doktora niti doktor spominje rekonstrukciju.

Kolica koja su nekontrolirano pojurila

Najprije su pojurila skupa kolica za posluživanje, pa je možda nenadano ubrzanje ono što ih čini onako skupima. Ubrzo zatim shvatilo se da se čak dvoje pomoćnika za skrb o onom što nije do kraja definirano u prošlosti izvrsno skrbilo ponajprije za sebe. Što znači da su sasvim kvalificirani za poslove koje im je nova vlast namijenila. Pokazuje to i razliku na gledanje o tome što bi skrb trebala biti – jednima je to briga za sebe, drugima za potrebite. Drugi nisu na vlasti, pa su prvi u pravu dok se drukčije ne dokaže. (Kao i u slučaju saborskih odbora – svi su bili uljuđeni kako je dogovoreno, dok nije trebalo biti realizirano.) Za to vrijeme imaju plaću za duševnu bol. Jer su nesretni što se više ne mogu dovoljno skrbiti za sebe, a što su radili uspješno. Pa im država izlazi godinu dana ususret. Ako nisu našli izlaz i za dulje vrijeme. Nije poznato jesu li se obratili ministrici pravosuđa jer im istražni postupci za kriminal traju predugo.

Onda je u pitanje došao jedan Stipe kojeg je drugi Stipe umirovio časno jer ga Željka nije uspjela izbaciti nečasno. Za što je imala četiri godine, ali nekako nije stigla. Pa se sad raspričala o tome što nije stigla ili u čemu je bila opstruirana. Ali je četiri godine tvrdila da je najprije potpredsjednica zatim ministrica. U cijeloj aferi pojavio se jedan imenjak koji s vremena na vrijeme po dužnosti guta žabe, dok je drugi primijećen pri kupnji kreveta za masažu. Čovjek kojem su dva suda i dvije komisije glede očinstva nedovoljne, dijeli tako ministričino mišljenje o skrbi. Brine se o sebi da bi pokazao kako zna što je skrb. I dao bi se testirati. On barem zna što se sve može srediti kad si na pravom mjestu.

Ima svega, ali tinte nema

U međuvremenu se doznalo da se upravo ministrici obitelji i svega ostalog (iako ne samo njoj), obratila majka izvanbračnog sina čiji otac temeljem davno donesenih sudskih odluka nije plaćao alimentaciju. Ali kako je otac stranački drugar i funkcionar, onda ministrica nije imala primjedbi. Nije željela tjelohranitelju kvariti masiranje na novom krevetiću. Dok majci vjerojatno nije uspjela odgovoriti neku utješnu samo zato jer ministarstvo nije imalo vremena za tiskanje formulara, zamjenu pečata, izradu raznih knjižica i dozvola… Možda u raznim knjižicama i dozvolama i leži zamkica promjena imena i broja ministarstava. Jer je to najbolji način da se ribarima, lovcima, članovima i korisnicima raznih provenijencija ponovo izdaju nove dozvole, iskaznice, potvrde, knjižice… Kako se teško sjetiti nečega što bi bilo besplatno, moguće je da budžet neće ni osjetiti ukidanje od dva posto PDV-a, a ako se tih dva posto nikad i ne dogodi, možda će se na promjeni imena ministarstava i taksama što uz to idu zaraditi i do četiri posto. Ako je to ona dvojbena međugeneracijska solidarnost, onda je jasno zašto je ušla i u ime ministarstva na opću dobrobit vlasti. Možda ministrica ima i posebnu definiciju obitelji, pa u nju ne spadaju djeca o kojima očevi ne skrbe. Ali to tek trebamo čuti.

Stvarnost ili potvrda

Zasad smo čuli i to da će test za branitelje MMPI-2 opet postati nepoželjan. Jer je njegova prilagodba sredini trajala samo tri godine, što se nije isplatilo glasno govoriti nijednoj politici. Jer njega je ispunilo mnogo branitelja uz sve komentare koje su uz njih imali. Pa i kad ih nisu imali, drugi su glasno galamili za njih (i bez njih). Uostalom, nisu li komentari pripadali onima u Saboru koji su na njima gradili karijeru. Uskoro bi se moglo dogoditi da svi oni koji su se bunili protiv stručnih testova ili koji su ih odbili ispuniti, budu proglašeni invalidima i umirovljeni u privilegirane mirovine. Ne postanu li funkcionari. Jer su to zaslužili dobro odigravši igri. Možda branitelji uskoro shvate kako ni oni nisu nužno populacija koju pokriva ime ministarstva. Uostalom, od svih najava o tome kakva će Vlada biti, zapamćena je ona da će biti vitka. Zato joj trebaju debeli, bezočni i stručno opušteni tjelohranitelji. Ministrica pravosuđa i dalje djeluje poletno i ambiciozno.

Jacques Rupnik

Darežljivost za Balkan

Igor Štiks

Ugledni politolog govori o karakteru nove hrvatske vlasti, nacionalizmu na Balkanu, zakašnjelom *povratku u Evropu* i cijeni ne-proširenja Unije

Politolog Jacques Rupnik jedan je on najupućenijih ljudi u Francuskoj u političke prilike u Srednjoj Evropi i na Balkanu. Objavio je više od desetak znanstvenih i esejističkih knjiga posvećenih zemljama nekadašnjeg komunističkog bloka. U devedesetima je aktivno pratio proces tranzicije u Srednjoj Evropi te rat u bivšoj Jugoslaviji. Nekoliko godina bio je savjetnik češkog predsjednika Vaclava Havela. Nedavna promjena vlasti u Hrvatskoj i skoro proširenje Evropske unije pružili su nam priliku za razgovor s Rupnikom o nekim aktualnim političkim pitanjima kojima se suočava Hrvatska i cijela regija, o povratku HDZ-a na vlast, rezultatima i neuspjesima reformskih vlada, kao i o samoj Uniji i njezinoj ulozi na Balkanu.

HDZ je u Hrvatskoj dobio priliku da formira skoro jednostranačku vladu nakon posljednjih izbora. Kako komentirate povratak nacionalista na vlast u Hrvatskoj nakon samo četiri godine od njihova neslavnog odlaska?

– Prvo pitanje jest je li riječ o povratku *ancien régimea* u Hrvatskoj. Tijekom devedesetih neovisnost Hrvatske bila je praćena uspostavom jednog autoritarnog režima vezanog uz Tuđmanovu osobu. HDZ je proizvod tog razdoblja. Smatrao sam da HDZ neće nadživjeti svog stvaratelja ni razdoblje stvaranja nacionalne države i ugrožene domovine u kojem je nastao. Radilo se o nekoj vrsti pokreta a ne stranke, u kojoj su se našli ljudi od stare ljevice do ekstremne desnice i koji je pokušao formulirati novu ideologiju za hrvatsku državu. Smatrao sam da je ta stranica zauvijek okrenuta. Koalicija demokratskih snaga imala je jako mnogo slabosti, ali i dvije velike zasluge: demokratizirala je institucije te javni život i, drugo, ona je jasno pokazala da je evropska orijentacija prioritet njezine politike. Drugo pitanje koje se nameće jest je li posao koalicije na vlasti omalovažen i jesu li *nezahvalni* birači jednostavno otpustili one koje su pokušali uvesti malo reda nakon Tuđmanove vlasti.

Glas nezadovoljstva, a ne privrženosti

Je li prema vašem mišljenju doista riječ o povratku starog režima?

– Odgovorit ću i s da i s ne. Da, u smislu u kojem je riječ o stranci koja je nasljednik HDZ-ove nacionalističke ideologije, njegove organizacije i političkog kadra. Kada vidim povratak na scenu gospodina Šeksa koji je danas predsjednik Sabora, moram reći da doista nije riječ o čovjeku koji utjelovljuje demokratske nade. To nije najbolji simbol za rehabilitaciju uloge parlamenta. Tu je i Hebrang, pa Žužul itd. Ali izbori su pokazali i potpuni neuspjeh onih koji su htjeli djelovati drukčije, umjereno i pragmatički, u posttuđmanovskoj Hrvatskoj, poput Granića. Ta opcija nije uspjela pa je prva reakcija da je više-manje riječ o staroj stranci sa starim personalom. Ipak ova dijagnoza morala bi biti nijansirana, jer više nema najistaknutijih predstavnika starog režima. Da, oni se vraćaju na vlast, ali ne zato što stanovništvo želi povratak na staro, u divne devedesete, mislim da to ipak nitko ne želi, nego jednostavno zato što ljudi glasaju protiv bilo koga tko je na vlasti i tu je odgovor na drugo pitanje koje smo postavili. To je glas nezadovoljstva, a ne privrženosti, i to bi trebala imati na umu nova ekipa na vlasti.

Što se može očekivati od te nove ekipe koja tvrdi da se reformirala?

– Novi premijer stavlja naglasak na umjerenost stranke. Da, riječ je o nacionalističkoj stranci, ali stranci koja se želi predstaviti kao konzervativna. Dakako, može se biti u isto vrijeme i nacionalist i konzervativan. Ostaje samo pitanje doziranja. U Tuđmanovo vrijeme to je bila prije svega nacionalistička, a nešto manje konzervativna stranka. HDZ je u neku ruku bio čak revolucionarna stranka koja je stvarala novu državu. Njezini nasljednici tako mogu biti konzervativni u smislu konzerviranja učinjenog. Nadam se samo da se neće raditi o konzerviranju loših navika iz tog razdoblja, nepotizma i sveopće korupcije, koje koalicija nije znala iskorijeniti.

Američka orijentacija nove vlade

Koalicija ili nije imala volje ili nije imala snage da se izravno suoči s nacionalističkim nasljeđem i korupcijom. Smatrate li da je za to propuštena prilika i da je čak to pripomoglo povratku HDZ-a na vlast?

– Kada govorimo o bivšoj vladi moramo odgovoriti na pitanje je li *čaša dopola prazna ili puna*. Mislim da je ipak *dopola puna* u smislu u kojem se ipak radilo o preokretu. Demokratizirane su institucije, ima svakako više pluralizma. Treba se prisjetiti da Tuđman nije htio priznati rezultate izbora u Zagrebu, da su konstantno postojale trzavice s Istrom, da su i opozicija i mediji bili ušutkani, uz iznimku *Ferala* i *Novog lista*. U tom je smislu koalicija pozitivno djelovala. U smislu što hitnijeg oslobađanja Hrvatske od nasljedstva rata daleko je više učinio Stipe Mesić nego Vlada. On je dao poticaj suradnji s Haškim sudom te s Bosnom i Hercegovinom, koja ne može opstati ako Zagreb i Beograd nisu u igri. Velika je promjena vidjeti hrvatskog predsjednika koji odlazi u Sarajevo, govori o pomirenju sa Srbijom i jasno naglašava proevropsku orijentaciju. Prazni dio čaše sigurno predstavlja korupcija. Ljudi su očekivali da će biti ne samo promjene tona u retorici nego da će se učvrstiti određene norme pravne države i povjerenje u državne institucije, što je krucijalno. Korupcija je i dalje izrazito velika prema listi *Transparency internationala*, a ni neovisnost medija nije na razini kojoj smo se nadali. Ekonomske poteškoće su, dakako, pridonijele razočarenju. Istina je da danas nema alternative demokraciji, nitko ne traži povratak u diktaturu, ali postoji duboko razočarenje s funkcioniranjem demokratskog sistema. I tu vidim veliku slabost i, konačno, neuspjeh koalicijske vlade, koja nije uspjela, nakon Tuđmanova režima koji je diskreditirao demokraciju vlastitom autoritarnom praksom, uspostaviti povjerenje u demokratske institucije.

U smislu što hitnijeg oslobađanja Hrvatske od nasljedstva rata daleko je više učinio Stipe Mesić nego Vlada. On je dao poticaj suradnji s Haškim sudom te s Bosnom i Hercegovinom

Spomenuli ste pozitivnu ulogu Predsjednika. Kako vidite njegovo djelovanje u pravcu vraćanja tog povjerenja?

– Vlada je možda bila suviše heterogena, možda je to razlog. S druge strane, Predsjednik se vrlo dobro snalazi u tom kontekstu. Ipak on predstavlja državu na međunarodnoj sceni i daje pravac. To smo vidjeli u vrijeme transatlantske krize kada je Hrvatska prvo odobrila Vilniusko pismo i kada je nakon toga Predsjednik jasno pokazao kako Hrvatska želi zadržati evropski pravac kao prioritetni. To je također pitanje koje se postavlja pred novu vladu. Glavna razlika sa starom je u promjeni prioriteta u vanjskoj politici, koji više nije europski nego atlantski, odnosno američki, pa Evropa postaje sekundarni, tj. ekonomski cilj. Možda je objašnjenje u tome da su Amerikanci omogućili 1994. i 1995. promjenu ratne situacije i da je tada uspostavljeno strateško partnerstvo sa SAD-om. Tome pridonosi i činjenica da se Evropa više ne vidi kao simpatični ideal, nego kao čitava serija obaveza. Da biste ušli u Uniju morate zadovoljiti niz pravnih, političkih i ekonomskih obaveza, što nije slučaj prilikom ulaska u NATO. Ulazak u NATO je pitanje političkog deklariranja i ako ima reformi one se tiču isključivo reformi vojnih institucija.

Individualan ili regionalan pristup

Nova vlast obećava da će ispuniti te obaveze. S druge strane, vi govorite o ulozi i djelovanju same Unije na Balkanu. O kakvom je pristupu riječ?

– Unija je očito formulirala dvostruku politiku. Jedan pristup naglašava regionalnu dimenziju, odnosno pristupanje problemima na interaktivan način. Ne može se riješiti problem Bosne bez suradnje Hrvatske i Srbije, ni problem Kosova bez suradnje Srbije, Makedonije i Albanije. Svaki od problema regije zahtijeva i regionalno rješenje. Pristup Unije nakon rata na Kosovu bio je favoriziranje regionalnog pristupa s idejom pakta za stabilnost, koji je imao skromne rezultate jer se ograničio na koordinaciju često bilateralnih ekonomskih projekata. Drugi pristup Unije se ostvaruje preko ugovora o pridruživanju i stabilizaciji, gdje je na djelu filozofija *no shortcuts*: nema prečica, svi moraju slijediti isti put, svatko će biti tretiran prema vlastitim zaslugama, jer svatko napreduje prema svom ritmu, pa će se tako i kandidati ocjenjivati prema njihovoj sposobnosti da ispune preuzete obaveze. Nije riječ samo o tome da se formalno kopira evropsko zakonodavstvo, nego i da ga se primijeni. Tu je riječ o bitno individualnom pristupu, po principu svakome prema zaslugama. Između ta dva pristupa vidim određenu tenziju. Jedan od njih izvlači pouke iz prethodnog desetljeća i rata, što znači da rješenja mogu biti samo regionalna i da jedni način da se ohrabre takva rješenja jest evropska perspektiva. S druge strane postoji klasična politika proširenja Unije kakva je dosad već bila primijenjena: ovo su uvjeti, ovo su rokovi i svatko ispunjava obaveze prema svom ritmu.

Hrvatska evropska politika dosad je uglavnom inzistirala na tom pristupu smatrajući da se Uniji može približiti bez osvrtanja na susjede. Je li to doista najbolji put?

– Hrvatska je zemlja bivše Jugoslavije koja je bila i aktivno uključena u rat i koja je eko-

nomski najnaprednija. Pitanje jest je li politički oportuno favorizirati u ovom slučaju individualnu strategiju pristupanja ili bi bilo bolje implicirati Hrvatsku u regionalnu dinamiku. Potrebno je odrediti što je dobra ravnoteža između ta dva pristupa. Mišljenja su podijeljena. Možemo se upitati bi li ubrzanje primanja Hrvatske, kako bi ona ušla u Uniju 2007. s Bugarskom i Rumunjskom, dalo ohrabrujući znak i drugim zemljama, ili pak postoji opasnost da bi to moglo djelovati destabilizirajuće. Utoliko više što neće biti sasvim jasno da se Hrvatsku može prikazati kao uzornog učenika nakon nedavnih izbora. Jasno je da je ekonomski Hrvatska na višoj razini od Srbije ili Kosova, ali to nije jedini kriterij. Ako se politički analizira situacija, nakon pada Tuđmana i Miloševića dogodila se demokratska promjena i u Zagrebu i u Beogradu, dok ono što vidimo danas jest povratak nacionalista na vlast u Hrvatskoj, ali također i u Srbiji, što su potvrdili i posljednji izbori s uspjehom radikala. Ne mislim da je poglavlje nacionalizma na Balkanu završeno. On trenutačno više nema istu prijeteću formu, jer su se očito promijenile međunarodne okolnosti, postoji međunarodna vojna prisutnost te umor od velikih ratnih avantura, ali mentalitet i nacionalistička ideologija nisu konačno pobijeđeni. Oni su bili tek privremeno poraženi i vidimo da su se oporavili u Hrvatskoj nakon manje od četiri godine. U Srbiji je ubijen Đinđić, a nije sigurno da će se njegovi nasljednici, koji su nastavili reforme, zadržati na vlasti. Treba uzeti u obzir rizik od novog nacionalističkog vala što za Evropu mora biti poziv da ne odustane od Balkana, da ostane prisutna i da nastaviti pružati nadu regiji.

Cijena ne-proširenja Unije

Na koji način treba uključiti zemlje bivše Jugoslavije u evropsku kompoziciju?

– Potrebno je pokazati mnogo više mašte i darežljivosti prema Balkanu nego što je to bio slučaj sa Srednjom Evropom. Kada govorim o mašti, mislim da ne treba jednostavno nastaviti slijediti isti model proširenja Unije. To je pristup koji se dokazao, ali koji ima određenu političku cijenu jer predugo traje. Prošlo je 15 godina od pada Zida, a zemlje Srednje Evrope tek sada ulaze u Uniju. Cijena koja je plaćena jest određeno razdvajanje između demokratskih nada iz 1989. i evropske ideje. Demokratska tranzicija je odavno ostvarena, a Evropa dolazi mnogo kasnije, dok je u početku *povratak u Evropu* bio glavna nada demokratskih promjena. Potrebno je zadržati vezu između demokratskih promjena nakon ratova na Balkanu i evropske perspektive. To je prva lekcija. Ne treba jednostavno reći tim zemljama *čekajte još 15 godina*. Churchill je govorio da je u politici i jedan tjedan dugo, a kamoli ne 15 godina. Toga se bojim. Mašta u ovom slučaju znači pronaći neke druge načine, pronaći neku vrstu srednjeg rješenja čiji će cilj biti puno proširenje Unije na Balkan. Umjesto čekanja od 15 godina kako bi ono bilo ostvareno potrebno je relativno rano, čim se steknu temeljni uvjeti, ponuditi tim zemljama političko članstvo, a kasnije raditi na provedbi ekonomskih reformi. Prvi uvjeti su funkcioniranje pravne države i demokratska promjena vlasti kako bi se moglo prijeći na ekonomski paket. To nas dovodi do *više darežljivosti*, jer oni koji Evropu najviše trebaju su najmanje za nju spremni. Kako riješiti taj paradoks? Angažirajući se još više, ne samo radi filantropije, nego radi interesa same Evrope. Kada se ljudi pitaju kolika će biti cijena proširenja, odgovaram pitanjem jeste li razmislili o cijeni *ne-proširenja*. U bivšoj Jugoslaviji svi znaju koliko je bilo mrtvih i kolika je ekonomska cijena plaćena, a i na Zapadu se dobro zna koliko je milijardi eura koštao rat, protektorat i rekonstrukcija – dakako, daleko više nego cijena proširenja Unije.

Jedra demokracije

Crno-bijeli glamur

Nataša Petrinjak

Najmanja je šteta što je zbog monopolističkih odnosa na tržištu *Feral Tribune* primoran vratiti se u stari novinski format, koji ionako najbolje pristaje uz malu crnu haljinu. Sve dok sadržajem obara s nogu

Čitatelji, ciljana publika pojedine tiskovine, čudan je organizam. Najbolje o tome svjedoče agencije za ispitivanje svih vrsta raspoloženja pojedinki i pojedinaca jedne zemlje, jer ako izuzmemo kategorizaciju po dobi (za primjerice tinejdžerske magazine i strip o Miki Mausu za djecu) teško je ući u trag tko su zapravo čitatelji, pogotovo redoviti čitatelji neke tiskovine. Prevrtljiva je to skupina, sklona sumnji, ostavlja svoje omiljeno štivo preko noći i pažnju poklanja drugom, kao muškarac u vječnoj potrazi za mladom, svježom i uvijek novom ljubavnicom. Tu nestalnu ćud čitateljske publike oduvijek se pokušalo ukrotiti, natjerati je da voli, točnije troši svoj novac za kupnju, redovno, određene tiskovine ili skupine tiskovina. Čemu, uostalom, teže i proizvođači svih drugih roba i dobara, pa se stremljenje prema monopolizaciji tržišta pojavilo i u tom segmentu. Ako jedan čovjek ili grupica ljudi može pokupiti sav profit koji se na tržištu tiskovina nudi, teško je izbjeći da to netko neće pokušati, barem u ekonomijama kakve danas vladaju i kakve poznajemo. Mogli bismo reći – ništa novo pod kapom nebeskom. Isto tako ništa novo nije i da paralelno, koliko god obruč bio stegnut, uvijek postoje neka čudna izdanja koja remete savršen spokoj i stabilnost, neke *bundžije*, remetilački faktor koji monopolistu ne nanose neku ozbiljniju štetu pri gomilanju bogatstva, ali nerviraju zbog zauzimanja za pravdu, za potlačene, iritantno inzistiraju na kvaliteti, jasnom imenovanju, upiru prstom i bez ustezanja, kada se car prošeta gol, kažu – car je gol!

Medijska utvrda časti

U Hrvatskoj će pod takvim opisom čuvara društvene savjesti i oni koji ih vole i oni koji ih mrze prepoznati *Feral Tribune*. Ovih dana taj se splitski tjednik opet suočava s velikom krizom, borbom za opstanak, ponajprije zbog gore opisanih monopolističkih odnosa na tržištu tiskovina, suludo velikih odštetnih zahtijeva, a čak se i strukovni, novinarski sindikat, pridružio hajci podmetanjem laži. Vanjska manifestacija nastale krize najbrže se uočava povratkom *Feral Tribunea* na novinski format, nakon što je nešto više od tri godine izlazio luksuznije opremljen u *newsmagazinskom* formatu. I ma koliko se mogu čuti riječi žaljenja, žaljenju zapravo nema mjesta. Uz niz općih karakteristika, novine-savjest *Feral Tribune* bio je specifičan zbog neobično bliske međusobne veze sa svojom čitateljskom publikom. Od početaka, davne 1993., zajedno su – pišući si i čitajući se – tvorili fenomen medijske utvrde braneći ponekad doista posljednje časti hrvatske populacije. U zajedničkoj manjinskoj poziciji, stalno napadani, proskribirani, osiromašeni, redovno pod povećalom osporavatelja, činili su grupu zbog koje je mogla postojati binarnost novinske publike – oni koji čitaju i oni koji ne čitaju *Feral Tribune*. Stoga je dobro istakla glavna urednica Heni Erceg u uvodniku prvog *Ferala* nove serije u starom formatu: "Pokušat ćemo, dakle, i dalje pjevati svoju pjesmu, uvijek s vjerom samo u jednu kategoriju građana – naše čitatelje. Koji su se već dokazali da itekako dobro razaznaju razliku između umjetnog krzna i male crne haljine". I, doista, čitateljska publika *Ferala* upravo je ona koja je oduvijek znala da glamur nisu likovi koji promiču rubrikama društvenih kronika šarenih tiskovina, likovi u loše krojenoj odjeći od loših materijala, kojima je najuzbudljiviji intelektualni izlet života bilo čitanje Coelhova *Alkemičara*, nego da istinski glamur predstavlja jednostavna crno-bijela tiskovina koja na prvi pogled ne štipa za oči, ali zato obara s nogu svojim sadržajem. Stoga je pojavljivanje *Feral Tribunea* u šarenoj, magazinskoj formi, ne osobito dobroga grafičkog rješenja, na njegovu publiku djelovalo poput hladnog tuša. Premda sve govori u prilog tomu da forma ne bi trebala određivati sadržaj, u tom se razdoblju osjetio i pad kvalitete sadržaja, pa je broj onih koji su se pitali zašto se uredništvo odlučilo za svojevrsno priklanjanje općedruštvenoj estradizaciji svakog dana postajao sve veći. Izbor tema, način njihove obrade, kao i stil pisanja, koje danas bez ustručavanja možemo nazvati *feralovskim* jednostavno nisu korespondirali s izgledom koji pretpostavlja prijetvornost, površnost i ne podnosi lošu ili ozbiljnu vijest. Ova nadasve dobronamjerna kritička opaska na račun samih *feralovaca* proizlazi iz razumijevanja njihova pokušaja da malo rasterete breme uvijek budne i na sve udarce spremne moralne vertikale našeg društva, te da svima onima koji od *Ferala* žive osiguraju bolju, mirniju egzistenciju. Nažalost, malograđanštini i zlu se nemoguće dodvoriti, osim ako se ne postane istim takvim. Malograđanština i zlo ne dopuštaju neposluh, drugost, drukčijost; dapače, sve takve karakteristike kažnjavaju.

Vjera u čitatelje sa stilom

Prije svega smanjivanjem prostora djelovanja kako bi se oduzela ekonomska moć i tako uništilo ljudsko dostojanstvo. Ništa novo pod kapom nebeskom. Kako bi stariji čitatelji rekli, još će mnogo vode proteći ispod mosta dok u Hrvatskoj shvate zašto najtiražniji švedski dnevnik počinje kulturom koja zauzima i najveći broj stranica i kakve to koristi donosi društvu u cjelini. Onima kojima je to posve jasno i nedvojbeno, povratak *Feral Tribunea* u staru formu, a i sadržaj, poput neočekivanog je, ali dragocjenog novogodišnjeg dara. Uz želje da međusobna komunikacija *Ferala* i njegovih čitatelja bude što intenzivnija, otvorenija i dugotrajnija, iskazujemo i uvjerenost u vrijednost *feralovskoga* glamura. Crno-bijeli *Feral* pristaje uz svaku odjevnu kombinaciju, a osobito uz malu crnu haljinu.

Uz 27. siječnja – Dan sjećanja na Holokaust

Konačno rješenje

Götz Aly

Masovne deportacije i istrebljenje europskih Židova

Lokalna "rješenja"

Za razliku od Franka, Höpner je, koji je zbog dugogodišnjeg iskustva skeptički ocijenio mogućnost iseljavanja Židova, već 16. srpnja 1941. poslao Eichmannu svoj često citirani prijedlog. Prijedlog je predstavljao razrađen koncept "rješenja židovskog pitanja u području Wartheland", koji se, na određeno vrijeme, nudio kao privremeno rješenje tog pitanja u vlastitoj regiji, neovisno o kapacitetima transporta. Höpner se nadovezao na prošlogodišnje diskusije. Njegov je glavni argument – i to u trenutku apsolutne vjere u pobjedu Njemačke – bila nadolazeća zima. No, on nije čekao na pristanak Hitlera ili Himmlera, kao što su to prethodne godine učinili Frank i Greiser, koji su, nakon duljeg razmišljanja, odlučili nepreseljavati Židove.

Höpner je iznio konkretan prijedlog: "Ove zime možda nećemo biti u mogućnosti prehraniti sve Židove. Ne bi li brzo uklanjanje Židova nesposobnih za rad bilo kudikamo humanije rješenje? Ili barem ugodnije od skapavanja?"

Nije to bio prvi put da Höpner razmišlja o uklanjanju onih koje je smatrao nekorisnima. Razmišljajući o pitanju Poljaka, koji zbog zdravstvenih razloga nisu smjeli biti deportirani, Höpner je na margini pisma-žalbe napisao: "U ovim se okolnostima na osobe nesposobne za transport moraju primijeniti druge mjere." Taj je *stručnjak za pitanja iseljavanja* iz Posena posjedovao bogato praktično iskustvo. Od zime 1939.-1940., makar posredno, sudjelovao je u ubijanju tisuća duševnih bolesnika Warthegaua. I dok je on pisao svoje pismo, Posebni odred (*Sonderkommando*, koji je, kao i Höpner, bio pod upravom Sigurnosne policije i Sigurnosne službe u Posenu) je već drugi put čistio ustanove u Warthegau, plinom ih oslobađajući suvišnih usta. Pa ipak, Höpner u svome prijedlogu od 16. srpnja ne govori o uništavanju *svih* Židova. On predlaže ubijanje onih nesposobnih za rad te zatvaranje sposobnih u logore, u kojima bi "sve židovske žene, sposobne za reprodukciju" bile sterilizirane "čime bi, u toj generaciji, problem Židova bio konačno riješen".

Iako su Höpnerovi prijedlozi dolazili *odozdo*, dakle s nižih stupnjeva hijerarhijske ljestvice, identične se ideje javljaju i na samom vrhu. To dokazuje djelomice dokumentirana povezanost organizatora masovnih deportacija s organizatorima *eutanazije*. Još od jeseni 1939. skupina T4 surađuje sa kemijskim tehničarima Kriminalističko-tehničkog instituta (pripadnicima RSHA – Glavne uprave državne sigurnosti) na razvijanju optimalnih sredstava i načina eliminiranja duševnih bolesnika. Još u vrijeme diskusije oko Projekta Madagaskar oni nude logističke usluge svoje *uigrane transportne organizacije* i istovremeno u plinskim komorama ubijaju sve židovske pacijente duševnih bolnica nesposobne za transport. Naravno, uz dopuštenje Himmlera i Heydricha. U jesen 1940. je skupina T4 pomogla svojim kolegama iz RKF-a (Državno povjereništvo za jačanje njemačke nacije) i VoMi-ja (Glavni ured za njemačke nacionalne manjine), te za njih očistila na tucete duševnih bolnica, kako bi one kasnije bile pretvorene u prihvatne logore Nijemaca koji su živjeli izvan domovine (*Volksdeutsche*).

U siječnju 1941. Himmler traži potporu Bouhlera, zaduženog za *eutanaziju*, kako bi koncentracijske logore *oslobodili viška*. To je dovelo do tzv. *akcije 14f13*: od početka su travnja liječnici skupine T4 obišli sve koncentracijske logore, te tamo sve zatvorenike, koje bi tamošnji zapovjednik ocijenio bolesnima ili *antisocijalnima*, poslali u plinske komore. Na taj je način do ljeta 1941. umrlo 2500 zatvorenika logora Mauthausen, Buchenwald, Auschwitz i Sachsenhausen. Kriteriji selekcije zatvorenika nisu bili jednaki: liječnici zaduženi za selekciju su, iako površno, pregledavali njemačke, poljske i češke zatvorenike. O sudbini židovskih zatvorenika su odlučivali njihovi kartoni.

U isto vrijeme, u siječnju 1941., Himmler moli *višeg upravitelja* Bracka, podređenog Phillipu Bouhleru, da se uvjeri u izvedivost masovne sterilizacije Židova. Dana 28. ožujka 1941. Brack ga izvještava o metodi na bazi zračenja rendgenom, te zahtijeva brzu odluku o tome *da stvar primijeni u praksi*. Tek za šest tjedana dobiva odgovor, u kojem Himmler izražava zadovoljstvo Brackovim prijedlogom i želju da obojica o njemu uskoro porazgovaraju. Već 27. svibnja na Himmlerovu se stolu pojavljuje novi prijedlog masovne sterilizacije ginekologa Carla Clauberga. Himmlerov je zdravstveno-politički savjetnik bio oduševljen "nečuvenim značenjem (…) takva postupka u smislu negativne populacijske politike."

Za odluku o istrebljenju europskih Židova bilo je ključno da su Himmler, Brack i Clauberg u proljeće 1941. poduzeli korake, povezane s nekadašnjim namjerama o biološkom istrebljenju europskih Židova. Tek nakon konferencije u Wannseeu, Himmler daje zeleno svjetlo za oba sterilizacijska projekta. No žrtvama nisu trebali biti samo Židovi, nego i njemačko-židovski *mješanci*, a posebice *istočnjaci*. Na tom projektu su radili Carl Clauberg, štićenik Frotza Arlta (šefa ogranka RKF-a u Katowitzu) i Horst Schumann, liječnik skupine T4. Bila je to otvorena utakmica, koja se, s Himmlerovim blagoslovom, odvijala na istom mjestu – Auschwitzu.

Kada je 16. srpnja Hopner predložio sterilizaciju svih radom sposobnih Židovki, bio je to samo nastavak šestomjesečnih rasprava. Takav paralelizam, iako s vremenskim odmakom, nalazimo i kod pitanja masovnog uništavanja. Dokaz tome je oko stotinu pripadnika *akcije T4*, koji su sagradili i upravljali logorima smrti Belzec, Sobibor i Treblinka. Teško je reći kada su se takva razmišljanja točno javila. Sigurno je da su ona u kolovozu, ili nešto ranije, bila u punom jeku.

> Protokol je formuliran šifriranim jezikom *državne tajne*, u kojemu su pojmovi *deportacija, preseljenje* ili *ilegalno prelaženje granice* bili sinonimi smrti. Taj jezik nije služio tajenju, nego lakšem upravljanju masovnim ubojstvima uz pomoć aseptičnih pojmova te uvođenju *konačnog rješenja* u birokratsku i političku svakodnevicu Njemačke

U stranačkim spisima liječnika skupine T4, Curta Schmalenbacha, nalazimo podatak, datiran 1. lipnja 1941., kojim se toj skupini daje sve veća ovlast i područje djelovanja. "On je", govori se u daljnjem tekstu o Schmalenbachu, "tek nedavno postao vladinim savjetnikom te često putuje po tajnim nalozima (u Pariz, Varšavu, Prag, Beč…)". Osim toga, Bouhler mu je osobno dobavio dokumente, koji mu omogućuju držanje ciljeva putovanja u tajnosti.

Upravo ciljevi Schmalenbachovih putovanja ukazuju na to, da je njihov glavni razlog bilo rješenje *židovskog pitanja*. U prilog tome govori i kategoričko tajenje ciljeva putovanja, koje je za predstavnike državnog i stranačkog aparata bilo neuobičajeno kada je bila riječ o *eutanaziji*. Upravo je stoga zanimljiva Schmalenbachova uloga: on je počeo kao voditelj odjela za plinske komore skupine T4 u Pirni, te napredovao do *liječničkog ađutanta* Viktora Bracka, zaduženog za *posebne zadatke*.

Iz Himmlerova neozbiljnog provođenja projekta prisilne sterilizacije može se zaključiti da su povjerenici za *eutanaziju* u Hitlerovu uredu planirali masovno uništavanje Židova mnogo prije početka rata protiv SSSR-a. Dokumenti jasno pokazuju da Bouhler, Brack i Schmalenbach, barem u ranoj fazi (poput Höplera), nisu imali u planu uništenje svih Židova, nego samo onih radno nesposobnih. To potvrđuje i bilješka (listopad 1941.) Erharda Wetzela, referenta za Židove Istočnog ministarstva: "Trenutačno ne postoje sumnje da će svi Židovi nesposobni za rad biti eliminirani brackovskim sredstvima". Brack je pristao sudjelovati u "proizvodnji aparata za uništavanje plinom".

Sukladno svom području djelovanja, Wetzel se posvetio uništavanju sovjetskih Židova, koje u ranoj fazi nije imalo nikakve veze s njihovom radnom sposobnošću. Odredi Sigurnosne policije i SD, kao i jedinice Wehrmachta, su prema uzorku rasističkog rata, te kasnije nemilosrdnog uništavanja *židovsko-boljševičkog neprijatelja*, eliminirali sve Židove sposobne za rat. Preostali bi samo žene, djeca i starci – dakle, radno nesposobni. O njihovu se *brzom uklanjanju* u području Warthegaua odavno razmišljalo, imajući u vidu količinu prehrambenih namirnica i ekonomiziranje geta. Od 18. su kolovoza interventni vodovi u SSSR-u počeli s eliminacijom svih koji su dotad bili pošteđeni. Posebnu su prednost u eliminaciji imali *neproduktivni*. Bila je to neposredna posljedica Himmlerova posjeta istočnom frontu, 15. i 16. kolovoza.

Neočekivani su zastoji tog vojnog pohoda također bili od velike važnosti: interventni su vodovi izvještavali o "likvidaciji Židova, Židovki i židovske djece", te o "eliminaciji Židova različite dobi te oba spola". U prvih su osam tjedana rata odredi smrti usmrtili 50.000 sovjetskih Židova, a u sljedeća četiri mjeseca još 500.000.

Himmlerova se naredba, iako neupitna, ne smije smatrati izoliranim autoritativnim činom. Upravo je 8. kolovoza oficir Gospodarskog ureda za naoružanje na svom kontrolnom putovanju u baltičke zemlje zabilježio: "U Libanonu je već likvidirano nekoliko tisuća Židova. (...)

Židovske žene su pošteđene metka. One bi trebale biti uklonjene u plinskim komorama." Do širenja genocida nije jednostavno došlo Himmlerovom naredbom 15. kolovoza. Oficiri i pripadnici odreda smrti su za njega već znali, ili ga čak i provodili.

Osvrnemo li se unatrag, postaje nam jasno da je brza radikalizacija antižidovske politike u okupiranim dijelovima SSSR-a već bila dijelom holokausta. Za njezine je sudionike ona bila dio praktičnog iskustva, koje je, unutar nekoliko tjedana, te usprkos neuspjelim pokušajima deportacija, dovelo do stvaranja velikih logora smrti. Stoga se 15. kolovoza 1941., kako pokazuju sljedeći dokumenti, ne može smatrati početkom donošenja sveobuhvatne odluke o uništavanju.

(...)

Stvaranje mašinerije smrti

Protokol sa sjednice održane 10. listopada 1941. u Pragu ukazuje na gotovo identične zamisli o deportacijama smrti te što je moguće bržem uništenju europskih Židova, kao i na to kako je pojam *evakuacije* postao sinonim smrti. Brojni su izvori koji opisuju posljednje korake u stvaranju kompletne mašinerije smrti. Ako je ikada, u dvostranim razgovorima između Hitlera, Göringa, Himmlera, Franka, Greisera i Heydricha službeno utvrđen program potpunog istrebljenja europskih Židova u brzom, industrijaliziranom procesu uništenja, onda se to dogodilo u prvim tjednima listopada.

Hitler je svoju *želju* za privremenom deportacijom Židova u geto u Lodzu modificirao 6. listopada, uz novi zahtjev: "Židove moramo ukloniti iz protektorata i deportirati ih direktno dalje na istok, bez zaustavljanja u namjesništvu ili pak podijeljenim istočnim područjima." To trenutačno onemogućava jedino "povećana potreba vojske za sredstvima transporta". Može biti, da Hitler svoje tadašnje izjave još nije izjednačavao s izgradnjom plinskih komora – to nam nije poznato.

Mnogo važnijim od toga mi se čini opis konkretnih činjenica. Tih je dana, kako pokazuje sam slijed događaja, došlo do prijelomne točke u politici. Sada Himmler i Heydrich naređuju gradnju nekoliko uređaja za uništavanje. Time im se pružila prilika za ostvarenje davnih obećanja i želja za deportacijom, uz male organizacijske i materijalne troškove te bez kompliciranih pregovora s vlastima u *prihvatnim područjima*.

Smatram da je korak između rađanja političke želje i praktičnog ostvarenja, koliko je to već bilo moguće u uvjetima diktature te ako nisu postojali različiti interesi, bio iznimno malen. Pokusima na duševnim bolesnicima, koji su, nakon Widmannova eksperimenta u Mogilewu, dovedeni do savršenstva, ostvareni su svi tehnički preduvjeti masovnog uništenja. Imajući u vidu povijesne događaje, svoja razmišljanja temeljim na zbunjujuće nejedinstvenoj odluci u politici prema Židovima, donesenoj između kolovoza te kraja rujna-početka listopada 1941. Nakon toga je uslijedila faza brzih, ciljanih pojedinačnih odluka. Objektivne činjenice ukazuju na sljedeću kronologiju:

U drugoj polovici listopada Globocnikovi suradnici odabiru u namjesništvu mjesto za izgradnju logora smrti Belzec; gradnja započinje početkom studenoga. Nakon kraćeg su oklijevanja 17. ožujka 1942. u Belzecu strijeljani prvi Židovi iz istočne Poljske. Kasnije sagrađeni logori Sobibor i Treblinka, u tehničkom i organizacijskom smislu, podružnice logora Belzec sagrađene su zbog povećanja kapaciteta uništenja te skraćivanja puteva transporta – ti su logori nakon uspješnog atentata na Heydricha u svibnju 1942. bili poznati pod nazivom logori *akcije Reinhardt*.

Dana 21. listopada 1941. – neposredno nakon početka priprema za izgradnju logora smrti Belzec – u namjesništvu je proglašena zabrana osnivanja novih geta: "Nadamo se", glasi u objašnjenju, "da će Židovi uskoro biti protjerani". Četiri dana kasnije će predsjednik Vijeća Židova u Varšavi zabilježiti: "Na sjednicama Odjela za stanovništvo se spominju planovi, kojima se nadilaze ograničenja geta (možda razmišljaju o iseljenju?)." Dana 11. studenoga zaustavljena je promidžba radnih naloga za zapošljavanje Židova u varšavskom getu, pokrenuta u kolovozu. Referent Instituta za radove na istoku u Krakovu je 22. rujna ustanovio, da su daljnja terenska istraživanja židovskih obitelji ugrožena: "Ne znamo", požuruje on u pismu svoju suradnicu, "kakve su mjere planirane za iseljavanje židovskog naroda u sljedećim mjesecima, a ako budemo iole dulje čekali, izgubiti ćemo vrijedan materijal." Već 3. studenoga se obje znanstvenice, zadužene za obradu podataka, slažu, da "treba obaviti antropološka mjerenja na stotinjak židovskih obitelji, kako bi se, u slučaju poduzimanja određenih mjera, sačuvao barem dio materijala".

Dana 20. studenoga je Kurt Eimann, SS-ovac, čelni čovjek u prvim masovnim strijeljanjima duševnih bolesnika 1939. u Neustadtu, premješten u zapovjedništvo garnizona u Lublinu. Dana 27. i 28. studenoga pripadnici tehničkog osoblja *akcije T4* u Pirni vijećaju o budućnosti. Upravo na toj sjednici Brack donosi odluku o slanju dijela svojih specijalista za ubijanje u Belzec, koja se uskoro i ostvaruje.

Usporedno su 21. i 22. listopada održane rasprave o gradnji krematorija s 15 spalionica u Auschwitzu, koje bi dnevno mogle primiti i do 1440 leševa. Sredinom studenog nalogodavci iz Uprave SS-a za izgradnju naručuju gradnju sličnog krematorija s 32 spalionice za Mogilew. U prosincu komandant KZ-a Auschwitz provodi prvi pokušaj ubijanja zatvorenika sredstvom protiv štetočina Zyklon B.

Nakon izrade prve serije od šest malih plinskih vozila, namijenjenih interventnim skupinama u Sovjetskom Savezu, 3. je studenoga u KZ-u Sachsenhausen provedeno *probno gušenje plinom*. U prosincu Referada za područje tehnike Glavnog ureda državne sigurnosti naručuje 30 specijalnih uređaja za plinska vozila, kojima bi po vožnji moglo biti ubijeno 100 ljudi. Narudžba za prvu seriju od šest vozila, znatno manjih dimenzija, u koja bi po vožnji stalo samo 30-50 ljudi, podnesena je početkom rujna. Opaža se veliki kvalitativni skok između obje narudžbe: kapacitet ubijanja u plinskim kolima je dvanaesterostruko povećan.

Dana 8. prosinca započinje masovno ubijanje Židova u logoru smrti Chelmno (Kulmhof), 50 kilometara sjeverno od Lodza, u kojem su se nalazila dva, a kasnije i tri plinska vozila. Iako se u tom trenutku ni ne pomišlja na daljnje transporte u namjesništvo ili Sovjetski Savez, Glavni ured za preseljenje u Litzmannstadtu 19. studenoga osniva Odjel II za "pitanja iseljenja". Očito je bila riječ o administrativnoj reorganizaciji, s obzirom na predstojeću *evakuaciju* Židova u Chelmno.

Njemački konsenzus

Tek nakon obavljanja svih tehničkih i organizacijskih priprema Heydrich 29. studenoga saziva tzv. *sjednicu državnih sekretara* na jezeru Wannsee. To čini upućujući na davanje pismenog naloga 31. srpnja 1941., uz Göringovu pomoć, te uz svaku pozivnicu na *sjednicu* prilaže fotokopiju tog naloga. No, sjednica je ponovo morala biti odgođena za 20. siječnja 1942. Heydrich je zahtijevao politički konsenzus svih središnjih instanci, neposredno uključenih u to pitanje, oko paralelizacije transportnih putova. Nakon kratkog osvrta na njemačku politiku prema Židovima u proteklih devet godina, Heydrich je načeo aktualnu temu: "Umjesto iseljenja predlažem evakuaciju Židova na Istok, s čim se slaže i Führer". Sjednicu je završio moleći sve prisutne "da mu u provođenju tog rješenja pruže podršku".

Protokol te sjednice je tek blijedi odsjaj procesa odlučivanja unutar civilne, policijske i vojne elite Reicha. Kako su izgledali njihovi telefonski razgovori, kakve su primjedbe, kakve urotničke poglede izmjenjivali na marginama bezbrojnih službenih i neslužbenih susreta? Protokol je formuliran šifriranim jezikom *državne tajne*, u kojemu su pojmovi *deportacija*, *preseljenje* ili *ilegalno prelaženje granice* bili sinonimi smrti. Taj jezik nije služio tajenju, nego lakšem upravljanju masovnim ubojstvima uz pomoć aseptičnih pojmova te – što je i bio cilj sjednice – uvođenju *konačnog rješenja* u birokratsku i političku svakodnevicu Njemačke te njegovu administrativnu organizaciju. Taj je postupak skidao odgovornost s pojedinca te mu omogućavao djelomice aktivno, no pretežno pasivno, sudjelovanje u zločinu. Više se od njega nije zahtijevalo. No to u Njemačkoj nije ni bilo potrebno.

Za postizanje konsenzusa različitih organa Heydrich se pobrinuo tjednima prije sjednice. Ministarstvo pravde i Državni ured su već radili na *ograničavanju kruga ljudi*, podobnih za *predstojeće mjere*. Sudionici sjednice su odgodili deportacije tzv. *mješanaca* i Židova u miješanim brakovima, jer se nisu mogli složiti oko "mogućeg utjecaja takvog poteza na njihove rođake njemačke nacionalnosti". Osim toga, pribojavali su se beskonačnog administrativnog rada, koji je mogao biti posljedicom toga. Čak se i Wehrmacht založila za to da se Židovi s ratnim odlikovanjima iz Prvog svjetskog rata ne šalju u logore smrti, nego u tzv. *starački geto* Theresienstadt. Vojni stručnjaci su inzistirali na tome da i "Židovi zaposleni u vojnoj industriji ne budu evakuirani, sve dok se za njih ne nađe adekvatna zamjena". Ministarstvo vanjskih poslova se bavilo "željama i idejama za ukupno rješenje židovskog pitanja u Europi".

Na sjednicu je bio pozvan i Greifelt, šef Glavnog ureda štaba RKF-a. No Greifelt joj ipak nije prisustvovao, jer je 20. siječnja morao izgladiti odnose s talijanskom vladom zbog opetovanog odugovlačenja s preseljenjem stanovnika južnog Tirola. Prije toga je zahtijevao da se židovski posjedi, sada stavljeni na raspolaganje državi, razdijele preseljenim građanima njemačke nacionalnosti koji su živjeli izvan domovine, a nakon 20. siječnja 1942. je izrazio svoje zadovoljstvo zbog sporazuma između višeg rukovodioca SS-a i policije u Krakovu te Glavnog ureda državne sigurnosti oko *iseljenja* tamošnjih Židova. Pojedini upravitelji područja su "zbog stambenog pitanja te ostalih socijalno-političkih nužnosti" zahtijevali što brže deportiranje Židova. Ministarstva unutarnjih poslova, financija i rada su, u sporazumu s Glavnom državnom bankom, počeli raspoređivati pokretnu i nepokretnu imovinu te mirovine onih "koji će uskoro preseliti u inozemstvo".

Heydrich je brzo uvjerio Greisera, upravitelja područja Warthegau, i njegove suradnike za pitanje preseljenja da poduzmu *predviđene mjere*. S namjesništvom nije išlo tako lako. No i tu su civilne vlasti donijele konsenzus oko ubijanja Židova, jer ih se više nije moglo deportirati na Istok.

Dana 15. listopada gospodarski je stručnjak varšavskoga geta i direktor Bečke banke Max Bischof ustanovio, "da broj zaposlenih nije proporcionalan broju od 500.000 ljudi, koji su smješteni u getu". Dan prije je rukovoditelj Glavnoga gospodarskog odjela u Krakovu primijetio "da bez novčane pripomoći Židovi ne mogu biti održavani na životu. No to nije opravdanje za postojanje geta. On ipak može poslužiti kao privremeni koncentracijski logor do deportacije Židova".

Istovremeno se (od 13. do 16. listopada) službeni, vojni i SS-liječnici u Bad Krynici bore s epidemijama u namjesništvu. Jost Walbaum, rukovoditelj Glavnog odjela zdravstva u Frankovoj vladi, izjavljuje: "Možemo birati: ili ćemo Židove u getu osuditi na smrt izgladnjivanjem ili ćemo ih strijeljati. Iako će konačni rezultat biti isti, druga opcija djeluje užasavajuće. No mi ne možemo, usprkos svim nastajanjima, postupiti drukčije, želimo li njemački narod sačuvati tih nametnika." Vođa protokola je na tom dijelu zabilježio *odobravanje, pljesak*.

Josef Buhler, Frankov zamjenik, nastavio je diskusiju u istom duhu: "Židovsko se pitanje u namjesništvu mora odmah riješiti, jer oni kao nositelji zaraze predstavljaju stalnu opasnost, a većina ih ionako nije radno sposobna".

Kako je donesena i argumentirana odluka o ubijanju europskih Židova možemo naslutiti iz Frankova govora o planiranom masovnom uništenju, održanog 16. prosinca 1941. pred članovima kabineta:

"Kao stari nacionalsocijalist moram priznati: Ako bi židovski rod i preživio rat, a mi žrtvovali svoju plemenitu krv spašavajući Europu, ovaj bi rat bio tek djelomičan uspjeh. Stoga očekujem da ih se riješimo. Židovi moraju nestati". "No", postavlja Frank retoričko pitanje, "što će se dogoditi s njima? Mislite li da ćemo ih naseliti na istočna područja? U Berlinu nam je rečeno: Čemu si stvarati neugodnosti? Što ćemo mi s njima na istočnim područjima ili u Ukrajini – likvidirajte ih sami!"

Reagirajući možda na pokoji upitan pogled, Frank objašnjava kako to izvesti: "Dosadašnja shvaćanja ne možemo primijeniti na jedinstvene događaje gigantskih razmjera. No put do cilja moramo naći. (...) Gdje i kako će se to dogoditi stvar je instanci, koje ćemo ovdje odrediti i o čijoj učinkovitosti Vas pravovremeno izvještavam. (...) Zapamtite: ovo će područje namjesništva, nakon vraćanja istočnih dijelova Njemačkoj, postati dijelom Europe, koji će u potpunosti služiti njemačkim ciljevima. Cijelu ćemo zemlju povezati mrežom autocesta, uz koje ćemo sagraditi njemačka naselja. (...) I tada ćemo strane i suvišne elemente moći skloniti na istočna područja, a njemački će se narod ukorijeniti na novim područjima i s lakoćom ih istisnuti."

U svom govoru Frank zahtijeva: "Namjesništvo, kao i cijela država, mora biti očišćeno od Židova." To 16. prosinca 1941. očito nije dolazilo u obzir. Deportacije su tek počele. No Frank je sebi i svojim slušateljima sugerirao da su *Židovi već nestali*.

S njemačkoga prevela Nataša Jakšić

**Odlomak iz knjige* Endlöslung
S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1995.

razgovor

John Wilson

Posljedice nezaliječenih trauma

Grozdana Cvitan

Ugledni američki psihijatar, istraživač poslijeratnih trauma, koji je dao naziv PTSP-u, te autor projekta o zbrinjavanju ratnih veterana za Hrvatsku, govori o raspadu suradnje s hrvatskom vladom, iskustvima u radu s vijetnamskim veteranima, multipliciranju traume i nemogućnošću ozdravljenja nacije koja se nije u stanju suočiti sa svojim ratom

Još u povodu prvog razgovora s Johnom Wilsonom, objavljenom u *Zarezu* u siječnju 2001. (*Veterani između politike i posljedica*), doznali smo da je taj psiholog i psihoterapeut počeo s istraživanjima posljedica rata na oboljelima 1967. Ranih sedamdesetih u središtu njegova rada našli su se američki veterani iz Vijetnamskog rata i s tom temom, njezinim problemima, posljedicama i traženjem izlaza druži se do danas. Zbog toga je dobio status vijetnamskog veterana, iako nikad nije ni posjetio Vijetnam. Njegov rat bila je borba protiv posljedica rata. Za Kongres je izradio izvješće o rezultatima velikog istraživačkog projekta započetog 1976., nakon čega mu je predsjednik Jimmy Carter povjerio osmišljavanje i izradu programa (medicinske) pomoći veteranima Vijetnamskog rata. Program je financirala država, a razvijan je od 1977. do 1980. godine u suradnji s vrhovima veteranske organizacije. Program je zatim prihvatila i Australija, koja je na tom temelju osmislila vlastiti nacionalni program za antiratni stres.

Zaustavljen projekt

Do danas su realizirani i brojni drugi programi, a kao rezultat ostat će i mjesto doktora Wilsona u povijesti medicine zbog činjenice da je identificirao i dao ime PTSP-u, posttraumatskom stresnom poremećaju o čemu je napisao mnogo teoretskih znanstvenih radova, te brojne knjige od kojih su najznačajnije: *Priručnik za klijente psihotraumatske bolesti (I/III), Kontratransferni problemi u radu s klijentima s PTSP-om, Istraživanje psihološke traume* i *PTSP: priručnik za praktičnu upotrebu*. Redoviti je profesor psihologije i psihijatrije na Sveučilištu Cleveland, Ohio i ravnatelj Forenzičkog centra za PTSP. U Hrvatskoj će uskoro biti objavljena njegova knjiga Liječenje psihološke traume i PTSP-a.

Uglavnom, psihoterapeut koji je još na početku karijere pokazao senzibilitet prema ljudima koji nisu u stanju funkcionirati zbog svojih problema (*Njih takve nitko ne treba, društvo ponajmanje*) u siječnju 2001. predao je tadašnjoj dopredsjednici hrvatske vlade Željki Antunović naručeni projekt o zbrinjavanju veterana, ali i rješavanju nekih drugih pitanja društva koja su ostala kao posljedica rata. Bilo je to vrijeme u kojem je u Ministarstvu obrane stolovao Jozo Radoš, u Ministarstvu branitelja Ivica Pančić, a javnost tresla tema lažnih invalida. Tema je uskoro sklonjena iz javnosti, kao i naručeni projekt iz realizacije. A projekt je nudio rješenje stvaranjem centra u kojem bi bilo moguće trajno rješavati pitanja onih čiji su problemi veliki: depresija, povijest nezaposlenosti, komorbiliditet s alkoholom, razvodi, promjene ponašanja itd., da bi na kraju opet tražili pomoć. Nudio je i rješenje za ono čime se posebno senzibilizirala hrvatska javnost: lažne invalide i lažno privilegirane po različitim osnovama.

Vlada nije napravila ništa

Posebna pozornost programima namijenjenim ljudima koji su prošli kroz traumatična razdoblja u životu posvećuje se u Izraelu, u novije vrijeme i u Južnoafričkoj Republici, a imaju ih i mnoge zemlje čije jedinice sudjeluju u akcijama mirovnih snaga diljem svijeta. Tamo gdje su shvaćeni problemi državna administracija treba biti tako organizirana da sama riješi probleme veterana i to na način da se nitko od njih ne osjeća kao žrtva samovolje ili krivih činjenica. Hrvatska je još jednom odglumila zainteresiranost i nakon deklarativne faze problem uredno zakopala. U to zasigurno spada i ovih dana pristigla najava o ukidanju testa MMPI-2 kao davno ispolitiziran problem, čime se također demonstrira odlučnost da se problemi ne dotiču niti rješavaju.

Razgovor s Johnom Wilsonom vođen je pred njegov povratak u SAD, nakon što je Fulbrightova zaklada platila njegov boravak i najnovija istraživanja protekle jeseni u Hrvatskoj. Sažeo je svoja zapažanja o stanju i promjenama.

– Važno je razumjeti bitne promjene. U stručnim krugovima danas je više znanja, edukacije, više razlika i razumijevanja. Od mog zadnjeg boravka u Hrvatskoj napredovalo je kliničko i istraživačko znanje, više je razmjena podataka između SAD-a i Hrvatske, kao i Hrvatske i drugih zemalja u ekspertizi i istraživanju PTSP-a. Sveobuhvatni je napredak i povećanje znanja, veća spoznaja o efektu traume na okolinu.

PTSP je vrlo raširen problem u Hrvatskoj, a dogodio se prije deset godina. Temeljem iskustva koje sam stvarao dolazeći svih tih godina u Hrvatsku, kao i zapažanja tijekom boravka posljednja četiri mjeseca, mogu reći da hrvatska vlada nije napravila ništa što bi povećalo značenje ili bilo upućeno ratnim veteranima Hrvatske vojske. Prema istraživanjima provedenim u Hrvatskoj prevalencija PTSP-a je visoka i približava se brojci od 27 posto od onih koji su bili izloženi ratnoj traumi. U paraleli koju smo napravili s veteranima iz Vijetnamskog rata u Hrvatskoj postoje i posebni problemi. Tako PTSP prate i drugi problemi kao što su depresija, pridodani alkoholizam, kućno nasilje, nezaposlenost i bujica koncentričnih efekata onih koji imaju psihološke posljedice od rata, te svega onog što iz tih posljedica izlazi.

Nisam vidio da je Vlada preuzela inicijativu, tj. da organizira i implementira potrebni program koji bi bio velika pomoć ljudima u Hrvatskoj u odnosu na rat i traumu.

Odgađanje rješenja – multipliciranje traume

Jeste li primijetili i neke promjene u odnosu na problem?

– Primijetio sam dvije važne stvari, a odnose se na prognanike i izbjeglice koji traže smještaj u Hrvatskoj te na žrtve mučenja zbog rata koje su najčešće bile žene. Sve su to ljudi koji su prije deset godina i u vrijeme mučenja bili mahom mladi, a danas imaju velik problem koji zahtijeva ozbiljnu pozornost. Njima treba pomoći posebnim programima prije nego bude kasno. Što dulje čekamo, problem je veći. Na temelju iskustva s Vijetnamskim ratom mogu tvrditi da je rana, brza pomoć, mnogo jeftinija, a problem treba riješiti što prije. Čekanje ga otežava i poskupljuje, a on se kroz depresiju, alkoholizam, nasilje u obitelji, nezaposlenost, suicid ili izostanak nekog produktivnog posla multiplicira.

Uz zapuštanje i nemar prema problemu toliko godina nakon rata, moguće je konstatirati pojavu mnogih teških oboljenja (npr. raka), porast broja samoubojica, kriminalaca i ovisnika. Do kuda to može eskalirati?

– Uz tu konstataciju treba dodati da svaki od tih identificiranih problema, ako se pogoršavaju, kreiraju druge probleme. A pogoršavaju se ako se ne liječe, odnosno ako nema adekvatnog programa za njihovo zbrinjavanje. Primjerice, u obitelji: svaki onaj koji napravi suicid ostavlja posljedice na svoje partnere (muža, ženu, ljubavnika, ljubavnicu…), susjede, okolinu, dakle na obitelj i one koji vole onog koji je suicid počinio. To kreira dodatne traume, nestabilnosti u društvu, a oni koji su nezaposleni, koji ne mogu materijalno pridonijeti obitelji, kreiraju problem i socijalnoj skrbi i uredu za zapošljavanje.

Čini mi se važnim usporediti to s američkim iskustvom. U odnosu na Vijetnamski rat, Americi je trebalo više od deset godina negiranja problema vijetnamskih veterana. Ta negacija nanijela je štetu američkom narodu, a ne samo veteranima koji su bili izravno pogođeni. Amerikanci su imali probleme u moralu, vrijednostima, političkoj orijentaciji, sve do postavljanja pitanja tko su ti ljudi uopće. Rat je završio 1973., naš prvi trening program počeo je 1980. godine – trebalo je sedam godina da uopće počne funkcionirati.

Rat mijenja strukturu države

Rat ne mijenja samo one koji su u njemu sudjelovali (vojnici, žrtve mučenja, žene, djeca), nego mijenja cijelu strukturu države. Zadnjih mjeseci provedenih u Hrvatskoj primijetio sam, a govorim to pošteno i bez predrasuda, da prosječni hrvatski građanin ne želi pričati o ratu niti želi da ga se o njemu pita. To nije istina za one koji su u ratu sudjelovali, tj. bili u njega uključeni, jer oni žele pričati o onome što su osjetili. Dok sam predavao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, sreo sam studente koji imaju oko dvadeset godina. Mnogi od njih nemaju pojma o ratu. Nije stvar činjenica nego toga da oni uopće ne razumiju ljudske posljedice rata: one koji svakodnevno čine samoubojstva, one koji su depresivni, koji imaju PTSP, koji ne vide bolju budućnost, koji osjećaju da nema olakšanja za njih, da o njima nitko ne vodi brigu. Oni nemaju osjećaj da bi im država u tome pomogla. Da bi Hrvatska bila slobodna nužno je da – to kao autsajder mogu reći u ovom trenutku – ljudi žele staviti rat sa strane i više ne voditi računa o tom problemu.

Ako pogledamo u povijest vidimo da to nije samo hrvatski problem. Njemačka, primjerice, koja je bila razorena zbog Drugog svjetskog rata, ali i druge zemlje uključujući Japan, naučili su povijesnu lekciju koja je vrlo jednostavna, a sastoji se u tome da se nijedna zemlja ne želi suočiti s licem rata niti s onim što rat učini nekoj državi.

Mogu li se i ljudi koji negiraju rat a imaju probleme liječiti? Je li moguće organizirati samopomoć kad izostane akcija vlade?

– Liječenje nije prava riječ jer oni nisu bolesni. S pozicije psihološkog ožiljka u odnosu na rat edukacija i kritičnost prema problemu mogu zamijeniti izravnu pomoć. Problem rata utječe na svakoga. U Hrvatskoj je situacija takva da problem nije izoliran pa on s vremenom zahvaća cijelu braniteljsku okolinu. Napokon, i u drugim kulturama je poznato da se problemi vraćaju ako se društvo ne suoči s problemima. Na taj način trpi cijela nacija.

Kad država negira problem, niti mogu ozdraviti veterani niti može ozdraviti nacija. Zato ona mora biti svjesna problema, mora ga riješiti, mora uskladiti legislativu s rješenjem problema. To nije uvijek lako napraviti, ali je imperativ.

Što bi bio efikasan početak i tko bi to trebao napraviti?

– Upotrijebio bih primjer iz američke povijesti: krajem Građanskog rata predsjednik Lincoln je shvatio da, želi li imati ujedinjenu zemlju, svaki građanin mora sebe vidjeti kao dio tog ujedinjenja. Nitko ne smije odstraniti ili osamiti ni žrtve torture ni ratne veterane da bi zemlja bila ujedinjena. I izbjeglice i prognanici – svi su dijelovi iste obitelji. Oni na vrhu države moraju biti svjesni činjenica da se mora voditi računa o tim ljudima koji pripadaju istoj obitelji. Jer što se događa kad se to ne učini, kad je obratno? Onda će se rat ponovno dogoditi.

Podijeljena Amerika

Mnogi ljudi su tijekom i nakon rata dobili priliku da odu u razne zemlje, pa i SAD. Bili su to izbjeglice, njihova djeca, ljudi iz miješanih brakova, itd. Što oni danas rade u SAD-u?

– Oni su bili predmet psihijatrijskih, psiholoških i medicinskih istraživanja. Rezultati istraživanja objavljivani su u stručnim publikacijama. Svaki časopis ima izvještaje o hrvatskim i bosanskim izbjeglicama, djeci, adolescentima… Njihovi problemi bili su uočeni i objavljeni. Imamo primjere s vijetnamskim izbjeglicama, ali razvijena je visoka osjećajnost za patnje onih s PTSP-om koji su došli iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Mnogi od njih bili su vrlo uspješno liječeni.

Je li očekivanje tih ljudi bilo da će postati predmet istraživanja ili su u SAD-u očekivali uključivanje u život na socijalnoj razini?

– To je vrlo teško pitanje. Svaki izbjeglica koji dođe zapravo traži pomoć, jer je takav način gledanja u SAD-u. Svjesnost o traumi i PTSP-u je vrlo visok. Kad su, na primjer, dolazila djeca iz BiH, ona su u vrlo visokom postotku bila svjesna i u određenom postotku su znala da su traumatizirana. Izbjeglice i oni koji traže azil predmet su interesa i vladinih i nevladinih organizacija. Prema tome, u Americi nećete nikad naći da, primjerice, bosanski izbjeglica bude ostavljen ili izgubljen. Uvijek se provodi prepoznavanje socijalnih potreba. To je zato što je država svjesna da ljudi traumatizirani u ratu trebaju pomoć i ne mogu bez nje. Amerikancu su osjetljivi na te probleme i pomažu izbjeglicama iz cijelog svijeta jer su i sami izbjeglice.

Koje su posljedice za vojnike i Ameriku u vezi s ratovima u Afganistanu i Iraku? Javljaju li se problemi s PTSP-om, smrtima (ubojstva i samoubojstva), stradanjima, etičkim pitanjima?

– Amerika se jednostavno podijelila oko tog problema. Nisu svi zadovoljni ratom. Postoje oni koji podržavaju rat, koji vjeruju predsjedniku Bushu i misle da je Sadam Husein terorist koji posjeduje oružje za masovno uništenje. Oni drugog mišljenja ne vide nikakav razlog za rat ponajprije kao nepostojanje ni posredne ni neposredne opasnosti od Iraka za izbijanje rata u Americi ili u svijetu. A smatraju da nije bilo ni oružja za masovno uništenje. Ameriku dijeli i razmišljanje o tome koliko će američkih života biti izgubljeno da bi se pobijedilo u vrlo, vrlo skupom ratu. Računa se da je dosad potrošeno više od sto milijardi dolara, a koliko će se još potrošiti da bi se sve obnovilo? Mišljenje je, jasno, podijeljeno.

Međutim, nema dvojbe oko toga da će svatko tko je bio uključen u rat, bilo da je riječ o vojnicima, bilo pratećim službama biti zbrinut nakon što rat završi. Ne dolazi u pitanje da bilo tko ne bude do kraja zbrinut.

Je li to činjenica ili vjerovanje?

– Postoji pravilo da čak i prije nego se vrate u zemlju svi sudionici rata budu pregledani na psihološkom polju. Ako imaju simptome u odnosu na eksponiranje i rat u Iraku, još dok su u samoj vojsci, aktivno na terenu, počinje liječenje.

Koliki je strah od ponavljanja Vijetnama i nove američke kolektivne traume?

– Ta rasprava se uporno ponavlja zadnjih šest mjeseci. Strahuje se od ubijanja snajperom u Bagdadu, od bombaša-samoubojica, terorista... Što je više smrti, ljudi su sve prestrašeniji i sve ih podsjeća na Vijetnam. Neizgovoreni strah je jači od realnog. Uskoro se navršava godina dana (u veljači) od okupacije Iraka. Strah zapravo počinje pitanjem kad će to završiti i kad će se naši ljudi vratit kući. Isto kao u Vijetnamu, svakim danom sve je više mrtvih.

Prirodni put procesa

S obzirom na političku, socijalnu i ukupnu situaciju u zemljama bivše Jugoslavije i uopće na Istoku, je li strah od rata i dalje realan?

– Ne znam. Imamo primjer Rusije gdje ponovo raste popularnost komunističke partije. To je reakcija na teško ekonomsko stanje i stvari ne napreduju dobro. Zato ljudi dolaze na misao da nešto što je mnogo konzervativnije, više desno, ali uobičajeno, poznato, donosi bolji rezultat. Osobno mislim da oni koji biraju novu vlast koja je više desno rade to zato jer misle da je tako bolje, jer su to iskusili. A novo im je nepoznato pa ih plaši.

> Nisam vidio da je vlada preuzela inicijativu, tj. da organizira i implementira potrebni program koji bi bio velika pomoć ljudima u Hrvatskoj u odnosu na rat i traumu

Možda se sličan proces događa i u Hrvatskoj. Branitelji koji nisu liječeni ostaju snaga koja se bori za nastavak svojih interesa u smislu čuvanja zemlje od onih koji bi je htjeli razoriti. Nagla liberalizacija odnosa s bivšim neprijateljem pod utjecajem ljudi iz inozemstva (EU) nije dopustila prirodni završetak procesa uklapanja. Kao reakcija na neprirodni proces prebrzog pomirenja u Hrvatskoj ponovo dolazi na vlast nacionalistička stranka.

Znači li to da su branitelji zabrinutiji od drugih građana?

– Vjerujem da branitelji misle da će, ako oni ne vode računa o granicama, doći do ugrožavanja, što prati strah da će se rat ponoviti. Zato treba zaštititi granice, jer onaj koji nema povjerenja orijentira se nacionalistički i konzervativno čuva granice i u svom unutrašnjem svijetu i u državi. To su razlozi zbog kojih mora doći UN ili netko drugi tko uspostavlja kontrolu. Kontrola granica problem je posttraumatskog stresnog poremećaja. Zato je čuvanje granica briga UN-a da bi se sačuvalo čovječanstvo, tj. red u svijetu.

Na društvenoj razini: ako ne liječimo povrede ista psihološka trauma koja oštećuje osobu oštetit će i državu. To je posebno vidljivo u traumatskim povredama koje će se, ako nisu liječene, jednostavno ponoviti. Ako je riječ o agresiji, depresiji ili suicidu prema vanjskoj razini ili čak agresija okrenuta prema sebi, ponovo će se početi manifestirati. Pošteno se treba suočiti s onim što se događa u državi na isti način kao s traumatskim iskustvima individualno, jer ona tendiraju ponavljanju. Kada se suočavamo s uzrokom nacionalizma, bilo da je riječ o Srbiji, Hrvatskoj, Rusiji, Crnoj Gori ili nekoj drugoj zemlji, moramo znati da je to reaktivan proces, to je ekspresija straha. To nije samo reakcija na neka unutrašnja zbivanja nego može biti i na one zemlje i snage iz vanjskog svijeta koje imaju kapacitet i namjere mijenjati takve zemlje.

Slična situacija dogodila se u Njemačkoj prije Drugog svjetskog rata. Pad socijalističkog sustava stvorio je uvjete nacionalističkom do granica bizarnosti. Kad je Njemačka ekonomija krahirala zbog gubitka Prvog svjetskog rata, nacionalizam je procvjetao. Hitler je tada imao ideju ujedinjenja i spašavanja čistoće i zemlje od propasti. Kada ljudi imaju nered u ekonomskom, političkom i psihološkom smislu, kad se ne objašnjavaju uzroci slabog stanja, onda je nacionalistička ideja vizija napretka. Tada se ljudima život čini mnogo jednostavniji, predvidljiviji i sigurniji.

Ako izostane briga države, što se događa s traumatiziranim osobama?

– Postoji nekoliko sudbina. Neki ljudi prirodno postaju zdravijima. Najbolje istraživanje provedeno u SAD-u 1997. utvrdilo je da je među ljudima s kroničnim PTSP-om, kojima je izostala stručna pomoć u prvoj godini traumatizacije, sedamdeset posto njih zadržalo kronične simptome za cijeli život. U znanosti, u dobrim epidemiološkim studijama, pokazuje se da s kroničnim PTSP-om uvijek idu tri kategorije bolesti: depresija, anksioznost i ovisnost (najviše alkohol). Oni ostaju zatvoreni dijelovi kroničnog PTSP-a. Kad netko ima sva tri simptoma, koji uvijek idu zajedno, nastaje kaskadni efekt urušavanja: problemi na poslu, u obitelji, kućno nasilje, suicid, utjecaj na djecu, nasilje nad djecom… Teško je zadržati zaposlenje. Dugoročno je mnogo, mnogo jeftinije početi rješavati stvari na početku nego kasnije. Što se više čeka to je društvu skuplje fiksiranje problema i njihovih posljedica koje se dodatno kompliciraju.

Politika i korisne reakcije

U razgovoru s vašim političarima podcrtao sam tu financijsku činjenicu vezanu uz što bržu reakciju na problem. Ali političare, one koji stvaraju zakone ili članove parlamenta, ne možete uvijek lako uvjeriti – oni jednostavno ne vode računa o tome. Iako razgovor o novcu razumiju i znaju da problem koji nije riješen odmah, u budućnosti postaje mnogo skuplji. Međutim, njihova strana stvarnosti, koju svi dobro znamo, jest da političari ne gledaju deset godina unaprijed, nego do sljedećih izbora. Većina današnjih političara u najboljem slučaju misli četiri godine unaprijed.

Prije nekoliko godina svi su govorili pozitivno o načinu pomoći braniteljima. Ali sljedeći izbori bili su tri godine daleko. Usprkos činjenici da novca nema, politika mora ponekad ući u problem humanosti i racionalnog razmišljanja o tome što bi se trebalo napraviti.

Koja je sudbina ljudi s PTSP-om?

– Neki ljudi, a riječ je o malom postotku, mogu promijeniti PTSP, mogu upotrijebiti svoja iskustva, i to tako da upotrebljavajući svoja iskustva traumatizirane osobe mijenjaju sebe. Ali znanost je utvrdila da neliječeni PTSP može uzrokovati probleme koji se ne mogu niti zamisliti. Upotrijebimo li drugu analogiju, ako je osoba razvila, primjerice, kronični alkoholizam i ako nije liječena, svatko zna što će se s njom dogoditi. Postajat će joj sve lošije i lošije, prestat će raditi, obitelj će patiti… To je progresija alkoholizma kao bolesti. Ista stvar se događa s PTSP-om ako se ne liječi. Ako su ljudi sretni onda se problemi s PTSP-om ne pogoršavaju, ljudi ostaju mirni i nauče živjeti na svoj privatni način u životu s ožiljcima koje im je svijet nanio. Ako nisu tako sretni, događat će se druge stvari (depresija, anksioznost, alkoholizam).

U Hrvatsku sam ponekad dolazio i nekoliko puta godišnje; volim Hrvatsku, njezine ljude i kulturu. To su dobri, topli ljudi, vezani za obitelj. Zato me povrijedilo, pri ponovnom dolasku, kad sam vidio da broj ratnih veterana bez pomoći raste. Također me boli, suočavajući se s podacima o žrtvama mučenja, prognanicima ili izbjeglicama, koliko je stvari ostavljeno spontanom slijedu događanja. Iz našeg, američkog iskustva znam, prema vijetnamskim iskustvima ili nekim drugim, uključujući i 11. rujna, da ti problemi ne odlaze sami.

Tužan sam kada vidim tako ponosnu zemlju, koja ima tako bogatu tradiciju, da je dopustila da se dogodi ono što se dogodilo. Tim više što u zemlji postoji dovoljno dobar kapacitet za primjerenu medicinsku i socijalnu skrb. Znanstveni i medicinski podaci u Hrvatskoj pokazuju da je moguće promijeniti životni stil tih ljudi već sutra. Ponovo sam povrijeđen zbog deset potrošenih godina u pokušaju da napravim situaciju boljom. To sam ja, jedan jedini čovjek, samo jedan od ljudi koji su pokušali pomoći. Z

Promijeniti zakon

Goran Goldberger

**Postoji li alternativa uvriježenoj društvenoj poruci kada je riječ o marihuani?
Zakonski se trebaju odrediti količine za osobnu upotrebu koje ne bi bile kažnjive. Europska iskustva predviđaju da ta granicu bude oko 10 grama. To bi značilo rasterećenje sudstva i proračuna, a brojni bi pojedinci bili pošteđeni neadekvatnih kazni, stigmatizacije i terora moralizirajuće gomile**

Marihuana i njezina društvena percepcija ponovno su dobili na svojoj aktualnosti od kada je nova ministrica pravosuđa Vesna Škare-Ožbolt spomenula da razmatra akte vezane uz kriminalizaciju njezina posjedovanja, a o čemu su mediji posljednjih dana učestalo izvještavali. Kakvu nam poruku hrvatsko društvo šalje kada se u njemu pojavi javna rasprava vezana uz upotrebu marihuane (*cannabis sativa*, trava, ganja)?

Izjednačavanje "lakih" i "teških" droga

U posljednjih nekoliko godina javna rasprava o marihuani i njezinoj uporabi – koja je za neke građane postala dijelom kulture i načina života, a za druge tek višestruko eksploatirano iskustvo u javnom prostoru – bila je vezana kontekstom problematizacije droga i ovisnosti u Hrvatskoj i smještena u jedinu birokratsku ladicu *ilegalnih droga* koja ne dopušta nikakve distinkcije među njima. Nositelji te debate bile su institucije poput policije, pravosuđa, bolnica, škola i centara za suzbijanje ovisnosti, a rjeđe nevladine *harm reduction* udruge. Političke stranke najvećim se dijelom nisu tim problemom bavile, osim radi postizanja lakih poena u susretu sa slabijim protivnikom, dok se u medijima marihuana najčešće pojavljivala uz druge droge, ovisnost, kriminal i crnu kroniku, a manje kroz teme koje bi je popularizirale.

U diskusiji se najčešće podvlačila podjela na legalne droge (alkohol, duhan) i ilegalne (marihuana, kokain, heroin, ecstasy), a time se odredio i okvir rasprave. Zbog toga se izgubila ponekad korisna podjela ilegalnih droga na "lake" i "teže" – s obzirom na njihova farmakološka svojstva, povezanost s ovisnošću i drugim ponašanjem. U tom smislu bi se i neke legalne droge, poput duhana i alkohola, mogle predstaviti problematičnijim nego marihuana kada je riječ o izravnoj društvenoj šteti koju nanosi njihova konzumacija. Marihuana je, dakle, u Hrvatskoj percipirana kao problem koji je potrebno nekako sankcionirati i kontrolirati, a pušači marihuane etiketirani su kao devijantna skupina. Upotreba marihuane je marginalizirana, kriminalizirana i drakonski sankcionirana. Primjer zakonodavne vlasti i izglasanih zakona je jedan od faktora koji utječu na takvo prikazivanje marihuane, a povezani su sa socijetalnom reakcijom, načinom na koji društvo odgovara na određeni fenomen.

Posjedovanje – kazneno djelo

Od osnutka Republike Hrvatske upotreba marihuane zakonskim je okvirom tretirana primjenom penalnog sustava, tj. sustava kažnjavanja. Sve do 1998. prema zakonu je posjedovanje manjih količina marihuane bilo prekršajno tretirano, što je značilo plaćanje sudskih troškova i novčane kazne (ne baš male za ono vrijeme). Tada je Sabor potvrdio novi zakon kojim se posjedovanje marihuane procesuira krivično. Novi zakon o drogama kopija je francuskog zakona, jednog od najoštrijih zakona u Europi u smislu sankcija prema korisnicima droga, dok se nikakva pozornost nije usmjerila prema liberalnim zakonima u nekim dijelovima Europe koji su išli prema liberalizaciji i nekažnjavanju posjedovanja manjih količina marihuane. Tim zakonom iz 1998. nije definirano razlikovanje različitih vrsta droga, kao što nije definirana ni količina za osobnu upotrebu koja omogućava razlikovanje korisnika i velikih preprodavača droge.

To, konkretno, znači da je osoba uhvaćena s nekom od ilegalnih droga osuđena za jedan od modaliteta izvršenja kaznenog djela zlouporabe opojnih droga iz čl. 173. Kaznenog zakona: stavak 1. za kazneno djelo posjedovanja opojnih droga, stavak 2. za kazneno djelo preprodaje opojnih droga i stavak 3. za kazneno djelo organiziranog djelovanja. Drugim riječima, u svakodnevnom životu policajac samo radi svoj posao i slijedi slovo zakona, dok sudac u svojoj presudi manevrira unutar tog zakonski definiranog prostora, čime se otvara i pitanje odluke suca kod optužbi za posjedovanje različitih vrsta droga. Policajac uhićuje osobu koju zatekne u konzumaciji ili posjedu *nedozvoljene opojne droge*, dok mu sudac sudi zbog *kaznenog djela zlouporabe droga*.

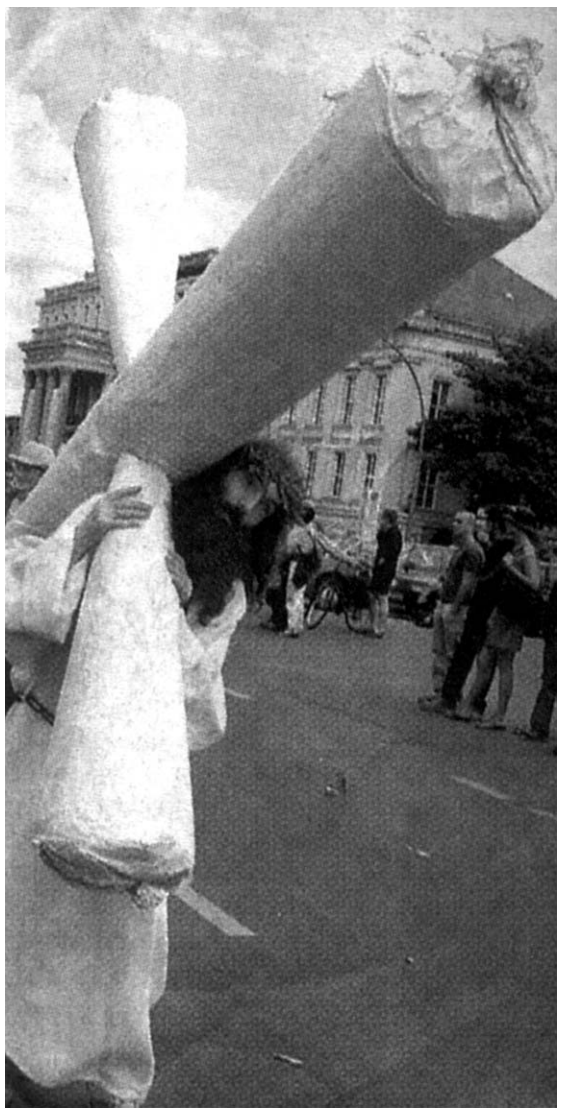

Kod punoljetnih osoba suci su u oko 30% slučajeva donijeli rješenje o odbačaju kaznene prijave. Zbog svega navedenog, suci traže promjenu čl. 173. Kaznenog zakona u cjelini. To je dobar povod za promjenu zakona

Spas u slobodnoj sučevoj interpretaciji

Njima nasuprot je osoba privedena i uvedena u kaznenu sudsku proceduru. Primjerice, osoba A je uhvaćena s tri grama kokaina, osoba B s pet tableta ecstasyja, a osoba C s jednim zapaljenim jointom i drugom rezervom u džepu (da ne spomenemo veće količine koje mogu nanijeti duhovne boli puritanskom dijelu populacije). Zbog javnog usklika protiv opake bolesti droge i ovisnosti osoba A, osoba B i osoba C mogu stradati jednako. Jedina slamka spasa im je slobodnija interpretacija zakona i sučevo razumijevanje. Bez obzira na ishod suđenja, te će osobe biti izložene ceremoniji degradacije statusa, etiketi "narkića" (kako na policiji, tako i na sudu), nemogućnosti zapošljavanja u državnoj službi ako budu osuđene...

Kakav je ishod takve politike? Izvješće o radu državnih odvjetništava u 2002. godini daje nam neke pokazatelje. Prema strukturi kriminaliteta, kaznena djela vezana za zloporabu opojnih droga kod odraslih na drugom su mjestu (4306 prijava), kod mlađih punoljetnih osoba starosti od 18. do 21. godine na prvom mjestu (2336 prijava), dok su kod maloljetnih osoba na drugom mjestu (35,2%). Od 1997. do 2002. broj prijavljenih, optuženih i osuđenih punoljetnih osoba u porastu je zbog zloporabe droge. U 1997. je bilo prijavljeno oko 3000 osoba, 2000 ih je optuženo, a oko 1000 osuđeno. U 2002. su 6642 osobe prijavljene, optuženo ih je oko 4200, a više od 3500 ih je osuđeno.

Bilježi se porast kaznenih djela zloporabe opojnih droga iz čl. 173. st. 1. Kaznenog zakona. Suci su u takvim parnicama kod maloljetnih osoba u 57,4%, a kod mlađih punoljetnih osoba u 31,4% prijava najčešće odbacivali kaznene prijave primjenom načela svrhovitosti. Njime su mali okrivljenici imali izbor da se umjesto kazne bave humanitarnim radom ili da se podvrgnu konzultacijama savjetovališta za mlade, što je prema sucima daleko učinkovitije od kaznenog postupka, a i djeluje preventivno. Kod punoljetnih osoba suci su u oko 30% slučajeva donijeli rješenje o odbačaju kaznene prijave.

Zbog ovakvih trendova, suci traže promjenu čl. 173. Kaznenog zakona, što je dobar povod za promjenu zakona. A od nove se ministrice očekuje da donese neku odluku. Brojnim će moralnim križarima – amaterima, ali i profesionalcima koji kao pijavice sišu novce iz proračuna – zbog tih brojki iz dubine šiknuti bijesni i odrješiti poklič u borbi protiv ovog "zla". Mediji će tu temu također pratiti, kao i dosad, podilazeći onima glasnijima.

Zakonski dopuštene količine

Upravo takva društvena reakcija na neki problem, zapravo, stvara situaciju koju je definirao L. T. Wilkins, a preuzeli teoretičari etiketiranja. Riječ je o povećavanju devijacije. Većina navodne devijacije zapravo je neželjena posljedica društvene reakcije u stvari iskrivljenih informacija i ignorancije, prema objektu etiketiranja: Putem policijske kontrole, praćenja masovnih medija i popularnih reakcija na stereotipe o devijantima. Taj se proces već dogodio prilikom donošenja postojećeg zakona koji sada treba mijenjati. Nema potrebe za još jednim takvim odgovorom. Brojke pokazuju, a slažu se i suci, da to nije učinkovito.

Potreban je drukčiji pristup, svojevrsna depenalizacija, kojom se zakonski trebaju odrediti količine za osobnu upotrebu koje ne bi bile kažnjive. Europska iskustva predviđaju da ta granica bude oko 10 grama. To bi značilo rasterećenje sudstva i proračuna, a brojni bi pojedinci bili pošteđeni neadekvatnih kazni, stigmatizacije i terora moralizirajuće gomile. ■

Moć inkvizicije u carstvu predrasuda

Benjamin Perasović

Kada stvarno prestanemo s inkvizicijskom logikom koja se hrani roditeljskim strahom, neinformiranošću i zakonskim statusom kanabisa, tek ćemo tada moći razgovarati o oblicima normalizacije, regulacije upotrebe i integracije korisnika

Predrasude i stereotipi nisu samo pojmovi iz sociologije i srodnih znanosti, na njima se često temelji društveno djelovanje, a na ovim i susjednim prostorima upoznali smo kako djeluju u svojoj jako materijaliziranoj formi – ratu, mučenju i ubijanju, protjerivanju ljudi. No, rat je iza nas, razdoblje u kojem su naši susjedi dokazivali genocidnost Hrvata, pa se nakon toga u našem dvorištu čuo glas o genetski naslijeđenoj bizantinskoj logici pljačke i osvajanja, razdoblje u kojem su naslovi novina cementirali predrasude i stereotipe, ipak je nekako prošlo, ili se barem smanjila tenzija u većini elemenata javnog diskursa. Međutim, predrasude i stereotipi o akterima takozvane devijacije, o moralno i zakonski kriminaliziranom i anatemiziranom području, nisu se smanjile niti barem izgubile na javnoj učestalosti i medijskom multipliciranju.

Interakcionistički pristup u sociologiji, još prije četiri desetljeća, snažno je naglasio potrebu promjene fokusa, s takozvanih devijanata, na sustav socijalne kontrole i društvene reakcije na devijaciju. Doista, kako nekoga može zanimati isključivo kršenje pravila, bez razmišljanja o kontekstu nastajanja pravila, kako netko (zvan još i znanstvenikom) može svoju pozornost usmjeriti samo prema onima koji pravila krše, a ne zapitati se nešto o onima koji su pravilo stvorili, nametnuli? Tragedija socijalne inercije ogleda se u ratovima i konclogorima, no u nekim slučajevima postoje i osvještavanja i katarzične preobrazbe, pa i gore spomenuta snižavanja tenzija, umekšavanja tona javnog diskursa. Danas, nakon kolonijalnog razdoblja ekspanzionističke zapadne civilizacije, nakon osvještavanja priče o moći, totalitarizmu, ksenofobiji, naprosto nije pristojno generalizirati i donositi jednostavne ocjene o društvenim skupinama, rasama, narodima, spolovima itd.

Moralni poduzetnici

Dok je na nekim mjestima moguće uočiti pomake, kako u akademskoj zajednici, tako i u široj javnosti hrvatskog društva, kada je riječ o kolektivnoj krivnji, predrasudama i stereotipima o Srbima, Muslimanima, Hrvatima, o dalmatinskom, hercegovačkom ili nekom trećem neizbježnom "mentalitetu", led koji se uhvatio na stereotipima o devijantnim akterima debeo je poput onog na sjevernom polu. U području droge i ovisnosti, gdje postoji niz podjela i opravdanih diferenciranja, naša javnost i sustav drže se podjele na legalno i ilegalno kao osnovnog i jedinog kriterija, apsolutnog suca u moralnoj i svakoj drugoj prosudbi korisnika. Zapravo, u tom području caruje moralna paradigma, iako se tome protive naši najveći stručnjaci. Naša javnost puna je moralnih poduzetnika, skoro identičnih moralnim poduzetnicima iz drugih društava, što možemo naučiti iz interakcionističke sociologije. Howard Becker, pišući o moralnim poduzetnicima, opisao je lik *moralnog križara* koji je uvjeren u borbu dobra i zla, prepoznaje zlo u društvu i želi se angažirati na iskorjenjivanju zla. Najčešće su takvi moralni križari zapravo prototip stvaratelja novih pravila, ljudi koji smatraju da je njihova sveta misija donijeti pravilo čije će kršenje rezultirati sankcijama i time onemogućiti prepoznato "zlo" u društvu. Kad se jednom pravilo uspostavi, generacije će ga nastaviti provoditi (tu su uvijek oni poput policije koji zakon ne propituju nego provode, iako im to može omogućiti distancu od moralne paradigme, što objašnjava naoko neobičan slučaj kada je policija zaustavila moralnu paniku oko darkera i navodnih masovnih samoubojstava u Zagrebu krajem osamdesetih).

Morbidna logika

To se dogodilo i nakon tridesetih godina kada je indijska konoplja zabranjena u SAD-u, u kontekstu ultrakonzervativizma, rasizma, izmišljanja *znanstvenih dokaza* i agresivne propagande goebelsovskog stila. Danas, na početku 21. stoljeća, još se susrećemo s inkvizicijskom logikom i unosnim moralnim poduzetništvom u području droge i ovisnosti. Iako se sustav počeo graditi u doba utjecaja dr. Slavka Sakomana, kada se i percepcija javnosti polako počela mijenjati u kontekstu napuštanja rigidnih stereotipa o ovisnicima kao kriminalcima, moralno izopačenim, agresivnim osobama, taj je proces zaustavljen, a posljednjih godina na scenu se vraćaju upravo takvi stereotipi. Umjesto pomaka od pojma bolesti prema pojmu *osobe s posebnim potrebama* ili naprosto korisnika usluga, vraćamo se unatrag, moralnoj paradigmi koja osuđuje i stigmatizira korisnika! Takva morbidna logika mogla bi nas dovesti do toga da ćemo nekim dijabetičarima oduzimati pravo na inzulin ili tretman uopće, jer su se odavali užicima hrane, iako su bili gojazni i znali da ih to može dovesti do šećerne bolesti. Treba naglasiti da moralna paradigma stvara konkretnu štetu pojedincima i društvu, i to upravo u području koje je povezano sa štetom i problemom, pa umjesto smanjivanja postojeće realne štete, megalomanskim moralnim poduzetništvom o *iskorjenjivanju problema* zapravo prepuštamo ulicu i korisnike kriminalu.

Nema štetnosti, ali protiv legalizacije

Dok je za područje ovisnosti o heroinu ili, još više, alkoholu, moguće ući u polemiku o stvarnim socijalnim problemima, znatnoj šteti, popisima umrlih i ozlijeđenih, te modalitetima tretmana, pluralizmu pristupa, teškoćama izazvanim legalnim ili ilegalnim statusom,

percepcijom okoline, marihuanu je ovdje zapravo besmisleno spominjati. Rasprava o marihuani izvan dominacije moralne paradigme ne bi gotovo ni postojala, osim možda u potrebnim prilozima poput *radovi u vrtu*. Zašto se marihuana uopće nalazi na mjestima gdje se raspravlja o smrti, ovisnosti, predoziranju, i to u društvu u kojem su alkohol i nikotin potpuno legalni, to je prilično nerazumljivo ako racionalno razmišljamo, naprosto mislimo, mirno upotrebljavamo mozak bez opsjednutosti jednostavnim istinama o dobru i zlu, bez opsjednutosti bolesnim potrebama kontroliranja drugih i nametanja svojih boleština u glavi svim drugim ljudima.

Moguće je svoj osobni stav razdvojiti od prihvaćanja znanstvenih činjenica, što je pošteno, i za svaku buduću raspravu neophodno, za razliku od izmišljanja, preuveličavanja, jeftine simbolizacije i drugih karakteristika govora *boraca protiv droge*. Tako će dr. Robert Torre u svojoj knjizi ustvrditi kako nema ozbiljnog znanstvenika danas koji bi argumentirao o nekoj velikoj štetnosti marihuane. Treba pridodati; posebno u kontekstu dostupnosti mnogo težih, adiktivnijih i socijalno razornijih supstancija, poput duhana i alkohola. Torre će, sasvim ispravno, pobiti teze o tome da marihuana vodi prema heroinu, ali će isto tako biti protiv legalizacije, smatrajući da bi ona donijela više štete od postojećeg stanja.

Nužnost depenalizacije

O tome se može pričati, kada jednom apsolviramo gomilu laži i lažnih svrstavanja na osnovi puke činjenice ilegalnosti marihuane, onda doista možemo razmisliti što bi značila potpuna legalizacija. Kada konačno pokopamo besmislice o marihuani koja navodno masovno uzrokuje sterilnost, navodi na agresiju, predstavlja stepenicu prema težim drogama, stvara problematičnu ovisnost, kada prihvatimo notorne činjenice i iskustva brojnih generacija, samorazumljive stvari i znanja iz opće kulture druge polovice 20. stoljeća, jednako tako znanstveno potvrđene, koje kazuju da se od marihuane nikad ne umire i ne postoji pojam predoziranja u tom smislu, kada stvarno prestanemo s inkvizicijskom logikom koja se hrani roditeljskim strahom, neinformiranošću i zakonskim statusom kanabisa, tek ćemo tada moći razgovarati o oblicima normalizacije, regulacije upotrebe i integracije korisnika. Stručnjaci se mogu razlikovati u procjeni tih modela, u pristupu potpunoj legalizaciji ili izbjegavanju takvih koraka, ali depenalizacija posjedovanja malih količina kanabisa morala bi biti razumljivim konsenzusom svakog mislećeg bića, na osnovi elementarnih informacija, bez obzira na struku i obrazovanje.

Smanjivanje realne štete

Harm reduction, pokret i pristup u području raznolike upotrebe droge, želi smanjivati realnu štetu koja za pojedinca i društvo nastaje od nekih oblika upotrebe. No, ako stvarna šteta za organizam nije takva da se može usporediti sa štetom koju stvaraju legalni duhan i alkohol, onda je marihuana odličan primjer, potvrda teze da politika prema drogama može donijeti više štete od same upotrebe droge. Takvu štetu, koja nastaje uslijed politike prema drogama, uslijed besmislenog i potpuno neosnovanog proganjanja ljudi, stigmatiziranja i kriminaliziranja, također je potrebno smanjivati, dovoljno je samo zamisliti što bi se dogodilo da svakog tko prođe cestom s plastičnom dozom Ožujskog redovito privodimo, kažnjavamo, zatvaramo, onog s gajbom proglašavamo surovim dilerom, pušačima cigareta osim rizika raka pluća i drugih posljedica za zdravlje pripišemo nekoliko psihijatrijskih dijagnoza, šaljemo ih redovito na testiranje urina, i da svi oni nose stigmu ovisnika, kriminalca, devijantnog aktera protiv kojeg se pokreće *šira društvena akcija*?

Kako bi se osjećali oni koji su prekršili zakon vozeći se u autu pod utjecajem alkohola, da ih javnost prikazuje kao pedofile, silovatelje, predstavnike *najveće kuge za mlade u ovom stoljeću*? Vožnja autom pod utjecajem alkohola mnogo je opasnija i za druge destruktivnija radnja nego pušenje marihuane u svojoj sobi, pa ipak se alko-akteri i vozači oduzetih dozvola ni izdaleka ne susreću s etiketama i besmislenim pretjerivanjima kao korisnici marihuane.

Stvarna dekriminalizacija jest depenalizacija

Stvarni rizik, i to samo za okorjele, dugogodišnje i svakodnevne pušače marihuane sastoji se u sličnim rizicima koji prate pušenje cigareta. Dakle, na te rizike, poput bronhitisa, čestih upala i mogućih gorih (kancerogenih) problema s grlom i plućima, treba upozoriti korisnike marihuane, uz savjete početnicima o mogućim efektima promjene percepcije i nekim akutnim stanjima. Dakle, upravo onako kao što se i korisnici duhana susreću s upozorenjima o štetnosti pušenja za zdravlje. I to je sve. To je realan govor, bez moraliziranja i izmišljanja nekih nepostojećih utjecaja.

To znači da ne treba marihuanu reklamirati, ali je treba svesti u stvarne okvire štete, poput duhanskih, te napokon prestati s tragičnim šikaniranjem ljudi, prestati s fundamentalističkim divljanjem i buncanjem, neartikuliranim glasanjem pojmovima "droga-zlo", "korisnik-ovisnik", "pošast", "kuga" i slično.

U Nizozemskoj će uskoro (točnije, 2006.) biti punih trideset godina od stvarnog dekriminaliziranja kanabisa. Stvarna dekriminalizacija jest depenalizacija, propisivanje količine za osobnu upotrebu koja se ne sankcionira niti oduzima. Također, upotreba je regulirana u posebnim lokalima s bezalkoholnim pićima (*coffee shops*), pa je uz prethodeću normalizaciju i navedenu regulaciju, ostvarena i socijalna integracija brojnih, ranije bespotrebno marginaliziranih, raznolikih društvenih skupina.

Putem dekriminalizacije krenula je i Velika Britanija, većina njemačkih pokrajina, Belgija, u Kanadi je otvoreno i par *coffe-shopova* prema uzoru na amsterdamske, pa je tako u nekim sredinama djelomično ispravljena sumanuta odluka o kriminaliziranju proizvodnje i potrošnje kanabisa. Nažalost, kod nas je posljednjih godina osnažila inkvizicijska logika, koja na plodnom tlu predrasuda može bez srama poopćivati vlastite besmislice, propisivati drugima što da rade, predlagati testiranja i progon ljudi koji su normalni kao i svi drugi građani, (često normalniji od alkoholom potaknutih agresivaca), i to samo zbog vlastita straha, lažnih dogmi o drogama, opsjednutosti totalitarnom kontrolom i nadzorom, i, ne zaboravimo, za dio aktera – zbog unosnog biznisa.

Dugo putovanje u nerazumijevanje

Nikša Dubreta

Među stereotipima u govoru o drogama najraširenija i najčešće razvijana su ona dva koja govore da su sve droge jednako zlo i da je pušenje marihuane prvi korak u devijantnoj karijeri pojedine osobe koji će neizbježno rezultirati ovisnošću o heroinu, a time se zapravo izbjegava činjenica koja ukazuje da najveći broj pogubnih psihofizičkih i socijalnih posljedica proizlazi upravo iz upotrebe legalnih droga – alkohola i nikotina

Otkud potječe kanabis, pitanje je na koje odgovor nije u potpunosti i precizno utvrđen. Najveći dio publikacija, znanstvenih i neznanstvenih, pretpostavlja da se kao biljka raspršio svijetom ponajprije s prostora srednje Azije. Širenje kanabisa bilo je neujednačeno, što je i rezultiralo istraživačkim problemima u etnobotanici prilikom njegova taksonomijskog klasificiranja. Svojedobno je E. A. Schultes ukazao na mogućnost da je riječ o biljci koja je u svojoj disperziji diljem svijeta doživjela promjene koje uključuju transformacije iz početno samonikle biljke preko složenih i raznovrsnih oblika domestifikacije prema promjenama koje su bile uvjetovane prilagodbom potpuno novim i različitim okolišima u kojima se možda javljala ponovno kao samonikla, ali različita divlja biljka. Iznova kultivirana.

Neovisno o navedenim nedoumicama, arheološki, botanički, lingvistički, antropologijski i socijalno-historijski uvidi potvrđuju da je kanabis bio duboko ukorijenjen u svakodnevni život još najstarijih ljudskih zajednica koje prethode pisanoj povijesti. Njegova prisutnost prepoznatljiva je u životu neolitskih zajednica sjeveroistočne Azije, kao i u kulturi nomadskih plemena koja su ga vlastitom ritualnom upotrebom proširila na područje Indije. Upotreba i značenje kanabisa bili su doista raznovrsni, od ekonomije do kulture (primjerice u šamanističkim obredima ili grupnim svetkovinama), ali i u tradicionalnoj medicini u kojoj je našao široku primjenu u svrhu liječenja brojnih bolesti. Napokon, kako pokazuje antropologinja Vera Rubin, već tada nije bila zanemariva i rekreativna upotreba.

Lijek i ritualno pomagalo

Najveći dio literature o povijesti kanabisa upućuje na herbarij kineskog cara Šen-Nunga iz 2740. godine p.n.e. kao *prvi pisani zapis* u kojemu se na kanabis referira kao biljku koja može biti djelotvorna u liječenju malarije, konstipacije i sl. Spominje ga se i u indijskim vedskim tekstovima otprije gotovo 3000 godina u kojima je kanabis prihvaćen u svrhu poticanja duha, ali, slično kao i u spomenutom herbariju, i u svrhu liječenja – ublažavanja temperature, glavobolje, poticanja spavanja i apetita. Poznavale su ga gotovo sve drevne kulture – od Asira do Babilona i Palestine. U Grčkoj ga je Galen smatrao lijekom, a Herodot je u svojim historijskim zapisima opisivao pogrebne rituale Skita koji su praćeni "pročišćenjem" s pomoću udisanja dima spaljenih sjemenki kanabisa. U hebrejskom se na kanabis upućuje terminom *kanebosm*, a sakralna i svjetovna upotreba opisane su u *Starom zavjetu*.

Pretpostavlja se da je migracijama Skita i drevnih Semita kanabis pristigao u južnu i istočnu Europu, čime se nastavila njegova kulturna, ali i druga difuzija. Tijekom prvog tisućljeća kanabis je raširen i u arapskom svijetu, te prenesen u Afriku. Prema arheološkim nalazima, njegova upotreba u Etiopiji datira u 13. i 14. stoljeće, i to u terminima uobičajene upotrebe – kako kao lijeka, tako i u ritualnom obliku. Korišten je jednako kao lijek protiv dizenterije, kao sredstvo za proizvodnju užadi (u Egiptu), ali i kao psihoaktivno sredstvo. Istovremeno, ponajprije u arapskom svijetu, od kanabisa je pravljen hašiš (ponegdje se u literaturi za to navode i faktori klime) korišten u svrhu postizanja različitih psihoaktivnih efekata – bilo da je riječ o poznatoj legendi prema kojoj je upotreba hašiša bila djelotvorna u pogledu pridobivanja zavjerenika u političkim sukobima, bilo da je riječ o povezanosti njegove upotrebe s islamom kao glavnom religijom u tadašnjim arapskim društvima.

Psihoaktivne svrhe

Pretpostavlja se da su kanabis u Ameriku prenijeli afrički robovi (koji su ga koristili kao jedan od načina održavanja *sjećanja*, odnosno vlastite kulture primjenjujući ga u liječenju i pritajenim grupnim svetkovinama), ali i bijeli europski doseljenici koji su ga uzgajali ponajprije zbog proizvodnje užadi, papira i tkanine (često se navodi da ga je George Washington uzgajao u svojem vrtu, te da je *Deklaracija o nezavisnosti* tiskana upravo na papiru proizvedenom od kanabisa).

Naziv *marihuana*, koji je postao uobičajen diljem svijeta, u biti, dugujemo meksičkim imigrantskim zajednicama u Americi. Moderna medicina istraživala je kanabis i odbacila kao zanimljivog za širu primjenu tijekom druge polovice 19. stoljeća, a više tisućljeća njegove legalne i svakodnevne primjene u životima i kulturama diljem svijeta okončano je tijekom 20. stoljeća kada je zabranjen gotovo svugdje.

Razdoblje ilegalnosti kanabisa odvija se usporedno s njegovim golemim širenjem u kontekstu upotrebe koja je usmjerena ponajprije prema rekreativnoj upotrebi s naglaskom na psihoaktivnim efektima, dok je tzv. industrijska proizvodnja (temeljena na komercijalnoj proizvodnji i kultivaciji velikog opsega, zastupljena svojevremeno i u bivšoj Jugoslaviji) potisnuta pojavom sintetičkih vlakana. Najvećim dijelom kanabis se danas poistovjećuje s uzgojem i upotrebom u psihoaktivne svrhe, s mladima i pojedinim oblicima devijantnosti.

Nažalost, koliko to možda izgleda samoevidentno, toliko je i pogrešno i besmisleno sve dok imamo na umu da sama činjenica njegove ilegalnosti stvara devijantnost, kao što bi dobro bilo prisjetiti se da ga puše i stariji, te da nije beznačajan svojevrstan "kulturni opstanak" tradicija (koje je Vera Rubin nazvala *ganja kompleksnošću* upotrebe kanabisa) među subkulturama i pojedincima koji objedinjuju njegovu ritualnu i sekularnu upotrebu – upotrebu koja odbacuje profit kao ishodište upotrebe i usmjerena je na kultivaciju malog opsega.

Stereotipi o drogama

Može se govoriti o brojnim stereotipima (kao generaliziranim *slikama*

U društvu još nije otvoren prostor za rudimentarno razlikovanje tzv. lakih i teških droga, da ne govorimo o diskusijama u kojima bi se takve podjele – kao u krajnjoj liniji socijalno arbitrarne i znanstveno iznijansirane – problematizirale

o *tipičnim* osobinama pojedinih grupa, koji rezultiraju afektivnim odnosom prema onima *drugima*) koje se povezuje uz pušenje marihuane – od samih efekata koje se na taj način može ostvariti, preko posljedica za zdravlje koje iz pušenja proizlaze, do predodžaba o osobama koje marihuanu manje ili više učestalo puše.

Afirmativne stereotipe – prema kojima bi osobe koje puše marihuanu bile posebno zabavne, pušenje pod nužno znači dobar provod, marihuana i nije droga nego biljka, stvar prirode i sl. – u određenoj se mjeri može prepoznati unutar dijela same korisničke populacije, ali nam oni ovdje nisu od presudne važnosti naprosto zato što su njihov broj i raširenost zanemarivi u usporedbi s onim stereotipima koji su uvriježeni kao glavne poruke usmjerene na odvraćanje mladih i adolescenata od isprobavanja i potencijalnog pušenja, kao i na pružanje *objektivnih informacija* svima ostalima koji marihuanu doživljavaju kao samo još jednu u nizu opasnih (ilegalnih) droga.

Među stereotipima (poput onih koji tvrde da je riječ o drogi bijega, da rezultira amotivacijskim sindromom, da izaziva napade panike i sl.) koji ne samo da predstavljaju *zahvalnu temu* i kontekstu medijske reprezentacije pušenja marihuane nego ih jednako tako nalazimo u izjavama ključnih figura u kreiranju nacionalnih politika prema drogama u Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća, a ponekad i u znanstvenim publikacijama, najraširenija i najčešće razvijana su ona dva koja govore da su sve droge jednako zlo i da je pušenje marihuane prvi korak u devijantnoj karijeri pojedine osobe koji će neizbježno rezultirati ovisnošću o heroinu.

Jednaka štetnost svih droga

Prvi stereotip duboko je uvriježen u (ne samo hrvatskoj) kulturi. *Predodžba o jednakoj štetnosti svih droga* zasniva se na kriteriju legalnosti prema kojem legalne psihoaktivne i slične supstancije – poput alkohola i nikotina – i nisu droge, a među onima ilegalnim, u biti, nema neke razlike. Posljedice takva rezoniranja su višestruke: govorom o štetnosti droga u cjelini izbjegava se činjenica koja ukazuje da najveći broj pogubnih psihofizičkih i socijalnih posljedica proizlazi upravo iz upotrebe legalnih droga – alkohola i nikotina.

To nam govori da se droge, zapravo, uopće ne diferenciraju, na bilo koji način, pa niti na razini ekstrema poput marihuane i heroina – koliko smo puta

marihuana i predrasude

Ako govorimo o drogama koje utiru put, onda to nije marihuana nego su to, prije, legalne droge – alkohol i nikotin. Stoga više razloga za brigu imamo kad vlastitom djetetu nudimo da lizne čaš(ic)u alkohola ili dok ga/je gledamo kako u jasličkoj grupi s ostalom djecom diže čašu (soka) kako bi svi skupa raspjevano nazdravili i popili u slavu nečijeg rođendana

primijetili i eventualno izražavali negodovanje i potpuni bijes zbog svih onih priloga u novinama i na televiziji u kojima je, na neshvatljivo površan način, govor o kanabisu praćen slikama injektiranja heroina (i obrnuto), gdje se o "travi" govori kao o opijatu i sl. – ili to možda nismo ni primijetili, možda smatrali nevažnim? Također, to nam govori da u društvu još nije otvoren prostor za rudimentarno razlikovanje tzv. lakih i teških droga, da ne govorimo o diskusijama u kojima bi se takve podjele – kao u krajnjoj liniji socijalno arbitrarne i znanstveno iznijansirane – problematizirale, ali i promatrale kao jedna od mogućih osnova za kreiranje politike prema drogama u terminima veće fleksibilnosti prema velikom broju ljudi sklonih eksperimentiranju i povremenoj upotrebi marihuane zasnovanim na vlastitim spoznajama koje navedeni stereotip u potpunosti diskvalificiraju i promatraju kao nešto strano i apsurdno.

Prvi korak prema heroinu

Drugi stereotip, koji kaže da je *marihuana prvi korak prema budućoj (gotovo) neizbježnoj ovisnosti o heroinu* u osnovi je policijska konstrukcija koju su s vremenom prihvatili brojni psihijatri kao najeksponiraniji znanstveni stručnjaci na području ovisnosti, te se navedeni stav ubrzo proširio i u najširoj javnosti. Svejedno, u kontekstu znanstvenih istraživanja stav je paralelno s vlastitom promocijom kontinuirano i opovrgavan, tako da se danas u znanstvenim izvještajima uglavnom ne zastupa, ali je u javnosti, a posebno u brojnim službenim i neslužbenim prohibicionističkim kampanjama još vitalan i jedan je od glavnih argumenata usmjerenih na sankcioniranje i stigmatiziranje korisnika marihuane.

Konkretno, stereotip je među prvima (možda i doslovno prvi), tijekom ranih pedesetih godina 20. stoljeća neumorno iznosio tadašnji predstojnik američkog Federalnog ureda za narkotike Harry Aslinger. Stav je predstavljao drugu fazu u njegovoj uspješnoj karijeri usmjerenoj na prohibiciju marihuane započetoj još u ranim tridesetim godinama. Dok je prva, predratna faza u Aslingerovoj kampanji – koja se temeljila na argumentu da pušenje marihuane vodi u ludilo, da u osnovi transformira samu osobu korisnika u smjeru trajnoga gubitka kontrole nad samim sobom – bila temeljito opovrgnuta čuvenim LaGuardijinim interdisciplinarnim i višegodišnjim znanstvenim projektom iz četrdesetih godina, u drugoj, poslijeratnoj fazi borbe, sada već, za održavanjem i daljom promocijom prohibicije trebalo je potražiti i nove argumente. Oni su i ponuđeni u Aslingerovom dugotrajnom svjedočenju pred američkim kongresom, ali su se ubrzo počeli ponavljati i u pojedinim znanstvenim publikacijama.

Eskalacija ili uvertira

Može se govoriti o dvije inačice stereotipa – prva je sadržana u tzv. *eskalacijskoj hipotezi* (*stepping-stone hypothesis*) gdje je naglasak znatno više na farmakološkim svojstvima, pri čemu se i sama biljka, odnosno supstancija očituje kao nešto opasno, pa i zlo, samo po sebi. S obzirom na to da je kontinuirano opovrgavana u najuglednijim znanstvenim časopisima – kako statistički, tako i farmakološki – eskalacijska hipoteza postupno je evoluirala u tzv. *teoriju uvertire* (*gateway theory*) koja se zasniva(la) na argumentu koji potvrđuje sljednost u kontinuumu upotrebe marihuane i heroina, ali ovog puta ne zbog nekih posebnih, zarobljavajućih svojstava marihuane, nego zbog navodne činjenice da je pušenje marihuane uokvireno socijalnim kontekstom koji i sve ostale droge neizbježno čini privlačnijima, zanimljivijima, te, gotovo neizbježno, potencijalnog korisnika približava svijetu ovisnosti o heroinu.

I jedna i druga inačica u brojnim je prohibicionističkim kampanjama praćena svjedočanstvima ovisnika o heroinu pri čemu je upravo početno eksperimentiranje ili pušenje marihuane identificirano kao svojevrstan *iskonski grijeh*. Danas – premda se znanstvena potvrda njegove apsurdnosti i netočnosti može lako naći već u prvoj knjižnici ili na Internetu, a povremeno i u medijima – stereotip predstavlja jednu od najraširenijih predodžaba u javnosti, pothranjuje se u gotovo svim institucijama sekundarne socijalizacije, zauzima važno mjesto u različitim nacionalnim politikama prema drogama te, napokon, proizvodi vrlo konkretan problem na razini regulacije ostavljajući korisnike marihuane, kako u pogledu razlikovanja temeljenog na znanju, tako i u pogledu ponude, izvan mogućnosti izbora. Drugim riječima, kada u uvjetima ulične prodaje tražite marihuanu (na primjer, sredinom devedesetih u Splitu), a umjesto nje vam se stalno nudi heroin (ponuda) tada morate biti ustrajni u vlastitom nastojanju (znanje o drogama), te se odlučiti za dalju potragu uz mogućnost neuspjeha i odustajanja od svega.

Legalne droge u jaslicama

U domaćoj literaturi stereotip je osporavao ponajprije dr. Ivan Kušević, još sredinom osamdesetih godina, u svojoj rijetko navođenoj, ali relevantnoj studiji *Zloupotreba droga*, pa i dr. Ljubiša Grlić u studiji *Svijet halucinogenih droga* s kraja osamdesetih, a danas ga, s prekidom od svojih 10-12 godina, ponovno otkrivaju, doduše bez referencija na svoje prethodnike, i razobličuju pojedini psihijatri poput dr. Roberta Torrea u knjizi *Droge: dugo putovanje u noć*.

Može se zaključiti da je riječ o mitu koji je u svijetu znanosti rezultirao spoznajom koju spominje dr. Miriam Stoppard da, ako govorimo o *drogama koje utiru put* (*gateway drugs*), onda to nije marihuana nego su to, prije, legalne droge – alkohol i nikotin. Stoga, više razloga za brigu imamo kad vlastitom djetetu nudimo da lizne čaš(ic)u alkohola ili dok ga/je gledamo kako u jasličkoj grupi s ostalom djecom diže čašu (soka) kako bi svi skupa raspjevano nazdravili i *popili* u slavu nečijeg rođendana.

Sveučilišna aleja danas

Ivo Maroević

Kako unositi nebodere u očuvane gradske poteze?

U posljednje vrijeme izgradnja prostora uz južnu stranu Ulice grada Vukovara, na mjestu između Njemačkog veleposlanstva i Goethe instituta s jedne strane i Otvorenog učilišta (nekoć Radničkog sveučilišta) s druge strane, izaziva brojne rasprave, fizičke obračune i stručne nedoumice. Namjeravana izgradnja nebodera (investitori Mamić i Kordić) dobila je prolaznu ocjenu na Gradskom poglavarstvu i Skupštini grada Zagreba (sudeći prema novinskim izvješćima), iako je provedena javna rasprava 4. studenoga 2003. pokazala izrazito negativan odnos svih sudionika javne rasprave prema spomenutoj izgradnji.

Kao jedan od sudionika te rasprave mislim da bi za strukovnu javnost mogla biti zanimljiva sudbina mojih primjedbi, koje objavljujem u cijelosti, kao i odgovor Gradskog zavoda za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša. Srž problema je u tome da ja raspravljam o tom dijelu grada i o odnosu prema dosadašnjem očuvanom (znači neizgrađenom) gradskom prostoru na potezu produžene Runjaninove ulice, u svjetlu svih dosadašnjih prostornih planova tog područja, a urbanisti i planeri grada oblače parcelu, koju su kupili navedeni investitori, u plašt koji nazivaju "detaljnim urbanističkim planom" i ne tiče ih se ništa što je izvan zone navedenog plana (čitaj parcele).

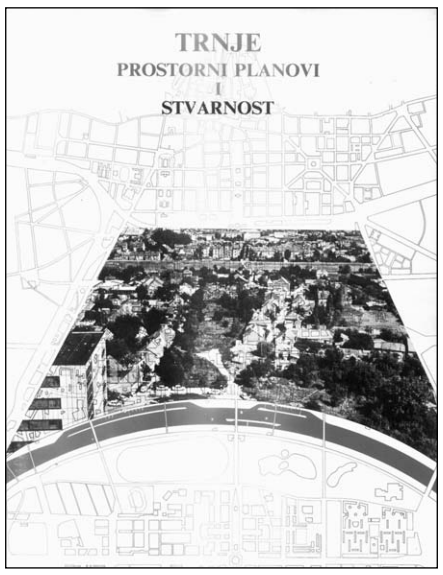

Prema južnoameričkom urbanom kaosu

Prije nego citiram pismenu korespondenciju između mene i spomenutog Zavoda, naveo bih neke od činjenica. Prema katalogu izložbe *Trnje – prostorni plan i stvarnost*, koja je 1989. održana u Radničkom sveučilištu Moša Pijade, a čiji su autori Radovan Delalle i Niko Gamulin, oba istaknuti arhitekti i urbani planeri, svi regulatorni i urbanistički planovi, od 1949. do 1989. godine, vide taj prostor kao svojevrsni nastavak zapadne strane tzv. Zelene potkove i kao jednu od poveznica sjever-jug u širokom potezu koji nije samo ulica (čitaj prometnica), nego gradski potez šireg značenja. To su planovi iz 1949., 1956., 1965., 1971., 1973., 1981., 1982., 1986. i 1988. godine. U većoj ili manjoj mjeri taj potez ima središnju gradsku dimenziju. Zanimljivo je da je jedan od autora nagrađenog projekta produžene tzv. Zelene potkove, koji je 1982. izazvao nepodijeljene pohvale, uz to i nagradu 17. zagrebačkog salona, ujedno i projektant nebodera na spomenutoj parceli. Na taj način u skladu s navodnim odredbama sada usvojenoga Generalnog urbanističkog plana (GUP-a), prostor koji je od 1945. godine do danas bio očuvan zbog provlačenja važnoga gradskog poteza, ispunjava neboderima, čime dokida vlastitu projektantsku ideju i dovodi u pitanje očuvanje kvalitete postignutog urbaniteta Ulice grada Vukovara.

Takav urbanizam pretvara Zagreb iz dosadašnjeg srednjoeuropskoga grada, s kvalitetnim urbanističkim i arhitektonskim rješenjima iz vremena socijalizma, u grad koji će sve više sličiti aktualnim južnoameričkim ili pak afričkim gradovima gdje su parcela, vlasništvo i urbanometrijski elementi jedini kriterij, dok grada više nema

Moj se glavni prigovor odnosi na nepostojanje grada u takvom GUP-u, posebice ako će se grad oblikovati rješenjima putem detaljnih planova, čiji će se obuhvat određivati sukladno interesima pojedinog investitora. Takav urbanizam pretvara Zagreb iz dosadašnjeg srednjoeuropskoga grada, s kvalitetnim urbanističkim i arhitektonskim rješenjima iz vremena socijalizma, u grad koji će sve više sličiti aktualnim južnoameričkim ili pak afričkim gradovima (što je nedavno u *Vjesniku* vrlo slikovito opisao B. Doklestić, arhitekt i urbanist iz istog Zavoda koji je provodio javnu raspravu) gdje su parcela, vlasništvo i urbanometrijski elementi (broj vozila, garažnih mjesta, kvadratnih metara bruto razvijene površine i stupnja izgrađenosti, protočnosti ulica i sl.) jedini kriterij, dok grada više nema.

Ne bih želio tome dodavati bilo kakvu političku konotaciju, no nije nevažno ustanoviti neke nedvojbene povijesne datosti. Urbanitet Donjega grada postigli smo u vrijeme tuđinske austro-ugarske vlasti, urbanu morfologiju istočnih dijelova grada u vrijeme mrske Kraljevine Jugoslavije, a novih

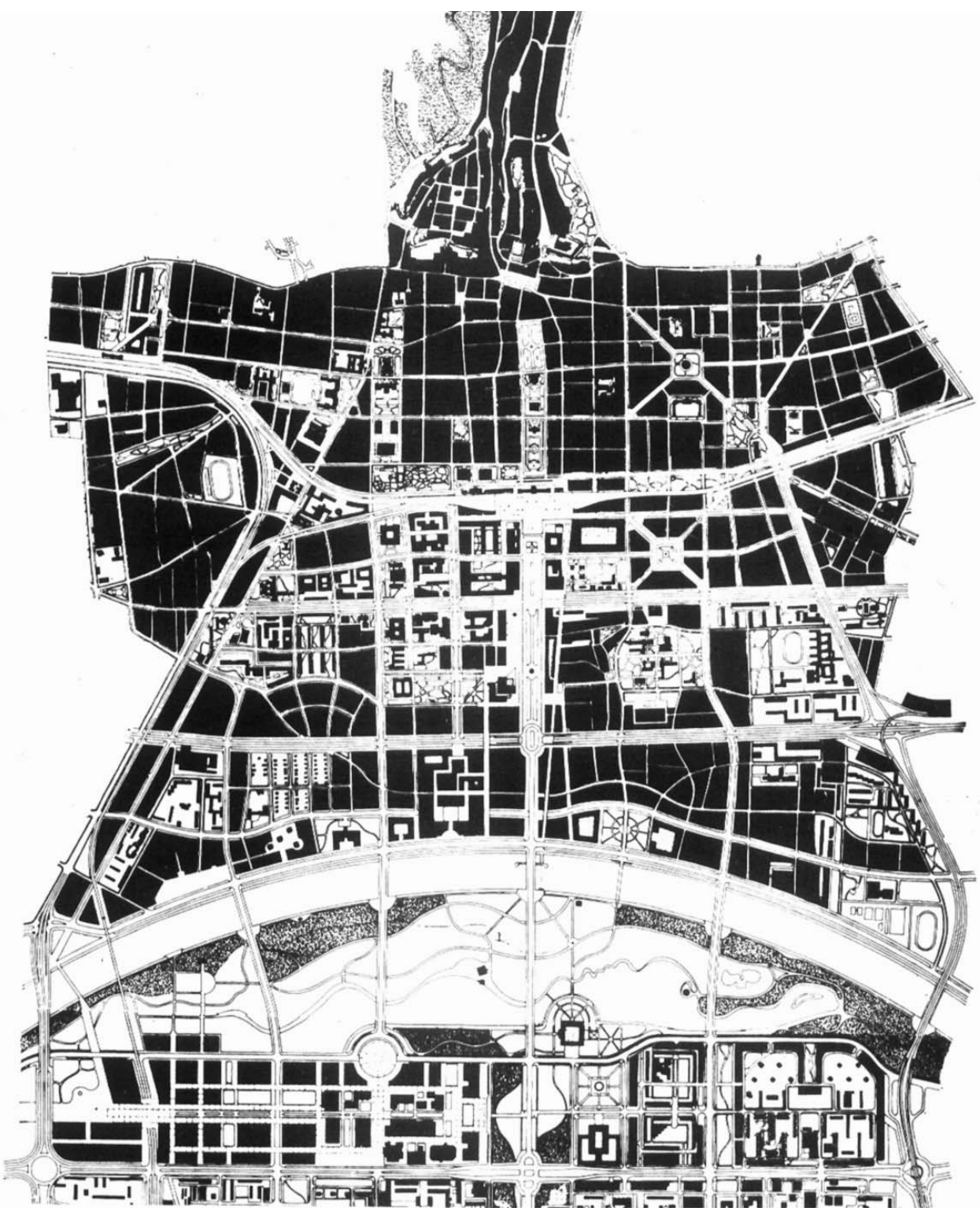

Studija centralnog i gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, autori natječajnog rada iz 1981. Marijan Hržić, Zvonimir Krznarić, Davor Mance i Velimir Neudhardt

gradogradnja

dijelova južno od pruge i Save u jugoslavenskoj socijalističko-komunističkoj državi. Pretežni je dio postignutog urbaniteta takav da se njime možemo ponositi. Nije li čudno da sada, kad imamo vlastitu državu, nismo u stanju domisliti grad, nego ga pretvaramo u *strukture obrazaca* s kojima ni selo ne bi bilo baš zadovoljno, a kamoli glavni grad nove neovisne države. Jesmo li se promijenili ili su nam raniji uvjeti bili povoljniji za smisleni razvitak?

Investitor važniji od Grada

Krenimo sad na dokumentiranje dijela javne rasprave. Dana 12. studenoga 2003. uputio sam pismo Gradskom zavodu za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša, Ulica Republike Austrije 18 u Zagrebu, s naznakom predmeta: Primjedba na Prijedlog odluke o donošenju Detaljnog plana uređenja Vrbik – uz Ulica I. Lučića (Sveučilišna aleja). Tekst pisma glasi:

"Ova je primjedba srž moje rasprave na javnoj tribini održanoj 4. studenog 2003. u zajednici Staro Trnje, Trnjanska 138.

Iz tamo izložene dokumentacije i izlaganja predstavnika Vašeg zavoda i Urbanističkog zavoda Zagreba nije vidljivo zašto se obuhvat plana određuje samo u okviru interesnog područja investitora (Mamić i Kordić). Ulica I. Lučića koja se nalazi u naslovu plana uopće se ne obrađuje, osim što je bio izložen jedan stariji plan za regulaciju prometa u toj ulici. Nisu jasni odnosi predloženog detaljnog plana s Generalnim urbanističkim planom Zagreba u oblikovnom i prostornom smislu, kao ni prema bilo kojem drugom planu niže razine od onoga GUP-a. Drugim riječima, nije vidljiva strukturna ovisnost ovog detaljnog plana o temeljnim odrednicama oblikovanja gradskog prostora u cjelini, a posebice u odnosu na Ulice grada Vukovara i na očuvani prodor sjever-jug u produženju zapadnog kraka "Zelene potkove". Isto tako, nije vidljiv odnos ovog plana prema Ulici I. Lučića i njezinoj povezanosti s južnim dijelom grada do Save.

Predloženi detaljni plan dakle nema parametara po kojima bi se moglo zaključiti da se uklapa u koncept razvoja grada, a posebice spomenutih njegovih dijelova. Nije jasna njegova uloga u očuvanju do sada očuvanih urbanih prodora na liniji sjever-jug, kao ni veza s potencijalnom prometnom regulacijom koja treba pratiti ovaj dio grada.

Mislim da je pogreška ovakvim građevinama, kakve se prikazuju u detaljnom planu, zatvarati i prekidati očuvane urbane prodore u pravcu sjever-jug i mijenjati karakter Ulice grada Vukovara koja zaslužuje da se zaštiti kao kulturno dobro.

Izgrađenost prostora i bruto razvijene površine (BRP) nadilaze objektivne mogućnosti prostora i ne pridonose zaokruživanju koncepta sveučilišne aleje, barem onako kako je njezino oblikovanje započeto još 1960. godine. Sve do sada izgrađene građevine na potezu od željezničke pruge do Slavonske avenije (u Ulice I. Lučića i njezinom produženju prema sjeveru), bez obzira na njihovu kvalitetu, poštivale su istočnu i zapadnu građevnu liniju koja je obrubljivala zamišljeni gradski prodor sjever-jug i osiguravala njegovu urbanu važnost. Razlozi za prestanak očuvanja tog prodora i za njegovo bitno drukčije prostorno oblikovanje nisu jasno prikazani, nisu argumentirani prostorno-urbanističkim razlozima, niti se upućuje na njihovu eventualnu važnost u interesu grada kao cjeline.

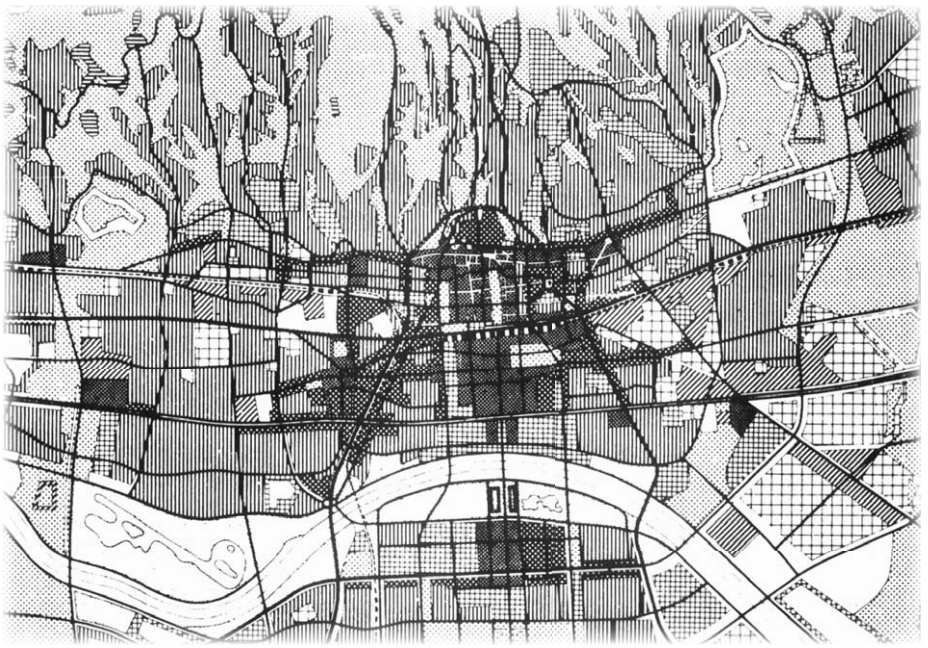

detalj Generalnog urbanističkog plana grada Zagreba iz 1971.

> Zagreb nema razloga izgrađivati i prostorno razarati očuvane urbane prodore u pravcu sjever-jug, nego ih oblikovati i ispuniti sadržajima koji će garantirati urbanu kvalitetu. To je u interesu grada kao cjeline, a interes investitora se treba podrediti interesima grada

Stoga mislim da je predloženi detaljni plan apsolutno neprihvatljiv i da ga treba odbaciti. Treba izraditi plan prostora od željezničke pruge do Save, u toj zoni, i uskladiti ga sa koncepcijom razvoja grada, a tada razrađivati detalje za koje se ukaže potreba, a sve u funkciji postizavanja planirane cjeline. Zagreb jednostavno nema razloga izgrađivati i prostorno razarati očuvane urbane prodore u pravcu sjever-jug, već ih oblikovati i ispuniti sadržajima koji će garantirati urbanu kvalitetu. To je u interesu grada kao cjeline, a interes investitora se treba podrediti interesima grada."

Ignoriranje vrijednosti "zelene potkove"

Dana 21. studenog 2003. godine Gradski zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša odgovorio je na moju pisanu primjedbu slijedećim tekstom:

"Gradsko je poglavarstvo Grada Zagreba utvrdilo, na 81. sjednici održanoj 20. studenog 2003. godine, Izvješće o javnoj raspravi i Konačni prijedlog Odluke o donošenju Detaljnog plana uređenja Vrbik – uz ulicu Ivana Lučića (Sveučilišna aleja) koju je izradio listopada 2003. godine Urbanistički zavod grada Zagreba iz Zagreba, Britanski trg 12.

U skladu sa člankom 15. Uredbe o javnoj raspravi u postupku donošenja prostornih planova (NN: 101/98) obavještavamo vas o razlozima neprihvaćanja odnosno djelomičnog prihvaćanja vaše primjedbe:

Postavlja pitanje granice obuhvata plana i odnos GUP-a prema Ulici Ivana Lučića. Smatra da se treba očuvati istočna i zapadna građevna linija u cijelom potezu kako bi se osigurao potez sjever jug kao nastavak tzv. Zelene potkove.

Predlaže da se plan odbaci i izradi plan od željezničke pruge do Save.

Primjedba se ne prihvaća.

Obuhvat plana je određen Programom mjera za unapređenje stanja u prostoru Grada (Službeni glasnik Grada Zagreba broj 17/2003) koji je u skladu s granicom obuhvata određenom GUP-om.

GUP-om je određen karakter prometnice Ivana Lučića u njezinom cijelom potezu i nije predviđeno da se nastavlja tzv. zapadni krak zelene potkove.

U prijašnjem GUP-u, a također i u sada važećem GUP prostor za koji se donosi plan predviđen je kao građevno područje, tako da GUP-om nije predviđeno poštivanje građevnih linija do sada izgrađenih zgrada."

Dopis je potpisala pročelnica Anka Mrak Taritaš, dipl. ing. arh.

Novi planovi, novi interesi

Dana 28. studenoga 2003. uputio sam citiranom Zavodu odgovor na dopis od 21. studenoga 2003. koji glasi:

"Cijenjeni,

Primio sam Vaš odgovor na moje primjedbe vezane uz Detaljni plana uređenja Vrbik – uz Ul. I. Lučića (Sveučilišna aleja) dopisom od 21. studenoga 2003.

Iako su u međuvremenu Gradsko poglavarstvo i Skupština Grada Zagreba prihvatili spomenuti detaljni plan, tako da je ovo moje pismo bez ikakva utjecaja na ono što će se zbiti na spomenutoj lokaciji, ne mogu ne odgovoriti da su sa stanovišta kvalitetnog razvitka grada Zagreba i očuvanja njegovih arhitektonskih i urbanističkih vrijednosti u prostoru između željezničke pruge i rijeke Save, predložena rješenja apsolutno neprihvatljiva.

Još nedavne 1994. godine kod natječaja za crkvu sv. Terezije u Miramarskoj ulici, koja se nalazi na spoju između Ulice I. Lučića i Ulice HBZ, Vaš je Zavod inzistirao na poštivanju produljene zelene potkove i uvjetovao je da se crkva locira na sjeverozapadni ugao parcele, što je bilo suprotno njezinoj dotadanjoj orijentaciji prema Miramarskoj ulici.

Svi do sada izgrađeni objekti na potezu produljene Runjaninove ulice poštivali su građevnu liniju koja je u prostoru na istočnoj strani poteza zaživila još tamo ranih šezdesetih godina, a na zapadnoj strani kod svih izvedenih zgrada, uključujući i posljednju izvedenu zgradu INGRE.

Očito je da zbivanja u prostoru i sve realizacije u proteklih pola stoljeća govore suprotno od onoga što stoji u posljednja dva GUP-a.

Jedino što ohrabruje je konstatacija na str. 3 priloga Vašeg pisma u kojoj se tvrdi da je izbor metode provjeravanja mogućnosti izgradnje u skladu s GUP-om neprimjeren. Tome posredno pridonosi i ono što se između redaka moglo pročitati u tekstu urbanista i arhitekta B. Doklestića o aktualnom zagrebačkom urbanizmu u kojem uspoređuje Zagreb i Lagos (naravno na štetu Zagreba) u *Nedjeljnom Vjesniku* od 23. studenoga 2003.

Na ovakav način na koji Vaš zavod planira razvoj grada, dovest ćete ga s pozicije srednjoeuropskoga grada na grad koji se razvija po modelu južnoameričkog i afričkog urbanizma. Drago mi je da u tome osobno ne sudjelujem, već da mogu takav pristup osporavati, iako apsolutno bezuspješno, zahvaljujući primijenjenim metodama javne rasprave."

Na ovo pismo nisam dobio odgovora.

Domjenci umjesto rasprave

Kako sam do 2000. godine bio član Komisije za ocjenu arhitektonskih rješenja Gradskog poglavarstva Grada Zagreba koja je djelovala u okviru citiranog Zavoda, 12. prosinca 2003. primio sam poziv na božićni domjenak. Odgovorio sam sljedećim pismom:

"Cijenjeni,

Primio sam Vaš poziv na tradicionalni zavodski Božićni domjenak, danas 15. prosinca 2003. u Vašem Zavodu. Zahvaljujem na pozivu, ali kako se naša suradnja prekinula početkom 2000. godine, ne mojom ni Vašom krivnjom, i do sada nije pokazala nikakav smjer poboljšanja, smatram da nema smisla suradnju nastavljati tek na domjencima. Stoga se nažalost nemam razloga odazvati Vašem pozivu.

Uz najbolje želje za Božić i Novu 2004. godinu srdačno pozdravljam."

Tako završava ova priča koja je u nizu svojih elemenata dosta instruktivna, a u mnogima zapanjujuće zbunjujuća kad je riječ o prosperitetu i dobrobiti Zagreba kao glavnoga grada Hrvatske. Možda iz toga treba nešto naučiti za budućnost.

Situacija urbanističko-prostornog rješenja autora Nike Gamulina sa stručnim timom Urbanističkog zavoda grada Zagreba (1. Sveučilišna i nacionalna biblioteka, 2. Gradska vijećnica, 3. Koncertna dvorana, 4. Radičko i narodno sveučilište Moša Pijade)

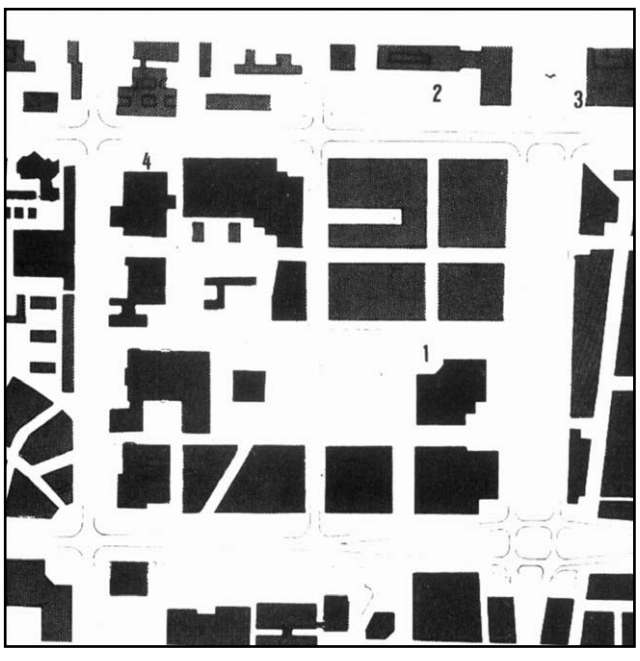

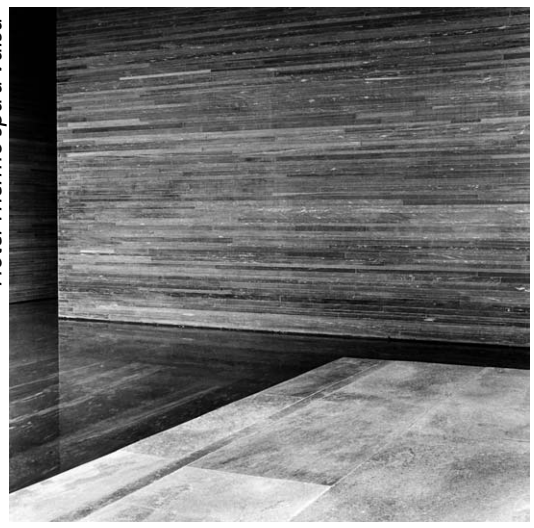

Hotel Thermo spa u Valsu

Navika kritičkog komentiranja

Peter Zumthor

Najavljujemo prijevod knjige švicarskog arhitekta Petera Zumthora *Misliti arhitekturu/Architektur Denken* koja uskoro izlazi iz tiska u izdanju AGM-a, biblioteke Plan, glavnog urednika Maroja Mrduljaša. Knjiga, kao i ova objava ulomka knjige, popraćena je fotografskih esejima – grafizmima Hélène Binet, jedne od najboljih svjetskih fotografa arhitekture, kojima je Zumthorovo arhitektonsko ostvarenje – spa, toplice u Valsu – poslužilo kao motiv

Tijelo arhitekture

(1996)

1. Kustos muzeja radi sa mnom intervju. Pametnim i iznenađujućim pitanjima pokušava me preslušati. Treba razjasniti što mislim o arhitekturi, što mi je važno u mojemu radu. Magnetofon radi. Dajem sve od sebe. Na kraju intervjua nisam baš osobito zadovoljan svojim odgovorima.

Kasnije navečer razgovaram s prijateljicom o najnovijem filmu Akija Kaurismäkija. Divim se simpatiji i poštovanju kojima se režiser ophodi s likovima svojih filmova. Svoje glumce ne drži na povocu dirigenta koji njima hoće prikazati neki koncept, nego štoviše pokazuje samoga glumca, daje da naslutimo njegovo dostojanstvo, njegovu tajnu. Kaurismäkijeva umjetnost njegovim filmovima daje izraz topline, kažem svojoj kolegici, i sad znam što bih danas ujutro bio rado kazao u magnetofon. Moći graditi kuće onako kao što Kaurismäki pravi filmove, to bi bilo lijepo.

2. Hotel u kojem ću stanovati projektirao je slavni francuski dizajner čiji rad ne poznajem jer me trendovski dizajn zapravo ne zanima. Ali već pri ulasku u hotelsku dvoranu njegova inscenacija počinje djelovati na mene. Umjetno svjetlo osvjetljava dvoranu poput pozornice. Mnogo prigušenog svjetla. U zidnim nišama na prijamnim pultovima izrađenim od različitog prirodnog kamena ono ima svjetlije akcente. Onaj tko se posluži elegantnim stubama prema kružnim galerijama na katu dolazi do blistavog zida od finih zlatnih listića. Gore se može na piće ili za jelo sjesti u jednu od balkonskih loža što gledaju dolje na dvoranu. Sva mjesta su dobra. Christopher Alexander, koji u *Pattern Languageu* govori o prostornim situacijama koje čovjeka instinktivno obuzimaju ugodom, bio bi zacijelo zadovoljan. Kao promatrač sjedim gore i dobro se osjećam kao dio dizajnerove inscenacije. Ugodno mi je gledati dolje na pogon u dvorani, u koju ljudi ulaze i iz nje odlaze, u kojoj nastupaju. Dizajnerov mi se uspjeh čini razumljivim.

Drvo, majka i tvar

3. H. kaže da je vidjela malu stambenu kuću Franka Lloyda Wrighta koja je se snažno dojmila. Da su prostorije bile niske, male i intimne. Da je imala malenu knjižnicu s posebnom svjetiljkom, i mnogo arhitektonskih ukrasa posvuda, i da je cijela kuća odavala tako snažan izraz horizontalnosti kakav još nigdje nije vidjela, i da je stara žena još živjela i stanovala u kući. Mislim da tu kuću ne trebam gledati, znam što H. misli, poznajem taj osjećaj doma.

...

5. U jednoj knjizi o gradnji u drvu moje zanimanje bude slike velikih vodenih površina na kojima gusto zbijena plivaju golema polja trupaca za gradnju. Sviđa mi se i slika na omotnici knjige, kolaž s nasječenim drvima u poprečno rezanim slojevima. Manje mi se sviđa mnoštvo prikazanih građevina od drva, premda su dobre kvalitete. Od vremena moje vlastite gradnje u drvu proteklo je nekoliko godina.

Studio u Haldensteinu

"Kako bi danas, nakon što si godinama radio na građevinama od kamena i betona, čelika i stakla, želio sagraditi drvenu kuću?" – pita me mlađi kolega. Slika iz koje mogu izvesti svoj odgovor odmah je tu: kao kuća velik blok od masivna drveta, gusti volumen biološke mase drveta, vodoravno rezan, izdubi se, opremi prostranim žljebovima i preciznim udubljenjima, postaje zgradom... "A činjenicu da bi tijelo tako konstruirane kuće, zbog bubrenja i stezanja drveta, promijenilo duljinu, da bi se kretalo, da bi u početku primjetno izgubilo na visini, trebalo bi shvatiti kao kvalitetu i tematizirati u projektu," kažem. "Na mojem materinskom jeziku, španjolskom", odgovara mladi kolega, "postoji ta blizina riječi drvo, majka i tvar: madera, madre, materia". Počinjemo razgovor o osjetilnim svojstvima i o kulturalnom značenju primarnih sirovina drveta i kamena, kao i o tome kako ih dovesti do izraza u našim građevinama.

6. Južni Centralni park, New York, dvorana na najvišem katu. Večer je. Preda mnom leži golemi šumski pravokutnik parka, uokviren stršećom, kamenom, osvijetljenom masom grada. Mislim na to kako veličanstvenim gradovima u osnovi leže jasne i velike ideje reda. Pravokutni raster ulica, kosa crta Broadwaya, obalne linije poluotoka. U kvadratni tlocrt utiskuju se zgrade, bujaju u visinu, individualistično, samozaljubljeno, anonimno, bezobzirno, zbijeno u rasteru.

Modeli arhitekture

...

9. A. mi pripovijeda da na plaži maloga kupališnog mjesta u regiji *Cinque terre*, koje najviše posjećuju talijanski gosti, upadljivo mnogo žena na koži nosi tetovažu. Zaposjeda se svoje tijelo, stavlja ga se u službu potvrde vlastita identiteta. Tijelo kao pribježište u jednom svijetu za koji se čini da je prekriven umjetnim znakovima života, u kojem filozofi razmišljaju o virtualnim realnostima.

Čovječje tijelo kao predmet suvremene umjetnosti. Ispitivanja, razotkrivanja koja teže za spoznajom, ili vlastito tijelo kao jamčevina vlastita identiteta, koji se posrećuje još samo ako ga vidim u ogledalu ili u očima drugih?

Posjećujem prostor s izložbom suvremenih arhitektonskih projekata iz Francuske. Upadaju mi u oči blistavi objekti od stakla, bez bridova, nježno oblikovana tijela. Elegantno zategnuta zaobljenja, koja na određenim mjestima izbočuju geometrijski osnovni volumen objekata čiji me obrisi podsjećaju na izduljene linije Rodinovih crteža akta, daju objektima kvalitetu skulptura.

Modeli arhitekture. Modeli. Lijepa tijela. Slavi se njihova površina, njihova koža. Hermetično i čisto omata se ona oko tijela.

...

12. Posjećujemo gradsku vilu na Manhattanu. Ima dobru adresu i bila je tek završena. Nova fasada u uličnom nizu ne može se previdjeti. Na fotografijama je staklom uokvireno pročelje od ploča iz prirodnog kamena djelovalo poput kulise. Sad, u zbilji, fasada izgleda cjelovitija, povezanija i uklopljena u okolinu. Moja navika kritičkog komentiranja onoga što vidim ulaskom u kuću iščezava. Kvaliteta kojom je kuća izgrađena smjesta me zarobila. Arhitekt nas prima, vodi nas u predvorje i od sobe do sobe. Prostori su raskošni, njihov je slijed logičan. Čovjek se raduje sljedećem prostoru i ne biva razočaran. Kvaliteta dnevnog svjetla koje pada kroz ostakljenu stražnju fasadu i visoki prozor nad stepenicama ugodna je. Intimno stražnje dvorište s kojim graniče glavne prostorije djeluje na unutrašnjost od kata do kata sve do u dubine kuće.

Arhitekt s prijateljskim respektom govori o naručiteljima, stanarima koji su upravo uselili, o njihovu razumijevanju za njegov rad, o njihovoj kritici zbog nepraktičnih stvari što ih je morao poboljšati. Pritom otvara vrata ormara, spušta velike platnene pokrove od mrežaste tkanine, koje čine da prostor uroni u blago svjetlo, pokazuje nam sklopive pregradne zidove i pokreće velika pomična vrata, koja se na dvije klinaste spojnice nečujno kreću i precizno zatvaraju. Tu i tamo dodiruje površinu nekog materijala, njegove ruke klize preko rukohvata na stepeništu, spoja u drvetu, staklenoga brida.

Šalica od krzna

13. U gradu koji posjećujem ima jedna lijepa četvrt. Zgrade iz 19. stoljeća i s prijelaza u 20. stoljeća, masivne gradnje duž ulica i trgova, izgrađene iz kamena i cigle. Ništa neuobičajeno. Ali tipično gradski. Javni lokali usmjereni su na ulicu, dok se stanovi i radni prostori naprotiv povlače iza zaštite fasada, skrivaju sferu privatnoga iza reprezentativnih lica, iza anonimnih lica, iza jasnih razgraničenja prema javnom prostoru koji počinje odmah na rubu podnožja fasada.

Kažu mi da u ovoj četvrti živi i radi mnogo arhitekata. Toga sam se sjetio kad sam nekoliko dana kasnije u istom gradu razgledavao gradsko proširenje što ga je planirao poznati arhitekt i kad sam morao misliti na jednoznačno *iza* i *ispred* kod urbanih struktura, na točno raščlanjene javne prostore, na otmjeno suzdržane fasade i na točno u širini prolaza odmjereni volumen gradnje za tijelo grada.

14. Godinama radimo na konceptu, na formi, na nacrtima za naše kameno termalno kupalište. Tad se počinje graditi. Stojim pred prvim blokovima koje su zidari sazidali od kamena iz kamenoloma u blizini. Iznenađen sam i iritiran. Doduše, sve točno odgovara našim nacrtima. Ali nisam unaprijed slutio ovu glatku i litičastu prisutnost kvadrata sklopljenih od kamenih ploča koja se prelijeva u mnoštvu sivih i zelenih tonova. Na trenutak me potajno obuzima osjećaj da mi naš projekt izmiče i osamostaljuje se, jer sad je postao materijom i slijedi vlastite zakonomjernosti.

15. U Muzeju Guggenheim gledam djelo umjetnice Meret Oppenheim. Njezini ovdje skupljeni radovi su u tehnici upadljivo različiti. Ne može se raspoznati stil koji se provlači kroz sve. Ali njezin način mišljenja, njezin način promatranja svijeta i zahvaćanja u svijet svojim radovima osjećam kao koherentan i cjelovit. Tako da je zacijelo suvišno razmišljati o tome što čuvenu šalicu od životinjskog krzna stilski povezuje sa zmijom sastavljenom iz komada ugljena. Svaka ideja treba svoju formu da bi bila djelatna, da bi bila smisleno iskazana.

S njemačkoga preveo Damir Barbarić

Smrt, strah, tjeskoba

Željko Jerman

Vlatko Vincek po već ustaljenoj navadi predstavlja rad akcijskog tipa na dokumentaristički način, serijom triju fotosekvenca kojima je zabilježio tri performanska zbivanja, povezana za njega ključnim, nimalo patetičnim faktima SMRT, STRAH, TJESKOBA, ili kako sam kaže ''emocionalnim odrednicama, univerzalijama koje ga već nekoliko godina prate, izrazima – svojevrsnim dnevničkim sinonimima kroz koje doživljava svijet"

Izložba Vlatka Vinceka i njegov performans Angustiae – aqua (Tjeskoba – voda), Galerija Ghetto, Split, siječanj 2004.

Poniranje u ljepotu jest dvoboj u kojem umjetnik prije nego što pobijeđen padne, u stravi viče
Charles Baudelaire

Na nedavnoj akcionoj izložbi u Atelieru Lučko, kada je Vlatko Vincek vračao prijateljima i znancima dobivene, pa u crijeva arhivirane predmete, Ivan Obsieger citirao je spočetka Lautreamona, autorovoj koncepciji vrlo blizak predložak... što mi se jako svidjelo. Pak sam ovdje odlučio uzeti maksimu još značajnijeg pjesnika (pisca i kritičara) iz 19. stoljeća, pred-kreatora sintagme *kritičar je umjetnik*. Primarno poetski, ali i totalno u umjetničkom kontekstu esencijalistički ispis, ponajbolje reflektira patologiju percepcije *umjetnosti tamnog sjaja*, svekoliki artizam duboko usađen u TRAGIČNOST BIVSTVA, što mi se čini vrlo relevantnim za ukupno Vincekovo djelo, ne samo njegov izvjestan segment... poput navedene *esha(tau)tologije* intimnih predmeta. Prema težini riječi začetnika moderne sva enklitika na *teško i konceptualno*, opterećeno psiho-filozofijom i *terorom* teorije postavangarde Derride, Kristeve, Baudrillarda i posebno Lacana nekih naših recentnih kritičara, pa i Vincekovo sporadično bavljenje time, čini mi se apsolutno bezrazložnom... ili barem za poneki stupanj preforsiranom tezom.

Dossier Vincek – Art kobasice i Narodna jela

Evo u ovom uzorku umjetnika koji, već više od 20 godina, svojim stvaralačkim tenzijama, naporom, eksplicitnim zanosom, sviješću u kriznim i euforičnim trenucima... riječju KONSTANTNO(!) stvara posebitu artefakturu – nalazim primjer poniranja u Ljepotu, da, elitni estetizam visokih domašaja, ma koliko mu motivi ponekad izgledali gnjusni i za (malo)građanski pojam neprihvatljivi. E – on je u STALNOM DVOBOJU... kretanju uskom stazom po rubu ponora, sa koje nema povratka. On je osjećao i iskazivao BOL koju unazad godinu, dvije zamjenjuje izrazom STRAH... (nemoć), ćutio je i podavao i jošte to čini SMRT (koja nemoć!), te ono što nazivamo TJESKOBA (teška nemoć!!!). Pitat će se netko, ama koji je smisao u NEMOĆI!?! Odgovor navodi Baudelaire... umjetnik u stravi VIČE! A ti krici njegova su djela, to urlanje njegova su MOĆ. Što će na koncu pobijeđen pasti to nije ništa kontroverzno STVARALAČKOJ MOĆI... jerbo, tko na završetku neće pasti, iliti kako veli negdje Vincek – *u nelagodnoj drhtavici* dočekati posljednju dijagnozu (smrt). Uzgred, kako ja za razliku od profesionalnih kritičara i sam stvaram, primarno cijenim mišljenje umjetnika i stavljam ga na prvo mjesto, a kako me zanima tranzicija pojma BOL u STRAH nisam se osjetio kompetentnim to komentirati, već sam odgovor potražio *iz prvog rukava*. V. V.: ''Bol je zamijenjena Strahom zbog toga jer je moja duhovna dijagnoza u zadnje dvije godine STRAH. Dakle dijagnoze su promjenjive i ovise o intenzitetu. Dao Bog da se i ostali pojmovi promjene u nešto pozitivno i veselo".

Ukupan opus ovog uistinu izuzetnog stvaraoca, obilježavaju, dakle, pojmovi SMRT, STRAH i TJESKOBA, što u samim začecima nije striktno naglašavao, no djela su upućivala ka toj jezgri; njega je interesirala parcijalna destrukcija da bi je nedovršenu fiksirao *negdje na sredini* kako mi je obrazlagao devedesetih. Ti njegovi rani radovi, objekti i instalacije te akciona događanja, bili su po konstituciji *ni ime ni predmet*... a sastojali su se od starih knjiga, fotografija, uginulih životinja, prepariranih fetusa u menzuri, zagorjelog, no ne i do kraja izgorjelog drveta, autografa poznatih osoba koje je zajedno sa svojom krvlju pakirao u crijeva – neobične *art kobasice; krvavice* 1984. – 88. (performans akcije naziva *Narodno jelo – Nationalgerichte*) itd. & tome slično – postoji duga evolutivna drama rada, čije su osnovice od najranijeg *skretanja* iz uhodanih puteva, BAZA ovoga što se dešava sada, te bez ikakvog predznanja gotovo je nemoguće percipirat recentnu Vincekovu djelatnost. Međutim, valja istaknuti da su vremenom, tijekom razvoja, uz uobičajene povremene krizne trenutke i zastoje, njegovi djelatni procesi bivali istomahno i sve spontaniji kao i drastičniji i, s druge strane, dublje promišljeni... gotovo racionalno određeni (ajde da budem slobodan i navedeno nominiram iracionalnom oliti destruktivnom konstrukcijom!) što je zapravo logičan slijed autora koji je od samih početaka usmjerio svoj potencijal ka najboljim obrascima postkonceptualne umjetnosti, tzv. *nove umjetničke prakse*, tj. danas bi takve tendencije stavili u mapu post-neoavangarde, u zasebnu datoteku *Dossier Vincek*.

Nafta je Smrt, Mlijeko je Strah, Voda je Tjeskoba

Nakon ovog (nedostatnog) prologa, obratimo svu pozornost samo na ovdje prezentiran rad, svojevrsnu vizualnu *trilogiju*, artefakturu čiji tijek još traje i stoga je konzumiramo u procesualnoj formi, što je naravno, uvijek posebna draž. V. V. po već ustaljenoj navadi predstavlja nam rad akcijskog tipa na dokumentaristički način, serijom triju fotosekvenca kojima je zabilježio tri performanska zbivanja, povezana za njega ključnim, nimalo patetičnim faktima SMRT, STRAH, TJESKOBA, ili, kako sam kaže, ''emocionalnim odrednicama, univerzalijama koje ga već nekoliko godina prate, izrazima – svojevrsnim dnevničkim sinonimima kroz koje doživljava svijet". U svakom se nizu nalazi 15 kolor fotografija, a one redom predstavljaju slijedeće izvedbe: *MORS – OLEUM TERRAE (Smrt – nafta)*; *TIMOR – LAC (Strah – mlijeko)* koje je umjetnik već javno proveo, te *ANGUSTIAE – AQUA (Tjeskoba – voda)* performans koji će prvi put ovdje uraditi pred publikom... (inače su radnje i video-dokumentirane, a krajnji je cilj da ti segmenti ukupnog projekta budu uobličeni u prostornu videoinstalaciju, gdje će istomahno teći tri projekcije u živo izvedenih performansa, što će dakle biti moguće poslije videosnimke napravljene u ovoj galeriji).

Vincek u svezi s lajtmotivnim *apstraktnim* imenicama kaže i ovo: ''To su stanja vlastitog tijela koje koristim kao seizmograf i katalizator osobnog raspoloženja i osjeta. Ono se urušava, raste, pulsira, raspada se, trune, bubri, pada i nestaje. Ali iz njega neprekidno izrasta neki VIŠAK. Taj *višak tijela* je ono što želim isprati na simbolički način tekućinama. Pojedine tekućine su isto tako već dulje vrijeme polje mog interesa. NAFTA je sinonim SMRTI, VODA je sinonim TJESKOBE, MLIJEKO je sinonim STRAHA i upravo ove nazive i značenja nastojim spojiti u *parove* u imenovanju radova".

Kojim je redoslijedom Vincek sklon anarhističkom pljuvanju po oficijelnim vrednotama i kako je zbiljski i pred gledateljima hračkao. U lipnju prošle godine izbacivao je iz sebe naftu u Varaždinu, s navučenom crnom maskirnom kapom, koja također asocira na smrt... *pio* je i ispljuvavao crno zlato izgovarajući riječ MORS (lat. smrt). U studenom 2003. u Koprivnici je u medicinske zavoje umotane glave, što označava bolesno stanje, upijao i pljuvao mlijeko govoreći TIMOR (lat. strah). Rigorozni čin gušenja najlon vrećicom, uz pomoć suradnika, koji će izvesti ovdje, a koji ponajviše od navedenih radnji podsjeća na mučan bodyart kakav su svojedobno izvodili Marina Abramović i Ulay (napomena; komparacija je samo u smislu dojma i u tom kamenčiću mozaika, koji bi u cijelosti bio bliži stavovima i djelu Josepha Beuysa) označava sputavanje, potonuće, oduzimanje zraka... zatim oslobađanje kroz drapanje najlona, te nanovo, nakon uzimanja i izbacivanja vode te izgovaranja globalne more ANGUSTIAE, opet na vječnom (liječničkom) al' mrtvom latinskom jeziku – tjeskoba, ponavljanje davljenja... i tako, dokle umjetniku ne pukne film i ne kaže: *fajrunt*, idemo piti bez pljuvanja i bljuvanja, i to ne gluposti... (H2O) ...već nešto blisko njegovom prezimenu VINCE(k)!

* Francuski pjesnik Charles Baudelaire, najvažniji prethodnik gotovo svih preobražaja pjesničkog izraza od simbolizma do naših dana, rođen je 9. travnja 1821. Tijekom samotnoga djetinjstva u rodnom Parizu i teške traume izazvane preudajom voljene majke u preosjetljivu Baudelaireovu psihu uvukle su se klice sjete, tjeskobe i bunta koje će bujati i razarati ga cijeloga života. Sablazan i zgražanje koje je svjesno pobuđivao vrlo izazovnim, razuzdanim vladanjem u učmaloj građanskoj sredini zabavljali su ga i nagonili da svoj takozvani *sotonizam* uvije u što izazovniju i skandalozniju pozu.

Galerija GHETTO započela je radom 1999. unutar splitske Slobodne umjetničke akademije. Za to vrijeme kroz galeriju je prošlo sijaset eminentnih suvremenih likovnih stvaraoca, a program prostora *krpao* je rupu na tom području naše domaje u predstavljanju najnovijih tendencija, recentne post-neoavangardne umjetničke prakse. Dakle, u listopadu 1999. otvoren je novouređen prostor na mjestu gdje je nekad bilo Kazalište mladih u kvartu Get, unutar starog dijela Splita, te već prvom manifestacijom *Geometrija krvožednosti* Svena Stilinovića privukao pozornost javnosti. Tijekom vremena stečena je zavidna reputacija i stalna publika koja je sklona eksperimentalnoj umjetnosti, a tome su ponajviše pridonijeli odabrani autori: Anto Jerković, Vladimir Dodig – Trokut, Jelena Perić, dvadesetak umjetnika na autorskoj izložbi ART MILLENIUM (Marijan Molnar, Mladen Stilinović, Bojana Švertasek, Mio Vesović, Goran Trbuljak i dr.). Dalje su samostalno izlagali ili (i) izvodili akcije Nina Horvat, Boris Demur, Antun Maračić, Zvjezdana Jembrih, Rino Efendić, Darko Fritz, Vlado Martek, Boris Cvjetanović, Ivan Kožarić, Zlatan Dumanić, Martina Kramer i dr. značajni umjetnici, a bio je predstavljen i projekt *GOLI OTOK*.
Krajem 2001. Galerija nešto manjim intenzitetom nastavlja djelatnost, pa su u njoj nastupili, između ostalih, Petar Grimani, Tomislav Gotovac, Pino Ivančić, Vlasta Delimar, te neki manje poznati lokalni, ponajviše mlađi umjetnici koji su tek završili Akademiju, ili su još studirali. Nakon izvjesne pauze, krajem 2003. reaktivirala se djelatnost Ghetta akcijama i izložbom tzv. Grupe 3/6 (Demur, Jerman, Martek), u *predgalerijskom događanju*. U međuvremenu galerijski se prostor sasvim odvojio iz prostorija kluba Ghetto, ali je ostao na istoj adresi. Program financira vlasnica kluba Sonja Rudynski, koja je i uredila i novu prostoriju, stavila prikladnu rasvjetu, nabavila opremu i stvorila depo. Od ove godine slijedi stalni daljnji program, počevši od 16. siječnja nedavnim performansom i izložbom Vlatka Vinceka. U planu su nastupi Zlatka Kutnjaka, Vlaste Žanić, Mladena Stilinovića, Petra Grimanija, Fedora Vučemilovića, studenata splitske Akademije u izboru Gorkog Žuvele, Vesne Pokas, poznatog beogradskog umjetnika Zorana Popovića, kao i predavanje te predstavljanje knjige beogradskog teoretičara Miška Šuvakovića itd. Program će ići kao i prije u ciklusu jedna manifestacija mjesečno, uključujući i ljetne mjesece, tj. ove se godine planira 12 izložbi, akcija, projekcija, predavanja i sl.
Umjetnički savjet galerije čine: Marija Gattin, Silva Kalčić, Patricija Kiš, Marina Viculin, Vlatko Vincek i Ivica Župan, a voditelj programa sam JA, likovni umjetnik Željko Jerman.
Dana 16. siječnja svečano je otvaran novi prostor, izložba Vlatka Vinceka i njegov performans *Angustiae – aqua (Tjeskoba – voda)*. Na konferenciji za tisak pojavila se samo jedna novinarka! Nema veze, mi koji se bavimo takvim nekomercijalnim stvaralaštvom, vječiti smo alternativci i sasvim naviknuti na takav odnos medija prema nama. No, napredujemo! Pressica u povodu nastupa G 3/6 prošla je bez ijednog medijskog djelatnika!

Radnička klasa putuje u raj

Antonia Majača

Pino Ivančić poručuje, pozivajući se na Herberta Marcusea, *mnoštvo malih revolucija vodi k evoluciji* – svatko u svojoj sferi treba inicirati vlastitu malu revoluciju!

***Ružičasti snovi – nepiturana zbilja*, izložba Pine Ivančića, Galerija PM, Zagreb, od 25. studenoga do 5. prosinca 2003.**

Pino Ivančić, Za odstrel, foto: Boris Cvjetanović

" adnička klasa odlazi u raj" poručivao je Haustor nekada... A što nam poručuje pulski performer Josip Pino Ivančić svojom posljednjom izvedbom i izložbom u Galeriji Proširenih medija? Ovaj umjetnik, vezan prvenstveno uz specifično pulski (glazbeno/umjetnički) *genius loci* i konceptualu sedamdesetih, najveću je pažnju u novije vrijeme (zima 2000.) izazvao *obredno-edukativnim* ubojstvom pazinskog purana (koje je izazvalo burne reakcije društava za zaštitu životinja i privremeni crveni karton istarskog HDLU-a), a potom i simboličkom samoosudom na električni stolac u performansu koji je uslijedio. Na rovinjskoj manifestaciji *Grisia 2001.* obilatim prolijevanjem svinjske (i svoje) krvi još je jednom isprovocirao građanski ukus i izazivao kontradiktorne reakcije, kako kaže, *branše*. Ono što se, unatoč tome, čini neizbježno primijetiti je da ovog umjetnika-autodidakta ne shvaćaju previše ozbiljno. Je li to *branša* ljuta jer Pino ne radi keramiku niti slika mrtve prirode, već *jest* ili *želi biti* konceptualni umjetnik? Leži li tu ključ Ivančićeve frustracije i ogorčenosti?

U tekstu kataloga izložbe u Galeriji PM koji je potpisan pseudonimom SubVersIV, Ivančić koristi svoju priliku za obračun s onima koji ga ignoriraju, negiraju, omalovažavaju, naprosto ne razumiju. Pita se: "Koliko je publika uopće obrazovana i informirana da bi mogla shvatiti takvu umjetnost?", i odmah odgovara: "Ima ih koji znaju i onih koji ne. Nikad ne smiješ podcjenjivati ljude, što je to šaka odabranih koja kuži? I što to oni uopće kuže? Granice pomičeš kad se približiš svima". A nakon ovog monološkog dijela slijedi lamentacijski zaključak: "Kritičari primjenjuju krive kriterije na te radove pa se sve to razvodni i izgubi cilj...".

Šamar salonskoj ljevici

Pino Ivančić nam je u Galeriji PM čitao zatvorsku priču Dostojevskog, s ciljem usmjeravanja slušateljeve pažnje na golu istinu i vrijednosti stvarnog života – *nepiturane* zbilje. Veliki je pisac upravo za vrijeme svoje sibirske robije upoznao stvarni svijet, ljude iz naroda, one bez maski na licima i stekao iskustvo iz kojeg je do kraja života crpio inspiraciju za književno stvaranje. Majstor i umjetnik Pino koji, kako kaže, *novčeke zarađuje* u pulskom Uljaniku, svakodnevno je kroz svoj posao izložen toj surovoj – neukrašenoj i *nepituranoj* zbilji. S druge strane, već desetljećima pripada i jednom posve drukčijem krugu, i to onom umjetničkom. Umjetnik-radnik *srdi* se na sistem koji do kostiju osiromašuje ionako obespravljenu radničku klasu, koja možda na kraju, upravo zbog svoje ogoljene jednostavnosti – odlazi u raj. Dok je Pino čitao Dostojevskog, dva *radnika* u zaštitnim odjelima s kacigama varila su lim. Kulminacija nastupa u trenutku kada iskre počnu prštati po publici – nitko im ne može uzmaknuti, bolje rečeno – nitko ne može, niti smije bježati od peckave gole stvarnosti, svakoga bi iskra trebala, dakle – bar simbolički opržiti. Čuje se sirena Uljanika, brujanje strojeva, zvukovi radionice s priručnog radija... Fuzija prefabriciranih *Einsturzende Neubautena*, Larsa von Triera i Pina na djelu! Majstor-umjetnik podiže srp i čekić, a potom pred publiku baca crvene karanfile od kojih jedan završava među njegovim zubima, što Pino naknadno neformalno pojašnjava: "...nema više praznika rada, svi smo mi pojeli svoje praznike...".

Možda smo se zapitali: čemu ovako očigledno i *na prvu* razumljivo žongliranje potrošenim instrumentarijem bolno-slatke nam komunističke prošlosti... Želi li to majstor Pino opaliti decentni šamarčić salonskoj ljevici, ili iznijeti svoje viđenje koje bi se moglo povezati s onim lijepim opisom demokratskog procesa kako ga je po navođenju Rastka Močnika vidio Ivan Cankar: "Gospodar se mijenja, bič ostaje isti"?

Prave i krive vrijednosti i mnoštva čitanja

Naime, s druge strane *nepiturane*, ogoljene Pinove zbilje nalaze se ružičasti snovi... Bili oni crveni kao prekjučer, ili ružičasti kao *jučer-danas-sutra*, očito se uvijek brutalno rasplinu pred očima sanjača. Komunizam kao društvo kolektivizma zaštićeno od tjeskobe, kako smo se uvjerili ili naučili, pokazao okrutno neostvarivim. Ili kako je jednom prilikom lijepo objasnio Pascal Bruckner: "Razlika između religioznog i laičkog svijeta je u tome da religije ne moraju dokazivati ono što tvrde. Svjetovne ideologije, obećavajući nam sreću ovdje i sada, raj na zemlji odmah, obvezne su pružiti dokaze za to. Podvrgnute su zakonu provjeravanja, a od toga smo bolesni već dva stoljeća: kapitalizam, komunizam i druge ideologije obilježava to što je jaz koji razdvaja obećanja od rezultata uvijek gigantski".

Pino nam želi kazati – radnička klasa imala je snove koji se nisu obistinili... Sasvim sigurno – to je nepobitno, no – nismo li to kolektivno dokučili prije barem jednog ili dva desetljeća...?

Možda bi se bilo aktualnije pozabaviti nekim novijim fenomenima poput globalizacije ili drastično promijenjenih i novih načina proizvodnje gdje radnici naprosto u velikoj mjeri postaju socijalni višak, ako ne i endemska vrsta...? Kakvo je, međutim, stanje s našom – tranzicijskom, radničkom klasom? O tome izvještavaju sa zidova galerije, novinski isječci na temu sraza velikih poduzeća, masovnog otpuštanja radnika, teških uvjeta života njihovih obitelji, povreda na radu zbog zastarjelih mašina, itd...

Kakvi su problemi malih ljudi, po čijim i kakvim modelima se kroje njihove sudbine? Za razliku od npr. sistematičnog i ozbiljnog bavljenja srodnom problematikom Andreje Kulunčić ili Kristine Leko, doduše kroz posve različite medije i metode, u slučaju Ivančića nije jasno ni koja pitanja postavlja, niti na koja odgovara. Izloženi artefakti i fotografije služe kao inventura mukotrpne i surove radničke svakodnevice. Tako su se u izložbenom *prstenu* našla istrošena odijela *plavih ovratnika*, konzerve mesnih doručaka i jetrenih pašteta, izgužvane kutije *yorka i kolumba*, sve to natopljeno lepršavim zvucima popularnog radija... Sve je to imaginarij, raskriljeni kabinet tužnih čuda jednog osiromašenog i obespravljenog sloja na koje su oni *zločesti* i dobrostojeći, zabavljeni svojim samodopadnim intelektualiziranjima, potpuno zaboravili. Majstor i umjetnik povlači dvije paralele, odnosno uspostavlja dva antagonizama. Jedan je vezan uz priču o socijalizmu koji je razočarao do kapitalizma koji nije ništa popravio, a drugi uz nekontaminirane i *prave* vrijednosti manualnog rada s jedne, i hipokrizije kulturno-umjetničkog establišmenta s druge strane. Međutim, treba naglasiti da se kritika nepravednog i korumpirano-ziheraškog art svijeta koji prepotentno priznaje jedino *akademske* umjetnike može u ovom radu iščitati jedino i nažalost samo doslovno – čitanjem teksta u katalogu izložbe.

Iz stanja kaosa u stanje forme

J. P. Ivančić se rado poziva na Josepha Beuysa, njegovu teoriju socijalne plastike i slogan *svatko je umjetnik*, što naravno ne podrazumijeva da bi svi trebali početi stvarati umjetnička djela, već da kreativnost ne bi trebala biti privilegij umjetnika, da bi svatko trebao primijeniti kreativno mišljenje u svom vlastitom području djelovanja... Podsjetimo se – davnih sedamdesetih Beuys traži proširenje definicije umjetnosti, što bi rezultiralo s*ocijalnom skulpturom.* Taj termin definiran je kao svjesni akt oblikovanja, odnosno prenošenja nekog aspekta okoline – primjerice političkog sistema ili ekonomije – iz stanja kaosa u stanje forme ili strukture. *Socijalna skulptura* bi trebala biti ostvarena kooperativno, kreativno i interdisciplinarno, a misli i govor bili bi jezgra i bazični materijal takve skulpture. Svi su ljudi stvaratelji demokratskog i održivog društvenog poretka. Pino Ivančić je na tragu tog problema – osjeća se to – dakako negdje u tanašnoj promišljajnoj potki.

No, vratimo se na *materijalne dokaze* jer se u Galeriji PM našlo i nekoliko zanimljivih *ready-madea* i dirljivih priča transponiranih u jednostavne upotrebne predmete koji neupitno izazivaju sućut – od komada prsta nekog nesretnika zahvaćenog strojem, pa do limenog tanjura radnika koji je i nakon odlaska u mirovinu dolazio u bivše poduzeće po topli obrok. Naravno, sve se to vrlo jednostavno, bez zagušenosti, moglo iskazati najzanimljivijom *slagalicom* na izložbi – radničkim odjelom ovješenim na zid, iznad su vješto uglavljene dvije suhe grane nalik na jelenje rogove, dok je na džepu modrog kombinezona ispisan naziv djela: *Za odstrel*...

Ivančić jednostavnom intervencijom na crvenoj zastavi parafrazira čuvenu krilaticu i poručuje: *Proleteri svih zemalja opametite se*! Kako kaže, pozivajući se na Herberta Marcusea, *mnoštvo malih revolucija vodi k evoluciji* – svatko u svojoj sferi treba inicirati vlastitu malu revoluciju!

Na koji način postići korjenitu promjenu, majstor Pino svakom ostavlja na dušu.

Bog krši protumonopolni zakon

the ONION®

The Onion

Američki satirički časopis *The Onion* komentira upravo proteklo božićno-obiteljsko-religiozno razdoblje; njegovi reporteri izvještavaju s mjesta ne-događaja

Sudac presudio: Bog se mora razdijeliti u više malih božanstava

Bog je svjesno i namjerno uklonio konkurenciju drugih Božanstava i polubogova, te promicao Vlastitu sljedbu zastrašujući nevjernike prijetnjama o vječnom prokletstvu. Tijekom spomenutog procesa, osigurao Si je protuzakonit mono(teo)pol.
Sudac Charles Elliot Schofield

Washington, DC – Nazvavši položaj teološkog diva u industriji vjere *drsko antikonkurentnim*, američki okružni sudac presudio je u ponedjeljak da je Bog prekršio protumonopolni zakon i naredio Mu da se mora razdijeliti u više slabijih božanstava.

Dokazi izneseni tijekom suđenja uvjerili su me da je božanstvo poznato kao Bog svjesno i namjerno uklonilo konkurenciju drugih božanstava i polubogova, te promicalo Vlastitu sljedbu nepoštenim taktikama zastrašivanja kao što je, primjerice, prijetnja nevjernicima vječnim prokletstvom, zapisao je okružni sudac Charles Elliot Schoefield u svojem pravorijeku. *Tijekom spomenutog procese, osigurao Si je protuzakoniti monoteopol.*

U tužbi što ju je protiv Boga podnijelo ministarstvo pravosuđa u ime koalicije "manjih božanstava" i višebožnih smrtnika, iznesena je tvrdnja da je Bog prekršio zakon o *antitrustu* time što je u *Bibliji* ustvrdio kako je On jedini tvorac univerzuma, te oštro zabranio štovanje nečega što On naziva *lažnim idolima*.

Bog jasno zapovijeda da nema drugih bogova osim Njega, a moguće dezertere u više navrata opominje riječima "Ja sam Gospodin tvoj", rekao je tužitelj Geoffrey Albert. *Bog se služi i drugim nasilničkim taktikama kako bi osigurao i održao odanost čovječanstva pa tako, među ostalim, od ljudi zahtijeva da Mu posvete svoje prvorođence i obrežu ih kako bi dokazali svoju vjeru. Postoje i brojni dokazi koji potvrđuju kako je zgromio ljude uhvaćene u štovanju idola.*

Božji odvjetnici nisu poricali takve optužbe. Napomenuli su, međutim, da Bog svojim sljedbenicima u zamjenu za odanost nudi *neusporedive pogodnosti* kao što su vječno spasenje, zaštita od zla i *plodnost*.

Bog je prvi pristupio židovskom narodu i ponudio mu "savjetni" ugovor kojim je zajamčeno da će taj narod u Njegovim očima imati vodeće mjesto, te su postavljeni standardi moralnosti, čistoće i osobnog ponašanja koji su po svojim obilježjima bili daleko napredniji od svega što se u to vrijeme prakticiralo, rekao je glavni odvjetnik obrane Patrick Childers. *On otvoreno priznaje da je "ljubomoran" ne zato što bi se osjećao ugroženim od konkurentskih bogova, nego zato što je posve uvjeren u pravednost svojega puta i siguran kako je upravo On najbolji izbor za smrtnike. Mnoge od tih takozvanih bogova uopće ne brine hoće li netko lažno svjedočiti ili ljubiti ženu bližnjega svoga. Naš klijent je, s druge strane, istinski "Bog čovjek".*

Na kraju, međutim, Bog ipak nije uspio uvjeriti Schofielda kako nije namjerno stvorio nepovoljne tržišne uvjete za konkurentska božanstva. Božji odvjetnici pokušali su uvjeriti suca u Njegovu otvorenost prema rivalima, ukazujući na Njegovo dugovječno sudjelovanje u "Svetom Trojstvu", ali je taj pokušaj propao kada je Schofield ustvrdio kako su Isus Krist i Duh Sveti prije Božji sluge, nego konkurenti.

Susljedno državnoj odredbi o *antitrustu*, Bogu je naređeno da Sebe razdijeli na panteon specijaliziranih bogova, od kojih će svaki predstavljati neku životnu silu ili pojedine ljudske običaje, zanimanja ili stanja duha.

Možemo očekivati pojavu boga sunca, boga mjeseca i boga kiše, rekla je analitičarka vjerske industrije Catherine Bailey. *Potom će se pojaviti i neka prateća božanstva kao što su, primjerice, boga vina, božica žetve, a možda i neka koja će simbolizirati čovjekovu ljubav i/ili kovački zanat.*

Vodeći teolozi s odobravanjem se dočekali razjedinjenje Boga, ustvrdivši kako time započinje novo razdoblje koje nudi više mogućnosti štovanja, podiže učinkovitost i omogućava pružanje osobnih usluga.

Božji sustav odgovaranja na molitve opteretila su golema, kronična zakašnjenja, a tijekom spomenutog procesa mnoge molitve nisu uslišane, izjavio je Gene Suozzi, teolog iz Phoenixa. *U politeizmu čovjek se moli božanstvu koje se bavi isključivo onom brigom koja ga mori. Želite li imati djecu, molite se božici plodnosti. Želite li položiti neki težak ispit, molite se bogu mudrosti, itd. Ta decentralizacija donijet će individualizaciju usluga i skratiti vrijeme odgovora na zahtjeve.*

Drugi stručnjaci na području vjere nisu, međutim, uvjereni da će takvo razjedinjene imati dobre rezultate, te ukazuju na kaotičnu narav politeističkih sljedbi i napominju da višestruka božanstva zahtijevaju složen sustav štovanja koji bi se velikom broju štovatelja mogao učiniti odbojnim i nepraktičnim.

Ako ljudi žele živjeti u svijetu u kojem će kućnim bogovima prinositi žrtve na kućnom ognjištu kako bi se osigurali da će im auto upaliti za hladnog zimskog jutra, neka im tako i bude, rekao je otac Thomas Reinhold, profesor teologije na čikaškom sveučilištu Loyola. *Uz to, niža božanstva poznata su po svojoj nemirnoj i koristoljubivoj naravi. Počesto se izravno miješaju u diplomatske odnose, otimlju mlade žene kako bi ih učinili svojim priležnicama i ne libe se zatražiti da se u njihovo ime žrtvuje pokoje dijete. Monoteizam je, uza sve nedostatke, ipak jedan praktičan, stabilan i dosljedan moralni obzor.*

Jedno od božanstava koje je pozdravilo presudu grčki je bog Zeus koji je izjavio kako je *ushićen* i kako *u potpunosti podržava odluku*.

Tijekom proteklih nekoliko tisuća godina neprestance sam urlao kako me taj trećerazredni nebesnik nepravedno izbacio iz igre, rekao je Zeus, javljajući se iz svoje vile na Olimpu. *Sve svoje dobre zamisli ukrao je od mene: Tko je prvi stvorio čovjeka na svoju sliku? Tko je kaznio čovjeka zbog njegovih grijeha? Tko je vječno živio na nebesima? Odakle, napokon, i sama slika zastrašujućeg, patrijarhalnog, sjedobradog, razornog stvora? Ja sam sve to radio par svjetlosnih godina prije nego što se taj muljator uključio u igru.*

Božji odvjetnici tvrde kako će uložiti žalbu na Scofieldovu odluku, te da će – bude li potrebno – ići sve do Vrhovnog suda.

Ova odluka razoran je udarac svim štovateljima Boga u svijetu. Nećemo primijeniti odluku o razjedinjenju dok ne iscrpimo sve pravne mogućnosti, rekao je Childers. Čvrsto sam uvjeren da će Bog na kraju pobijediti, budući da su On i Njegovi odvjetnici svemoćni.

Emocionalno hladna obitelj provodi praznike u zajedničkom gledanju dirljivih obiteljskih drama

Rutland, VT – Na dan tradicionalnoga godišnjeg okupljanja, neskladna obitelj Dawes okupila se u nedjelju pred televizijskim ekranom kako bi zajednički gledali dirljive, optimistične obiteljske drame u potpunoj tišini.

Tako se rijetko viđamo, govori Nicole Dawes (44), čije je troje djece stiglo kući sa sveučilišta. *Sretna sam kad svi skupa sjednemo i uživamo u trenucima mira. Kevin (sin) tijekom čitavog dana niti jednom nije spomenuo svoju užasnu djevojku.*

Nakon posebnog prazničkog objeda – purica, artičoke i začinjeni jam – Nicole i njezina mrzovoljna kći Gabrielle, osamnaestogodišnja brucošica na sveučilištu Vermont, dobile su zadatak da odaberu filmove koji će se gledati. Majka i kći sjele su u automobil i nakon deset minuta vožnje u potpunoj tišini stigle do mjesne videoteke, gdje je Gabrielle odbila većinu majčinih prijedloga smatrajući ih "glupim" ili "dosadnim". Umorna od stalnog odbijanja, Gabrielle ja na kraju prihvatila praznični klasik *Život je lijep*, te preradu *Čuda u 34. ulici* iz 1994. godine.

Ne mogu vjerovati da smo opet posudili Čudo u 34. ulici, rekla je Gabrielle. *Ali bolje i to nego neki od užasa koje je mama predložila. Čini mi se* Djeda Mraza*? Postoji li išta odurnije. Mrzim Tima Allena.*

Gabrielle je nastavila: *Da bar nismo posudili* Život je lijep. *Film je predug. Uostalom, čemu plaćati za posudbu filma koji se svakog prosinca prikazuje na televiziji valjda milijun puta.*

Čim su Nicole i Gabrielle ušle u kuću, *Život je lijep* ubačen je u video-rekorder. Upoznati s godišnjom rutinom, članovi obitelji sjatili su se pred televizorom bez ijedne riječi, onako kako su to činili od 1991. godine, kada je započela obiteljska tradicija.

Kevin, dvadesetdvogodišnji maturant koledža Južni Vermont, odsutno je zurio u televizijski ekran, zaokupljen mislima o nadolazećoj diplomi. Kada se u nekoliko navrata usredotočio na film, činio je to kako bi u negativnom smislu usporedio svoju obitelj s Baileyjevima.

Svaki put kad gledam taj film pomislim što bi se dogodilo kad bi tatina trgovina izgubila 8000 dolara kao banka Georgea Baileyja. Mislim da bi nas to uništilo, govori Kevin. *Vjerojatno bi okrivio nas i povukao nas sa sobom na dno. Sreća da mu na poslu ne dopuštaju da radi s tolikim novcem.*

Nakon završnih scena filma *Život je lijep* uslijedila je neugodna tišina u trajanju od 80 sekundi, dok se kaseta premotavala. Šutnju je nakratko prekinula dvadesetogodišnja kći Gina, napomenuvši kako je večera stvarno bila ukusna. Peter, njezin otac, mrmljao je s odobravanjem.

Nakon što je otpočelo *Čudo u 34. ulici*, Peter se usredotočio na film, potisnuvši brige oko posla, starenja i zahlađenja u odnosima s djecom.

Izvorna verzija jedan je od meni najdražih filmova, rekao je Peter. *Pokušao sam pronaći razliku između ove verzije i izvornika. Bilo mi je drago da se konačno mogu usredotočiti na nešto, osim na pokušaj razgovora s djecom. Moram priznati da nemam pojma što se trenutačno događa u njihovim životima. Bože, pa svi su već odrasli, imaju pravo glasa i sve to. Ponekad mi se čini da me mrze.*

Četrdesetak minuta nakon početka filma Peter je, iskapivši tri čašice brandyja, čvrsto zaspao.

Po završetku drugog filma troje djece požalilo se na iscrpljenost i zaputilo se prema sobama u kojima su proveli djetinjstvo, hineći uzbuđenje zbog sutrašnje kupnje božićnog drvca.

Lijepo je djecu ponovo vidjeti na okupu. To me sjeća na dane kada su kao djeca svi zajedno gledali crtane filmove, govori Nicole brišući suze. *Doista volim praznike.*

Bilo mi je drago da se konačno mogu usredotočiti na nešto, osim na pokušaj razgovora s djecom. Moram priznati da nemam pojma što se trenutačno događa u njihovim životima. Bože, pa svi su već odrasli, imaju pravo glasa i sve to. Ponekad mi se čini da me mrze

S engleskoga preveo Višeslav Kirinić

Prijateljska medijska prevara

Mirna Belina

Češki san je provokativan film o reklamnoj industriji, medijskoj manipulaciji i konzumerskom životu u Češkoj, zemlji koja po broju stanovnika ima najviše hipermarketa u Europi. Autori su se za potrebe svojega diplomskog filma predstavljali kao biznismeni, te su vodili kampanju za otvorenje fiktivnog trgovačkog centra *Češki san*

Vít Klusák i Filip Remunda, *Češki san*, Hypermarket Film LTD, 2003.

Jesu li igre samo postale sofisticiranije ili smo jednako naivni kao, na primjer, onog listopada 1938. kada je glas Orsona Wellesa natjerao čitavu Ameriku u paničan bijeg od izvanzemaljaca? Odgovor na to, možda pojednostavljeno pitanje, vjerojatno se nalazi negdje između, kao što recimo pokazuje i legendarni lažni dokumentarac popularnoga Petera Jacksona *Forgotten Silver* (1996). On je, naime, predstavio iznimno detaljnu priču o Colinu McKenzieju, filmašu koji je 19 godina prije prvog zvučnog filma (*The Jazz Singer*) uveo ton u nijemi film, a isto to učinio i s bojom, 11 godina prije prvog *obojenog filma* (*The Toll of the Sea*). Uvjerljiva priča o čovjeku koji bi zauvijek trebao promijeniti svijet kinematografije pokazala se maštovitom fikcijom, ali sasvim sigurno i jednim od simpatičnih simptomatičnih upozorenja da smo, bez obzira na pitanje što je istinito ili stvarno, veoma podatan materijal za medijsku manipulaciju.

Govorimo li o (medijskoj) umjetnosti ili o političkim vijestima, neke se činjenice ne mijenjaju – preobilje informacija onemogućava njihovu provjeru, a bodrijarovska paradigma, prema kojoj upravo one daju značenje samoj stvari, stvara plodno tlo za zavodljive medijske šale, ali i za *šale* kojima je cilj obmanuti/zavesti, pa zaraditi. Neproblematično usvajanje podataka uslijed prepuštanja *užitku* (uzbuđenju, razonodi, upućenosti, modernosti...) koje nam konzumiranje određenog (važnog) djela/autora može nabrzinu ponuditi, stvara plodno tlo i prostor za taktičko djelovanje kojim se medijske šale često koriste. Slučajevi poput legendarnog *Rata svjetova* ili navedenog Jacksonova filmofilmskog deserta, dakle, nisu benigni kada stižu iz medijskog prostora umjetnosti (pogotovo ne kada dolaze iz medijskog prostora), iako u njihovu primjeru onaj zloćudni *angažman* kojem je glavni cilj novac, moć, slava čini se prestaje upravo u točki samog subverzivnog razotkrivanja mehanizama na kojima počiva stvarnost, jer je shvaćaju kao autentičan prostor umjetničke igre.

Medijske šale i komercijalizacija

Načelo *neslane šale (prank)* servirane u popularnim medijima (kao onih koje, recimo, ponekad popušimo na 1. travnja) vrlo je jednostavno: njihov je cilj uzburkati neke ustanovljene modele stvarnosti ili na njima dobro zaraditi. A tada se nameće već natuknuto pitanje: ne otkrivaju li nam one zanimljivu i simptomatičnu preobliku iz igre u veoma ozbiljno zanimanje odnosno način na koji se u medijima s određenim ciljem sve može prikazati, pa, dakle, i sve prihvatiti? Ta je stara medijska dvojba dovoljan razlog za skepsu, no ograničimo li se sada samo na medijsku umjetnost (film), tada se nužno osvrnuti i na njezinu komercijalizaciju, pojavu koja je već cijelo stoljeće vrlo živahno polje rasprave.

Marcel Duchamp još je prije stotinjak godina izložio masovno proizveden predmet kao predmet umjetnosti, pa je tako obrnuo umjetnički čin u čin kapitalističke proizvodnje. Na to se stajalište, da je kultura proizvod, a da smo svi mi uhvaćeni u potrošački sustav, nadovezao Andy Warhol. On je s možda manje žestine, a više uživanja i *neozbiljnosti* svojim djelom zagrebao u nevjerojatno snažnu i neizbježnu moć fetiša robe. Teoretičar kulturalnih studija Juan Antonio Suarez Warhola naziva prvim *umjetnikom-oglašivačem*, jer je oponašajući medijske strategije postao majstorom *koncerna* zvanog umjetnost stvarnosti. Teorija medija i medijske umjetnosti, prateći situaciju u 20. stoljeću, često se kreće od optimističnog vizionarstva do pesimističnih zaključaka. No, danas je sasvim razvidno da logika kulturnog tržišta slijedi logiku medija, što je kompliciranije ograničimo li se na film (izostavimo li neke njegove specifične, ekskluzivne oblike, poput, primjerice, eksperimentalnog filma ili videoperformansa) jer se upravo u sferi *filmske industrije* najviše govori o komercijalizaciji.

Film, dakle, u mnogim slučajevima ukazuje na izvjesne procjepe u sustavu i u njegovim strategijama, ali tako što se, slijedeći logiku kulturnog tržišta, upravo njima koristi kako bi pribavio svoju publiku, slavu, dobit. Na tome načelu funkcionira, na primjer, priča o filmu *Vještica iz Blaira* (1999.) koja je vještim marketinškim trikom o izgubljenoj mlađariji konstruirala dokumentaristički mit (jači od samoga filma), te tako u kino dovukla milijune inače nezainteresiranih gledatelja. Upravo tu možemo dobro primijetiti preobliku medijske psine u profesiju koja okuplja čitave timove marketinških stručnjaka sa sasvim određenim i jasnim ciljem.

Izgubljen u supermarketu

Robne kuće neka su vrsta muzeja, svojedobno je izjavio Andy Warhol. Oslanjajući se na njegovu tvrdnju, teško je zaobići činjenicu da su, barem u postkomunističkim zemljama u kojima je reklamna industrija uspješno zamijenila komunističku propagandu, veliki trgovački centri uistinu najposjećenije galerije zapadnjačkog *fast food kapitalizma*. To *novo vrijeme* industrije *brandova* (ali i veliko očekivanje *pravoga ulaska* u zapadni svijet, odnosno u Europsku uniju) vrlo je plodno tlo za propitivanje kaotične stvarnosti i načina na koji se *masa* prema njoj odnosi. Upravo je to bila početna ideja češkog dvojca Víta Klusáka i Filipa Remunde, studenata na praškoj filmskoj akademiji koji su u zagrebačkoj Mami na Urban festivalu (Ad hoc 3) predstavili svoj filmski projekt, prijateljsku prevaru pod nazivom *Češki san*.

Češki san je provokativan *dokumentarni* film o reklamnoj industriji, medijskoj manipulaciji i konzumerskom životu u Češkoj, zemlji koja po broju stanovnika ima najveći broj hipermarketa u Europi. Vit i Filip su se za potrebe svojega diplomskog filma predstavljali kao biznismeni (uredila ih je poznata češka *image* agencija), te su vodili kampanju za otvorenje fiktivnog trgovačkog centra *Češki san*. Kampanja, koja uključuje televizijski i radijski spot (tri puta na dan), nekoliko tisuća bilborda, 400 sitilajta (četvrtina svih sitilajta u Pragu), 200 tisuća flajera koji su dijeljeni u podzemnoj željeznici, tramvajima, autobusima, oglašavanje u nacionalnim dnevnim novinama, privukla je tisuće spremnih kupaca na zeleno polje gdje su se, umjesto s trgovačkim centrom, suočili sa scenom nepostojećeg hipermarketa, odnosno s filmskom kulisom veličine 10 x 100 m.

Namagarčena masa usporedila je *Češki san* s Europskom unijom, što nije neobično jer je upravo u to vrijeme drugu polovicu cjelokupnog praškog reklamnog prostora zauzimala kampanja koja je pozivala Pražane na referendum. No, čule su se i žešće reakcije, poput: *Da ste to napravili u Hrvatskoj, ubili bi vas*! Tu je priču, naravno, slijedila i velika medijska prašina u koju se uključio češki parlament, televizija, novine, a *Češki san* je u međuvremenu postala simbolična uzrečica o naivnom i nedosežljivom snu o sretnoj češkoj (i europskoj) budućnosti.

Utjecaj reklama na našu svijest

Zamisao *Češkog sna* nije kritička ili objektivna analiza stvarnosti, nego propitivanje načela reklamne industrije. Film bilježi stvaranje i utjecaj reklamne kampanje koja gradi iluziju stvarnog trgovačkog centra skupljajući informacije o mogućim kupcima, procjenjujući njihovo ponašanje, materijalno stanje, želje i očekivanja. Ključno mjesto cijele te priče, dakle, upravo je reklamna kampanja koju je besplatno izradila jedna od najpoznatijih čeških agencija kao najbolju reklamu za svoj rad – u kratkom roku uspješno prodati/izreklamirati potpuno fiktivnu ideju. Najveći problem s kojim se agencija suočavala jest osmišljavanje slogana koji ne smiju biti lažni, ali mogu izostaviti osnovne informacije, pa je koristeći se jeftinom obrnutom psihologijom, naslove formulirala riječima: *nemojte doći 31. svibnja na veliko otvaranje trgovačkog centra* Češki san, *ne gurajte se u redovima, ne trošite svoj novac*... Iz toga u konačnici proizlazi zanimljiva stavka koja u neku ruku i oslobađa *krivce od odgovornosti* za suvremenu hiperkonzumaciju, a time nudi mogući odgovor na staru moralnu dvojbu – je li laž prešućivanje istine?

Češki san propituje jesmo li svjesni današnje dramatične situacije u kojoj živimo, golema utjecaja koji reklame imaju na našu svijest i podsvijest, te njihova utjecaja na oblikovanje stvarnosti. Jer reklama uvijek prodaje istu retoriku bez obzira na proizvod koji predstavlja - upravo ono što želimo ili što bismo morali željeti: mitski svijet u kojem postoji čarobno sredstvo koje će nas učiniti jedinstvenim, sretnim, čistim, slobodnim, poželjnim, modernim pojednicima, *krivotvorenu panoramu života* naseljenu kodovima *idealnog* (kapitalističkog) društva. To je uloga suvremene umjetnosti, reći će autori, prikazati koliko je naša stvarnost izmanipulirana koristeći se upravo sićušnim procjepima u toj stvarnosti. Odnosno, zaljuljati temelje onoga što obično prihvaćamo kao čvrsto i sigurno tlo na kojem živimo.

Čitajte provjereno.

Zrcalo današnjice

Trpimir Matasović

Najnovija produkcija Šostakovičeve *Lady Macbeth Mcenskog okruga* nije tek ukupnost glazbeno-scenskih zbivanja, nego i zrcalo vremena i društva u kojem se događa, zrcalo koje odražava, dijagnosticira i upozorava

Dmitrij Šostakovič: *Lady Macbeth Mcenskog okruga*. Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 24. siječnja 2004.

foto: Ines Novković

Tijekom protekle gotovo dvije godine, koliko je na mjestu intendanta zagrebačkog HNK, Mladen Tarbuk posebnu je pozornost posvetio podizanju razine produkcija opernog ansambla. (Nije tajna da je uloga ravnatelja Opere Zorana Juranića u tom pogledu, zapravo, zanemariva u odnosu na Tarbukovu.) Gledano u prosjeku, pomaci su odmah bili evidentni. Pa ipak, nijedna se produkcija nije uspjela posrećiti u potpunosti i u svim segmentima – kvalitetan spoj glazbe i drame nikako da se napokon dogodi. No, nakon dugog čekanja, i to smo dočekali. Najnovija produkcija Šostakovičeve *Lady Macbeth Mcenskog okruga* upravo je takva predstava. I ne samo to: riječ je o produkciji koja nije ostala samo na tome da bude predstava koja odlično funkcionira i glazbeno i scenski – ona donosi teatar u pravom, najširem smislu riječi. Nije to tek ukupnost glazbeno-scenskih zbivanja, nego i zrcalo vremena i društva u kojem se događa, zrcalo koje odražava, dijagnosticira i upozorava.

Spotovski slijed zbivanja

Sastojci Šostakovičeve partiture već i sami po sebi nude čitav niz elemenata koji upravo nevjerojatno blisko korespondiraju s našim vremenom – možda čak i više nego s onim u kojem je djelo skladano. Radnja opere, nabijena bezosjećajnim seksom i brutalnim nasiljem, govori o otuđenosti naše današnjice na način usporediv s estetikom MTV-jevskih spotova ili Tarantinovih filmova. Glazba, pak, sazdana iz pravog postmodernističkog kolaža raznih stilova, najviše ubada kada ironizira, pa i persiflira sladunjave operetne i popularno-glazbene obrasce.

Na takvoj podlozi, redatelj Thomas Schulte-Michels i dirigent Mladen Tarbuk grade predstavu neumoljivog tempa, u kojoj je gotovo spotovski slijed zbivanja ostvaren manjim i posve razložnim kraćenjima partiture na mjestima koja usporavaju dramski tijek. Ogoljavanje drame na suštinsko ostvareno je smještanjem protagonista neposredno uz gledalište, pri čemu su u orkestralnu "rupu" smještena tri podija koji se, u skladu s dramaturškim potrebama, pomiču ispod i iznad razine pozornice. Umjesto iz tradicionalnih, a ovdje nepostojećih "ulica", solisti i zbor izranjaju iz "rupe", iskaču iz loža ili se pojavljuju na vrhu golemog zakošenog podija na kojem je smješten orkestar. Premda je zvukovno udaljen, vizualno je orkestar konstantno prisutan. Rotiranjem podija u dramaturški značajnim interludijima dodatno se potencira uloga orkestra kao jednog od protagonista, koji, kao i zbor, predstavlja parafrazu koncepta antičkog kora. Takva je zamisao dodatno podcrtana upadicama limene glazbe, koja se svaki put pojavljuje na drugom mjestu, uz, iznad ili na samoj pozornici.

Klopka patrijarhalnih normi

U redateljskoj koncepciji Thomasa Schulte-Michelsa odricanje od suvišnog dekora, prema uzoru na Petera Brookea, označava usredotočenost na čovjeka i njegovu sudbinu. Većina likova svedena je pritom na prepoznatljive arhetipove (pohotni starac, impotentni suprug, bešćutni ljubavnik, raskalašeni svećenik, mudra luda), koji su, međutim, doneseni plastično, uvjerljivo i životno, te nas neodoljivo podsjećaju na osobe s kojima se susrećemo u vlastitoj svakodnevnici. Odreda vrsni, a ponegdje i vrhunski solisti, kako u glavnim, tako i u epizodnim ulogama, dobili su tako priliku kreirati osobnosti snažnog ne samo vokalnog nego i scenskog naboja. Čas groteskan, čas dijaboličan Neven Belamarić kao Boris Timofejevič dominirao je gotovo čitavim prvim dijelom predstave. Snažnom, ali površnom i, u konačnici, bešćutnom strašću zračio je Frank van Aken kao Sergej, dok je Sergej Kiseljov odlično skicirao lik Zinovija Borisoviča. U nizu izvanrednih epizodista treba istaknuti Aksiniju Ivanke Boljkovac, Odrpanca Zrinka Soča, Svećenika Marijana Jurišića, Redarstvenog starješinu Dalibora Hanzaleka, Starog kažnjenika Olega Korotkova i Sonjetku Martine Tomčić.

> Pokazalo se da je zagrebački HNK u stanju iznjedriti predstavu dostojnu činjenice da je upravo ta kuća bila jedna od prvih u kojoj su izvan Rusije izvedene i *Lady Macbeth Mcenskog okruga* i njezina revidirana inačica *Katerina Izmajlova*

Svi su ti likovi postavljeni u određeni centrifugalni i/ili centripetalni odnos prema glavnoj junakinji Katerini Ljvovnoj Izmajlovoj, koja je u Vlatki Oršanić pronašla gotovo idealnog interpreta. Za razliku od književnog predloška Nikolaja Semjonoviča Ljeskova, u kojem je riječ o demonskoj ženi koja ne preza ni pred čim (pa ni ubojstvima svekra i supruga) kako bi ostvarila svoje ciljeve, Šostakovičeva je Katerina najhumaniji lik čitavog djela. Njezini postupci, koliko god neprihvatljivi, proizlaze iz pokušaja bijega iz okvira nametnutih društvenih normi. Ona kako zna i umije prkosi patrijarhalnoj raspodjeli rodnih uloga, bivajući u konačnici uhvaćena u njihovu klopku. U takvoj bezizlaznoj situaciji, u kojoj se izjalovljuje sve što je postigla (ili pokušala postići), samoubojstvo se nameće kao jedino moguće rješenje.

Zavidna, svjetska razina

Uza svu dojmljivost i mučnost nerijetko iznimno brutalnih prizora, poput napastovanja Aksinije, ubojstava Borisa i Zinovija ili dolaskom policije prekinute svadbe Katerine i Sergeja, ključni prizor čitavog djela završna je slika. Konačni Katerinin slom majstorski je podcrtan i glazbeno i scenski. Nakon svih Šostakovičevih "stilskih vježbi", skladatelj u oblikovanju zbora kažnjenika sve izravnije citira i parafrazira Musorgskijeva *Borisa Godunova* i *Hovanščinu*, dok glavna junakinja ostaje napuštena ne samo na sceni nego i u glazbi: njezin zaključni monolog, potresniji od svih srcedrapateljnih sopranskih arija kakvima obiluje operna literatura, praćen je jedino solom oboe, kao jedinom preostalom podrškom iz golemog orkestralnog aparata.

Taj je orkestar još jedno od najvećih iznenađenja ove predstave. Njegov je zvuk, istina, utišan smještanjem u stražnji dio pozornice, ali je zato omogućen transparentniji nastup vokalnih solista, pa i samog orkestra. Premda je riječ o možda i najzahtjevnijoj partituri s kojom su se glazbenici HNK (pojačani članovima Orkestra Hrvatske vojske) susreli u posljednjih barem petnaest godina, pokazalo se da je riječ o izazovu na koji su, pod pravim vodstvom, spremni odgovoriti. Mladen Tarbuk pritom je bio svjestan da mu se fijasko nedavne *Tosce* ne smije ponoviti, te je smjelo zagrizao u ovaj tvrdi orah, preuzimajući rizik da na njemu polomi zube. No, to se, srećom, nije dogodilo. Upravo suprotno: pokazalo se da je zagrebački HNK u stanju iznjedriti predstavu dostojnu činjenice da je upravo ta kuća bila jedna od prvih u kojoj su izvan Rusije izvedene i *Lady Macbeth Mcenskog okruga* i njezina revidirana inačica *Katerina Izmajlova*. Riječ je o predstavi na uistinu zavidnoj, svjetskoj razini, koja će, nadajmo se, prestati biti iznimka, a postati pravilo u zagrebačkoj Operi.

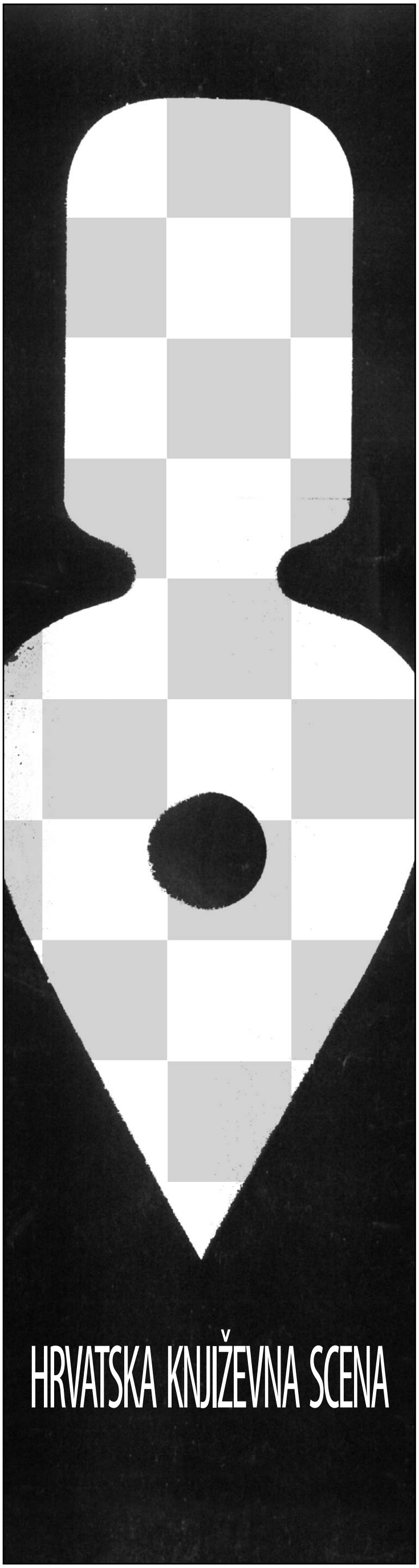

Boris Dežulović

S vampirima je lakše

Nataša Petrinjak

Roman *Christkind* autor je posvetio svim osmogodišnjacima, a nama dao priliku za inspirativan razgovor

Premda je tvoj spisateljski, književnički dar odavno primijećen u novinskim tekstovima, prvi prikazi i recenzije koji prate objavljivanje prvog romana* Christkind *neizostavno u sebi sadrže čuđenje. Sve si kao iznenadio. Imaš li neko objašnjenje za to čuđenje što si, eto, i ti objavio roman, knjigu? Isto tako, čuđenje se izražava i što si radnju smjestio u 19. stoljeće, a što mi se čini kao zapravo susret sa svojevrsnom predrasudom, kao da su svi očekivali još jedan u nizu tekstova iz sure realnosti i svakodnevice, neku kvartovsku prozu …

– Da, da, kritičari su čuđenje u svijetu, zar ne? Nisam sad siguran jesam li ti u glasu prepoznao ironiju, iako sam, pitajući se često zašto ne bih i ja napisao nekakvu knjigu, i sâm bio prilično sarkastičan prema činjenici da, prema službenim podacima Državnog zavoda za statistiku, spadam među svega tri hrvatska novinara koja do tada još nisu objavila roman ili barem zbirku novinskih kolumni. U tom smislu, eto, ništa čudnoga u mojoj odluci da napišem roman, osim možda čuda nad čuđenjem kritičara i trendovskih fenomenologa što novinari pišu knjige, ravnog čuđenju nad fenomenom, što ja znam, nogometaša među nogometnim trenerima, ili plivača među roniocima, ili, recimo, doktora i psihijatara među političarima. Svugdje u svijetu novinari pišu priče, romane i eseje, baš kao što književnici u novinama pišu reportaže, kolumne i intervjue, i to što profesionalni pisci pišu slova samo se u Hrvatskoj promatra kao nekakav komplot, mračna zavjera, urota slobodnih novinara, što li. To je bio svjestan izbor, to da prvi naslov bude nešto što baš nitko od mene neće očekivati, i donekle me to čuđenje čak i beskrajno zabavlja. Imao sam u kompjutoru svu silu ideja, skica, zamisli, glupavih i potencijalno dobrih, blesavih i zgodnih, i kad sam otišao iz *Ferala* i iznenada se našao s nekakvim slobodnim vremenom ispred sebe, bacio sam se na jednu prastaru pripovijetku od dvije-tri kartice. Dohvatio sam je tek s namjerom da je malo razradim, ali krenuvši u istraživanje rastvorio se preda mnom nevjerojatan pejzaž događaja i datuma, likova i sudbina koji su se svi susreli u tih stvarnih mjesec i pol dana u stvarnom selu stvarne Austrije, te stvarne 1897. godine, i knjiga se nekako počela sama pisati. Na meni je bilo samo da izmislim dva-tri lika koja će priču prenijeti kroz knjigu i dovesti je do kraja. Stoga roman doista jest postmodernistički u postupku, samo što činjenice, naslovi, citati, datumi, toponimi, imena i ostala postmodernistička ortopedija ovdje jest autentična i doslovna, i nije samo sredstvo da se priča ispriča, nego je i sâma za sebe priča.

Što se pak tiče iznevjerenih očekivanja o stvarnosnoj, kvartovskoj prozi, uronjenoj u suru realnost i svakodnevicu, odgovorit ću kao da si ti učiteljica hrvatskog, a ja štreber iz drugog gimnazije: bojim se da je priča o, recimo, maloj, provincijskoj, pobožnoj i antisemitskoj sredini u kojoj odrasta masovni ubojica, na žalost mnogo stvarnosnija i svakodnevnija od priča u kojima nekakvi tipovi što piju pivo i drkaju na Severinu besciljno lutaju gradom i povraćaju po tramvajskim stanicama. Mislim, ti su tipovi pili pivo i besciljno lutali gradom prije petnaest-dvadeset godina, drkajući na Zanu Nimani i Tanju Bošković, da bi pivopije u međuvremenu postali krvopije i masovni ubojice. Oni, naravno, i danas besciljno lutaju gradovima, ali drkaju na djevojke koje su silovali devedeset prve. To je njihova mračna priča, ali nju neće moći razumjeti netko tko za pedeset godina bude čitao hrvatsku stvarnosnu prozu s prijelaza milenija.

Što malu djecu čini svirepim ubojicama? Odrastanje

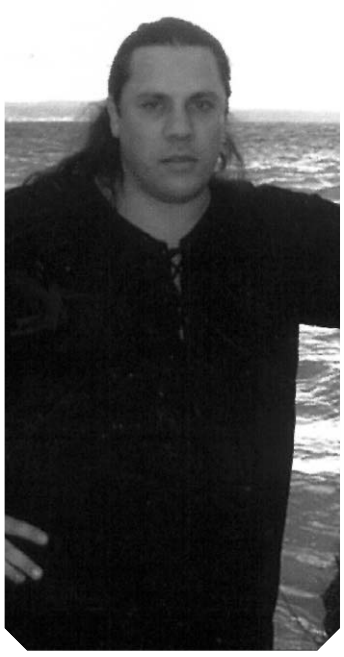

Ilirski preporod i Jasenovac – hrvatska stvarnost

A što će biti razumljivo iz tvoje austrougarske "stvarnosne" proze?

– Relativno lako se mogu obraniti od tog "napada", jer spadam u maleno, ali časno društvo od svega nekoliko prijatelja i kolega koji su prilično stvarnosnu prozu ispisivali dnevno, u novinama, u vrijeme kad su šutjeli i pisci i pjesnici, i slikari i konceptualisti, kad je šutio i film i teatar, i kad je cijela Hrvatska bila mala, šarena, provincijska pozornica predsjednikove rođendanske proslave. Nije da se sad hvalim time: stvar je samo u tome da smo se mi s tim mrakom suočili davno prije naše domovine. Gledali smo zlu u oči i shvatili da niti su zločinci Srbi, niti je Hitler Nijemac.

Radnja se, dakle, odvija u prošlom vremenu, u malom zabitom mjestu nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, ali je roman zapravo slika, prikaz i kritika našeg današnjeg društva, netrpeljivosti, ksenofobije, zločestoće a koji su predmet interesa i tvojih svakodnevnih napisa u novinama. Zašto si se, umjesto današnjice, odlučio za putovanje kroz vrijeme?

hrvatska književna scena

– Svaka priča o zlu uvijek je univerzalna, sveprisutna i svevremena: rekoh, Adolf Hitler nije zao Nijemac, nego zao čovjek. To što je bio Nijemac, odnosno Austrijanac, bilo je važno 1933. i 1943., bilo je važno Churchillu, De Gauleu i politici onog vremena, bilo je važno varšavskim Židovima i dalmatinskim partizanima, i – da se ne zajebavamo – bilo je užasno važno. Ali ako mi, djeca preživjelih, pristanemo na to da Hitler leži samo na njemačkoj savjesti, nećemo baš ništa naučiti. I silno ćemo se iznenaditi svaki put kad nas iza kantuna zaskoči "srpski Hitler", "hrvatski Hitler", irački, američki, haićanski i čiji sve Hitler ne. Evo, pogledaj nas: živimo u trećem tisućljeću, u dalekoj budućnosti naših djetinjstava, u doba u kojemu se događaju fabule svih science-fictiona od prije samo dvadeset godina, od *New Yorka 1999.* do *Odiseje 2001*. Na Marsovoj površini sad je već takva gužva da će NASA do kraja godine morati poslati i prvi semafor, ljudi čitaju svoj genetski kod kao štivo za godišnji odmor, preko Interneta gledaju prijenose NBA-utakmica, nove se ploče pojavljuju u dućanima istovremeno u Seattleu, Pretoriji i Temišvaru, a mi se još napajamo s vrela Ante Starčevića i Ilirskog preporoda, mašemo crnim zastavama i crtamo kukaste križeve, pjevamo o Jasenovcu i Gradiški Staroj, bavimo se time koliko nas je izginulo na Bleiburgu, otkopavamo jame i istražujemo što se to, zapravo, dogodilo u Jasenovcu, živo raspravljajući je li u Zagrebu srdačnije dočekan general Slavko Kvaternik ili general Koča Popović. Jebote, pa nama je Ivan Goran Kovačić stvarnosna proza! Pardon, poezija.

Zlo mora pogledati svatko od nas

Iskoristio si pritom elemente SF-a, horora, krimića… za koje su ti, usput, već neki zamjerili da nisi poštovao pravila žanra, na primjer da nema potrebnog objašnjenja zašto je baš splitski knjižar poslan stoljeće unatrag na težak zadatak, da se isprepleće prevelik broj likova koji ne podnosi niti jedan krimi zaplet...

– Da, neki kritičari su i to zamjerili. I ono, meni ipak najmilije, sa... kako ono ide, ah da: "slijepim rukavcima priče". Još jednom ponavljam: to je istinita priča. Ne mogu brata Georgea ostaviti u Lambachu do 200. stranice kad je on doista 12. rujna 1897. – dakle, negdje oko 60. stranice – položio zakletvu u samostanu u Heiligenkreuzu i nestao iz romana. Meni je, naime, zaista stalo da ljudi shvate da je riječ o istinitoj priči. Ne stoga što bih nekoga time trebao fascinirati, nego zato – da citiram samoga sebe – što nijedna priča ne bi bila mogla biti nevjerojatna kad ne bi bila istinita, i što nijedna ne bi postala istinita da u početku nije bila nezamisliva i – nevjerojatna. Opaske pak o nepoštovanju pravila SF-žanra, o logičkim zamkama u koje sam upao, a posebice ona koja nalazi nedorečenim i nejasnim izbor glavnog lika – dakle, marginalnog splitskog knjižara – za tako težak i važan zadatak, dokazuju jednu od dvije moguće teze: ili, dakle, neki kritičari – nažalost – zaista nisu razumjeli moju priču, čitajući je kao igru žanrovskim kolažpapirom, odnosno još gore, kao SF, ili je ja naprosto nisam dobro napisao. Kako ne bježim od pitanja "što je pisac htio reći?", evo i odgovora: zašto bi, dakle, za jednu tako prevažnu povijesnu misiju, od koje zavisi sudbina čovječanstva i tok historije, bio izabran jedan tako sporedan lik kao što je vlasnik male knjižarice na splitskoj Pjaci? Zato, zaboga, što se s iskonskim zlom o kojem ovisi povijest čovječanstva valja suočiti ama baš svako ljudsko biće, a ne samo drug Tito ili Churchill, ili Blek Stena ili Bruce Willis. Tom zlu mora u oči pogledati svatko od nas, i nema isprike ako nisi komandos ili pripadnik nekakve galaktičke specijalne jedinice, nego samo obični, mali, jebeni splitski knjižar.

Osim utvrđivanja stanja, propituješ i uzroke, okolnosti u kojima se rađa, dolazi do mogućnosti za takva zla, čemu je zapravo posvećen i temeljni zaplet romana – odlazak na prapočetak najvećeg zla 20. stoljeća i pomalo začuđen utvrđuješ kako se često i lako ljudi iz milog i dragog djeteta pretvaraju u krvnike...

– Iz fascinacije tim fenomenom – tim, naime, da su svi najmračniji umovi svjetske povijesti jednom imali osam godina i bili posve zdrava, draga, naivna i nevina djeca – i nastala je ideja za ovu priču. Znam da niste nikad razmišljali o tome, ali pogledajte djecu na igralištu onog vrtića preko puta vaše zgrade: jedan od njih za trideset će godina ubiti trafikanticu, koja će tada biti nepokretna baba, ili će baciti atomsku bombu na grad u kojemu ste bili na bračnom putovanju..., a vi nemate pojma o tome. Što malu djecu čini svirepim ubojicama? Odrastanje. Zato je moja priča posvećena svoj osmogodišnjoj djeci svijeta: malenoj Susie Clemens, koja je imala osam godina kad se molila Bogu da postoji Raj, i Virginiji O'Hanlon, koja je imala osam godina kad je urednika *New York Suna* pitala postoji li Djed Mraz, i mojoj kćerki Dori koja je imala osam godina kad joj je tata počeo raditi na toj priči, i malome Anti Paveliću, koji je jednom također imao osam godina.

Bogovi i vampiri lišavaju nas odgovornosti

Na jednom mjestu kažeš: "Ista ona opereta Straussa mlađeg, čijom mi je šarenom scenom ovaj gradić izgledao još prošlog mjeseca, sad je – umjesto siluete utopijskog Rima ili snene Venecije – poprimala zlokobne obrise oniričke, demonske izvedbe njegova slavnog Šišmiša, pozornice velikog kostimiranog bala na kojem svi skidaju plašteve i maske, otkrivajući svoje male, slinavo iskežene njuškice." Znači li to da ljudi zapravo ništa ne uče iz prošlih iskustava, odnosno najčešće ne uče da povijest za većinu nije učiteljica života?

Feral Tribune je zato jedina svjetska stvar što ju je Hrvatska dala nakon Nikole Tesle, i ja sam i danas strašno ponosan što sam bio dio toga

– To da je povijest učiteljica života zgodna je doskočica, no kako ni oni što su je izmislili ništa od povijesti nisu naučili, kako to očekivati od nas? Da bi učili od povijesti, moramo je poznavati, moramo je znati čitati, a moramo bogami i učiteljicu slušati. A osim valjda nekoliko skandinavskih odlikaša, više-manje svi će vam reći kako ih učiteljica mrzi. Recimo, Hrvati: njih učiteljica života iz nekog posve nejasnog razloga ne može podnijeti, vrijeđa ih i ponižava pred cijelim razredom, a školskom psihologu Hrvati će drhtavim glasom povjeriti i da ih fizički kažnjava i psihički maltretira, moguće čak i, sakloni Bože, seksualno zlostavlja. Onda ih školski psiholog mekanim glasom pita: pa dobro, jeste li iz toga išta naučili? Jesmo – odgovoriše Hrvati – da treba napraviti reformu školstva. Onda su iz zavičaja doveli mladu, pobožnu djevojku, svoju učiteljicu života, svoju povijest, koja je počela 1990. i koja ih je naučila da iza svih historijskih nesreća stoje Srbi, i da je Hrvatska uvijek bila predziđe kršćanske Europe. I sada se, veseli i samopouzdani do jaja, s takvom osnovnom školom spremamo na fakultet. Ako nas, međutim, išta može utješiti, onda je to možda činjenica da nismo jedini u razredu: Srbi iz *istorije* imaju jedinicu "ko beogradski Pobednik", a još je gori onaj Bush koji je opet pao razred, pa mu je učiteljica pozvala oca u školu.

Osobito mi se to čini važnim za današnju Hrvatsku gdje svi rado "kopaju" po prošlosti, ali i kada imaju sasvim očite dokaze, činjenice, skloni su interpretirati i prihvaćati laž. Kao što i u tvojoj knjizi cijelo selo radije vjeruje u više sile zla, vukodlake i vampire koji noću kreću u krvave pohode, nego banalnostima poput one da se pijanac utopio pišajući u rijeku, jer se zanio i udario glavom u stijenu. Možemo li to čitati i kao potvrdu i dalje velike neobrazovanosti, zaostalosti našeg današnjeg društva, kao što je to nekad, prije više od stoljeća, bila zabit u srcu monarhije? Gdje leži tajna te upornosti protiv osobnog, time i društvenog razvoja? Vrlo često se ističe opća estradizacija života, tako i obrazovanja i kulture, brzo i lako zadovoljenje osnovnih potreba ljudi što ih čini još ljenijima ili zavisnijima ili oboje?

– Pa kvarat Hrvatske je statistički nepismen ili polupismen! Oni zaista, baš kao u mojoj priči, vjeruju da postoje vampiri i vukodlaci. I sljedećega će nas ljeta, recimo, kad se usiju i zemlja i zrak i ljudske glave, i kad opet krenu požari po Dalmaciji, najozbiljnije uvjeravati kako to Hrvatsku pale Srbi, baš kao što bez ostatka vjeruju da zaista postoje neka tajna društva u kojima zagonetni neki moćni ljudi pod kukuljicama i maskama, u mračnim podrumima odlučuju o tome da Hrvatima ne treba dopustiti gospodarski pojas, da im besplatno dijele kondome ne bi li izumrli, i da stvarno šalju pismene upute hrvatskim novinarima kako da pišu protiv svoje domovine. Ako im kažete da su to gluposti, oni će vas najprije sažaljivo pogledati, a ako budete inzistirali, zabit će vam glogov kolac u srce. Ljudi oduvijek i svugdje vjeruju u vampire zato jer je tako lakše, jer ih vampiri lišavaju odgovornosti. Pa ljudi vjeruju i u Boga jer je tako lakše, jer je lakše vjerovati da je Bog spalio stablo nego otkriti da se stablo zapalilo zbog pražnjenja atmosferskog elektriciteta. Bilo je to, naravno, mnogo prije nego što je suvremena hrvatska znanost dokazala da stabla spaljuju Srbi.

Spektakl bezveznjaka

Objavljivanje* Christkinda *poguralo te u sam epicentar književne scene, mnogi su izrazili žaljenje što je knjiga objavljena pri samom kraju godine kada su već sve top-liste knjiga za prošlu godinu bile složene, pa te nisu mogli uvrstiti u njih. Istovremeno smo bili svjedocima i burne rasprave o mnogim elementima te scene, autorima i autoricama, općem stanju, inicijativama koje prate književnost, pomiješale su se priče o tiražama, kvaliteti, pikanterije iz osobnih života, pa me zanima tvoje viđenje trenutka naše književne scene… Treba li zbog toga padati u nesvijest ili smo normalni, kao i svi drugi?

– Mislim da smo ipak normalni, kao i svi drugi, samo što to doživljavamo malo dramatičnije. Da se razumijemo, ja i mislim da stvari treba doživljavati malo dramatičnije, jer ipak nas se to sve tiče malo više nego, što ja znam, sukobi na australskoj književnoj sceni. Pa na dodjeli Nobelove nagrade za mir govor je, ako se ne varam, držao Paolo Coelho, kojega drže jedinicom za književni kič, pa što sad? Je li to uvreda za Nobelovu nagradu za mir? Koju, da podsjetim, u regalu drže i Jaser Arafat i Henry Kissinger. Sve je, dakle, estrada. To me podsjeća na onu tradicionalnu frku oko dodjele Oscara, iako svi znamo kako se oni dijele i zašto se dijele, iako svi znaju kakva je to pizdarija s toaletama, smokinzima, liposukcijama, pjevanjem i ridanjem, pa opet će svake godine svi popizdit kako je to *Rocky* mogao dobiti Oscara pokraj živog *Taksista*. Što se tiče naših Coelha i Rockyja, mene jedino žalosti što smo baš svi pristali na rat za potpuno nevažne ciljeve, i spremno uskočili u spektakl oko Vedrane Rudan, žrtve neviđene hajke u kojoj je – uzmi malo novine – nju napao jedan jedini čovjek (brojkom: 1), uz malu pomoć još jednoga (brojkom: ukupno 2), a branilo ju je – što iz uvjerenja, što iz načela, što iz straha – sve živo na toj veseloj sceni. A cilj tog rata je bezvezan, njegove su žrtve bezvezne, sve je tu bezvezno i glupo, da ne govorim koliko se bezvezno i glupo moraju osjećati anonimne žene koje neki muškarci zaista mlate i bacaju niz stepenice, i kojima je *Glamour cafe* najdraža emisija. Pogledaj te takozvane sukobe na hrvatskoj književnoj sceni, i oko čega se tu ratuje: oko toga je li Fabrio dobio Nobelovu nagradu, je li Jergović Hrvat ili Bosanac, i tko je fakovcima plaćao piće. A meni nekidan s police pao Matoš i rastvorio se na 120. stranici, pa se malo uhvatim i čitam kako se

nekad ratovalo zbog pjesama, a ne zbog pjesnika, i kako je Matoš na četrdeset kartica iscipelario Kamova, i to – zamisli – analizirajući stihove, a ne ni krvna zrnca, ni alkohol u krvi, ni testosteron u jajima.

Divljaci u mediteranskoj bajci

Posljednjih godina primjetan je velik broj autora baš iz Splita, mogu se čuti i odrednice poput književni boom iz Splita, bez obzira o kvalitetama svakog pojedinog teksta, a ne zaostaje mnogo ni kazališni i glazbeni milje. Nasuprot tomu, grad se batrga u kaosu problema, priskrbio si je čak i epitet "grada slučaja". Mislim da nema mnogo ljudi koji bi kao ti mogli utvrditi "dijagnozu".

– Mogao bih sada smišljati neke originalne i poluduhovite teze o tome zašto je – kako bi fenomenolozi rekli – tomu tako, ali sve ti se na koncu svodi na to kako je kriza prirodno stanište kreacije, i kako su uvijek kaos, nered i nesreća bili najvjernijim saveznicima umjetnosti. Usporedio bih to s fenomenom jugoslavenskog sporta, koji je najzvjezdanije trenutke doživio kad se Jugoslavija raspadala: nogometna reprezentacija je bila nadomak polufinala Svjetskog prvenstva, košarkaška je bila evropski, svjetski i galaktički šampion, razbijajući sve što bi joj se približilo, imali smo klupske prvake Europe u nogometu, košarci, vaterpolu i rukometu, dakle u svim kolektivnim sportovima, a igrači i navijači već su među sobom bili na *majku ustašku* i *mater četničku*. Split je danas ruševina nekad slavnoga grada, smrdljivi i neuredni betonsko-aluminijski slam nalik onoj tifusarskoj koloniji pod Marjanom nakon Prvog svjetskog rata, i zapravo je taj, ajmo reć, književni boom najmanje što se iz toga moglo izroditi. Dapače, ako Split i jest poseban grad i "grad slučaj", onda je to, među ostalim, i zato što takav bijedan, prljav, zapušten i siromašan nije dao ni značajan rock-band, ni značajnu kazališnu predstavu, ni značajniju izložbu, ni značajnije išta od Gorana Ivanišević. Tek nekoliko boljih ili lošijih proznih naslova i dva-tri jazz-muzičara što umiru od gladi. Usporedi to s, recimo, Sarajevom, koje je tek malo veće od Splita. Predrag Lucić je svojedobno postavio revolucionarnu tezu o tome kako su Rade Končar i drugovi u studenome 1941. bacili bombu na talijansku muziku – na muziku, jebiga! – i kako je Bog onda prokleo Splićane i osudio ih na festival zabavne muzike, a ako ne budu dobri, i na dva. Zato je kulturna matrica ovoga grada uvijek bila opereta i estrada, zato ovdje rock'n'roll nikad nije imao šansu, o punku da ne govorim, zato ovdje subverzivni koncepti nemaju prilike. I samo neupućeni mogu pitati kako ovdje tako divlji svijet ima tako melankoličan, mediteranski kič ukus. Kako mi možemo biti gnjevni kao proleteri iz predgrađa Birminghama ili Detroita, ili besperspektivni mladi ljudi iz beogradskih i zagrebačkih favela, kad je nama zapravo lijepo u životu, nemamo stan pa pijemo kavu na sunčanoj Rivi, nemamo posla pa igramo picigin u veljači, nemamo love pa vozimo vespe, gledamo lijepe žene kroz naočale za sunce, sviramo kurcu i svaki naš gnjev je u startu smiješan i besmislen.

Medijski rariteti

Pitala sam te to i kao Splićanina i kao jednog od najčitanijih novinara zbog izrazite kritičnosti, otvorenosti, nekalkuliranja sa zlom, zbog zauzimanja za slabije i potlačene. Neki me je dan jedna znanica upitala zašto u našem medijskom prostoru nema više ljudi poput Borisa Dežulovića ili Jelene Lovrić, očito vas prepoznavajući kao bliske, srodne, ali rijetke čuvare društvene savjesti, jer prema njezinu mišljenju ima pametnih, ljudi koji ne prežu suočiti se i javno izgovoriti osudu nepravde ili zla, ali ih ipak nema na stranicama naših tiskovina?

– Stvar ti je tu matematički jednostavno objašnjiva. Da nas je, naime, više, bili bismo manje potrebni, a da smo većina, bili bismo posve nepotrebni, jer ne bismo imali koga u što uvjeravati. U zlim vremenima glasovi razuma uvijek su bili rijetki i tihi, jer da većina nije nerazumna i bučna, ne bi ni vremena bila zla. To je naprosto tako. Na stranicama naših tiskovina mi smo rijetkost jer i te tiskovine moraju od nečega živjeti, odnosno vlasnicima donijeti profit. A razum, etika, odgovornost ili moral nisu nikad bili na nekoj cijeni. Zato *Feral* ili Franci Blašković nikad neće imati velike naklade.

> Ljudi oduvijek i svugdje vjeruju u vampire zato jer je tako lakše, jer ih vampiri lišavaju odgovornosti. Pa ljudi vjeruju i u Boga jer je tako lakše, jer je lakše vjerovati da je Bog spalio stablo nego otkriti da se stablo zapalilo zbog pražnjenja atmosferskog elektriciteta. Bilo je to, naravno, mnogo prije nego što je suvremena hrvatska znanost dokazala da stabla spaljuju Srbi

Jedna od tvojih osebujnosti koju će svi uvijek istaći je i zadržavanje stila i oštrine i nakon prelaska iz* Feral Tribunea *u* Globus*, gotovo da si u tom smislu ekscesna pojava našeg medijskog prostora. Pa i samog tjednika* Globus *gdje uza sve promjene, brojna poznata imena koji tamo objavljuju, ipak još predstavljaš različit glas i pouzdano ti mogu reći da se mnogi iz tzv. šire, dakle, nemedijske javnosti, još danas tomu jako čude. A poznavajući i našu medijsku scenu, mnogi kolege se pitaju kako si uspio. Je li tajna u vještini pregovaranja ili u upornosti, ne odustajanju, ili nešto treće?

– U trenutku kad sam odlazio iz *Ferala* iz raznih razloga na cijelom hrvatskom tržištu za mene je bio zainteresiran jedino *Globus*. Zašto je to tako, pouzdano ne znam, imao sam ja i tada štošta zamjeriti *Globusu*, ali činjenica je da je Nino Pavić nakon dvanaest sekundi razgovora pristao na sve moje uvjete i da od tada tamo radim potpuno slobodan od ikakvih utjecaja, bez cenzure, bez diktata, i ne bih bio pošten kad to ne bih priznao i kad ne bih bio zahvalan na tome. Da nije bilo tako, tko zna gdje bih sad bio i što bih radio. To je činjenica. Isto tako, oni su znali što kupuju, i bilo im je potpuno jasno da od mene neće dobiti ništa više ni manje od onoga što jesam. To bi bilo kao kad je ono Ivić stavio Peruzovića na mjesto centarfora. Hajduk je izgubio, čini mi se, s 4:1.

Nikola Tesla i *Feral* – jedine svjetske stvari

Isto tako, o tvom odlasku iz* Ferala *mnogi još danas postavljaju pitanja, točnije mnogi o tome govore s nekom tugom u glasu. Bez namjere da iskamčim neki sočan trač, zanima me kako danas s višegodišnje distance vidiš mjesto* Feral Tribunea*, probleme s kojima se upravo ovih dana suočava?

– Ništa se tu, naravno, nije promijenilo. I dalje mislim, bez lažne skromnosti, ali s velikim ponosom, da će ova nesretna mala zemlja jednoga dana *Feralu* podizati spomenike i nazivati po njemu ulice, jer je u njemu imala nešto što mnoge velike zemlje i mnogo veće kulture nisu imale u svojim nesrećama i domovinskim ratovima. Srbija nikad nije imala *Feral*, SAD je sve svoje ferale natjerao da se kaju, plaču i traže oprost: *Feral* je, naime – objašnjavao bih Amerikancima – kričao i vrištao 11. rujna, a ne šest mjeseci ili godinu kasnije. Danas su zločini Hrvatske vojske u *Oluji* opće mjesto, ali kad je *Feral* u ponedjeljak, 7. kolovoza 1995., nakon samo dva dana, donio prve vijesti o tome, samo troje-četvero ljudi u cijeloj Hrvatskoj nije nas smatralo veleizdajnicima vrijednima metka u potiljak. *Feral Tribune* je zato jedina svjetska stvar što ju je Hrvatska dala nakon Nikole Tesle, i ja sam i danas vrlo ponosan što sam bio dio toga. Da, ja sam svojom rukom nacrtao logotip *Ferala* i ja sam pozirao za onu fotomontažu Tuđmana i Miloševića u krevetu – pričat ću jednoga dana unucima dok me budu sućutno gledali zijevajući od dosade. Što se tiče današnjih teškoća s kojima se *Feral* suočava, mogu reći tek da je to logičan put takve gerile, i skloniji sam gledati dobre strane: recimo, povratak na crno-bijeli roto prijelom, što je *Feralovo* prirodno agregatno stanje. Najiskrenije se nadam da će *Feral* opstati, jer Hrvatska bez njega neće biti ista, i jer će Hrvatska tada biti samo još jedna od dvjesto sličnih država na svijetu koje nemaju *Feral*.

I napokon za kraj, u nedavnom razgovoru s kolegom Renatom Baretićem spomenuo si da je novi, manje ozbiljan roman pri kraju. Koji reklamni slogan bi ga najbolje najavio?

– Istina je, završavam, recimo tako, humoristično-satirički roman iz Domovinskog rata. Ako ćeš ga reklamirati, neka to bude pod parafrazom one poslovice kako "odijelo ne čini čovjeka". Dakle – "Zlodjelo ne čini čovjeka. Već obratno."

Situacija u novoj domaćoj prozi

Rade Dragojević

Okrugli stol na temu *Situacija u novoj domaćoj prozi* organizirali su *Zarez* i Zbor novinara u kulturi. Razgovor je vođen u četvrtak, 15. siječnja, u prostorijama Hrvatskog novinarskog društva. Dvanaest sudionika Okruglog stola – Andrea Zlatar, Velimir Visković, Dean Duda, Kruno Lokotar, Boris Beck, Seid Serdarević, Nataša Govedić, Katarina Luketić, Trpimir Matasović, Damir Radić, Slavica Jakobović Fribec, te Rade Dragojević kao moderator skupa – razgovarali su od 16 sati i 15 minuta do 18 i 45, nakon čega su otišli na piće

Na Okrugli stol još su bili pozvani i Zdravko Zima, Jagna Pogačnik, Borislav Mikulić, Krešimir Bagić i Robert Perišić, koji iz različitih razloga nisu mogli sudjelovati u razgovoru

Okrugli stol je vođen kroz tri seta pitanja. Prvi se set odnosio na medijsko posredovanje lijepe riječi s posebnim osvrtom na FAK, drugi je obuhvaćao uže kritič(ars)ku problematiku, u trećem setu pitanja propitivale su se političke, odnosno ideološke implikacije vezane uz novu prozu.

Rade Dragojević: Što se tiče medijske prezentacije događaja oko nove proze, mislim da je ona odigrala pozitivnu ulogu iz više razloga. Spektakularizirala je dotadašnju umrtvljenu dehakaiziranu književnu scenu, kao što je i demokratizirala sam spisateljski ceh, odnosno umjesto avitalnog klupsko-ekskluzivističko-bardovskog principa uveden je inkluzivno-tržišno-estradni princip. Prema mojem mišljenju, u svojim najboljim medijskim izdanjima nova se proza kroz FAK predstavila kao živa, ludička, pa ako se baš hoće i psovačka, vulgarna i niska. FAK je bio i nacionalno inkluzivan i otvoren prema, recimo, srpskoj književnosti, u nas donedavno shvaćanoj kao manje-više neprijateljskoj. Dakle, nova je proza bila najbolja kad je bila antikanonska, dok je FAK-ova najslabija karika njegov unutarnji mainstream, koji je pokazivao izvanfakovske aspiracije.

Odgovara li i naša trenutačna kritičarska situaciji dijagnozi koju je prije sedam-osam godina postavio Stanko Lasić? U poznatoj raspravi o bugarskom statusu srpske književnosti, Lasić je napisao i ovo: *Kao što majka, gotovo redovito, više voli zaostalo dijete, krhko, slabo, bolešljivo i udaljeno iz razreda supertalentiranih, tako i ja, često više volim hrvatsku književnost od Himalaja na koje me upućuje dužnost, um i duh.*

Dakle, je li kritičarsko pisanje o domaćoj prozi i danas svojevrsni talac nježnosti prema domaćoj "retardiranoj" književnosti, o kojoj govori Lasić, i ima li tu onda govora o popustima prema domicilnim piscima? Ako je, dakle, nacionalna pripadnost autora razlog popusta, postavlja se pitanje zašto onda i rodno/spolno ili pak manjinsko određenje autora također ne bi bio kriterij koji bi u ocjeni trebao biti akceptiran. Kad govorim o popustima, samo jedan primjer: gotovo je pravilo da se prve autorske knjige ocjenjuju ili pozitivno ili, u najgorem slučaju, s blagim prijekorom i drugarskom opomenom koja govori o tome da se u narednim radovima autor treba popraviti. Također, u nedavnim se polemikama u više navrata spominjala beskonfliktnost koja je u zadnjih dvije-tri godine vladala na literarnoj pozornici.

Možda je situacija oko domaće kritike kritična i zato jer je teorijska konjunktura na koju se kritičar nužno naslanja toliko pluralna da se za gotovo svaki tip literature može pronaći određeni broj kritičara-poštovatelja. Stoga, opći je dojam, nema negativne kritike ili je ima u zanemarivo malom broju, posljedica čega je nedostatak vrijednosne hijerarhizacije.

Samo zbog analogije da spomenemo kako je situacija s domaćom filmskom kritikom gotovo dijametralno suprotna stanju na književno-kritičarskoj sceni. Naime, u zadnjih petnaestak godina domaća je kritika praktički pokopala domaći film i redovito ga ocjenjivala negativno, premda je domaći film generalno polučio veći broj nagrada na stranim festivalima nego književna produkcija.

Dean Duda: Dominantni i opozicijski model uvijek se oblikuju oko politike moći, s tim da opozicijska priča nastoji postati dominantna, svrgnuti i zamijeniti postojeću dominantnu praksu. Čini mi se da postoje suvisli argumenti prema kojima je FAK, po kulturnom modelu, opozicijska priča

Dean Duda je u svom tekstu u *Feralu* od 20. prosinca 2003. kazao da je FAK bio opozicijska, a ne alternativna priča.

Je li, dakle, nova proza dominantno nadideologijskog karaktera, kako smatra Jurica Pavičić kad je pisao o prozi Ante Tomića, ili ne. Moje je mišljenje da naglašeni mimetizam u novoj prozi jednim dijelom igra i ulogu prosvjećivanja publike, proza nam je nerijetko društveno vrlo odgovorna. Pa ako se pišu romani o zločinima naše strane u ratu, jasna je želja za deeuforizacijom, tematiziranjem društvenih malformacija, čitatelji se socijalno senzibiliziraju, dominantna figura nove proze je mali čovjek koji se gotovo na češki način ne snalazi u tranziciji, pa je onda i ta humoristička situacija otrežnjujuća, itd. Nova proza zapravo na recepcijskoj razini rezultira nekom vrstom nove socijalne pedagogije, za rezultat bi htjela imati odgoj poželjnog posttranzicijskog, demokratskog, liberalnoga građanina.

Nova proza je politički korektna (tematski se uvode u priču manjine, najprije stidljivo pa onda sve više, sve se slobodnije tematiziraju devijacijski oblici seksualnog ponašanja) i nerijetko se afirmira urbanitet naspram "seljačije", da spomenem tek neke momente.

Nataša Govedić: *Zarez* je organizirao ovaj Okrugli stol, među ostalim, i zato da pokušamo vježbati dijalog na način kakao ga definira suvremena komunikologija. Apeliram na to da se nadovezujemo jedni na druge, da čujemo jedni druge, da se referiramo na ono što je bilo rečeno od sugovornika, a ne da opet dobijemo jednu zbirku monologa. Dakle, zalažem se za dijalog, međusobno uvažavanje i interakciju. Pokušajmo čuti ljude koji su s nama za ovim Okruglim stolom i referirati se na njihova izlaganja, a ne se zadržavati samo na vlastitim iskazima i referencama.

Pozitivan stav o FAK-u

Dragojević: Mijenjaju li, gospodine Viskoviću, vašu, eventualno, pozitivnu ocjenu FAK-a, zadnje polemike u kojima ste i sami sudjelovali, posebno ona s Borivojem Radakovićem?

Velimir Visković: U samom početku izrečeno je barem dvadeset pitanja, ovo je dvadesetprvo, ali nema problema, odgovorit ću. Moram uključiti osobnu dimenziju, iako nisam siguran koliko je to primjereno za početak ovakve rasprave. Dakle, imam vrlo pozitivan stav o FAK-u i ne znam zašto bi se on promijenio samo zbog jedne polemike. Zastupam stav da među fakovcima postoje jake srodnosti, ne samo poetičke, nego i političke. Tu se radilo o ljudima koji su sebe doživljavali kao opoziciju hadezeovskom nacionalističkom modelu kulture kakav su promovirali mediji i službena politika sve do potkraj devedesetih. Alternativnost iz akronima FAK-a na samom je početku vjerojatno bila mišljena kao neka vrsta alternativnosti upravo toj etabliranoj kulturi, koju je reprezentirao, na primjer, Aralica, ili u teatru megaprojekti poput *Osmana*. Ta reprezentativna nacionalna kultura bila je nešto kao izazov i u odnosu na to FAK je bio neka vrsta alternative. No, brzo se shvatilo da to nema smisla, pogotovo u vremenu nakon trećesiječanjskog prijeloma. Pisci poput Ferića ili Jergovića, koji tada osvajaju sve žive nagrade, nikako ne mogu biti alternativci. Oni su očito postali neka vrsta mainstreama. Možda bi Lokotar kao *insider* mogao bolje od mene objasniti tu transformaciju, kako se ono A u akronimu FAK, koje je u početku značilo "alternativnu" pretvorilo u "A književnost", čime se, očito, mislilo na "prvoklasnu književnost".

Što se tiče forme organiziranja i istupanja, ne mislim da su donijeli nešto bitno novo. Čak sam u jednom tekstu i napisao da nema neke bitne razlike između Meršinjakovih poetskih domjenaka i FAK-a, jer se i jedno i drugo odvija u klubu ili krčmi gdje se okupi između pedeset i sto ljudi. Međutim, ta "jutra" nisu imala onu medijsku podršku koju je FAK imao od samoga početka, ali što je najvažnije – ni toliko kvalitetnih i zanimljivih pisaca. Oko FAK-a se okupio niz ljudi koji su imali dobre veze s medijima, i koji su svojim vezama i umješnošću medijske prezentacije postigli to da zgodno klupsko zezanje skupine pisaca postane medijskom atrakcijom. Dobro, tu je bilo i ljudi koji imaju sjajne performerske sposobnosti, prije svega Lokotar, koji je kao veliki meštar ceremonijala znao napraviti dobru atmosferu. Stvorilo se nešto u zraku i FAK je, jednostavno, postao nešto kao pomodna pojava, ali je ujedno stvorio klimu u kojoj literatura postaje važnom u općesocijalnom miljeu.

Andrea Zlatar: Imamo heterogenu scenu literarnih opcija i heterogenu recepciju. Čini mi se i to da ono što nas baš često spašava od ideologizacije jest upravo sklonost ironiji, cinizmu i unutarnjoj dekonstrukciji postojećih ili prevladavajućih ideologema

Za mene koji imam neko dugo sjećanje to je bila strašno važna stvar. Mogu tu situaciju usporediti s onom otprije dvadesetak godina, budući da sam poznavao ne samo zagrebačku nego i beogradsku situaciju sedamdesetih i osamdesetih godina. Uvijek me je onespokojavala ta niska specifična težina koju je književnik u to vrijeme imao na hrvatskoj javnoj sceni. Šoljana sam, recimo, doživljavao kao intelektualca koji bi po javnom, pa i medijskom, odjeku svojih riječi i činova morao imati istu težinu koju su, recimo, u Beogradu imali Danilo Kiš ili Mirko Kovač. Kad bi se Kovaču u to vrijeme pojavila nova knjiga, sjatila bi se gomila novinara, on bi bio u svim medijima, imao bi tretman medijske zvijezde. Kad bi se pojavila nova knjiga Tonka Šoljana, jedva da bi se to u novinama spomenulo. Danas smo došli do obrnute situacije. Kad razgovaram s Alešom Debeljakom ili Borisom A. Novakom, vjerojatno najpoznatijim slovenskim piscima srednje generacije, ili kad razgovaram s kolegama iz Beograda, primjećuje se da se situacija bitno promijenila. U Beogradu je i kritika i literatura postala gotovo pa

foto: Jonke Sham

Katarina Luketić: Moramo biti svjesni toga da su FAK i neki žanrovski parametri koje je postavio – orijentiranost na stvarnosnu prozu, na kratku priču – preko EPH postali kriteriji koji određuju današnju hrvatsku književnost

efemeran fenomen, dok ovdje literatura u ovom trenutku funkcionira kao relevantan društveni čin. Netko će reći da je to nebitno, što imaju literati od toga da ih snimaju na nekakvim društvenim *partijima* kako se guraju oko švedskog stola s tanjurićima u ruci, pa im se slika pojavi u *Gloriji* ili *Globusu*. To jest trivijalno, ali to nije jedina posljedica, to je samo jedna strana estradizacije. Međutim, dobra strana je da se stvara tržište, da literati postaju zanimljivi medijima, da im se, u krajnjoj liniji, pravi i reklama, procvat doživljavaju i neke literarne forme prilagođene medijima. Tu mislim na feljtonistiku, kolumnistiku, kratku priču koja se plasira u novinama, pa i na literarizirane reportaže. To je plodna sprega između literature i medija i mislim da je FAK tome dosta pridonio.

Festival, a ne organizacija

Dragojević: Jeste li vi kao kritičar podlegli atmosferi koju ste opisali, pa gledali kroz prste pojedinim piscima u svojim kritikama, primjerice Jergoviću ili Perišiću?

Visković: Ipak sam ja prestar i s predugim iskustvom da bi me sad nekakve medijske fame impresionirale. Kad je riječ o Jergoviću, iskreno mislim da je on dobar pisac. Godine 1993. napisao sam velik tekst od 12 kartica za *Vijenac* kad se pojavio *Sarajevski Marlboro* i više puta tvrdio sam da je to ključna knjiga devedesetih. Imao sam stanovite rezerve prema njegovu novinskom radu, ne mogu mu zaboraviti to da je on kao kolumnist Hloverkina *Danasa* i Kutline *Nedjeljne Dalmacije* znao napisati svakakvih tekstova, ali njegova proza je vrhunska. Nisam o svim njegovim knjigama pisao s jednakim entuzijazmom, o nekima sam govorio i uz veliku količinu kritičkih primjedbi, ali uvijek sam spreman ustvrditi da je on ne samo velika nada nego realiziran veliki hrvatski pisac. A afirmativno mislim i o Perišiću.

Kruno Lokotar: Ne sviđa mi se uvod jer se počelo pričati o FAK-u, a mislio sam da će to biti samo jedan od segmenata razgovora. S druge strane, nakon baražne vatre pitanja koja si dao u uvodu, sada imam pred sobom čitav niz ispravaka Velimirova govora. Budući da sam *insider*, znam malo preciznije kako stvari stoje oko FAK-a. Kao prvo, FAK nije nikada bio nikakva organizacija, nego je imao formu festivala. Ljudi su bili pozivani, oni su se na naše pozive odazivali ili ne, baš kao što se to radi i na Splitskom ili nekom drugom festivalu. Postojao je taj nekakav selektorski trio, pa poslije duo, koji je o tome odlučivao. Pravilo je bilo da se u obzir uzme onaj koji je objavio proznu knjigu tijekom protekle godine. Nakon toga bi pročitali knjige, sjeli i napravili *ATP ljestvicu*. Pozvali bi ljude i od pozvanih je dolazio tko je htio i mogao, i to je bilo to. Nije postojala ideološka srodnost jer su tu bili ljudi razmjerno udaljenih ideologija.

Visković: Dakle, postojala je mogućnost da pozovete i Aralicu?

Lokotar: Jest, postojala je mogućnost da se pozovu i on i Fabrio.

Visković: Zašto ih niste pozvali?

Lokotar: Zato jer smo procijenili da te knjige nisu dovoljno dobre.

Visković: Dakle, niste ih zvali jer u literarnom smislu nisu dovoljno dobre?

Lokotar: Da.

Govedić: Kako ste to procijenili?

Lokotar: Na temelju čitanja, a i zato jer smo smatrali da, konkretno, Aralica ide prema nekom policijskom prijavku, te da to ne možemo smatrati fikcijom i da nema razloga da to uzimamo u obzir.

Visković: A Fabrio?

Lokotar: Fabrija nisam uspio pročitati dokraja. Pri selekciji je, naravno, uvijek postojala nekakva pozitivna diskriminacija, prije svega za prvijence. Na FAK-u je bilo mjesta toliko koliko ga je bilo. Čak smo imali i *special guest star* mjesto, koji obično nije bilo namijenjeno prozaiku. Naravno, svaki je kriterij uvijek sporan i selekcija je selekcija, o tome se uvijek može razgovarati. Nekakav drugi selektorski trio ili duo donio bi drukčije odluke.

Nikakva opozicija

Govedić: Možete li reći koji su kriteriji kvalitetne fakovske proze?

Lokotar: Kao prvo, ne postoji tako nešto kao fakovska proza, nego samo proza koju smo odlučili podržati. Tu su bila tri različita glasa s različitim procjenama književnosti. Pokušavali smo se usuglasiti, a na koncu, kada je to bilo potrebno, i bodovati. Nije bilo jedinstvene poetike, kao što ne možete na osnovi jedinstvene poetike ocjenjivati različite knjige, jer svaka zahtijeva svoj teorijski modus. Dakle, u okviru imanentne poetike procjenjivalo se koliko je pojedino djelo u tome uspješno ili ne, i je li čemu ta poetika.

Što se tiče onoga "alternativno" u akronimu, ono je nastalo tako jer smo htjeli ukazati na nastajanje književnosti mimo velikih izdavača i velikih struktura poput DHK ili MH, na kontekst. To su u početku sve bili ljudi koji su objavljivali ili u vlastitoj nakladi ili kod malih izdavača. Kolikogod isticali činjenicu konteksta, pratio nas je prigovor da književnost nema alternative, ili što bi to uopće bila alternativna književnost. Budući da smo FAK mogli preimenovati kako smo htjeli, radilo se o privatnom festivalu, rekli smo neka bude A-književnost, jer mi smo ionako mislili da je to u tom trenutku bilo najbolje što se nudilo. Ono prvo ime ciljalo je više na kontekst u kojem je novija književnost rođena, a poslije je FAK postao neka vrsta *branda*, kao što je to Dinamo, o kojemu, dakako, nitko više ne misli da je to napravica za proizvodnju istosmjerne struje. FAK je postao, dakle, vrijednost po sebi.

Nadalje, nije htio biti nikakva opozicija, a nesretno se podudarilo da je baš krenuo u doba zalaska HDZ, da bi se sada raspao u doba povratka HDZ-a na političku scenu, pa se to po nekakvom automatizmu preslikava. Nitko nije ciljao ni na mjesto pozicije, mjesto u DHK-u, niti na išta slično, željelo se napraviti prostor gdje se sreću autori i publika. Naravno da smo htjeli stvoriti i nekakvo tržište i neke nove običaje, poput onoga da se naplaćuju ulaznice za večeri FAK-a. Uvijek je uz svako izdanje FAK-a išao i jedan mini-sajam knjiga. Dakle, s te je strane to postavljeno bez većih ambicija, ali je postavljeno. Pitanje je kako su to mediji iščitavali, i kako se to povratno reflektiralo na neke od sudionika. Nije u FAK-u bilo manifesta, nisu postojali *brifinzi* za novinare, nego su svi to na različite načine doživljavali, čak i sami sudionici. Nije bilo potrebe za nekakvom stranačkom stegom, jer tu nema stranke.

Konačno, često se govorilo da je FAK imao podršku medija. Ta podrška se doista spontano dogodila, kao što se dobar dio stvari događao spontano. Tako je bilo sve dok nismo došli u neku kritičnu dimenziju, kad su stvari morale biti vođene. Recimo, prvi osječki FAK i nije bio bitno medijski pokriven, ali je ponudio materijal koji je medijima bio sam po sebi zanimljiv. Svaki urednik kad dobije zanimljiv materijal na stol lansirat će ga, a sretna okolnost je da su gotovo svi pisci nove generacije ujedno i novinari i medijski pismeniji od pripadnika starije generacije. Bitno je spomenuti – malo mi je to nezgodno spominjati jer sam i osobno bio u to uključen – i *Godine nove*, koje su pokušale napraviti magazin u kojem je bitno bilo da pisci pišu novinarski, ležerno i na svima razumljiv način. Dakle, i taj je magazin medijski popločao put o kojem govorim.

Možda još samo nešto u vezi s kritikom. Pozitivna diskriminacija je dobra i na FAK-u je postojala, pa su i kod nas prvijenci imali popust. I u kritičkom modusu, pa tako i u našem selektorskom, postojao je jedan oblik pozitivne diskriminacije.

Književnost i dalje posve nezanimljiva medijima

Dragojević: Pitanje za gospodina Becka. Je li EPH bio taj dominirajući medijski promotor nove proze?

Boris Beck: Generalno govoreći, pisci ne zanimaju novine, književnost je i dalje posve nezanimljiva medijima. Ako bilo kakvu pozornost medija mogu dobiti, bio to EPH ili tvrtka u kojoj sada radim, onda je to samo iz izvanknjiževnih razloga. FAK je to dobro shvatio, proizveo je izvanknjiževne razloge. Kad su na FAK-u svirali Pips Chips & Videoclips bilo je mnogo više posjetitelja nego kad ih nije bilo.

Lokotar: Ljudi su se razišli kad su Pipsi došli na scenu. Bio sam tamo pa znam.

Slavica Jakobović Fribec: Nedavno smo na jednoj tribini održali Okrugli stol o ženskom pismu, uz 20. obljetnicu zbornika o ženskom pismu. Tu se spominjala dobra i loša književnost, bila je prisutna i književnica Arijana Čulina. Vezano uz medije i književnost želim reći: ako izvanliterarni razlozi svraćaju pozornost na literaturu, to znači da bi možda trebalo početi razgovarati i o samim literarnim razlozima, te da se ne bi smjeli uspostavljati dvostruki kriteriji. Pa onda imamo to da se žene koje su ""najtiražnije književnice"" diskvalificiraju upravo zbog tih izvanliterarnih, odnosno tržišnih razloga, što je, uostalom, na jedan simbolički način isprovociralo i recentne polemike.

Žensko pismo

Dragojević: Jesu li se u ovim zadnjim polemikama otvorila pitanja ženskog pisma odnosno žensko pitanje u literaturi?

Andrea Zlatar: To se pitanje otvaralo na više razina. Otvarali su ga novinari svojim pitanjima koja su upućivali autoricama, zatim su ta pitanja otvarala, ili, češće, zatvarale same autorice, budući da su tržišno uspješne autorice zapravo odricale svoju pripadnost ženskom pismu i one su bile prve koje su eksplicitno negirale podjelu na žensku i mušku književnost. Mislim da bi se našla prilična količina citata i kod Vedrane Rudan i kod Arijane Čuline koji govore – ne, mi ne pripadamo ženskom pismu, mi ne pripadamo ženskom diskursu. Ako hoćemo preciznije govoriti, žensko pismo je pitanje poetike koje pripada određenom prostoru i vremenu. Prostoru zapadne Evrope i razdoblju od početka šezdesetih pa do kraja sedamdesetih godina. U Hrvatskoj se sa ženskim pismom krenulo sredinom osamdesetih i ono je trajalo do početka devedesetih. Ta je poetika nastala na tradiciji feminističke kritike i feminističke književnosti iz šezdesetih i sedamdesetih godina u Europi i Americi. U hrvatskoj književnosti oblikovalo se nekoliko spisateljica (Irena Vrkljan, Slavenka Drakulić) krajem osamdesetih, devedesetih zapravo nema pravih nasljednica "ženskog pisma". Veliki broj spisateljica samo je kvantitativna činjenica, posve nevezana s mogućnošću njihova bilo spolno/rodnog, a još manje poetičkog zajedničkog nazivnika.

Dragojević: Je li u interpretaciji tog fenomena važno kako same autorice reflektiraju vlastito pisanje?

Zlatar: Ovisno s koje pozicije radite. Ako se pitamo postoji li kontinuitet ženskog pisma između Irene Vrkljan, s jedne, i Vesne Bige i Sanje Lovrenčić, s druge strane, na poetičkoj razini, onda je to pitanje relevantno. No, to sigurno nije ključno pitanje ako se bavite pozicioniranjem književnosti, jer onda postoji opasnost od miješanja intrinzičke vrijednosti teksta s poetičkim koje upisujemo i koje nije samorazumljiva vrijednost. Meni se čini da ta tema zahtijeva i diskusiju o stanju feminizma i feminističke teorije u Hrvatskoj danas, o tome kako je feminizam s jedne strane završio u aktivizmu, a s druge u teorijskim raspravama. Također, feminizma na način sjedinjenja poetike i aktivizma, koje je bilo prisutno u osamdesetima, danas više nema.

Repatrijarhalizacija ženskog pisma

Visković: Kod spisateljica koje su u osamdesetima pokazivale feministički osviješten pristup literaturi dolazi do čudne regresije, do stanovite repatrijarhalizacije. To se može osobito vidjeti kod Nede Mirande Blažević. Nakon *Američke predigre* u osamdesetima, ona radi jedan, gotovo pa pokajnički roman *Ples na pepelu*, u kojem iskazuje neki oblik lojalnosti prema vrednotama koji donosi novi sustav. Spisateljica koju izuzetno poštujem – Irena Vrkljan – njezina *Svila, škare* je značajna knjiga kao neka ishodišna točka hrvatskog ženskog pisma – izdala je tamo negdje 1994. knjigu *Pred crvenim zidom*. I tu imamo, istina na nešto diskretniji način od Nede Mirande Blažević, pokušaj pokazivanja lojalnosti određenom trenutku. Bio je to trenutak, nazvao bih ga, zbunjenosti, naprosto su svi živjeli pod presijom da se treba identificirati kao lojalan građanin državotvornom duhu novih vremena.

Kasnije se pojavljuje nekoliko spisateljica, među njima Julijana Matanović, čiju sposobnost interpretacije tekstova koji pripadaju feministički osviještenom ženskom pismu iznimno poštujem. Međutim, njezin je roman pisan iz vizure žene potpuno uronjene u anakroni patrijarhalni poredak, žene koja i ne pomišlja na to da nešto poremeti u zatečenom stanju, koja svoju submisivnu ulogu prihvaća kao jedino moguće stanje. Kad sam pisao o tom romanu, napisao sam jednu gotovo "ideološku" kritiku, jer sam bio iznerviran i razočaran time kakva je njezina slika žene.

Kad smo već kod tiražnih zvijezda naše književne scene, i Arijana Čulina u svojim knjigama o Gogi Bjondini ide također iz te patrijarhalne vizure kao prirodnog stanja. Njezina se žena uvijek sitno buni, duhovito opservira svoje frustracije pozicijom žene, ali je to svedeno na strategiju lukavstava kojima se zapravo ovladava muškarcem, teško bi se tu moglo govoriti o feminističkoj senzibiliziranosti. Premda je sada Andrea Zlatar utvrdila da u nas trenutačno nema feministički osviještene proze, a ona taj segment suvremene književnosti zasigurno najbolje poznaje, ipak u prozi Vedrane Rudan prepoznajem odjek feminizma. Međutim, svedenog na hladne stereotipove, koje ona dodatno komercijalizira. Pisao sam pozitivno o njezinoj prvoj knjizi, jer sam je doživljavao kao zanimljivog naturščika, veliku psovačicu, koja svojom elementarnom energijom ulazi u literaturu i razbucava ustaljeni poredak. Međutim, izgleda da je njoj uspjeh prve knjige malo "udario u glavu", počela je sebe doživljavati prevažnom. Pritom genijalno manipulira medijima, bolje je shvatila narav medija i bolje to radi od Borivoja Radakovića, koji bi želio sve to isto raditi, i koji je sasvim sigurno bolji pisac od nje. Njezina je druga knjiga pisana iz jedne militantne feminističke vizure, ali je svedena na nekoliko vrlo reduktivnih, jednostavnih obrazaca.

"Militantne feministkinje"

Govedić: Molila bih kolegu Viskovića da prestane koristiti sintagmu "militantni feminizam", jer onda možemo koristiti i sintagmu "militantna demokracija", ili "militantni pacifizam", ili neke druge apsurdne sintagme.

Jakobović Fribec: Onda bi, kada bi govorili o stereotipima kod nekih poznatih muških pisaca, mogli upotrebljavati termine poput antiženskog pisma, koje nitko ne primjećuje, niti tko ideološki ocjenjuje vrijednost takvih stereotipa, kao što je termin proza u trapericama. Inače, mislim da Arijana Čulina zapravo vrlo dobro igra na način

Dean Duda: Ne vidim smisla, a ne vidim ni patrijarhalnu opresiju u činjenici da mi ne pada na pamet rehabilitirati, isticati i zagovarati ženu koja mi se kao dio sociopatskog snoberaja upućenog milijunskom TV-auditoriju četiri minute krevelji i govori kojekakve gluposti. Ne vidim potrebu za bilo kojim modelom afirmacije. Ona parazitira u jednoj spektakularnoj strukturi

da se koristi stereotipom glupe plavuše, koji nam pak dolazi iz kolektivnog nesvjesnog. Čini mi se deplasiranim ići s ideološkim kriterijima kad su žene u pitanju, jer onda dolazimo do toga da je stvarno dobra književnost samo onda kada je pišu muškarci, a loša kada je pišu žene

Govedić: Samo bih podsjetila da je na liniji od prve književnice koja je živjela od svog pisanja, a to je Aphra Behn, pa kroz cijelo 18. i 19. stoljeće, glavni prigovor kritičara autoricama bio je da je riječ o ženama koje odbijaju pisati o "ženskim temama", dakle, o braku, ljubavi i podizanju djece, što se *konvencionalno* smatralo ženskim temama. Danas imamo Čulinu, pa i gospođu Rudan, koje pišu upravo o obiteljskim odnosima, o djeci i različitim aspektima privatne ženske svakodnevice, o bračnom zlostavljanju, o ognjištu u najpatrijarhalnijem smislu, pa mislim da ta teza o repatrijarhalizaciji, koju je rekao kolega Visković, stoji. Kao što je i rekla kolegica Zlatar, ne možemo uopće govoriti o feminističkoj literaturi samo zato što je pišu žene, ili zato što je ona zaokupljena esencijalističkim ženskim temama. Upravo jedan veliki dio ideološke kritike pokušava osporiti te tobože arhetipske kategorije "vječne ženskosti".

Visković: Oprosti, možeš li navesti imena kritičara koji to rade? Nemoj mi govoriti općenito, nego reci koji to kritičari pokušavaju osporiti u svojim kritikama te ženske kategorije?

Govedić: Ja sam govorila u kontekstu povijesti feminizma, recimo o prvotnoj evaluaciji *Jane Eyre* kao "nedovoljno čedne" i "nedovoljno ozbiljne" literature, a ne o aktualnoj kritici.

Visković: Ali spominjala si i kritiku koja to osporava. Tko je to točno?

Govedić: Govorila sam o inozemnoj kritici i književnosti u proteklih nekoliko stoljeća. Usporedbe radi, govorila sam o tome da je u jednom dugom periodu književna kritika od žena puritanski očekivala da se drže tzv. ženskih tema, a naša ih kritika, to dosad nisam rekla, a sada hoću, od ženskih autorica ne očekuje. One su te koje biraju diskurz pretučene ili glamurizirane Bridget Jones. Recimo, tvoj tekst o posljednjoj knjizi Vedrane Rudan ne očekuje od nje da je sama činjenica što piše o obiteljskom nasilju dovoljna da je klasificira kao feminističku spisateljicu. Ti, doduše, kažeš da je ona *militantna feministkinja*...

Slavica Jakobović Fribec: Mislim da Arijana Čulina zapravo vrlo dobro igra na način da se koristi stereotipom glupe plavuše, koji nam pak dolazi iz kolektivnog nesvjesnog. Čini mi se deplasiranim ići s ideološkim kriterijima kad su žene u pitanju, jer onda dolazimo do toga da je stvarno dobra književnost samo onda kada je pišu muškarci, a loša kada je pišu žene

Visković: To je naslov moje kritike u *Feralu*, ali naslove ja ne dajem, kao što niti jedan tekst u *Feralu* sam ne opremam, pa nemoj suditi o naslovu. Ako ništa, radio sam na promociji baš tog prvog vala našeg ženskog pisma: i Dubravke Ugrešić i Slavenke Drakulić i Irene Vrkljan, pisao o svakoj njihovoj knjizi. Mislim da postoji literarna razlika, razlika u kvaliteti, razlika u kompleksnosti doživljavanja i analize muško-ženskih odnosa i unutarobiteljskih odnosa između, recimo, jedne Dubravke Ugrešić i jedne Vedrane Rudan.

Polje književnosti se promijenilo

Dean Duda: Pokušao bih govoriti u nekom mogućem smjeru prevladavanja dihotomije izvanknjiževno/unutarknjiževno. Čini mi se da struktura književnog polja, barem kako ono izgleda u suvislijim interpretacijama zadnjih deset ili petnaest godina, podrazumijeva nešto širu artikulaciju fenomena. Sve su te kategorije unutarknjiževnog i izvanknjiževnog, barem u jednom dijelu teorijske tradicije na koju bih se htio osloniti, ispale iz igre. Ukratko, kad govorite o unutarknjiževnom, locirani ste u slatku izvjesnost teksta. A o tekstu tobože svi nešto znamo, o njemu kao možemo govoriti kroz više ili manje suvisle kategorije. Istodobno otvoriti problem izvanknjiževnog znači izložiti se nesigurnosti konteksta, doći blizu društvenog i ideološkog, što bi kao moglo biti zazorno. Ispada da bi se književnosti tako suzila autonomija, a struci izmaknula povlaštena pozicija predmeta, locirano u tradicionalno ili klasično posredovane momente estetski vrijednog. Mislim da ključni problemi nastaju upravo zbog toga što se ne vidi da se polje književnosti promijenilo, što se ne vidi da cirkulacija književnosti, od njezine proizvodnje preko njezine medijske reprodukcije do reprezentacije i povratka u svakodnevni život, da se u tom kruženju književnoga kapitala, dakle, pojavljuju novi momenti za koje nismo kompetentni, odnosno da jedva raspolažemo alatom koji bi nam omogućio da strukturu toga polja sustavnije uzmemo u obzir.

Dragojević: Koji to alat nemamo, što nam to nedostaje?

Duda: Činjenica da smo predugo bili kvazitekstualisti, odnosno da smo se bavili samim tekstom, samo književnim artefaktom, a da neke pozicije moći, ideologije, socijalnih odnosa nismo uzimali u obzir.

hrvatska književna scena

Damir Radić: Kritičari poput Jagne Pogačnik, uza sve svoje mane, kao i Perišić, a ranije i Jurica Pavičić, pripadali su novinskoj književnoj kritici kakve dugo nije bilo u Hrvatskoj

Dragojević: Imali smo marksističku kritiku barem 30 godina, koja je upravo te aspekte uzimala u obzir.

Duda: Nisam siguran jesmo li je imali i na koji način. Ne mislim da je ono što smo imali prije trideset godina zakonodavno za neke stvari koje se događaju zadnjih deset ili petnaest godina. Marksistička kritika u socijalizmu i neki momenti postmarksizma u hrvatskom neokapitalizmu nisu baš ista stvar. Štoviše. Kad, na primjer, pogledate sistem obrazovanja u književnosti, tu sistemsku vezu između osnovne škole, lektire, srednje škole, sveučilišnih priručnika, literature, programa, strukture kolegija itd., moglo bi se pokazati što smo imali, a što nismo. Mislim da bi tu i statistička analiza dala zanimljive rezultate.

Dakako, ne mislim da te tradicionalne unutarknjiževne momente treba baciti preko palube, oni također ulaze u artikulaciju polja, ali ne više logikom dihotomije unutarknjiževno/izvanknjiževno. Pokušajmo književnost promotriti kao model socijalnog života, dakle kao socijalni fenomen, u njezinu javnom životu. Tekstualno je, naravno, sastavni dio toga socijalnog. Vidjet ćemo da postoji niz lokacija u strukturi književnosti koje se međusobno dodiruju, stimuliraju, interferiraju, koje suprotvode polje književnosti. Ne mislim da je književnost objekt nečega što zovemo književnom kritikom, nego književnost, dakle elementarna proizvodnja, i književna kritika zajednički proizvode neko polje književnosti. Ne mislim, također, da je sveučilište lišeno ambicija u sukreiranju polja književnosti. Politikom kolegija, odabirom kanona ili njegovom destrukcijom, također sudjeluje u kreaciji, baš kao što i nacionalna i rodna i klasna – ako hoćete – problematika sudjeluje u stvaranju polja književnosti. Mislim da bi književnost trebalo osloboditi te dihotomije onoga izvan i unutra, i možda promatrati kao jedno zanimljivo, napeto polje interferentnih, polifonih praksi, pa da vidimo što se s tim može u vremenu njezine neokapitalističke artikulacije.

Pogledajte samo što se dogodilo zadnjih desetak godina. *Književna smotra* je nekad redovito imala književne kritike i recenzije, danas toga nema. *Umjetnost riječi* je imala prikaze književnoznanstvenih knjiga, više toga nema. *Quorum* također. Pogledajte gdje danas u infrastrukturi, osim povremeno u Viskovićevim *Republikama*, imate književnih kritika? Gotovo nigdje. Pogubili smo neka kritička mjesta i neke žanrove na koje smo tradicionalno bili naviknuti. Treći program? Pa njegov je doseg gotovo na razini frikovske zajednice. Socijalni, kulturni kapital tog programa je izniman, ali se realizira i opleđuje slabo ili nikako. Prema tome, ako književnost mijenja lik u tranzicijskom kapitalizmu, pitanje je tko će to posredovati. Trenutna popularnost književnosti možda nije izravno samo učinak medija, ali pogledajte stanje i logiku medija u Sloveniji, Srbiji ili BiH, i vidjet ćete da se njihove medijske industrije teško mogu usporediti s našom.

Novinska i akademska kritika

Govedić: Ali ako je cijela situacija u kulturi izrazito centralizirana do 1991. po pitanju časopisa, ako su izlazile, recimo *Književna smotra* i *Umjetnost riječi*, a nisu Godine nove, *Tvrđa*, *Treća* itd., u kojima se sada pojavljuju nova imena i novi prostor recenzija, naravno da je, budući da se promijenilo političko polje, došlo do disperzije i do nestajanja pojedinih žanrova. Sve je to izravno uvjetovano političkim promjenama.

Seid Serdarević: Čini mi se da smo otvorili užasno puno tema, te da ćemo ih teško sve apsolvirati u predviđenom vremenu. Dean je vratio stvar na pitanje odnosa proze i medijske promocije književnosti, što je čini mi se jedna od zanimljivijih tema razgovora. S jedne strane u hrvatskoj se prozi događaju velike stvari, puno se piše, puno objavljuje, mislim da je rijetko kada bilo objavljeno toliko proznih knjiga u nas kao u posljednje vrijeme. To govori da je izdavačka scena vrlo jaka, međutim pitanje je recepcija objavljenoga, a možemo govoriti i o pitanju sustava vrednovanja koji je vrlo upitan u mnogim aspektima. S jedne strane imamo kritiku koja je novinska, a ona koja bi

Seid Serdarević: S jedne strane se u hrvatskoj prozi događaju velike stvari, puno se piše, puno objavljuje, mislim da je rijetko kada bilo objavljeno toliko proznih knjiga u nas kao u posljednje vrijeme. To govori da je izdavačka scena vrlo jaka, međutim pitanje je recepcija objavljenoga, a možemo govoriti i o pitanju sustava vrednovanja koji je vrlo upitan u mnogim aspektima

trebala biti akademska mnogo je slabija. Nešto imamo u *Republici* i sličnim časopisima, međutim, pitanje je dosega tih, nazovimo ih, drugih glasova, koji ne idu samo na tu prvu loptu sviđanja ili nesviđanja. Kod kritike u medijima vrlo rijetko ima neke dublje analize, uvijek je u njima prisutna određena razina površnosti, to se manjim dijelom osjeti kod kritika Zdravka Zime, Velimira Viskovića, Jagne Pogačnik. Međutim, one su uvijek vrlo kratke i ne obuhvaćaju čitav niz stvari. Robert Perišić više ne piše kritiku, nego kolumnu o književnosti. Stoga mi se čini mi se da je odnos medija i tih drugih glasova koji bi trebali osvjestiti što je, a što nije vrijedno takav da toga osvješćivanja nema. Organizator ovog Okruglog stola je *Zarez*, ne znam kolika je sada njegova naklada, ali mislim da je medijski doseg *Zareza* zanemariv. Ne mislim da *Zarez* igra ikakvu relevantnu ulogu u tome. Književnici s kojima se družim, pa čak i koje objavljujem, *Zarez* ili *Vijenac* čitaju neredovito ili nikako, a oni im sigurno nisu relevantna točka.

FAK-ovi i EPH-ovi parametri

Katarina Luketić: Htjela bih se nadovezati na priču o FAK-u za koju mislim da ni slučajno nije tako nevina kao što je ovdje prikazana ili možda mišljena u njegovu početku. Je li prije osječkog FAK-a bilo razmišljanja o tome da se uspostavi neka medijska strategija ili ne, ne znam, ali je činjenica da je EPH kao novinska kuća koja ima apsolutni monopol na hrvatskom medijskom tržištu revnosno pratila FAK i gotovo uvijek pozitivno pisala o njemu. Neki su se autori baš zahvaljujući FAK-u predstavili kao nešto vrijedno u hrvatskoj književnosti, prema čemu bi se drugi trebali ravnati. To je legitimno, ali moramo biti svjesni toga da su FAK i neki žanrovski parametri koje je postavio – orijentiranost na stvarnosnu prozu, na kratku priču – preko EPH-a postali kriteriji koji određuju današnju hrvatsku književnost. Trebali bismo, osim toga, postaviti i pitanje njegova odnosa prema tržištu, budući da su upravo zagovornici FAK-a i "njihove" književnosti kao važne kriterije prema kojima se određuje ono što je u prozi vrijedno proglasili čitanost i tržište. Mislim da to vrijedi za jedan tip književnosti, ali izjednačavati tržišni uspjeh s kvalitetom nekog književnog djela, nije ni kod nas ni u književnosti zapadnog kruga moguće.

Kada govorimo o tome da je FAK opozicijski, mislim da nije važno to kako se u jednom trenutku FAK odnosio prema politici i HDZ-u, nego kako se odnosio prema samoj instituciji književnosti. Ljudi koje je propagirao FAK postali su mainstream; FAK nije propagirao neku drugu vrstu književnosti koja bi bila naglašeno eksperimentalnija. On je preko EPH, *Jutarnjeg lista* i *Globusa* postao središnja struja, a ne opozicija hrvatskog književnog života.

Beck: Katarina je spomenula kvalitetu i tiražu. Pričamo o Arijani Čulini i Julijani Matanović, a njihov je izdavač bio Mozaik knjiga, koji ima sustav pretplatnika i instituciju knjige tromjesečja, kao i prospekte koje ljudima ubacuju u *kašiće* i nuka ih da kupe te knjige. Da su imale drugog izdavača, vjerojatno o njima ne bismo govorili, jer ih nitko ne bi čitao. Druga stvar je da pisci poput Ferića, Jergovića, Nuhanovića, imaju tiraže koje se kreću oko tisuću primjeraka, Tomić nešto više. Ali, kada netko proda 30 tisuća, tu su čitatelji očito neki drugi ljudi. Oni na polici vjerojatno imaju Čulinu, Rudanovu i poneku kuharicu, ali, kao što je Ferić napisao, vjerojatno neće nakon toga pročitati Joycea, jer će im biti težak. Dakle, to je neka druga publika. Puno vjerujemo u reklame i FAK je puno profitirao od toga što su njegovi članovi bili novinari, pa su ljudi o tome čitali u novinama. Kupit ćemo i lošu knjigu, samo ako je o tome pisano u novinama. Dakle, književni i izvanknjiževni razlozi se isprepliću.

Tiraža i kvaliteta

Damir Radić: Beck kaže da je sve stvar direktne reklame, ali tu ulogu igra i usmena predaja odnosno ukus tzv. široke publike. Da se Tomić nije svidio ljudima, oni ga ne bi kupovali. Ne može se sve svesti na samo jednu razinu, koliko god ona bila bitna.

Luketić: Očitu reklamu imali smo u slučaju Ante Tomića koji je u subotnjem prilogu *Jutarnjeg lista*, u novinama u kojima inače piše i koje su jedne od najtiražnijih u Hrvatskoj, opisao kako je radio na romanu *Ništa nas ne smije iznenaditi* i tom je prilikom napisao tu famoznu rečenicu – da on sam piše najbolje dijaloge u Hrvatskoj.

Lokotar: Nekoliko riječi u vezi s Katarininim izlaganjem. Dakle, odnos EPH i FAK-a dosta se mistificira. Ne kažem da je do njega došlo spontano, nego zato jer tamo ima cijeli niz pisaca-novinara, pa je EPH, dakako, podržavao svoje ljude. Dakle, jasno je da je posto-

jala simpatija prema FAK-u, ali važnije je to da medije zanima spektakl, a FAK je uspio spektakularizirati i omasoviti cijelu književnost, pa se dogodio i jedan strogo kapitalistički razlog. Kad smo, recimo, išli u Novi Sad, Tomiću je rečeno da, kad je već tamo, nešto i napiše. Svakim je novinama stalo do objave vijesti, a EPH ih je imao besplatno. Tu, naravno, postoji ono što jednom prilikom Perišić spomenuo, naime to da netko ima lakše "ulaze" u neka područja, pa je tako Kokanović koji je radio FAK u Zagrebu bio cimer s Wrussom (glavnim urednikom *Jutarnjeg lista*, op. ur.)... Ali da ga je vukao za rukav, to jednostavno nije istina. Osim toga, FAK je bio zgodan i za novinare, svi su im pisci bili na jednom mjestu, svi su bili kao na nekoj tribini i sl. A da je to sve skupa posredno formiralo cijelu literarnu scenu, to je istina.

To da je kao dominantna poetika bila prepoznata ona koja je bila ujedno i poetika Borivoja Radakovića, i to je istina i tu se ništa ne može, ali to je problem pogrešnih interpretacija. No, morate priznati da je na FAK-u ipak bila prisutna polifonija različitih poetika, od Ferićeve, Jergovićeve pa nadalje. Sve su to, mislim, različiti pisci i teško je tu govoriti o jednom zajedničkom nazivniku.

Nadalje, mislim da nitko iz FAK-a nije rekao da je ono što je najprodavanije ujedno i najbolje, budući da su između prodavanosti i kvalitete moguće sve kombinacije.

Luketić: U posljednjim polemikama kao jedan od kriterija nečije važnosti doista je spomenuto da se Radakovićeve knjige prodaju loše, a one Vedrane Rudan odlično.

Radić: Mislim da je to vrlo bitno, jer je upravo Radaković inzistirao na prodavanosti.

Lokotar: Ako ćemo tako, onda je tu bila i Daša Drndić, koja je rekla da su neki autori Harrod's, a neki Getro. Tu je, na neki način, htjela diskriminirati visokonakladne autore prema onima niskonakladnima. Meni je upravo smiješno o tome razglabati, riječ je o osnovnoškolskoj razini. U odnosu kvalitete i prodaje sve su kombinacije moguće i jedno ne jamči, niti osporava drugo.

Dominantno, opozicijsko i alternativno

Duda: Kada sam napisao da je FAK opozicijska priča, onda sam mislio da je FAK opozicijska priča u kulturi, referirajući na Williamsov poznati model razlikovanja kulturnih praksi, naime podjelu na dominantnu, opozicijsku i alternativnu. Alternativna ide svojim kanalima i nije baš zainteresirana za sukob koji profilira kulturu. Recimo da bi *Libra libera* bila neka alternativna praksa. Dominantni i opozicijski model uvijek se oblikuju oko politike moći, s tim da opozicijska priča nastoji postati dominantna, svrgnuti i zamijeniti postojeću dominantnu praksu. Čini mi se da postoje suvisli argumenti prema kojima je FAK, po kulturnom modelu, opozicijska priča. Ako pogledamo medijsko posredovanje književnoga života, onda se oko FAK-a više ne slave rođendani i pušu svjećice na tortama, nego imamo zanimljiv model klupske kulture koji proizvodi i drukčiji lik književnosti. S obzirom na uvriježeno razumijevanje hrvatskoga književnog života, FAK je doista promijenio paradigmu.

Drugo, čini mi se da mediji u našem malom svijetu spektakla funkcioniraju prema načelu moći bez odgovornosti. Nema tu čvrstih veza koje bi upućivale na urote i manipulaciju. Prije je riječ o stihiji i cinizmu. Beck je govorio o klubu knjiga. Postoje suvisle studije o tome kako funkcionira klub čitatelja i kako se knjige kupuju. Ali to za nas nije dostojan problem, iako je, ako se ne varam, Mladinska knjiga osamdesetih godina krenula s tim projektom. Nas zapravo samo deklarativno zanima kako se formira književna publika. Mi trideset godina tlapimo o estetici recepcije, o *reader response criticismu*, a nemamo ni jednu jedinu studiju o čitateljskoj publici, nemamo etnografiju čitanja i čitateljskih navika, nemamo blage veze o funkcioniranju čitateljskih zajednica, bile one kvartovske, regionalne ili nacionalne. Nemamo ni analitički model koji bi pogledao tu medijsku politiku u srce stvari. Mislim na redakcijsku etnografiju. Sudjelujete u redakcijskoj svakodnevici, živite tamo s njima, simulirate ili ne simulirate da ste novinar, student ili teklić i vidite sve. Uredniku, recimo, fali pridjev od šest znakova da bi popunio bjelinu do kraja naslova i onda smisli nešto što od ničega napravi spektakl. Dakle, da bismo vidjeli kako se plasira književnost, barem u jednom njezinom aspektu, moramo vidjeti politiku moći u tim redakcijama.

Svi smo gotovo radili u novinama i znamo kako to ide: imate dvadeset tekstova na lageru i prazan špigl na dvadeset i šestoj stranici. I što ćemo sad? Pukneš treći *fajl* koji imaš na lageru. Koga briga. Naprosto logikom inercije neke stvari ulaze u prvi plan. Ali to što tobože ne postoji sistem, to ipak ne znači da medijski proizvod ne trebamo čitati kao proizvod sistema. On je uvijek sistematičan jer je uvijek riječ o moći i odgovornosti. Te je stvari potrebno uvesti u raspravu jer pokazuju kako književnost živi zadnjih šest ili sedam godina. To je taj alat o kojem sam pokušao govoriti. Zaboravljamo, na primjer, da je u Hrvatskoj trenutno najintenzivnija kritička djelatnost na webu, i to od specijaliziranih književnih siteova do portala koji redovito sadrže i imaju kritiku. I to sukreira polje, a time se nitko ne bavi.

Radić: Ali to nitko ne čita. Koliki je broj korisnika Interneta u Hrvatskoj?

Duda: Kako nitko ne čita?! Posjećuju ih dnevno tisuće korisnika. Koliko ljudi čita *Forum*, *Quorum* ili *Zarez*?

Radić: Opet dolazimo do toga je li množina kriterij.

Istup iznimno jake generacije

Duda: Ma ne, nipošto. Ali je li se itko bavio književnim forumima ili pak književnim temama na forumima Iskona i HTneta, ili pak na forumu Filozofskog fakulteta u Zagrebu? O čemu se tamo razgovara kad se govori o književnosti. Živimo u nekim tehnološkim relacijama koje moramo uzeti u obzir. Pogledajte kulturnu politiku Hrvatske televizije ili dnevnih novina, pa ćete vidjeti kako stvari izgledaju. Mislim da je taj oblik analize, ili redakcijske etnografije, nešto što ulazi u temelj polja književnosti.

Visković i ja, na primjer, paralelno participiramo u *Feralu*, pa znamo da je kritika Radakovićeve knjige bila poslana, ako se ne varam, barem tjedan prije nego što je objavljena. Tu bi bilo posla za redakcijsku etnografiju. Ali tekst je objavljen tad kad je objavljen, ušao je u senzibiliziranu polemičku situaciju i mi ga čitamo kao sistemski proizvod. Je li u tome postojala neka namjera ili ne? Možda se zalomilo. U toj cirkulaciji polja nema jamstva da će sljedeći proces nužno izazvati ono što je potaknuo prvi.

Visković: Predložio bih da završimo temu FAK-a i krenimo dalje. Mislim da tu možemo utvrditi da neke stvari nisu sporne: to je pojava koja je izazvala strašno veliki publicitet, veliki interes javnosti, što je prema mojem mišljenju korisno za stvar književnosti općenito...

Boris Beck: Generalno govoreći, pisci ne zanimaju novine, književnost je i dalje posve nezanimljiva medijima. Ako bilo kakvu pozornost medija mogu dobiti, bio to EPH ili tvrtka u kojoj sada radim, onda je to samo iz izvanknjiževnih razloga. FAK je to dobro shvatio, proizveo je izvanknjiževne razloge

Govedić: Uz EPH-ov monopol.

Visković: Ma, nema tu monopola.

Govedić (*obraća se svima*): Nema EPH-ova monopola?! Vi svi mislite da ga nema?

Visković: Pa postoje i *Novi list*, *Vjesnik*, *Večernji*, *Slobodna*, *Feral*, radio, televizija itd. Vratimo se temi, jasno je da je FAK izazvao golemu pozornost, ajde, dobrim dijelom i zato što je imao potporu EPH, ali nije mi krivo što je postojala ta potpora. Mislim da je FAK donio neke korisne stvari u hrvatsku književnost. Međutim, ima malo narcisoidnosti kod Rizvanovića, Krune i Bore, jer sada ispada da je FAK proizveo pisce, da su selektori izmislili da postoje neki dobri pisci u Hrvatskoj i izmislili genijalnu formu koja je od Jergovića učinila zvijezdu, od Tomića isto, od Pavičića, Senjanovića, itd. Ne, premda su oni nešto vjerojatno dobili od tog zajedničkog istupa, FAK je dobio na svojoj vrijednosti jer je našao nekakav zajednički okvir za istup niza dobrih pisaca.

Trideset godina pišem o hrvatskoj književnosti i mogu reći da je stvarno riječ o istupu jedne iznimno jake generacije. U krajnjoj liniji, svi se oni plasiraju i vani, prevode se njihove knjige, i vani se prepoznaju njihove vrijednosti. FAK je dobrim dijelom postao tako važan i toliko se o njemu govori ne stoga što su tri genijalna selektora odabrala i stvorila pisce, nego zato što je stvarno riječ o dobrim piscima koji su svojim djelima dali legitimitet FAK-u. Ako će oni i dalje zajednički istupati, mogli bi stvoriti neke zamjenske forme FAK-u, premda ulaze u godine kada je ljude sve teže natjerati na zajednička istupanja. FAK se pojavio kada su ti ljudi već bili u ranim tridesetim godinama i kada su skloni još nekim zajedničkim generacijskim istupima.

Koliko poznajem Boru, mislim da je neka inicijalna ideja o tome da se čita, bez posredovanja kritičara, njegova. Radaković nije loš pisac, dobar je u fragmentu, stilski je iznimno jak, ima malo problema s komponiranjem veće cjeline, ali unatoč tome što je dobio silni publicitet, što je stalno bio na televiziji, čitatelji nisu prihvatili njegove knjige, najpopularnija je imala tisuću prodanih primjeraka. To svjedoči o tome da FAK nije svemoćan, kao ni mediji, i da mediji od nekoga ne mogu napraviti popularnog i tržišno prihvatljivog pisca.

Svi izvan FAK-a su margina

Trpimir Matasović: Tu su dvije točke koje su po meni u kontradikciji. Jedna je teza o popularnosti FAK-a kao rezultatu medijskog monopola. Uza sav utjecaj *Jutarnjeg lista* i *Globusa*, to nisu jedini mediji. Pitanje je jesu li se FAK-ovci tu progurali, jer ih je gurao netko iz EPH, ili ih je EPH pratio zato što su to dobri pisci. Rekao bih da ima i jednog i drugog, ali sam skloniji ovom drugom.

Drugo, ako je tema situacija u suvremenoj hrvatskoj književnosti, a mi već 72 minute govorimo samo o FAK-u, što ga je kolega Duda odredio kao opozicijsku književnost, pitao bih što je onda dominantna književnost. Rekao bih da je danas fakovska književnost postala dominantna. Dakle, koju književnost imamo izvan te, uvjetno rečeno, fakovske, i što u njoj vrijedi?

Radić: Kada govorimo o historijatu FAK-a, po meni glavni začetnik FAK-a kao određene ideje književnosti, ideje književnog pokreta, nisu ni Radaković, pogotovo ne Rizvanović, nego Robert Perišić i Kruno Lokotar. U prvom redu Perišić, koji je ideju FAK-a začeo u časopisu *Godine*, kasnije *Godine nove*, gdje su prvi put promovirani Ante Tomić, Đermano Senjanović, Dalibor Šimpraga, a surađivao je i Jergović, koji se već afirmirao *Sarajevskim Marlborom*. Perišić je tamo udario temelj tzv. stvarnosne proze i to je bila presudna anticipacija FAK-a, a Lokotar, koji je u međuvremenu došao pod snažan Perišićev utjecaj, tome se priključio. Visković je rekao da su fakovci prevođeni vani, koliko znam preveden je samo Jergović.

Lokotar: I Ferić, Popović, Vedrana Rudan.

Radić: Dobro, Jergović je najprevođeniji, prva mu je zbirka izašla na (svim) svjetskim jezicima, a ovo ostalo su puno manje stvari. Koji je problem FAK-a? Po meni, on je bio dobrodošao kada se pogleda prijašnje stanje. Zaboravlja se možda olako kako je književnost u Hrvatskoj negdje do 1998. bila praktički mrtva. Imali ste jedan totalno marginalizirani *Quorum* koji više ništa nije značio, sve te *Republike*, *Forumi* itd. bili su totalno marginalizirani, književnost se vrlo malo čitala, a ona domaća pogotovo. Onda je došla Perišićeva inicijativa

– kasnije se priključuje i Lokotar – o koncepciji *Godina*. Beck je još u *Vijencu* objavio tekst u kojem je to popljuvao, po meni s pravom, jer su se tamo zaista objavljivale loše priče, izuzev Tomića i samog Perišića (i naravno Šimprage alias Puplina, koji je bio priča za sebe), koji su odmah iskočili. Međutim, bitno je da je osnovna poetika pronađena.

Potom krajem devedesetih dolazi medijska sprega s EPH-om. U *Jutarnjem listu* se afirmira Jagna Pogačnik, koja je jako bliska tom krugu ljudi oko FAK-a, dok je u *Nacionalu* Drago Glamuzina, Lokotarov kolega s fakulteta, Perišić u *Globusu* itd. To su sve neke normalne prijateljske veze, gdje se na jednom poslu nalaze ljudi koji imaju zajednički interes, i to pozitivan interes da se književnost ponovno ubaci u priču, da ponovno postane kulturna *in* tema, da pisci mogu postati zvijezde itd., što su sve pozitivne stvari. Međutim, po meni je bilo problematično, Kruno se s tim neće složiti, što je FAK odmah nastupio na način da su svi oni koji su ostali izvan njega, bilo vlastitom voljom, ili stoga što ih je FAK ignorirao, bili medijski potisnuti na marginu.

Odličan primjer je Tomislav Zajec, čije pisanje Perišić i Lokotar iz nekog razloga nisu podnosili, a objavio je dva romana, tri zbirke pjesama, ne znam koliko drama, dok su mnogi *fakovci* u to vrijeme imali samo jednu knjigu. Zajec je bio totalno medijski marginaliziran. Rešicki je u *Glasu Slavonije* napisao da mu je prvi roman briljantan, ali čovjek jednostavno ne može doći u medije, za razliku od prve lige FAK-a. Stanko Andrić, Neven Ušumović i mnogi drugi tu su bili samo sporedna garnitura, koja je trebala biti maska za tobožnju demokratičnost FAK-a, a zna se da je uvijek bila riječ o istih pet-šest pisaca u čiju se promociju ulagalo.

Ono što me osobno u vezi s FAK-om na neki način boli, a to je bila također Perišićeva inicijativa, jest to da je objavljena smrt poezije. Perišić je, kada je pokretao *Godine nove*, a to mi je Kruno rekao, odlučio da tamo neće biti poezije, što se nije u potpunosti ostvarilo, ali je zastupljenost poezije bila simbolična. Stvorena je jedna potpuno pogrešna fama o tome da je hrvatska proza s kraja devedesetih briljantna, a poezija inferiorna.

Posebno mi je iritantan bio primjer zbirke *Anđeo u ofsajdu* Zorana Ferića, o kojoj se pisalo isključivo u rasponu od odlično, preko briljantno do genijalno. Po meni je to, kad se sve zbroji i oduzme, tek solidna zbirka priča, a Ferićeva je najbolja knjiga roman *Smrt djevojčice sa žigicama* koja je dobila najslabije kritike, premda mu je to najzrelija i najcjelovitija knjiga.

FAK je, dakle, podigao neke ograde oko sebe, a ponašao se, ono što kaže Duda, kao opozicija koja teži osvojiti vlast i moć, što je apsolutno sigurno u slučaju Radakovića, Rizvanovića, Lokotara i to je legitimno, ali mi smeta što oni skrivaju da je to tako.

Ne možeš dugo slušati poeziju

Visković: Zajec je i po mom mišljenju nepravedno zaobiđen u selekciji. Zašto je, recimo, zaobiđena i neka neomanieristička proza koja bi dala uvid u raznovrsnost hrvatske proze, poput Koščeca, Sibile Petlevski?

Lokotar: Ideja nije bila da se pokaže raznovrsnost, nego ono što smo nas trojica mislili da je dobra književnost, što je u krajnjoj liniji bila književnost po našem ukusu. Pročitao sam prvi Koščecov roman *Otok pod morem* i dosta se patio, uživao u mikrostilistici i shvatio da on romanom smatra sve što može stati između korica.

Neću sada ulaziti u genezu FAK-a, ali to da su neki bili maske za demokraciju nije istina, jer je ideja bila da radimo svi skupa za književnost, gotovo po sistemu spojenih posuda, i nije istina da je netko bio maska za neki kružok pisaca. Ako se malo bolje pogleda, mnogi iz te navodne jezgre FAK-a nisu nastupali i to onda kada nisu imali frišku knjigu, i tu su postojala stroga pravila. Što se osobne promocije tiče, to također ne stoji. Ideja je bila demistificirati pisca, što sam i radio kroz razgovore.

Smrt poezije nije proglasio FAK, on nije bio protiv poezije nego za prozu, a uvijek je bio i *special guest star* koji je bio kritičar ili poeta. Na prva dva FAK-a, kada još nisu bili strogo postavljeni kriteriji, bilo je i dosta poeta. Oni su otpali kada smo odlučili raditi prozu koja je objavljena u zadnjih godinu, godinu i pol.

Radić: Zašto je donesena takva odluka da se radi samo nova proza?

Lokotar: Po engleskom principu, osim toga ne možeš dugo slušati poeziju, i svi smo se s tim složili.

Velimir Visković: Nema neke bitne razlike između Meršinjakovih poetskih domjenaka i FAK-a, jer se i jedno i drugo odvija u klubu ili krčmi gdje se okupi između pedeset i sto ljudi. Međutim, ta "jutra" nisu imala onu medijsku podršku koju je FAK imao od samoga početka, ali što je najvažnije – ni toliko kvalitetnih i zanimljivih pisaca

Umjesto "teksta", osobe

Zlatar: FAK izgleda kao vrsta neplaniranog, ali ipak željenog djeteta u obitelji hrvatske književnosti koja je bila neplodna sedamdesetih i osamdesetih. Iako situacija nije sasvim jednostavna, jer je već tada kategorija žanrovske proze otvorila neke nove prostore, a da je institucija književnosti mogla mirno počivati na svojim oblicima akademskog književno-povijesnog diskursa. Međutim, te situacije nisu analogne, između ostaloga i zato što medijski sustav osamdesetih nije usporediv s onim koji postoji danas.

Sigurno je da nam nedostaje socijalna povijest književnosti. Ne moramo u diskusiji ići od 16. stoljeća, dovoljno je od početka dvadesetih godina prošlog stoljeća. Kao radikalni primjer nedostatka kontekstualnog istraživanja uzela bih "slučaj" Ivane Brlić Mažuranić. Možemo je čitati kao dječjeg pisca, esetetiziranog i umekšanog, u vrstama mitske, jungovske psihoanalitičke kritike, ali nigdje nećete naći jednu poštenu biografsku studiju o razlozima njezina samoubojstva. I to je, nažalost, paradigma našeg poimanja književnosti. Nama je književnost desetljećima bila "samo" tekst. Ovo što se dogodilo s medijima devedesetih jest da su oni književnost počeli promovirati preko autora, mediji se u devedesetima nisu bavili literaturom, nego osobama. To je princip medija devedesetih, bez obzira na monopolski ili nemonopolski položaj jedne kuće. Generacije su školovane na tome da je tekst tekst i da on ima svoju neporecivu vrijednost. A sada je vrijednost i medijski konstrukt. Nesporan je zaključak od svih da je FAK fenomen koji je u književnom životu Hrvatske promijenio, što je Duda rekao, književno polje. Upitno je, a to je Velimir otvorio, je li u jezgri FAK-a postojala neka zajednička poetika, i jesu li ljudi

poput Ušumovića, Andrića itd., koji su se nakratko pojavili, nestali zato što nisu inherentni takvoj književnoj poetici.

Za kraj bih postavila pitanje da razmislimo odakle nam dolazi taj stalno postavljani problem: tko će nam dati vrijednosno mjerilo, i odakle je ideja da vrijednosno mjerilo nije nešto što sami stvaramo, jer vrijednost ne postoji sama po sebi, ona nastaje u procesu.

Ne vidimo da živimo među drugima

Duda: Tridesetak godina nemate u svijetu hrvatske književnosti sintagmu – zadnja je bila *hrvatski borgesovci* – koja pokriva neko polje domaće književne proizvodnje u usporedbi s nečim što se zbiva u svijetu. Hrvatski su *borgesovci* zadnja generacija koja nama nudi komparatistički link.

U proces vrednovanja uključio bih još dvije stvari. Kad pogledate strukturu književne kritike, barem kad je posrijedi prijevodna književnost, ni riječi o kvaliteti prijevoda. Iz toga se mogu radikalno izvući pitanja o tome znaju li hrvatski kritičari strane jezike, čitaju li uopće nešto na stranim jezicima. Drugi moment: kad imate književnu kritiku domaće proze, vrlo ćete rijetko dobiti poetički kontekst, neku laganu igru lociranja tog teksta u nadnacionalni, dakle međunarodni književni kontekst, u neka strujanja, poetičke modele itd. I što je rezultat te višedesetljetne prakse? Radikalno govoreći, ponašamo se kao samoniklo nacionalno biće s krajnje zapišanim provincijskim kontekstom, s reduciranim književnim poljem i hipertrofiranim kroatističkim kanonom. Jednostavno ne vidimo da živimo među drugima. Ono što se u kritikama spominje kao aktivno, to su isključivo prevedeni pisci. Franzen je preveden i sad će svaki roman koji je deblji, ambiciozniji biti prije svega povezan s *Korekcijama*.

Kad je Tomić napisao roman iz JNA, svi koji imaju minimum književne kompetencije znali su da je Škvorecky napisao najznačajniji tekst o vojnom životu u vrijeme blokovskih podjela. Ipak, nijedan kritičar nije spomenuo Škvoreckog kao predmodel takve proze. Kad se govori o vrednovanju, dakle, ključno je pitanje kontekstualne kompetencije, pitanje upućenosti i znanja.

Filmska i književna kritika

Dragojević: Samo zbog analogije da spomenemo da je situacija s domaćom filmskom kritikom gotovo dijametralno suprotna stanju na književno-kritičarskoj sceni. Naime, u zadnjih petnaestak godina domaća je kritika praktički pokopala domaći film i redovito ga ocjenjivala negativno, premda je domaći film generalno govoreći polučio veći broj nagrada na stranim festivalima nego književna produkcija. Možete li, kolega Radiću, napraviti usporedbu između filmske kritike kojoj je kriterij svjetski film i domaća kritika u književnosti koja se ponaša samodovoljno.

Radić: Hrvatska je književna kritika ponešto mogla naučiti od filmske, a meni se čini i da je naučila; naposljetku, Jurica Pavičić je pored filmskih pisao i književne osvrte. Nažalost, čini mi se da je još daleko od toga da joj svjetski književni tokovi predstavljaju orijentire, ali pitanje je mogu li naši književni kritičari uopće doći do strane literature, imaju li sredstava za nju, odlaze li van i sl. Što se tiče filma, danas imamo 95-postotnu dominaciju holivudske produkcije i rijetko se mogu vidjeti nekakvi relevantni svjetski naslovi koji ne dolaze iz Hollywooda. Tu i tamo nešto dođe u Motovun, a sad odnedavno i na Zagreb film festival. Mi smo društveno-politički zadani i u izrazito smo inferiornoj poziciji.

Duda sad spominje francuski, engleski ili američki institut, gdje bi ljudi mogli i trebali nabavljati aktualne svjetske naslove, što znači da bi jedan književni kritičar morao aktivno i visokokompetentno baratati engleskim, njemačkim, francuskim, španjolskim i talijanskim. U sustavu obrazovanja koji smo imali, u općoj materijalnoj i duhovnoj situaciji u kojoj se nalazimo, ne možete očekivati da je tako nešto realno. Ni u svijetu nemate regularnog književnog kritičara koji bi istovremeno čitao ruske, francuske, njemačke, španjolske izvornike. Svatko, odnosno velika većina, oslanja se na prijevod. Potpuno je nerealno da netko s visokom kompetentnošću može u izvorniku čitati više od dva strana svjetska jezika, naglašavam – visokokompetentno čitati, dakle ne mislim na čitanje s elementarnim razumijevanjem, nego čitanje koje podrazumijeva komunikaciju s tekstom kao da je pisan na materinjem jeziku čitatelja.

Osim toga, kad se govori o književnoj kritici, onda treba razlikovati nekakvu užestručnu, časopisnu kritiku i novinsku kritiku, napose visokotiražnu dnevnonovinsku kritiku. To su dvije različite stvari. Serdarević je spominjao kako je novinska kritika površna. Ona po svojoj definiciji mora imati dozu površnosti, jer je svedena na tri ili manje kartica teksta. Ne možeš u književnoj novinskoj kritici obuhvatiti sve aspekte

djela i pri tome još moraš prepričati sadržaj, jer pišeš u visokotiražnom mediju i publici je bitno da zna o čemu je riječ. Kritičari poput Jagne Pogačnik, uza sve svoje mane, kao i Perišić, a ranije i Jurica Pavičić, pripadali su novinskoj književnoj kritici kakve dugo nije bilo u Hrvatskoj. Počeo sam čitati kulturne stranice *Večernjeg* negdje sredinom osamdesetih, pa kad god se tamo pisalo o nekoj knjizi, kritike su bile ili neutralne ili pozitivne, a u svakom slučaju sterilne. Ti su kritičari donijeli jasnoću kazivanja i jasnoću stava što, koliko je meni poznato, prije i nije bila naročito česta pojava u hrvatskom visokotiražnom tisku.

Tko obrazuje kompetentnog kritičara?

Govedić: Činjenica je da svjetski kritičari znaju strane jezike, da se komparativno služe s nekoliko jezika.

Radić: Vrlo sam skeptičan u pogledu toga da jedan čovjek visokokompetentno može baratati s pet svjetskih jezika, dakle na način da može potpuno ući svijet djela kao da je on kreiran njegovim vlastitim materinjim jezikom. Pogotovo ne vjerujem da bi to bila činjenica kad su u pitanju kritičari iz okružja nekog od svjetskih jezika, osobito engleskog. Moguće je, naravno, da takvi kritičari postoje, ali onda je riječ o ekstraordinarnim pojedincima koji ne reprezentiraju stvarnu situaciju.

Govedić: Postavila bih pitanje – tko obrazuje kompetentnog kritičara? Recimo, moje iskustvo rada u redakciji *Zareza* pokazuje da nama često dolaze mladi ljudi s komparativne književnosti, gdje predaju kolege Duda i Zlatar. Posao obrazovanja kritičara koji očekujem da se dogodi na komparativnoj književnosti nije napravljen. Kad kažete mladom čovjeku da u svojoj analizi primijeni aparaturu postkolonijalne kritike ili bilo koje druge teorijske škole, ispadne da se na Fakultetu nije učilo ni pisanje niti teorijska aplikacija kao metoda kritičke evaluacije.

Ne upućujem sada žalbu ovdje prisutnim profesorima, nego mislim da je problem humanističkih institucija u nas što se u njima ne uči pisanje; studenti ne stječu iskustvo oblikovanja vlastita teksta. U svakom slučaju, iskustvo mi govori da su ljudi naviknuti na tzv. impresionističku kritiku, na izraze tipa "ova književnost je kupus", što mi je, Velimire, neprihvatljivo kao kvalifikacija, ili "ovaj kontekst je zapišan", što također ne spada u književnu kvalifikaciju. Svi mi čitamo kritike u kojima se upotrebljavaju jako oštre riječi, govori se s velikom emocionalnom žestinom, a govore se i uvredljive stvari. Upravo zato i ljudi koji počinju pisati kritiku misle da tako "treba". Oni, dakle, najčešće barataju jezikom apriornog negiranja, ili opet neutralnog ponavljanja kritičarskih klišeja. Očito postoji neka komunikacijska rupa između toga da se teorija povezuje s kritikom, da se teorija mora učiti i da se koristi jedan uravnoteženi jezik, koji, naravno, nikada ne treba niti može biti neutralan. Dakle, samo pitam tko bi trebao "proizvesti" kritičara? Uredništva ili netko drugi?

Serdarević: Moje je pitanje koliko hrvatska književnost korespondira sa svjetskim djelima? Meni se čini da ona u mnogim aspektima dosta korespondira, jer su se nekakve stvari jednostavno poklopile barem u nekom svom segmentu. Drugo, pitanje koje je Nataša spomenula jest tko obrazuje kritičare. Mislim da tu velika odgovornost leži na Filozofskom fakultetu. Ja sam radio i nešto vani na fakultetu i znam da postoji bitna razlika u tome pa se tako na Zapadu, u Njemačkoj konkretno, inzistira na pisanju tijekom cijelog trajanja studija, dok je kod nas bitno učiti činjenice, a da se na kraju ono što se naučilo ne zna izraziti u pisanoj formi.

U domaćoj suvremenoj proznoj produkciji zanimljivo je usporediti stvari s onima vani, naime u inozemstvu ljudi koji pišu knjige jer im je to zanat i te knjige *de facto* pišu po raznim šprancama – to su mahom i najprodavanije knjige, te su knjige, naravno, dostupne i u prijevodu, a ima ih i od naših autora, ali osjetno manje. To govorim zato što bi upravo u kritici te stvari trebalo jasno odvojiti, dakle treba odvojiti ono što je stvar književnosti kao zabave, književnost kao zamjena za video ili TV od one književnosti koja ima umjetničke pretenzije. Kod nas se u medijskom tretmanu svim knjigama pristupa s jednakih pozicija, pa onda i ne čudi da dobivamo probleme s recepcijom čitatelja, ali i autora samih o sebi kakav je recimo ovaj s Arijanom.

Nataša Govedić: Mislim da je problem humanističkih institucija u nas što se u njima ne uči pisanje; studenti ne stječu iskustvo oblikovanja vlastita teksta. U svakom slučaju, iskustvo mi govori da su ljudi naviknuti na tzv. impresionističku kritiku, na izraze tipa "ova književnost je kupus"

Prešućujemo sve ono što ne znamo evaluirati

Zlatar: Prvo komentar na usporedbu književne i filmske kritike. Mi smo sredina gdje je filmska proizvodnja izdvojena po dostupnosti jednog djela produkcije, jasno, angloameričke produkcije. Ako smo prema književnosti nježniji, onda taj princip vrijedi i u kazalištu i u, vjerojatno, domaćim djelima avangardne glazbe kao i u likovnoj umjetnosti. Ne mislim da je kriterij za ocjenjivanje situacije književne kritike usporedba sa situacijom u kritikama drugih medija. U nas je problem da su se pomiješale razine, da novinska kritika ponekad ima ambiciju analitičke kritike, a preskače svoju funkciju evaluacije. Po definiciji, novinska kritika ima dati informaciju i evaluaciju, pa makar u vrednovanju pogriješila sto posto. Časopisna kritika ili ona vezana za znanost ima pak ambiciju analize, a vrijednosni sustav joj je vezan uz teorijski aparat kojim se koristi. U tom smislu slažem se da književni kritičari ne bi trebali biti vezani za pojedine teorijske modele koje rabe, iako, naravno, trebaju biti upućeni u većinu kurentnih teorijskih modela.

Pozitivizam i impresionizam su valjda jedine dvije znanstvene paradigme koje su u Hrvatskoj prošle i teoriju i praksu. Ako ćemo iskreno, u nas niti strukturalistička nije nikad zaživjela, da ne govorimo o drugim modelima. Ipak, čini mi se da je u Hrvatskoj najgori mehanizam, ne samo u književnosti, mehanizam prešućivanja. Nije problem da evaluiramo ili ne, nego je problem da prešućujemo sve ono što ne znamo kako evaluirati.

Kontekstualiziranje konkretnog djela

Visković: Osvrnuo bi se na Dudino iscrtavanje međunarodnog konteksta. Mislim da je to sjajna ideja, ali baš me zanima kako bi to, recimo, Jagna Pogačnik na kartici i pol do dvije, koliko ima za svoju kritiku, uspjela djelo situirati u međunarodni kontekst. To je dobra tema za akademsku kritiku koja u nekom časopisu radi neku sintezu ili se bavi nekim fenomenom bez ograničenja prostora, pa onda iscrta širi kontekst. U tom smislu nemamo dovoljno sveučilišne kritike. Ono što može kritičar koji piše u dnevnim novinama, to je da eventualno prepozna neke elemente poetika koje se nadaju iz književnog teksta. Kad sam pisao o borgesovcima, svakog od njih sam osobno poznavao, znao sam njihovu lektiru, uostalom to je bila i moja lektira, kao čovjek iznutra mogao sam iscrtati lektirni background za svakoga od njih. Pretpostavljam da i Lokotar to može učiniti, recimo, za Perišića i još neke svoje pisce. To je, dakle, nešto što ide iznutra. Kad si dio jednoga generacijskog senzibiliteta, onda se to može napraviti. Mislim da je to dobro, čak i ako si popustljiv prema čovjeku iz svojeg naraštaja. U tom slučaju, najgore što ti se može dogoditi jest da ćeš dobiti etiketu generacijskog kritičara.

Moja je sadašnja pozicija, kad pišem o mlađim piscima, da govorim izvan toga konteksta, ali ipak mogu prepoznati na temelju nekog svoga čitateljskog iskustva gdje se kod Popovića vidi čitanje Bukowskog ili Carvera. To su, dakle, neke opće relacije prema literaturi koja je dovoljno poznata i koja je stvarno urasla u suvremenu hrvatsku književnost kao jedna matrica. Ali, važno je prepoznati i domaću tradiciju, recimo gdje kod Jergovića radi Andrić kao nekakva dubinska struktura te proze. Možda se na karticu i pol to ne može, ali već na tri-četiri to se dade napraviti.

Problem je početnika da kad tek ulazi u literarnu produkciju ima problem kontekstualiziranja konkretnog djela prema nizu prethodnih djela istog pisca. Kad pišeš o jednom Fabriju, onda moraš uključiti i njegove rane knjige. To je jednako važno baš kao što je i važno relacionirati ga prema, recimo, Viktoru Caru Eminu, kao i primijetiti gdje on implicitno ili eksplicitno citira određena djela iz hrvatske književne tradicije. Ipak je najvažnije za dnevnu kritiku u novinama da to bude pisano čitko, suvislo, ako je moguće duhovito, na neki način atraktivno, da ljudi ne preskaču tu rubriku. Možda je moj "kupus" grub – naslov *Ukoričeni kupus* je Lucićev naslov, ali ja ga se ne odričem. Ako je nešto sastavljeno od deset tipova tekstova, ako to nije dovedeno u suvisao odnos i ako se vidi da je to nagomilano zbrda-zdola, onda je legitimno koristiti i tako sarkastičnu metaforu.

Govedić: Ipak mislim da takve kvalifikacije izazivaju dodatnu agresivnost.

Visković: Pogledaj Matošev polemički stil, pa će ti sve biti jasno.

Govedić: Upravo je Bagić napisao izvrsnu knjigu, *Poetika osporavanja*, u kojoj razlikuje polemičke stilove Krleže i Matoša. Pokazao je za kojom vrsta uvreda su posezali i zašto.

Visković: Dobro, uvažavam tvoj stav i obećavam da ću se popraviti.

Palanački mentalitet

Luketić: Najprije o negativnoj kritici. Iz iskustva rada u redakciji problem leži i u tome što su ljudi upućeni jedni na druge i ne žele se međusobno zamjerati. Primjer je Jergovićeva zadnja knjiga *Dvori od oraha* koja je po medijima redovito ocjenjivana kao jedna od najboljih knjiga godine, premda se u kuloarima, u redakcijama, nerijetko može čuti da ta knjiga ima velikih nedostataka. Ista se stvar događala i s njegovom dramom *Kažeš, anđeo*. Slično je bilo i s prvom knjigom Julijane Matanović *Zašto sam vam lagala*, kada nitko nije želio, premda su mnogi mislili, prvi napisati negativnu kritiku, pa su se za negativnu ocjenu te knjige trebale pojaviti i druge njezine knjige. Ili problem s *Povijesti hrvatske književnosti* Slobodana Prosperova Novaka, kada smo u redakciji imali dosta problema naći iskrenog i hrabroga kritičara za tu knjigu. Dakle, želim reći da u književno-kritičarskom poslu nedostaje kultura dijaloga, te da se događa da pisci reagiraju na kritike, a to je mislim nedopustivo. Prevladava, naime, neka vrsta palanačkog mentaliteta u kojem su svi manje-više upućeni jedni na druge – zajedno govore na promocijama, okruglim stolovima, predstavljanjima, pa je onda kao nezgodno ljudima se zamjerati.

Visković: Kritičari se razlikuju po spremnosti da iskažu negativan sud. Šoljan, Ladan, Mandić, Donat, Tenžera su od onih kritičara koji su doista imali hrabrosti izricati negativne sudove. Skoro polovica kritika koje je pisala Jagna Pogačnik negativna je i ja joj se iskreno divim, treba hrabrosti da preživiš ljutnju povrijeđenih pisaca. Znalo mi se događati da jako bliski ljudi, poput, recimo, Slavenke Drakulić, odbijaju dvije godine sa mnom razgovarati.

Zlatar: To što nemamo negativnih kritika dijelom je posljedica što u izdavačkim kućama nemamo urednika koji su u stanju skinuti, recimo, deset posto teksta, intervenirati ozbiljno u nečiji tekst.

Negativne kritike

Radić: Najprije, mislim da imamo negativnih kritika, a drugo, to da bi se trebalo diviti nekome tko piše negativnu kritiku meni se čini nepojmljivim.

Po meni je elementarna stvar da čovjek napiše ono što zaista misli. Vidio sam jednu sjajnu kritiku u *Zarezu*, negativnu kritiku Marine Protrke za zadnju Jergovićevu knjigu *Dvori od oraha*, i potpisujem je u devedeset i devet posto. Po meni je to jedna od njegovih najboljih knjiga, ali je problem u tome što su mu prethodne bile precijenjene, pogotovo *Sarajevski Marlboro*.

Na našoj književnoj sceni doista vlada mentalitet nezamjeranja. Svojedobno sam dao intervju Rešickom u *Glasu Slavonije* u kojem sam se vrlo kritički izrazio o FAK-u, pa je onda Kruno Lokotar prestao pričati sa mnom. No, čovjek na te stvari mora računati i to ga ne smije pokolebati. Postoji, također, tabu po kojem je nedopustivo da pisci reagiraju na lošu kritiku svoje knjige. Ali zašto ne, pogotovo ako pisac misli da ga je kritičar krivo protumačio.

Što se tiče proizvodnje kritičara, o čemu je govorila Nataša Govedić, smeta mi to kolektivističko shvaćanje o nekakvom inkubatoru u kojem se proizvode kritičari. Smatram da je za kritičara najbitnije da dobije nekakve temelje književne teorije i povijesti i da sam jako puno čita. Dalje je sve na njegovom individualnom senzibilitetu i radu. Kritičar kao i svaki čovjek u nekoj drugoj struci proizvodi sam sebe. To što takvih ljudi ima najmanje, to je opet prirodna stvar, takva je priroda ljudske egzistencije – dominira mediokritetska jezgra, a ekstraordinarni pojedinci su rijetkost. Feministički i marksistički svjetonazor o tome misle drukčije, ali meni je njihov pristup stran.

Govedić: Nisam govorila ni iz perspektive marksizma ni feminizma, nego iz iskustva rada s mladim ljudima koji žele pisati kritiku i kojima ne pokušavam nametnuti nikakav kolektivistički stav, niti ih staviti u neki inkubator. Institucije u svakom slučaju utječu na svoje sudionike, pri čemu, naravno, ne odričem to da svako u nekoj mjeri sam sebe stvara. Ne bih o tome, nego želim reći da postoji kontekstualna određenost. Kad vidim da mladi ljudi ne znaju pisati, ja samo pokušavam shvatiti jesu li negdje drugdje trebali to naučiti ili je na meni da s njima prolazim kroz određena oruđa za procjenu djela.

Serdarević: Problem mladih kritičara nije samo vezan uz fakultet, nego i uz nedostatak omladinskih glasila i studentskih listova koja su oduvijek bila mjesta gdje ste imali pravo na pogrešku.

Sukob interesa

Jakobović: Htjela bih reći nešto u kontekstu kritike iz povijesne perspektive. Jedna Zagorka je ostajala pod stigmom šund literature za kravarice još i dvadeset godina nakon svoje smrti. Umrla je 1958. godine, i dugo iza toga bila je označena kao autorica trivijalne proze. Najprije ju je 1961. rehabilitirao Josip Horvat, a onda tek 1978. Hergešić. On ju je rehabilitirao u smislu da je rekao da se nitko nije usudio baviti njezinim djelom da ne bi ispao smiješan ili neozbiljan. Poslije toga je Lasić konstatirao da je ona napravila pomak od statične Šenoine romaneskne forme, da je, dakle, tamo negdje 1910. dinamizirala roman. Jedna bi kritika, mišljenja sam, trebala jednu Arijanu Čulinu možda povezati s modelom koju je napravila Dubravka Ugrešić i mislim da bi se na toj liniji imalo što reći.

Lokotar: Treba spomenuti još jednu situaciju u kojoj se mnogi od nas nalaze – sukob interesa, jer obnašaju nekoliko različitih funkcija. Jedna od njih je ova – moja malenkost je urednik u AGM-u i nekakav urednik u *Vijencu* i strogo pazim da autorima iz AGM-a ne izlaze intervjui na stranicama koje uređujem. S druge strane, Velimir i ja smo svojedobno bili u Konzoru. Ja sam napisao vrlo negativnu kritiku knjige Iris Supek koju je on potpisao kao urednik, iako sam i danas uvjeren da on to uopće nije urednički odradio. Bilo je oko toga i nekih polemika, ali smo i nadalje ostali ljudi koji razgovaraju, što je lijep način pokazivanja razlikovanja javnog i privatnog, što kod mnogih nije slučaj. Do onih koji to ne mogu razlučiti, nije mi ni stalo, i time je spomenuta navodna neugodnost kritičarske pozicije po meni riješena. Pitanje je, dakle, kako riješiti te različite varijante klijentelizma, tj. može li se proizvesti dovoljno ljudi da sudjeluju u kulturnom životu i mogu li si ispunjavajući samo neku od tih funkcija osigurati kakvu-takvu egzistenciju. Svi smo premreženi različitim tipovima odnosa koji bitno utječu na našu nezavisnost, koliko smo im se god trudili izmaknuti.

Kruno Lokotar: FAK nije htio biti nikakva opozicija, a nesretno se podudarilo da je baš krenuo u doba zalaska HDZ-a, da bi se sada raspao u doba povratka HDZ-a na političku scenu, pa se to po nekakvom automatizmu preslikava. Nitko nije ciljao ni na mjesto pozicije, mjesto u DHK-u, niti na išta slično, željelo se napraviti prostor gdje se sreću autori i publika

Kao problem vidim manjak časopisne kritike i časopisa koji bi bio doista čitan. Dakle, koji bi znao kombinirati pozitivne tekovine *Godina novih* i nečeg ozbiljnijeg i koji bi bio čitan izvan uskog kruga onih koji po inerciji sve čitaju. Kao izdavač razmišljam o tim čitateljskim prstenovima, od kojih je prvi onaj s ljudima koji profesionalno sve čitaju, a drugi onaj s ljudima od kulture uopće koji čitaju nešto što je navodno jako dobro. Taj časopis bi trebao računati na recepciju ovog dugog kruga i tu bi kritika trebala biti tehnički dobro ispisana, sa suvislom argumentacijom i s preporukom kupiti ili ne. A ne da se dogodi kao s Aralicom, gdje su svi unisono rekli da to ne valja, ali kako svi to čitaju u ideološkom kodu, ispada da je to za polovicu zemlje zapravo bitna preporuka.

Urednici, feministička kritika, trivijalna književnost

Duda: Postoji problem urednika u izdavačkim kućama, ali i u dnevnim novinama, odnosno medijima uopće. Tehnologija omogućava da se novine rade puno brže. Stigne li i želi li uopće urednik pročitati svaki tekst koji je plasirao na stranicu? Je li sa svakim novinarom ili suradnikom odrazgovarao? Iz raznih se razloga u medijima pojavljuje toliko gluposti i pogrešaka, od razine lekture pa nadalje. Brzina je jedan od njih. Ako bismo se vratili u povijest hrvatskog novinarstva i profil urednika ili barem urednika kulture, primijetili bismo barem neke intelektualne tendencije i orijentire. Mnogi su bili ili su htjeli biti ono što se naziva publicistima. Pitanje je kako danas stoje stvari – kolika je operativna moć urednika, jesu li u mogućnosti odabrati suradnika, koliki je budžet redakcije.

Zagorka i feministička kritika. Ukratko: i ja mislim da su nedostaci na tom području strašni, ali je pitanje tko te praznine može popuniti. Problem nastaje već na razini politike feminističkih grupa i udruga. Kad sam predstavljao *Prakse ljubavi* Terese de Lauretis, shvatio sam da one zapravo međusobno ne komuniciraju. Hoću li ih ja povezati ili nagovarati na suradnju? Tko će rupe popuniti? Imamo problem fragmentirane scene koja je, s jedne strane, na državnim jaslama, a s druge na nevladinim fondacijama. Svaki fragment te scene proizvodi svoje tržište rada. Mogu li se tako puniti praznine? Treba nam, ako hoćete, feministička narodna fronta pa da se neke stvari napokon odrade.

Drugo, u zadnjih četrdeset godina, otkako je krenula rasprava o trivijalnoj književnosti, kod nas se to svelo uglavnom na pomodnost i trend. Malo germanističke literature i Adorna, malo Proppa i strukturalizma. Popularno se sa strukturalizmom reducira na lego-kockice od koji je tekst sastavljen. Tako ne možemo analizirati politiku čitanja i potrošnju popularnog. Dok ne budemo imali studije o čitateljskim zajednicama, o logici izbora i sustavu vrijednosti, posebno u klasnom društvu u kojemu živimo, teško ćemo nešto više reći o tim stvarima. Također ne vidim smisla, a ne vidim ni patrijarhalnu opresiju u činjenici da mi ne pada na pamet rehabilitirati, isticati i zagovarati ženu koja mi se kao dio sociopatskog snoberaja upućenog milijunskom TV-auditoriju četiri minute krevelji i govori kojekakve gluposti. Ne vidim potrebu za bilo kojim modelom afirmacije. Ona parazitira u jednoj spektakularnoj strukturi, u njoj savršeno funkcionira, jača je od svih nas i doista nema razloga da je ja ili bilo tko drugi oslobađa kao autoricu, lišava neke stigmatizacije i uzima u zaštitu.

Nad/ideologija nove proze

Dragojević: Kao treću točku razgovora naveden je nadideologijski ili ideologijski karakter nove proze.

Duda: Kad spominješ naideologijski karakter, misliš na Pavičićevu kritiku Tomića? To je promašen koncept. Problem je u definicijama kategorija kojima se služimo. Pozicija nadideologijskog je također ideologijska.

Dragojević: Koji tip ideologije proizvodi nova proza?

Duda: Na temelju dvije trećine produkcije i kritike rekao bih da je možda riječ o fetišizaciji urbanog. Ali opet je problem definicije. Po čemu bi i zašto nešto bilo urbano i po čemu bi to samorazumljivo bilo afirmativno?

Dragojević: Pa, recimo, ova je zadnja Popovićeva proza od svih navedena kao tip urbane proze.

Duda: Ipak, što bi bio kriterij urbane proze? Odvijanje radnje u urbanom kontekstu, u gradu? Stvar je, to želim reći, zapravo vrlo heterogena. Je li "urbano" vrijednosno ili je tek lokacija?

Visković: Kad je riječ o urbanom, ono se ipak može detektirati kroz milje, kroz žargon, kao što se kod Popovića vidi jasna poetizacija Novog Zagreba.

Lokotar: Urbano je iznimno heterogeno, s time se možemo složiti, a obično se pomišlja kao samorazumljiv brand. Dosta jasno je da na temelju te heterogenosti imamo nekoliko kvartovskih priča unutar kojih se živi, zapravo, dosta ruralno. Nema više onog nomadizma koji je karakterizirao rani grad, nema fluktuacije, sve je fiksirano. Novi Greiner, pa Tarik Kulenović, pa Popović, sve su to autori koji ispisuju himne kvartovima u kojima je pak sve fiksirano, gdje se susjedi poznaju, gdje je sve poznato. Dakle, po tim nekim odrednicama možemo taj tip proze označiti kao prozu s elementima ruralnosti. Dok se prije tu radilo o apstraktnom gradu, sada se sve odvija na jednom mikroprostoru. Dakako, sve to mislim bez vrijednosnih sudova.

Zlatar: Nema znaka jednakosti između ideologija i književnosti. Imamo cijelu lepezu tekstova u nas koji koriste različite ironijske i samoironijske modele. Imamo tekstove koji šalju znakove političke korektnosti, neke pak možemo čitati kao patrijarhalne, imamo tekstove koji su pisani u neorealističkom ključu, a zapravo u recepciji predstavljaju liberalnu opciju. Ne znam je li to vezano uz činjenicu da nam je politička scena zapravo izgubila ideološke predznake, ali da ne možemo obradu teme i politički stav mehanički zbrojiti u jedinstveno tumačenje nekog romana, sigurno ne možemo. Imamo heterogenu scenu literarnih opcija i heterogenu recepciju. Čini mi se i to da je ono što nas baš često spašava od ideologizacije jest upravo sklonost ironiji, cinizmu i unutarnjoj dekonstrukciji postojećih ili prevladavajućih ideologema. ■

foto: Jonke Sham

Ubojstvom spriječiti smrt?

Katarina Luketić

Višeznačnost, odličan stil, vještina komponiranja i širina pripovjedačke imaginacije čine ovaj roman jednim od najboljih u protekloj godini

Boris Dežulović, *Christkind*, Durieux, Zagreb, 2003.

Dominacija tzv. stvarnosne proze u nas posljednjih godina nametnula je kao tržišno poželjne literarne modele koji uključuju kraći prozni izraz, urbani sleng, svojevrsni *antintelektualizam* u smislu izostanka širih kulturoloških referenci, i realizam, odnosno izbjegavanje fantastike, iracionalnoga i uvođenja više paralelnih svjetova unutar istoga književnog djela. Uz autore koji su vrlo dobro predstavili takav tip pisanja (primjerice, Robert Perišić u *Užasu i velikim troškovima* ili Zoran Ferić u *Anđelu u ofsajdu*) na krilima literarnog trenda uzletjeli su i pisci koji su manje vješto ili potpuno nevješto slijedili preporučeni književni *trade-mark*. Činilo se da je za postati ozbiljan Pisac dovoljno biti novinar, stati za šank lokalne birtije, njušiti tranzicijsku atmosferu i bilježiti dijaloge *preko čaše* – o ratu, seksu, razočarenju, svakodnevici – ili, s druge strane, za *manje ozbiljne*, Ženske Pisce, brijati pazuh pred kamerom, romansirati šoping liste ili priče iz crne kronike.

Taj donekle unificirani model pisanja koji se po nekim medijima reklamirao poput sezonske kolekcije protekle se godine dijelom izmijenio, i na spisateljsku su pistu stupili autori čije knjige nisu pisane prema hit pravilima i koji očekuju bolju čitateljsku i kritičarsku utreniranost. Možda i nehoteći, ti su pisci razbili famu o tzv. stvarnosnoj književnosti kao najvrjednijoj ili uopće jedinoj književnosti u Hrvatskoj; bilo time da su favorizirali fantastiku i eksperimentirali sa žanrovima, bilo da su priču dislocirali od ovdašnje stvarnosti, uveli prenabujali i stilskim elementima zasićeni izraz itsl. (primjerice, Daša Drndić, Marinko Koščec...).

Žanrovi u nastajanju i nestajanju

Među takve drukčije i osvježavajuće proze ubraja se i roman *Christkind* Borisa Dežulovića, novinara, jednog od trojice osnivača *Feral Tribunea* i aktualnog kolumnista *Globusa*. Ne samo da se njegov prvijenac ne uklapa u tzv. stvarnosnu prozu nego se teško dade usporediti s ijednim hrvatskim romanom objavljenim posljednjih godina. I to, već po odabiru *neatraktivnog* 19. stoljeća za vrijeme radnje romana, potom po složenoj konstrukciji priče, originalnom stilu, višeznačnom interpretiranju, mnogobrojnim aluzijama i kulturološkim signalima. S jedne strane, onim literarnim – kao što su, primjerice, utjecaji Borgesa, pustolovnih romana ili romana strave; s druge, onim iz sfere društveno-političkoga – kao što su razvoj cionističkog pokreta, širenje antisemitizma u tadašnjoj Europi ili razmatranje izvora zla i totalitarizma. Što je najvažnije, rezultat svega toga nije naporna, suhoparna i samodopadna tekstura, već napeta, odlično napisana i *pametna* priča.

Krenimo redom. Žanrovski *Christkind* ima karakteristike krimića, gotskog romana, SF-a, povijesnog romana, fikcionaliziranih biografija, pomalo putopisa; a pri njegovu tumačenju posebno je važno ne zavući se ni u jednu od žanrovskih ladica, jer bi to dovelo do osiromašenja ili pak nadinterpretiranja složene romaneskne strukture. Zapravo, ovaj se roman dobro uklapa u ono što teoretičar Tzvetan Todorov jednostavno naziva – fantastikom, *žanrom u nastajanju i nestajanju* koji u nekom djelu traje sve dok traje čitateljska neizvjesnost i nedoumica, odnosno dok se ne opredijelimo za neko od mogućih rješenja (primjerice, znanstvenu fantastiku, halucinaciju, san itd.). Tako, premda se spominje vremenski stroj i putovanje kroz vrijeme, u *Christkindu* niste sasvim sigurni koja je žanrovska platforma u moru fikcije najsigurnije čitateljsko *utočište*.

Pripovjedačke kockice i vražja podudarnost

Osim hibridnosti roman karakterizira pomalo manirističkа struktura pripovijedanja u kojoj postoji okvir priče, a to je da glavni lik i pripovjedač, knjižar iz Splita, odlazi u austrijsku provinciju s misijom da spasi svijet, odnosno spriječi *zlo u njegovu korijenu* i ubije najvećeg zločinca dok je još dijete. No, za njegov specijalni zadatak doznajemo tek negdje oko sredine romana, a do tada se pripovijeda o tajanstvenoj smrti djevojčice u pansionu u kojem je knjižar odsjeo i tragovima vampirskog ugriza na njezinim prsima, a sve je začinjeno pričama o grofu Drakuli i srednjovjekovnim inkunabulama u obližnjem samostanu, raspravama o metodama odgoja djece i cionističkom pokretu

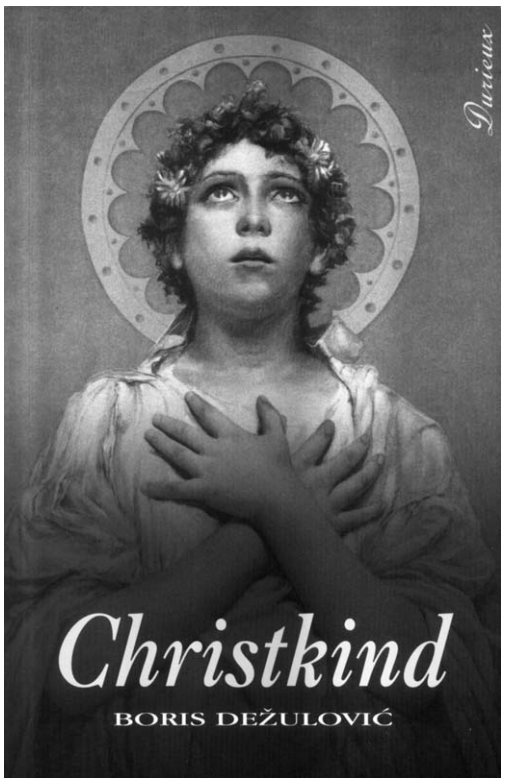

ili pak životopisima, odnosno ispovijedima niza likova. Te isprepletene narativne niti logično se spajaju na kraju romana dajući jedinstvenu i preciznu kompoziciju, te dokazujući da nijedan motiv ili pak izvanknjiževna aluzija nisu spomenuti slučajno; naime, sve te niti, sve Dežulovićeve šarolike, fikcionalne kockice, imaju svoju funkciju u priči. Konkretno, kada u priču uvodi Karla Maya autor aludira na činjenicu da su nacisti njegove knjige preporučivali kao uzor dječje literature zbog načina na koji je mjestimično veličao Nijemce; kada uvodi Drakulu kao fiktivni prototip, odnosno grofa Tepeša kao autentičnu povijesnu osobu, on uspostavlja relacijski odnos između dvije figure zla – one srednjovjekovne i one dvadesetostoljetne; kada glavni lik čita putopis po Dalmaciji ili spominje Mayevu knjigu *U balkanskim gudurama*, navodi na odnos carstva i provincije, središta i margine, odnosno na mnoštvo sličnih knjiga napisanih u Europi tih godina u kojima se otkrivala *egzotika Balkana*. Istina, autor je bez te opsežne kulturološke građe mogao ispričati istu fabulu, kako napominju pojedini kritičari – vjerojatno, obeshrabreni tolikom *tuđom* erudicijom koja ih tjera da provjeravaju njezinu autentičnost – no, jasno, tada bi bila riječ o sasvim drukčijoj knjizi.

Nadalje, u romanu se pojavljuje velik broj likova, što izmišljenih, što stvarnih (Bram Stoker, Mark Twain, Freud...), o čijim životima doznajemo mnoštvo podataka. Slično kao što je to činio Borges, i Dežulović do u detalje – godine, lokaliteti, imena rodbine – izmišlja biografije svojih fiktivnih likova fingirajući povijesnu dokumentarnost i, na neki način, parodirajući autentičnost. U svemu tome, koincidencija, gotovo vražja slučajnost, jedan je od osnovnih vezivnih elemenata romana (nešto slično karakteristično je za *Majstora i Margaritu*), a ona je djelomično rezultat fantastične podudarnosti nekih povijesnih činjenica iz tadašnjeg života grada, što je i autor u nekim medijskim istupima potvrdio. Dakle, realnost je često fantastičnija od fikcije; *stvarnost ponovno uzvraća udarac*.

Svi elementi *Christkinda*, njegova mnogoznačnost, pripovjedačka kombinatorika, lažna i stvarna dokumentarnost i originalan stil, provučeni su kroz čitav roman. Riječ je o dosljedno i pažljivo izgrađenom fikcionalnom svijetu, koji se uslijed množine referenci ne rasipa, već u sebi značenjski zgušnjava. Jedina mana Dežulovićeva pripovijedanja je činjenica da se većina likova ispovijeda pripovjedaču, odnosno da su njihovi životi ispričani u formi monoloških ispovijedi, a ne kroz napredovanje priče. Ponekad se zato stječe dojam da su likovi dovedeni u prvi plan (na pozornicu) kako bi pred čitateljima (gledateljima) odrecitirali svoj životopis, a takva je statičnost u romanesknoj strukturi nedostatak.

> Zlo se ne rađa nego ono nastaje – tako se mogu tumačiti razlozi odstupanja glavnog lika. Takvo je shvaćanje, pak, vrlo blisko onome što Hannah Arendt u svojoj glasovitoj knjizi *Eichmann u Jeruzalemu* podrazumijeva pod pojmom *banalnost zla*

Fikcionalizacija teze o banalnosti zla

Na semantičkoj razini za interpretaciju *Christkinda* najvažnije je svakako njegovo problematiziranje temeljnih etičkih kategorija – dobra i zla, zločina i odgovornosti. Naime, kada se nakon mjesec odgađanja glavni lik napokon susretne s dječakom i kada mu se pruži prilika da ga ubije te time promjeni budućnost, on odustaje, jer u njegovim plavim očima "nije bilo ničega od onoga što sam očekivao naći i što bi mi olakšalo povući oroz. Iskreno, bio je to samo pogled nečim zbunjenog i uznemirenog osmogodišnjeg dječaka". Smije li se ubiti da bi se spriječilo druga ubojstva? Ili, kako u romanu kaže Luis Clemenceau, tj. Mark Twain: "Čak i kada bismo mogli gledati u budućnost, imamo li pravo vjerovati da je jedna smrt jedini način da se spriječi slijedeća?". To je temeljna moralna dilema romana. Paralela s današnjom hrvatskom stvarnošću je jasna; *ubiti da se ne bude ubijen*, jedan je od najčešćih argumenata za opravdavanje vlastita zločina, tj. zločina vlastita naroda.

Ipak, ubojstvo je uvijek zločin; a zlo se ne rađa već ono nastaje – tako se mogu tumačiti razlozi odstupanja glavnog lika. Takvo je shvaćanje, pak, vrlo blisko onome što Hannah Arendt u svojoj glasovitoj knjizi *Eichmann u Jeruzalemu* podrazumijeva pod pojmom *banalnost zla*. Naime, prateći šezdesetih godina suđenje nacističkom zločincu u Jeruzalemu – osim niza dokumenata i rasvjetljavanja *inženjerije smrti* pri čemu ne štedi ni poziciju žrtve – autorica posebno proučava Eichmanov psihološki profil; nacističkog zapovjednika kao figuru univerzalnog zločinca. Zaključuje da Zločinac nije neko nadnaravno, mitsko utjelovljenje zla, nego da on prije *djeluje* kao običan, dobrodušan čovjek iz susjedstva. Bez moralne i duhovne degradiranosti tadašnjeg društva, takav Zločinac nikada ne bi uspio, odnosno nacisti ne bi dobili potporu većine njemačkog naroda. Što je među prvima utjecalo na preobrazbu osmogodišnjeg dječaka iz gornje Austrije u najvećeg zločinca svih vremena, Dežulović naznačuje – romani o Indijancima, hakenkreuz na zidu obližnje benediktinske opatije, atmosfera rastuće netrpeljivosti prema Židovima...

Gdje zlo uistinu stanuje?

Nasuprot tom univerzalnom zlu, odnosno društvu koje omogućava da se zlo razvije, u romanu stoji individualizam, vjera u fikciju i, ponovo na tragu Bulgakova, neuništivost ljubavi. To je sadržano u pismu o postojanju Djeda Mraza, te osobito u najpoetičnijem dijelu romana, priči šestoprstog violinista iz Mađarske, Geze Kovacza, koji se ne znajući zaljubio u svoju sestru. Da ne bude grijeha, Bog ju je uzeo k sebi, a s Gezom sklopio božanski sporazum po kojemu će mu ovaj svirati cijele noći, a Bog će mu zauzvrat slati njegovu ljubav u snove. Zanimljivo je da Gezu zbog njegove *različitosti* neki mještani sumnjiče da je vampir koji je umorio djevojčicu u pansionu, dok tamo gdje će se ispostaviti da zlo uistinu stanuje, u obitelji kk. Oberkommissära, vide tek obiteljsku idilu, red i ispravnost.

Uz to, autor uvodi i karnevalsku logiku izokretanja vrijednosti, pri čemu Christkind/Mali Isus kao klasična figura dobra, kao nositelj darova maloj djeci, biva parodiran. Uopće, monopol koji Crkva kao institucija nastoji uspostaviti nad najvišim etičkim vrijednostima, njezino stoljetno trgovanje moralnim relikvijama, bivaju svedeni na dostojnu, nižu, *vražju* – ljudsku mjeru.

Osim tako iščitanih semantičkih krugova romana i relacijskih odnosa figura dobra i figura zla, vjerujem da se iz *Christkinda* može izvući još drukčijih interpretacija. Upravo takva višeznačnost, uz odličan stil, vještinu komponiranja i širinu pripovjedačke imaginacije čine ovaj roman jednim od najboljih u protekloj godini.

Karmine za cjelovitost

Grozdana Cvitan

Tarik Kulenović širokim je zamahom zamislio djelo u kojem bi dao odgovore na sva pitanja i dotakao sve dileme Domovinskog rata. Čini se nužnim pitati se koliko je forma romana (kao i bilo koje *fiction* forme uopće) bila primjeren odgovor na vrlo konkretna pitanja stvarne novije povijesti koju je autor želio prikazati

Tarik Kulenović, *Jeleni na kiši*, Celeber, Zagreb, 2003. ISBN 953-6825-26-0, str. 244

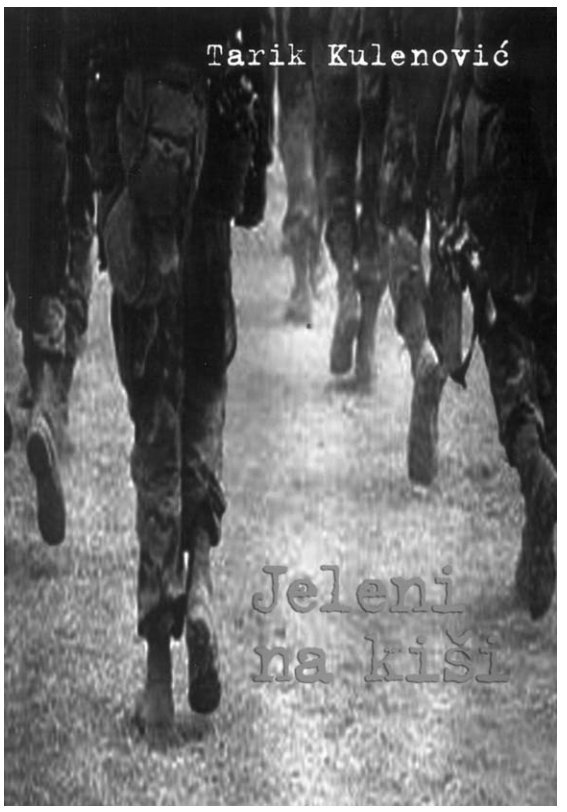

Tarik Kulenović autor je zanimljivih kratkih priča s ratnom tematikom, a zapamćen je i kao jedan od urednika časopisa *Polemos*, koji je na domaćem znanstvenom planu imao rijetku i važnu zadaću kritičkog i znanstvenog propitivanja Domovinskog rata. Činilo se realnim očekivati da se i u romanu okuša s tematikom iz tog rata, ali jesu li *Jeleni na kiši* Tarika Kulenovića ono što je očekivano? Teško je takvo što potvrditi. Osim što je neke, mnogo manje nedostatke svoje dosadašnje književnosti umnožio, Tarik Kulenović širokim je zamahom zamislio djelo u kojem bi dao odgovore na sva pitanja i dotakao sve dileme Domovinskog rata. Takoreći apsolutna evidencija tema određenog, iako ne i precizno omeđenog vremena. Ponajprije, čini se nužnim pitati se koliko je forma romana (kao i bilo koje *fiction* forme uopće) bila primjeren odgovor na vrlo konkretna pitanja stvarne novije povijesti koju je autor želio prikazati. Štoviše, češće se nameće dojam o komentaru nego o oslikavanju, a to je dovoljno da bi se shvatilo kako su neki drugi oblici za to primjereniji. Zato je veći dio zamišljenog posla mogao i dalje odrađivati znanstveno, dok je dobro zamišljenu i sasvim konkretnu priču trebalo ispričati na bitno drukčiji način. Umjesto toga, u romanu *Jeleni na kiši* Tarik Kulenović često se ljuljao u susretu realnoga i fikcionalnoga gubeći se u pamfletizmu.

Kontradiktorna zbivanja i jednoobrazni likovi

Umnoživši pitanja koja su se javljala u stvarnom ratu, nije umnožio i senzibilitet trenutka pa su se različita pitanja projicirala u istim odgovorima. Uglavnom, ukupni proizvod njegove autorske radionice roman je *Jeleni na kiši* pretrpan ponavljanjem mnogih stvari, pa uz pitanja i odgovore koji već pripadaju u stereotipe, scene droge i seksa umnožile su se toliko da je teško vjerovati kako su njegovi junaci ikad uspjeli biti i nešto drugo osim potrošači vremena na vrlo jednoličan i, u krajnjoj liniji, nekreativan način.

Retrospekcija i *flash-backovi* u funkciji oslikavanja likova, pripadnika jedne kvartovske klape, njihova ratna i poratna sudbina uglavnom se nameće bezrazložno i bez posebnog reda, pa se autoru događaju i kontradiktorna zbivanja (junak koji se vratio iz svijeta vodi ljubav s bivšom djevojkom, a zatim s njom telefonski razgovara ne bi li se vidjeli nakon njegova dolaska), koja teško mogu održati sliku kontinuiteta kojoj u krajnjem učinku teži. Ratnici, varalice, avanturisti, dezerteri, intelektualci, primitivci, uglavnom su svijet njegovih gubitnika i deklarativne autorove želje da ih poveže u zajedničko vrijeme i mjesto ne bi li u tom kontekstu osmislio različitosti za svjedočenje o ukupnoj raznolikosti određenog svijeta i razdoblja. Namjera da se gubitništvo ratnika prikaže iz njih samih ostala je na vanjskim manifestacijama, iako su šanse bile ambicioznije zamišljene za umjetničko djelo. Uglavnom, ljudi su to koji govore istu šatru, pretrpanu zajedništvom upitnika i uskličnika u pravopisno i logično nemogućim oblicima, psuju nemaštovito i u tolikim količinama da na istoj stranici autor uspijeva tri puta ponoviti istu psovku (koja u tako raspoređenoj količini prestaje biti izraz bilo kojeg stanja, ali svjedoči o autorovu nemaru prema čitateljima), zabavljaju se na isti način i traju dok ih život ne odluči maknuti – razlozi najčešće nisu suviše bitni kao što nije ni život koji su živjeli, a i roman treba završiti.

Roman kao pamflet

Okvir za knjigu *Jeleni na kiši* smrt je jednog od ratnika i dolazak prijatelja i dezertera iz SAD-a na njegov sprovod. Ponovo na okupu, oni Kulenoviću služe za povratak u djetinjstvo, mladost i rat, služe da bi komentirao Franju Tuđmana ili neku konkretnu akciju u ratu, služe da bi se referirao na neke konkretne ljude i situacije za koje je uvjeren da su opća mjesta hrvatske javnosti (stvarnost je sve više suprotna tom očekivanju), da bi polemizirao s određenom vrstom poimanja tih općih mjesta… Zbog svega toga on osmišljava jednog od junaka koji se u ratu našao otprilike na svim terenima, drugi naravno nije bio skoro nigdje, a ostali ponegdje – poneki iz pozitivnih, neki iz negativnih, a neki i bez razloga. Bilo ih je dovoljno strateški raspoređenih da bi pokrili sve dvojbene terene Domovinskog rata – ne zbog terena koliko zbog pitanja što ih je Tarik Kulenović sebi postavio u zadatak pred pisanje romana. Za razliku od inzistiranja na konstrukciji u kojoj su se potkrale i formalne pogreške (npr. scene iz prošlosti lijepe se jedna na drugu kad se autor zabuni u redoslijedu) bilo bi dobro da se ponešto oslanjao i na inspiraciju – možda bi u tom slučaju jednoličnost ponovljenih scena rezultirala nešto kraćim, ali i zanimljivijim štivom.

Roman *Jeleni na kiši* pretrpan je ponavljanjem mnogih stvari, pa su se uz pitanja i odgovore koji već pripadaju u stereotipe, scene droge i seksa umnožile toliko da je teško vjerovati kako su njegovi junaci ikad uspjeli biti i nešto drugo osim potrošači vremena na vrlo jednoličan i, u krajnjoj liniji, nekreativan način

Na kraju golemog okvira svojevrsni je moto (objavljen na kraju knjige) iz kojeg je posuđen i naslov romana, a pripada doktoru Muradifu Kulenoviću koji se u svom stručnom radu bavio sličnim temama, a zapisao je i tako zanimljivu asocijaciju ratnika i jelena na kiši da je Tariku Kulenoviću nije bilo teško prepoznati. Šteta što nije zaronio u tu sliku ne bi li književnim djelom potvrdio jednu nespornu lirsku, a možda i znanstvenu tvrdnju. Tako bi možda znanost bila zanemarena u romanu, ali to se od romana očekuje. Uz sve ostalo, i ponešto koncentracije.

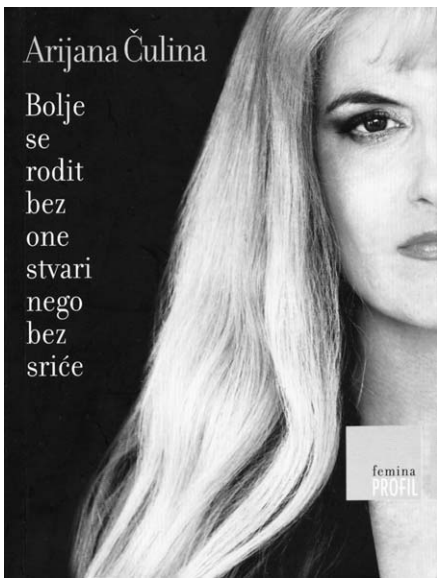

Melodrama koja izostaje, sukob koji traje

Nataša Govedić

Što se pak tiče dalmatinske matrice križića u središtu raskošnog dekoltea, kao ideala "poslušne bludnice" južnobalkanskih erotoposa, Čulina začuđujućom oštrinom opisuje zavođenje lokalnih svećenika i Gogin bijes prema crkvenom licemjerju. Malo slobodnije čitanje moglo bi čak Gogu protumačiti i kao parodiju Severine. S tekstom *Virujen u se*, umjesto *Virujen u te*

Uz dvije knjige Arijane Čuline: *Šta svaka žena triba znat o onin stvarima* (Zagreb, Mozaik knjiga, 2002.) i *Bolje se rodit bez one stvari nego bez sriće* (Zagreb, Profil/Femina, 2003.)

Budući da postoje knjige o kojima se "ozbiljna kritika" (što god to značilo) krajnje nevoljko izjašnjava, pače o njima šuti ili njeguje prijezirne sudove, obično ne pročitavši predmet vlastita neuvažavanja, nedavno sam zaključila da me istinski intrigira komercijalni uspjeh Arijane Čuline i da zapravo želim upoznati lektiru prodanu u jedanaest izdanja ili 22.000 primjeraka. Tim više što je vrući interes publike za Čulinu u vrlo kratkom roku proizveo ledeno i glasno neprijateljstvo muške književničke elite, donedavno okupljene pod imenom FAK, koja se nije mogla odlučiti bi li Čulinu burlesknije osudila zbog količine prodanih primjeraka ili zbog "drskosti" da samu sebe smatra književnicom. Optužnica Čuline imala je uobičajeno orvelovski karakter: sve što se dobro prodaje *nije književnost*, osim ako to što se dobro prodaje nije napisao netko blizak FAK-u (tipa: Ferić, Jergović). Nadalje, ako se neki pisac bavi etnografijom svakodnevice, onda isti piše *književnost* samo pod uvjetom da se zove Edo Popović, a nikako ne Arijana Čulina. Jer muška svakodnevica i egzistencijalna praznina ima status *vrijedne* literarne građe, dok ženska svakodnevica i egzistencijalna praznina to nema. Seksoljublje pisca također je vrlina samo ako se uvrglo na pornografiju blisku autorskom opusu Borivoja Radakovića. Inače je riječ o "trivijalnostima". Količina javnog licemjerja upotrijebljenog za diskvalificiranje djela Arijane Čuline u svakom je slučaju dostajala da me uputi na samo izvorište skandala: literarne tekstove.

Goge, Štefica, Bridget

Čulinina opora pučka heroina Goge Bjondina definitivno nije naivna Štefica Cvek u raljama "visokomimetskog" postmodernističkog cinizma Dubravke Ugrešić, a nije ni balavica koja sanjari o holivudskoj sapunici kao ljubavnoj vezi uguranoj u kratku pauzu između dvije dijete i dva *šopinga*. Iako je i jednoj i drugoj i trećoj cilj *pronaći muškarca*, dakle daleko smo od stava da život ima smisla i izvan melodrame, Štefica u pravilu pristaje na sve, tj. na svakoga, Bridget je narcistički opsjednuta vlastitim izgledom, zrcalom i izlozima, dok razvedenica Goge ima sasvim solidno mišljenje o vlastitu tijelu i mnogo je više zanima tematizirati dugu povijest svojih socijalnih *nepristanaka* na sadističke svekrve, odsutne muževe, muževljeve ljubavnice, rutinski nespuštene daske WC-školjke itd. Štefica je, nadalje, alter-ego svoje vrlo obrazovane spisateljice i ujedno varijacija Dudeka koji "zbilja" ne razumije što mu se događa, zbog čega čitatelj može do mile volje uživati u položaju povlaštene superiornosti nad tom "jadnom" junakinjom kolektivne ženske podsvijesti. Goge je, međutim, mnogo bliža nihilizmu no naivnosti. Njezinu publiku (pazite, ovo sam provjerila empirijski: razgovarajući s njima i postavljajući im anketna pitanja, u doduše skromnom broju od deset ispitanica) zavodi *akumulirana ljutnja* junakinje; nešto kao ključanje protesta koji se još nije stigao oblikovati u manje nasilan kulturalni model, ali ipak svjedoči protiv patrijarhalnih mitova. Citiram iz *Bolje se rodite bez one stvari*: *Ali ne triba im ništa primučat, kako je znala govorit moja mater: "Žena si, moraš mučat i trpit." A ne. Ona je mučala i najebala, a ja neću, nemojte ni vi. Ne triba kupit jad u sebi, triba im sve sasut u facu. Jer, to ti je ka bumerang – ako ga ne baciš dobro drugome u facu, vrati se i razbije ti glavu.* Ili, ista knjiga: *Jučar sam pročitala da je jedan naš obrazovani, poznati ambasador, koji je obiša cili svit, mlatija ženu ka stoku, dok nije sva pomodrila. Kaže on: – Nisan ja nju mlatija, nego je pala niza skale i spizdila se. – Uvik ista priča. Ispada da svaka druga žena ima padavicu. I sve padaju niz skale. To mi nikako nije jasno s obzirom da većina ljudi kod nas živi u stanovima, i to ne dvoetažnim.* Ili: *Čuj, ne razumin kad pitaju ženu "Jeste li vi više za obitelj ili karijeru?". To je isto ka da te pitaju voliš li više ruke ili noge.* Okrenemo li se malo teoriji medija, ispada da meksičke sapunice i ljubići nisu Gogi isprali mozak do nultog stupnja pristanka na emocionalno zlostavljanje u ime viših ideala "mrve jubavi" (Čulina pod tom sintagmom podrazumijeva čitav svemir sentimentaliziranja oko ljubavne veze kao alfe i omege ženske egzistencije). Goge zna da upravo u komercijalnoj "bajci", ako se ponovno poslužimo retorikom Dubravke Ugrešić, leži pokopan golem broj princeza, a njoj se nekako u grobnicu kuhanja i besplatnog rintanja po kući i ne silazi. Što se pak tiče dalmatinske matrice križića u središtu raskošnog dekoltea, kao ideala "poslušne bludnice" južnobalkanskih erotoposa, Čulina začuđujućom oštrinom opisuje zavođenje lokalnih svećenika i Gogin bijes prema crkvenom licemjerju. Malo slobodnije čitanje moglo bi čak Gogu protumačiti i kao parodiju Severine. S tekstom *Virujen u se*, umjesto *Virujen u te*.

Tip romana i antifeminizam

Svoje pismo Čulina određuje kao *demokratski roman, u kojem ću ja lipo pisat kako oću i šta oću, a vi možete glasat za i protiv njega* (usp. *Bolje se rodit*). Problem je, međutim, što autorica *istovremeno* komunicira i konzervativne i progresivne vrijednosti, često upadajući u kontradikciju tijekom iste stranice. Primjerice, na stranici 84 teksta *Bolje se rodit* tvrdi kako ne zna nijednu "sretnu emancipiranu ženu", a zatim nastavlja da bi se ipak trebalo emancipirati od supružničke role kućne spremačice, što nesumnjivo ipak jest emancipacijski pristup koji ne vodi nesreći. No čitava je filozofija Goge Bjondine, unatoč nizu protofeminističkih protesta, žalosno mizogino vezana za ideju da nema ništa strašnije no roditi se u ženskome rodu, jer si samim time osuđena na patnju i nepravdu. Citiram iz *Što svaka žena triba znat o onin stvarima*: *Žena mora nosit dite devet miseci, rađat u mukama i na kraju, dok još sva ranjena leži u rodilištu, muški loču i banče, i to bez žena. Pa o kakvoj onda mi emancipaciji govorimo kad nas je Bog neemancipirane stvorija. I možemo se mi borit ne znan kolko, ali samim rođenjem imaš žensku stvar među nogama, odma si neemancipirana.* Unatoč proklamiranoj demokratičnosti romana, ovakve esencijalističke i determinističke izjave svjedoče da je Goge junakinja u gigantskom civilizacijskom konfliktu: s jedne je strane internalizirala i šovinizam i retoričke obrasce socijalnog degradiranja žena, s druge joj se strane od njih bljuje. Drugim riječima, ona je tipična građanka Hrvatske koja se nikako ne može odlučiti bi li se educirala o vlastitim pravima i provjerila što su zbiljske tekovine tog "strašnog" i u nas suludo demoniziranog feminizma, ili bi radije pristala na inertno životarenje unutar obrazaca potlačenosti koje joj nastoje nametnuti generacije koje su je podigle; nasilja koje podjednako uništava i muškarce i žene. Omiljenost Goge Bjondine kod domaćih čitatelja stoga je odlična ilustracija jedne kulturalne *raskrsnice*, u kojoj se ipak osvještavaju pravedniji modeli zajedništva, ali i ženske samostalnosti.

Pučka fortuna

Čulina se u tekstu drži usmenog diskurza splitske provenijencije, isprepletenog čitavim nizom pučkih podžanrova: od prepričavanja viceva i grafita, do stalnih govornih poštapalica i toposa svakidašnjice. U tradiciji Miljenka Smoje ili *Robija K.* iz pera Viktora Ivančića, dakle dvojice doajena splitske "kontrapravopisne" stilistike koja iskustvo ulice želi uhvatiti bez lektorske cenzure, Arijana Čulina piše onoliko iskrivljeno, živo i heterogeno kao što se u splitskom điru i govori. No za razliku od Smoje i Ivančića, koji se malokad ponavljaju, tekst prvih dviju knjiga Čuline zasićen je stilskim banalnostima (uobičajena joj je i najčešće korištena usporedba "k'o govno vitamina"), koje vjerojatno ukazuju na brzinu ili preveliku rutiniranost pisanja. Između prvih dviju knjiga osjeća se razlika upravo na razini povećanja jezičnih površnosti: druga je knjiga variranje prve na mnogo razvodnjeniji način, s pokušajem ulančavanja epizoda u fabulu: kako je Goge otišla u Ameriku ne bi li tamo pronašla sreću s muškarcem, no on je u New Yorku otkrio da je u stvari homoseksualac, a ona je u međuvremenu s bivšim mužem začela dijete. No fabula je toliko provizorna da dojam esejističkih crtica u obje knjige ostaje isti, s time da autorica povećava i količinu epskih posuđenica i poslovica koje citira: ljudsko je lice tako kiselo kao da je pojelo "pet tegli kiselih krastavaca", muškarcima iz ušiju izbija vatra "ka u pravog sedmoglavog zmaja", "vlastito govno uvijek smrdi manje od tuđega", "Svi Turci mukom zamukoše" itsl. Dobar urednik pomogao bi autorici zamolivši je da poradi na jezičnim nijansama, makar to značilo i dublje antropološko ulaženje u "narodno blago" Splita i okolice.

> Autorica *istovremeno* komunicira i konzervativne i progresivne vrijednosti, često upadajući u kontradikciju tijekom iste stranice. Omiljenost Goge Bjondine kod domaćih čitatelja stoga je odlična ilustracija jedne kulturalne *raskrsnice*, u kojoj se ipak osvještavaju pravedniji modeli zajedništva, ali i ženske samostalnosti

Tri trudnoće

Najzanimljiviji je, barem u smislu ambivalencije autorice i njezinih junakinja oko potrage za romansom iz holivudske kovačnice, kraj knjige *Bolje se rodit bez one stvari nego bez sriće*. Ondje tri cure, bez stalnijeg partnera na vidiku, istovremeno ostaju u drugom stanju, dakle s perspektivom života samohranih majki, koji se barem jednoj od njih, Gogi Bjondini, začudo čini ravan nalaženju sreće "u samoj sebi". Ne znam kako će Čulina nastaviti priču o Goginu majčinstvu, ali moguće je da se ni u knjigama koje slijede na Goginoj životnoj sceni ne pojave nikakvi vitezovi na bijelim konjima, pa samim time i da Čulina nastavi s otklonom od scenarija ženske žrtve na oltaru "uzorne" patrijarhalne obitelji. Za dobro prodavanu prozu, to i nije tako mala pobjeda.

Reprezentacija blijedog sjaja

Trpimir Matasović

Zagrebačkim solistima kronično nedostaje autoritativna umjetnička osobnost Janigrova kalibra, koja bi u red mogla dovesti zapušteni ansambl i dati osobni umjetnički pečat koji bi mogao biti zalog ponovnog uzleta

Uz koncerte Zagrebačkih solista i Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 5. i 9. siječnja 2004.

Prvi tjedni nove godine u zagrebačkom su glazbenom životu bili obilježeni dvama značajnim događajima – koncertom kojim je obilježena pedeseta obljetnica Zagrebačkih solista i koncertom na kojem je Zagrebačka filharmonija izvela program s kojim se nekoliko dana kasnije predstavila i publici bečkog Konzerthausa. Riječ je o dvama ansamblima koje se smatra "reprezentativnima", i kao takvima najznačajnijim hrvatskim glazbeno-reproduktivnim izvoznim proizvodima. Slika je to stvorena manje-više po inerciji: Zagrebački solisti svojevremeno uistinu jesu bili jedan od i u svijetu najznačajnijih komornih orkestara, a Zagrebačka filharmonija jednostavno je najveći i najaktivniji hrvatski orkestar. Po istoj inerciji ovi ansambli potpomognuti su nezanemarivim iznosima proračunskih sredstava, a kada treba poslati neki glazbeni ansambl da nas dostojno predstavlja u svijetu, spomenuti sastavi također su redovito na vrhu liste potencijalnih putnika. No, jesu li Zagrebački solisti i Zagrebačka filharmonija uistinu "svjetski" ansambli? Jesu li barem u hrvatskim okvirima najbolje što možemo ponuditi? Ili bi možda njihovu na ovaj ili onaj način stečenu poziciju ipak trebalo preispitati? Pitanja su to na koja nije jednostavno odgovoriti, no posljednji koncert ipak mogu barem djelomično pomoći u traženju odgovora.

"Zaboravljeni" datumi

Prigodom proslave pedesete obljetnice Zagrebačkih solista dvorana je Lisinski, što se rijetko viđa, bila popunjena do posljednjeg mjesta, što već dovoljno govori o ugledu kojeg ovaj sastav još uživa u svom matičnom gradu. Blještavilu prigode pridonijela je i uoči koncerta upriličena promocija obljetničarske monografije, te CD-a s najvećim "hitovima" iz repertoara ovog ansambla. Nema nikakve dvojbe da su Zagrebački solisti svojevremeno bili jedan od vrhunskih svjetskih ansambala, posebice tijekom prvih petnaest godina, kada ih je predvodio karizmatični talijanski violončelist Antonio Janigro. Razina na koju ih je u kratkom roku podigao zadržala se još neko vrijeme, zahvaljujući ponajprije suradnji s nekima od najznačajnijih imena svjetske glazbene reproduktive. No, opadanje u kvaliteti nešto je što se ne može ne primijetiti. Priređivači raskošne monografije toga su očito bili svjesni, s obzirom na to da su, nabrajajući dvorane u kojima su Solisti nastupali i glazbenike s kojima su surađivali, elegantno "zaboravili" navesti datume nastupa i suradnji. Jer, da su ih naveli, bilo bi razvidno kako Zagrebački solisti već odavno nisu ni blizu svom nekadašnjem međunarodnom ugledu.

Upravo je stoga i bilo moguće da je violončelistica Monika Leskovar bila jedina uistinu svjetla točka slavljeničkog koncerta. U nekim drugim vremenima, njezino bi je vrhunsko glazbovanje u Haydnovu *Prvom koncertu za violončelo i orkestar* učinilo tek ravnopravnom partnericom ansamblu sastavljenom od manje-više jednako kvalitetnih glazbenika. No, to su davno prošla vremena. Zagrebački solisti u današnjem su postavu sastav prosječnih glazbenika, od kojih se tek nekolicina može pohvaliti barem povremenom solističkom djelatnošću. Rezultat je, čak i ovom prilikom, bio tek "ispeglana", korektna svirka, ali bez ikakvih osobitosti koje bi iole izdvojile ovaj ansambl iz mora istovrsnih sastava.

Uvenule lovorike

Solistima kronično nedostaje autoritativna umjetnička osobnost Janigrova kalibra, koja bi u red mogla dovesti zapušteni ansambl i dati osobni umjetnički pečat koji bi mogao biti zalog ponovnog uzleta. No, ovaj je ansambl već godinama manje uspješan u angažiranju novih snaga, a više u izravnom ili neizravnom tjeranju već postojećih kadrova. Samo u posljednjih nekoliko godina, Soliste su tako napustili kvalitetni glazbenici poput Jože Haluze, Milana Čunka i Laure Vadjon, pa čak i koncert-majstori Anđelko Krpan i Karlo Slobodan Fio. Ovaj potonji, prije tek nešto više od godinu dana predstavljen kao nova uzdanica

ansambla, u kratkom je roku "propao u zemlju", a njegov je odlazak obavijen velom šutnje.

Rješenje problema Zagrebačkih solista sigurno nije jednostavno. Nema više u Zagrebu takvih glazbenika kakve su pedesetih godina prošlog stoljeća lansirali legendarni Vaclav Huml i Rudolf Matz. Konkurencija srodnih ansambala daleko je žešća, i to ne samo u svijetu, nego i u Hrvatskoj – Varaždinski komorni orkestar nije ništa lošiji sastav od njih, a primat u interpretaciji rane glazbe uvjerljivo je preuzeo Hrvatski barokni ansambl. (Usput budi rečeno, riječ je o ansamblima u kojima značajnu pokretačku ulogu imaju upravo glazbenici koji Zagrebačkim solistima nisu bilo dovoljno dobri.) Interpretacijski standardi, posebice na području glazbe baroka i klasike, drastično su se promijenili. Jedini spas za Soliste bio bi stoga ne počivati na već odavno uvenulim lovorikama, nego napraviti drastičan rez i krenuti ispočetka, po mogućnosti pod vodstvom nekog autoritativnog i beskompromisnog dirigenta. No, čini se da u ansamblu nema volje za takav radikalan potez, pa će se, po svoj prilici, i u budućnosti sve nastaviti po starom. A ako će tako zaista i biti, možda ni raspuštanje ansambla ne bi bilo sasvim loše rješenje.

Kvalitetan koncpecijski pomak

Premda je normalno, ili bi barem trebalo biti normalno, da orkestri ne nastupaju samo u matičnim sredinama, nego i na gostovanjima, naši se ansambli tek trebaju afirmirati na svjetskim koncertnim pozornicama. Stoga je svako gostovanje na koje se zaputi, na primjer, Zagrebačka filharmonija nešto što se još percipira kao značajan događaj, a ne kao tek jedan, posve uobičajen segment djelovanja. Razloga za uzbuđenje još je više kada ovaj "reprezentativni nacionalni orkestar" nastupa u jednom od najznačajnijih svjetskih glazbenih centara, kakav ne tako daleki Beč nedvojbeno jest. Nastup s Vjekoslavom Šutejem u čuvenom *Musikvereinu* u prosincu 2002. očito je dobro odjeknuo, jer je uslijedio i poziv za gostovanjem u obližnjem konkurentskom *Konzerthausu*. S druge strane, valja primijetiti kako je oba koncerta organiziralo bečko *Društvo za promicanje hrvatske glazbe* – koliko god ta činjenica bila pohvalna, ipak je znakovito kako čak niti najveći hrvatski simfonijski orkestar još uvijek rijetko gostuje na poziv inozemnih koncertnih dvorana. Tako je još uvijek moguće da gostovanja ovog orkestra budu nešto u čemu financijski moraju participirati hrvatski porezni obveznici, umjesto da sav teret preuzmu inozemni organizatori.

Kao i prije prethodnog putovanja u Beč, i ovaj put je Filharmonija isti program predstavila zagrebačkoj publici. Dirigentsku palicu ovom je prilikom preuzeo Patrick Fournillier, dok je kao solist u *Prvom koncertu za glasovir i orkestar u h-molu* Božidara Kunca nastupio mladi ljubimac bečke publike, pijanist Gottlieb Wallisch. Za razliku od svojevremene ne baš sretne Šutejeve "generalne probe", ovaj je koncert pokazao svu ozbiljnost pristupa Patricka Fournilliera. Općenito uzevši, u svim se segmentima mogao prepoznati kvalitetan koncepcijski pomak u odnosu na prošlo gostovanje. Angažiranjem stranog dirigenta i solista pokazuje se kozmopolitski duh orkestra, a uvrštavanjem "nacionalnog" djela kao jedne od okosnica programa odašilje se jasna poruka kako to djelo, u ovom slučaju Kuncov *Glasovirski koncert* nije tek obvezatni ukras, nego i ravnopravan partner repertoarnim skladbama Petra Iljiča Čajkovskog i Camillea Saint-Saënsa.

Jednokratno "zakrpavanje"

I zaista, nema nikakve dvojbe da je upravo Kuncovo djelo bilo najveći Filharmonijin adut na bečkom gostovanju. Ono u sebi ujedinjuje najznačajnije elemente europske glazbe svog vremena s diskretnim upadicama pseudofolklorne građe, kombinirajući pritom efektan glasovirski slog s majstorskom instrumentacijom. U Gottliebu Wallischu ova je skladba našla gotovo idealnog interpreta, koji se sigurnom, ali umjerenom gestom i nadasve profinjenim osjećajem za stil predstavlja kao zdušni zagovaratelj glazbe koju izvodi. Patrick Fournillier pritom mu je odličan partner, koji će rapsodičnu, pomalo amorfnu strukturu Kuncova *Koncerta* znati uobličiti u skladnu cjelinu gradeći osebujnu dramaturgiju orkestralnih boja.

Senzibiliziranost za instrumentalni kolorit, toliko karakteristična za francuske glazbenike, i inače je osnovna odlika Fournillierovih interpretacija. U Čajkovskijevoj uvertiri-fantaziji *Romeo i Julija* on tako pronalazi skrivene potencijale drvenih puhača, a isticanjem linija glazbala s jednostrukim jezičcem, poput oboe, engleskog roga i fagota, zvukovnoj cjelini daje izrazito folklornu boju. Dramaturgija boja jednako je bila značajna i u izvedbi Saint-Saënsove *Treće simfonije*, u kojoj ona dodatno potencira impulse koje je skladatelj preuzeo od svojih uzora – ponajprije Bacha, Beethovena i Wagnera. Ukratko, Fournillier se još jednom pokazao kao vrhunski glazbenik izrazito individualnog stila, a samim time i kao idealni predvodnik Zagrebačke filharmonije na njezinu bečkom gostovanju.

Ipak, njegovim se angažmanom tek jednokratno pokušalo "zakrpati" općenito ne osobito zavidnu razinu Filharmonijina glazbovanja. A jednokratna rješenja nisu dostatna. Jer, uza svu medijsku pozornost koju je ovo gostovanje dobilo u domaćem tisku, tek je u jednim bečkim novinama objavljen osvrt na ovaj koncert, i to ne baš blistav. Uspjehom ćemo stoga moći smatrati tek ono gostovanje Zagrebačke filharmonije koje će kao značajno ocijeniti i sredina u kojoj će se gostovati. Do tada, ovaj orkestar, kao, uostalom, i Zagrebački solisti, ostaje ansambl čija je važnost tek lokalnog karaktera.

Nostalgija za Kalifornijom

Marko Grdešić

The Thrills su zadovoljni s time da rade pop glazbu koja vjerno slijedi predložak koji su zacrtali drugi bendovi šezdesetih, a Clearlake su na toj utabanoj stazi spremni ponekad baciti pogled na nešto novo

The Thrills, *So Much For The City*, Virgin, 2003., Clearlake, *Cedars*, Domino, 2003.

Nedavno su se u Hrvatskoj pojavili albumi dvaju novih i zanimljivih bendova, irskih The Thrills i engleskih Clearlake. I jedni i drugi su duboko uronjeni u pop tradiciju i nalaze svoju inspiraciju u prošlosti, s tom razlikom što su The Thrills okrenuti sunčanoj Kaliforniji šezdesetih godina i manje su spremni na inovaciju, a Clearlake Engleskoj šezdesetih i spremniji su unutar te tradicije potražiti svoj vlastiti glazbeni izraz.

Retro-šezdesete

U moru novih bendova kojima naziv počinje s "the", The Thrills zauzimaju neobično mjesto. Ne samo da njihova inspiracija nije ista kao drugim njujorškim ili New Yorkom inspiriranim bendovima nego ni oni sami nisu Njujorčani, štoviše nisu ni Amerikanci. Unatoč svojoj irskoj nacionalnosti, The Thrills ipak rade glazbu koju se, da bi ju se opisalo mora barem na ovaj ili onaj način nazvati američkom.

Prije nego što su se odlučili snimiti ovaj album bend je spakirao kofere i odlučio provesti par mjeseci u najameričkijoj od svih američkih država – Kaliforniji. Unajmili su kućicu uz more, radili sitne poslove i pisali pjesme o Kaliforniji, njezinim plažama i ostalim kalifornijskim temama kao što su ljeto na zalasku, ljubav, veliki valovi pogodni za surfanje i, naravno, Hollywood. Rezultat takva pristupa je jedanaest pjesama koje bi se vrlo lako mogle smjestiti u šezdesete godine i društvo imena kao što su Beach Boys, Byrds, Gram Parsons, The Band itd. *So Much For The City* je toliko nostalgičan za Kalifornijom šezdesetih da se čini kao da članovi The Thrillsa misle da je nepravda što su se rodili u ovo naše doba, a ne koje desetljeće prije kad bi mogli svirati uz bok svojim herojima. No, sudbina im je odredila da *So Much For The City* izdaju u 2003., pa su osuđeni na to da se njihova glazba naziva "staromodnom" i "retro", a njihov pristup naziva *stajanjem na ramenima divova*. Čini se da su oni s time zadovoljni i pomireni jer u svojem pristupu glazbi ne vide potrebu za inovacijama bilo kakve vrste.

Ugodni, površni tekstovi

Tako je produkcija ovog albuma onakva kakva je mogla biti šezdesetih godina, a producent Tony Hoffer (Air, Beck, Smashing Pumpkins) i The Thrills nisu odlučili inovirati niti na način na koji je to činio Brian Wilson s Pet Sounds. Možda ih je bilo strah dugo boraviti u studiju zbog navodne veze između opsesije studijom i ludila kojoj su pokleknuli neki studijski čarobnjaci upravo šezdesetih i sedamdesetih godina, primjerice Brian Wilson, Phil Spector, Martin Hannet ili Joe Meek. Tako je *So Much For The City* ostao uglavnom iza nekih drugih pokušaja koji su se oslanjali (među ostalom i) na Kaliforniju šezdesetih, sastava kao što su primjerice Grandaddy, Mercury Rev, Pavement.

Prednosti i nedostaci The Thrillsa najbolje su uočljivi kod pjevača Conora Deasyja. Deasy pjeva vrlo ugodno, mjestimice podsjećajući na Stephena Malkmusa, ali ono o čemu pjeva vrlo je često površno, a specijalitet su mu kratke misli, nabrajanje kalifornijskih plaža (*Just don't go back to Big Sur, baby, baby please don't go*), kalifornijskih gradova *(Let's go to San Diego, that's where all the kids go*) ili holivudskih heroja (*Let's party, Dustin Hoffman*). Takav pristup ima svog šarma pa je *So Much For The City* gotovo uvijek ugodan suputnik, pogotovo ukoliko ste počeli biti nostalgični za ljetom. S obzirom na novoizabranog guvernera Kalifornije, možda se zaista isplati biti nostalgičan za Kalifornijom od prije nekoliko desetljeća. Ako vas je uvijek više zanimala kalifornijska strana Amerike, a manje njujorška, onda je možda došlo i vaše vrijeme i vrijeme The Thrillsa.

Interes za mračne teme

S druge strane, britanski sastav Clearlake zaista jest iz gradića uz more, iz malenog Hovea, samo što nije u pitanju sunčana kalifornijska nego oblačna engleska obala. S obzirom na evidentnu tamnu stranu tog benda možda bi se zaista moglo nešto reći o povezanosti klimatskih uvjeta i glazbenih sklonosti.

Prednosti i nedostaci The Thrillsa najbolje su uočljivi kod pjevača Conora Deasyja. Deasy pjeva vrlo ugodno, mjestimice podsjećajući na Stephena Malkmusa, ali ono o čemu pjeva vrlo je često površno, a specijalitet su mu kratke misli, nabrajanje kalifornijskih plaža, kalifornijskih gradova ili holivudskih heroja

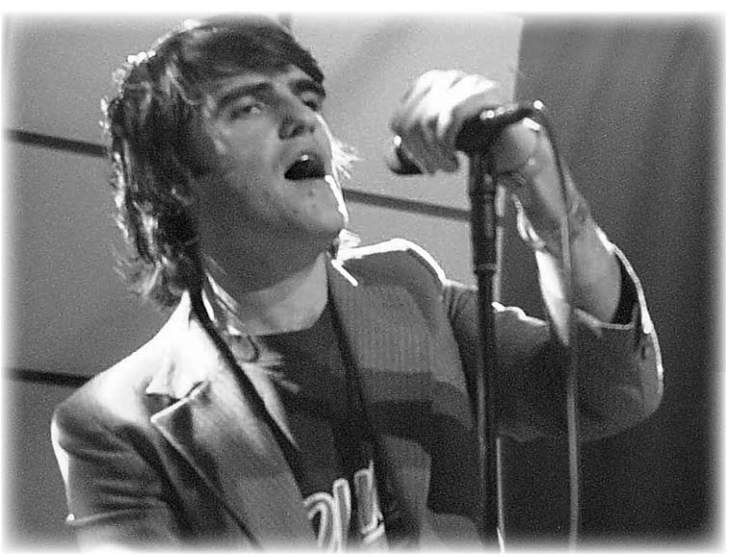

Kad su 2001. izdali svoj prvijenac *Lido* britanski je tisak dočekao ovaj britanski sastav isključivo pohvalama. Ipak, Clearlake nikad nisu doživjeli onu razinu popularnosti kojom se obasipaju drugi britanski bendovi poput Travisa, Starsailora i naravno Coldplaya. Svi su ti bendovi odlučili raditi melodičnu i mjestimice mračnu glazbu na tragu onoga čega su se Radiohead odrekli kad su odlučili potpuno skrenuti u eksperiment, ali glazba koju rade Clearlake ipak je mnogo mračnija od ostalih spomenutih bendova. U tome možda i valja tražiti razloge zbog kojih im je promakla veća popularnost, unatoč tome što se u njihovim pjesmama uglavnom mogu naći vrlo zarazne pop melodije.

Pjevač i autor pjesama Simon Pegg interese za mračne strane ljudske prirode pokazuje često i uvjerljivo: u pjesmi *I'd Like To Hurt You* pjeva *I wouldn't hurt a fly, but I'd realy like to punish you*, a u *Come Into The Darkness* pjeva *Don't try and tell me that you've never been cruel*. Ipak preokupacije ovog benda nisu samo u tamnim stranama ljudske psihe, nego su Clearlake sposobni ponuditi i romantičnu pjesmu kao što je završna *Trees In The City* u kojoj se nada nalazi u tome što usprkos svemu postoje i rastu stabla usred gradova. Ako stabla u gradu odolijevaju smogu, možda i ljudska bića mogu pronaći način da se othrvaju svojim slabostima.

Clearlake tako ipak radije ostaju u gradu, suprotno od The Thrills koji su već u naslovu albuma dali naslutiti svojevrsni eskapizam. Odlazak iz grada spominje se samo kao mogućnost u slučaju da stvari zaista krenu po zlu. To je najbolje vidljivo u pjesmi *Just Off The Coast* gdje Simon Pegg pjeva: *If your hand should slip from mine, then I'm certain given time, you and I will meet again one day, just off the coast.* The Thrills su odlučili pobjeći ne samo iz grada, nego iz Irske i iz 2003. godine, a Clearlake su ipak odlučili ostati tu gdje jesu, i geografski i vremenski. Što je bila hrabrija odluka, nije lako reći.

Velikan Simon Pegg

Od utjecaja na ovaj tipično britanski bend najočitiji su The Smiths, možda Suede i, naravno, Beatlesi. *Cedars* ima određenu kabaretsku atmosferu i ostavlja dojam (nešto mračnije) izvedbe cirkuskih pjesama koje su Beatlesi znali tu i tamo raditi, primjerice u *Being For The Benefit Of Mr. Kite*. Za to je možda zaslužan i producent albuma Simon Raymonde koji je slavu dosegnuo sa svojim sastavom Cocteau Twins. *Cedars* nije nužno povezan s glavnim radovima Cocteau Twinsa kao što je *Heaven Or Las Vegas*, nego kreira vlastiti svijet, koji unatoč tome što je potpuno uronjen u britansku tradiciju pop glazbe ipak nije samo čisti homage na kojem ostaju drugi noviji britanski bendovi.

Od Simona Pegga treba u budućnosti očekivati samo dobre stvari, a ne bi se trebalo čuditi ako se kad tad nađe u istoj rečenici s nekim drugim velikanima britanske pop glazbe. Ako već njegovi sunarodnjaci nisu odmah prepoznali njegov talent, onda oni s druge strane oceana jesu. Clearlake su, naime, izabrani da budu predgrupa američkom bendu Grandaddy, sastavu koji je na način paralelan Clearlakeu od pop tradicije svoje zemlje napravio nešto novo i uzbudljivo.

U tome je i glavna razlika između The Thrills i Clearlake. Prvi su zadovoljni s time da rade pop glazbu koja vjerno slijedi predložak koji su zacrtali drugi bendovi, a Clearlake su na toj utabanoj stazi spremni ponekad baciti pogled na nešto novo. Oba benda mogu vam biti dobra glazbena pozadina ovih zimskih dana, ovisi samo o tome hoćete li se osjećate sretno ili ne, jeste li nostalgični za ljetom i, najzad, jeste li ili niste spremni ustati iz kreveta. Ipak bi to možda bila dobra odluka, kao što i sam Simon Pegg priznaje u pjesmi *Wonder If The Snow Will Settle* kada kaže *I've been staying under cover, if I stay here any longer I'll miss most of the day*.

Naginjanje prema glumcima

Nataša Govedić

Možda smo se umorili i od čitave te intelektualno nadmoćne, postmodernističke ravnodušnosti. Sasvim sigurno nismo i nikad nećemo biti "iznad" emocija, niti će nas ironija osloboditi rana i užitaka

Uz predstavu *Bez glume molim!* redatelja Tomija Janežiča u zagrebačkom Teatru ETD

Ovo su Strasbergove riječi: *Moja najbolja iskustva u kazalištu vezana su za predstave kada publiku nastojim natjerati da se što više nagne prema pozornici, a ne da sjedi udobno zavaljena o naslone svojih stolaca. Predstava koja nas emocionalno pogodi sigurno potiče i na razmišljanje, za razliku od predstave koja funkcionira samo na intelektualnoj razini i koja ne mora nužno probuditi i naše emocije*. Jedini je problem što se do emocija publike dopire sve teže i teže. Postbrehtijansko kazalište užasno je ponosno na svoju racionalnost, svjesne odmake, probijanje granica iluzije, ideološku kritiku. Kazalište dekonstrukcije diči se pokretanjem kontradiktornih značenja koja su samo neuhvatljivi nadomjestak nekoć neupitnih kategorija glumačke "prisutnosti" i autorskog "subjekta", čije su mjesto naslijedili tobože nadosobni citatni ratovi ili izvedbena tijela bez mogućnosti individualizacije. Feminizam je u velikom postotku usredotočen na osporavanje političke manipulacije rodnim kategorijama, a od emocionalnosti zazire i zbog otpora prema ženskim ulogama koje su stoljećima određivane upravo *sentimentalnim odgojem*. Pa dok masovni mediji bruje od ekstaze lažnih emocija (VIP reklama sa sloganom *Pokaži emocije* prikazuje ronjenje s delfinima; valjda kao uobičajenu i svakodnevnu praksu iskazivanja nježnosti po uredima i privatnim stanovima), kazalište od njih uzmiče s grimasom gađenja. Više ne znam broja predstavama u kojima je glumački ansambl nijemo fiksirao publiku poručujući joj da ne želi nastaviti zabavljački angažman instantnog prepuštanja smijehu i suzama: glumci, naprotiv, nepomičnim licima i tijelima pokazuju da "ništa" ne osjećaju; ne žele paradirati nikakve nutrine; dosta im je čitave te tvorničke proizvodnje komercijalnog pathosa. Suvremeni teatar želi igrati emocionalno mrtvilo, otupjelost prestimuliranih osjetila.

Ispod "ničega"

No možda smo se umorili i od čitave te intelektualno nadmoćne, postmodernističke ravnodušnosti. Sasvim sigurno nismo i nikad nećemo biti "iznad" emocija, niti će nas ironija osloboditi rana i užitaka. Zbog toga je Strasbergova metoda oslobađanja potisnute glumačke emocionalnosti još nezamjenjiv glumački alat. Njime se u predstavi *Bez glume, molim!* poslužio i slovenski redatelj Tomi Janežič, s grupom od šestero glumaca demonstriravši do koje je mjere i naše i glumačko osjećajno mrtvilo samo gornji sloj čitavog svemira unutarnjih osjetljivosti, zabrinutosti, ambicija, povrijeđenosti, snomorica, licemjerja, hrabrosti. Gluma je definirana kao osobita arheologija najosobnije moguće senzitivnosti, čije nas javno svjedočanstvo približava Strasbergovu uznemirujućem i razbuđujućem *rubu stolice* s početka teksta. Osobni monolozi Nine Violić, Nataše Dangubić, Leona Lučeva, Ecije Ojdanić i Natalije Đorđević, na više mjesta isprepleteni i glumačkim odnosom protagonista prema ulogama iz Čehova, Shakespearea ili Helen Fielding, oblikuju izuzetnu dramsku autobiografiju, u kojoj je publika doslovce pozvana da se nadvije i nad aktualne i nad nekadašnje snove svakog pojedinog lica. A snovi su, ne samo u psihoanalitičkim tumačenjima, prostor izvan kontrole socijalnih tabua; samim time i prostor kreativnosti, individualnosti, protesta. Epistemološki, dakle, prostor blizak umjetnosti. Zahvaljujući izvedbi snova, grozničavih besanica i "prosanjanih" sjećanja, glumačka "jastva" Janežičeve predstave sa sebe ljušte slojeve i slojeve na/v/učenih maski, obraćajući nam se iz nekog novog, ogoljenog, navodno nepostojećeg, pa ipak emocionalno opipljivog središta.

Psihoslike

San Nine Violić, recimo, otkriva svemoćnu "vješticu" njezine duhovite, feministički neukrotive mašte: odjevena u papuče s tufnicom, raspuštene i "dramski dugačke" smeđe kose, u ružičastoj spavačici, Nina djeluje kao spektakularna nokturalna osvetnica svim domaćim redateljima koji žive od njezinih improvizacija, njezina javno obnaživanog tijela i njezine psihičke intime; zaprepašćujuće slijepo uvjereni u "autorstvo" nad glumičinim ulogama. Pitajući se kad je zadnji put bila bezbrižna, Nina Violić vraća se u djetinjstvo, u trenutak bliskosti s ocem, jer već godinama intenzivno ne osjeća ništa osim nemira, usamljenosti i bijesa. Leon Lučev sanja ratne godine, mrtve suborce, mrtve neprijatelje, mrtve pse, kamione mrtvaca, nemoćan da iz vlastitih nozdrva istisne miris besmislenosti proživljene katastrofe. Do predstave *Bez glume, molim!* domaća pozornica nije dala nijedno svjedočanstvo posttraumatskog ratnog sindroma, premda se gotovo svakodnevno ubijaju ljudi do ludila izranjavani i mučeni njegovim iskustvom. Lučev u ime ušutkanih progovara ne samo "dokumentaristički" nego upravo potresnom osobnom snagom. Nataša Dangubić s nama dijeli sjećanje na jedan dječji izazov, kada se, unatoč strahu, spustila niz dubrovačku liticu. U načinu na koji pripovijeda prkošenje panici, u čvrstini kojom se ne samo drži za klinove zabijene o stijenu nego ih čak *gura* dublje u nutrinu kamena, ne bi li na taj način malo sigurnije prebrodila njihanje iznad ponora, dokumentirana je i čitava njezina vokacija glumice, uzmemo li da nema predstave koja od nje ne zahtijeva novo izlaganje "nemogućim" zadacima. S jednom bitnom razlikom: pad je u umjetnosti nužno iskustvo učenja, a ne samo smrtonosna alpinistička avantura. Tvrtko Jurić pripovijeda o sačuvanom djetinjem osjećaju svemoći, također užasno važnom za posao bilo kojeg stvaralaštva.

Zahvaljujući izvedbi snova, grozničavih besanica i "prosanjanih" sjećanja, glumačka "jastva" Janežičeve predstave sa sebe ljušte slojeve i slojeve na/v/učenih maski, obraćajući nam se iz nekog novog, ogoljenog, navodno nepostojećeg, pa ipak emocionalno opipljivog središta

Ako nismo u stanju zadržati onaj dio dječje imaginacije u kojem govorimo osamdeset stranih jezika već i samim pogađanjem njihovih intonacija, onda nećemo biti u stanju napraviti ni uistinu "nečuvene" autorske projekte. Zanimljivo je da Natalija Đorđević na sličan način megalomanskih dječjih fantazija sanja o čarobnim glumačkim tetama (Hepburn i Garbo) koje će joj pokloniti svjetlosti Hollywooda, ali se pritom istinski brine jedino o zdravlju svoje mame, za čijeg boravka u bolnici jednostavno nije u stanju zaspati, niti osjetiti išta od stvarnosti koje promiču pokraj nje poput duhova (čime ujedno dramaturški stupa u dijalog s ratnim sablastima Leona Lučeva). Eciju Ojdanić u monologu nadahnutom stilom "Dnevnika Bridget Jones" najviše muči gomilanje i mijenjanje potpuno raznorodnih životnih stilova ispod kojih ne osjeća nikakvo zajedničkog težište, nikakvu okosnicu niti točku moguće integracije. I to je jedan od čestih problema glumačke vokacije: ono što se daje preko maske katkada do kraja izbriše lice. A naročito je bolno kada glumica dobiva kritike u kojima se ne prepoznaje njezin *rad* na ulozi, nego se njezin izgled uspoređuje s ovim ili onim idealom seksipilnosti, o čemu – s opravdanim bijesom – progovara Ojdanićeva.

"Sanjaj me..."

Tomi Janežič, uz najužu suradnju rada s glumcima koju hvalevrijedno ostvaruje Sreten Mokrović, u predstavi koristi i popularnu glazbu s nesumnjivim predznakom trivijalnosti. Ali ne zato da nam Nove fosile ili Lačnog Franca servira kao "dublji uvid" u senzibilitete i glumaca i publike, nego da nam pokaže do koje se mjere i skrivamo i razotkrivamo u trenucima onoga što – uvjetno rečeno – nazivamo "opuštanjima". Pjevušenja, plesuckanja, meškoljenja na podu, ljuljanja u mjestu, urlanja refrena: sve su to mali ventili kroz koje odjednom izbija potisnuta emocionalna lavina. *Patetika*: živa i zdrava, neokrnjena filozofskim skepticizmom Jacquesa Derride (inače, u jednoj od svojih posljednjih faza, Derrida je također okrenut prilično osjećajnoj tematici žalovanja). Kakva je, dakle, iluzija da emocije ikad imamo "pod kontrolom", kad već i najmanji, doslovce najtrivijalniji poticaj, u nama može otvoriti olujna prostranstva krize, veselja, inata, zanosa. Da, time se bavi kazalište. Ne, to nije gluma. Za stvari koje nas izbacuju iz takta obično nemamo imena. Jer čak ih ni jezik, srećom, ne uspijeva "pripitomiti".

Tri "sestre" scenske intermedijalnosti

Ivana Slunjski

Prepoznatljivost Zagrebačkog plesnog ansambla ovdje se ne tiče samo forme predstave, nego se proteže i na njezin sadržaj, pa se događa da ona ne pridonosi, kao što bi se očekivalo, identitetu ansambla, nego gubitku identiteta svake pojedine predstave: čini se kao da gledamo epizodni niz iste serije događanja

Uz predstave *Nešto, možda, sasvim osobno* u izvedbi ZPA-a, *Kino predstave* u koprodukciji Teatra Exit i Trafika te *Snjeguljicu poslije partyja* u produkciji Roberta Waltla i Ivice Buljana

Nakon perspektivna izleta tjelesne iskustvenosti u plesnu "statičnost" i opsežnijeg zahvata u verbalno kroz suradnju s koreografkinjom Irmom Omerzo (*Meni ti to nije baš...*), Zagrebački plesni ansambl se predstavom *Nešto, možda, sasvim osobno* vraća svojim, već dogledno vrijeme obligatnim, prepoznatljivim fragmentarnim strukturama emotivno balansiranih segmenata koreografiranog pokreta i nagovještaja elemenata biografski potkrijepljene priče izvođača i/ili koreografa. Prepoznatljivost ovdje ne ulazi samo u formu predstave, proteže se i na njezin sadržaj, pa se događa da ona ne pridonosi, kao što bi se očekivalo, identitetu ansambla, nego gubitku identiteta svake pojedine predstave: čini se kao da gledamo epizodni niz iste serije događanja. Sličnost tema, dramaturških postupaka, ispreplitanja medija i stilova mogla bi se prihvatiti kad bi svaka epizoda dovela do razrješenja neke od postavljenih teza, što bi ishodilo uzlaznom razvojnom linijom.

Transmedijalnost samo na površini

Cross(ing) over medija i žanrova nije izričiti diktat ovog vremena; *cross over* prije znači pristajanje na kompromis nego "beskompromisno promišljanje plesa" ili "otvaranje prostora novom načinu razmišljanja" (kao što stoji u *curriculumu* ZPA). Važnije je znati zašto se nešto i kako koristi, a ne što se sve koristi. No, izgleda da je Zagrebačkom plesnom ansamblu postalo pravilo da samo daje sliku neke od mogućih stvarnosti koju podupire *transmedijalnom* komparserijom: malo videa, malo plesa, malo riječi, malo glume, malo mime, mnogo dramaturških rezova i da potom ne intervenira u predložene problemske konstrukcije. *Nešto, možda, sasvim osobno* (koreografija Snježana Abramović, dramaturgija Saša Božić), iako počiva na kontrastiranju mehaničkih ritmiziranih plesnih sekvenca, posebno osjetno u repetiranju sekvence ženskog kvarteta (Darija Doždor, Ana Krajtmajer, Zrinka Lukčec, Andreja Široki), te melodramatskih scena muško-ženskih *ljubavnih* trvenja, ne ulazeći u analizu relacija privatnog i javnog, niti razloge možebitne netolerancije i iskrivljenog (ili tek drukčijeg) tumačenja vlastitog ili tuđeg mišljenja. Skice međuljudskih odnosa predložene su rodnom polarizacijom entiteta, ženski klan strogo je odijeljen od muškog klana, a muško-ženske kombinacije dolaze u obzir jedino kad je prisutan seksualni naboj ili uzajamna spolna privlačnost. Ovakva nepovoljna konstelacija ipak je polučila reprezentativan rezultat: izvrstan muški dvojac, Branko Banković, vrlo ekspresivan i eksplozivne snage, i Ognjen Vučinić, nešto blaži i gipkijih pokreta, karakternim nijansiranjem solo dionica, uz to i zavidne fizičke pripremljenosti, unio je nemir u pomalo zamorno redanje slika. Dok je međuovisnost tuđeg mišljenja temeljenog na iskustvenosti i autoreferencijalnosti vlastita suda u *Nešto, možda, sasvim osobno* ostala prilično nerasvijetljena, premda implicira narušene društvene relacije, centriranje sukoba i razmirica jednog po svemu regularnog heteroseksualnog para kao temeljne preokupacije predstave, u slučaju *Kino predstave* nastale u koprodukciji Teatra EXIT i TRAFIK-a, velikim je dijelom opravdano.

Intermedijalnost kao filozofija intimnosti

Miješanje dvaju medija, filmskog i kazališnog, ovdje je manje namijenjeno istraživanju zadanosti svakog od njih, naglašavanju presjecišta ili isticanju značajki, ili pak stvaranju novog medijskog hibrida. Stavljanjem na (kino-)repertoar svakodnevnih okolnosti u kojima se zatičemo i usmjeravanjem pozornosti na uobičajeno, ono što zbog *običnosti* ne primjećujemo odjednom postaje eksponirano. Zamjena pozicija gledatelja i izvođača primjenom kadra u kadru ili priče u priči, obrat u kojem se "filmska" publika ugasnućem projekcije i ulaskom glumaca s filma (autori videa su Marin Lukanović i Žak Valenta) u stvarni prostor izvedbe prepoznaje kao objekt promatranja, čija se funkcija ne zaustavlja na inherentnoj pasivnosti objekta, nego komentarima i upitima izvođača upućenim gledateljima, otvara mogućnost konstitucije ravnopravnog samostalnog subjekta (ili bolje, subjekata), koji uspoređujući scensko s adekvatnim životnim stanjima, ako želi pronaći izlaz iz krize, može i mora sâm pokrenuti i razmrsiti klupko. Zamjenjivost pozicija i, dalje, poistovjećivanje i prepoznavanje osobnih situacija i reakcija gledatelja u pojedinim situacijama likova, koje tumače Dijana Bolanča i Žak Valenta, smanjuje ili čak poništava različitost kao preduvjet specifičnog određenja izvjesne zajednice, kao i preduvjet individualnog određenja autonomnog jastva, i unutar cjelokupnog socijalnog kompleksa i unutar konkretnog odnosa dviju osoba. Ekvivalent zamjene također povlači i pitanje strukturiranja društva koje *istost* prihvaća i podržava više no različitost. Osim što *istost* donosi pristajanje na bespogovornu poslušnost, udaljava se i od konstruktivnog mišljenja koje jedino odgovorno omogućuje kvalitativne pomake u razvoju. Potenciranje ljudskog odnosa kao *predstave*, "pravljenje scena" i ekscesa razbija iluziju idealne slike poželjnih i uspješnih društvenih dušebrižnika koji uspjeh zahvaljuju tome što svoju okolinu ni pod koju cijenu ne opterećuju problemima, brigama i suzama, umjesto toga emitirajući oko sebe samo ozračje sreće i zadovoljstva. Sučeljavanja i sukobljavanja stavova koja se u takvim *normativnim* relacijama tumače ispadima neposluha u *Kino predstavi* ima napretek.

Iznošenje sramotnog

Intimna zadirkivanja na javnome mjestu, češkanja ili doticanja kose, zatim i međusobna predbacivanja zbog neizvršenih kućanskih dužnosti vode u izolaciju i zahlađenje odnosa (koje tek treba riješiti). Tamo gdje prestaje verbalna otpočinje komunikacija signifikacijama tijela, njegovim gestama, pokretima i položajima. Dopuštanjem nekontroliranih verbalnih i tjelesnih *ispada*, iznošenjem *sramotnog*, razara se socijalni imperativ hinjene pristojnosti koji zaobilazi svaku konfliktnost pod izlikom prevelike emocionalnosti i "kompliciranosti". Usprkos takvim fiksacijama, erupcije riječi, emocija i značenja otkrivaju iskonsku potrebu za premošćivanjem granica i bezuvjetnim prihvaćanjem, težnju za razumijevanjem i sigurnošću. Odbacujući svaku suvišnost povodeći se pojedinostima dovoljnima za konstrukciju poremećenih odnosa, TRAFIK-ova predstava u režiji Žaka Valente i dramaturgiji Magdalene Lupi načinje zanimljive fokuse proporcija društva. S druge strane, ovakva otvorena koncepcija nepreciziranog ishoda s najavom cirkularizacije izvedene cjeline i njezine moguće reinterpretacije traži veliku imaginativnu nadogradnju gledatelja, ali ne posjeduje dovoljnu snagu i oštrinu kojom bi zadala udarac otriježnjenja regresivnim uzusima. Nasuprot TRAFIK-ova *mirna* provociranja "savršenih" parametara veze koja ispunjava sve zahtjeve respektivnog uspona i socijalnog uvažavanja, kao radikalniji primjer uzajamne ovisnosti i povezanosti navela bih Buljanovu *Schneewittchen after party*. Ono što u *Kino predstavi* izgleda nemoguće, u Buljanovoj *Schneewitchen* nadahnutoj dramskim predloškom Roberta Walsera nije samo izvedivo nego i poželjno.

Politika Snjeguljice

Ne razmišljajući u kategorijama *normalnog* i *izopačenog*, jer, prema riječima Alfreda Kinseya, pionira u domeni seksologije (*Sexual Behavior in the Human Male* i *Sexual Behavior in the Human Female*), zasebne kategorije ne postoje same po sebi, a utrpavanje činjenica u odijeljene ladice tek je proizvod ograničenosti ljudskog uma, Buljanova režija uvažava Walserova pravila zatvorenog četveročlanog kruga (Kraljica, Snjeguljica, Princ i Lovac) s nelimitiranim usmjeravanjem afiniteta i aspiracija. Ljubav dviju osoba istog spola ne mora se klasificirati kao homoseksualna. Razmišljanjem u kategorizacijama *normalog/izopačenog*, *njih/nas*, zazire se od bilo kakva mogućeg povezivanja s onima čije je ponašanje prema javnom mnijenju etiketirano kao neodredljivo, nejasno, sumnjivo, neprimjereno ili pak čudno, makar se pritom i ne radilo o seksualnosti. Škrta doza snošljivosti dopustiva je samo ako stigmatizirana osoba nije istog spola kao i osoba koja iskazuje toleranciju. U protivnom se iskazuje homofobična strana "parcijalno tolerantne" osobe i svaki pokušaj zbližavanja izjalovi se zbog straha od zauzimanja pozicije seksualnog objekta i potencijalnog "ataka" one druge negativno obilježene osobe, što za sobom povlači glavne kočnice prihvaćanja "neprihvatljivog", strah od (nedopuštenog) dodira, strah od bliskosti. Buljanovo eskalirano detroniziranje *plauzibilnih* pozicija ujedno detronizira i određenje osobnosti "posvajanjem" (*moj* otac, *moja* žena, *moja* kći), gdje jedino važno postaje ono što osobe ostvaruju kroz sebe i svoje stavove. ■

Trg heroja: dimenzije "promašaja"

Svjetlan Lacko Vidulić

I sam bih rado posegnuo za jezikom paušalne diskvalifikacije pa s nasladom ustvrdio kako je zagrebačko uprizorenje *Trga heroja* pun promašaj, dostojan tek pljesnivog provincijskog kazališta i nemušte glumačke družinice, a sasvim u skladu s otužnim kazališnim životom ove smiješne zemljice u cjelini. Stvarnost je, dakako, složenija

Uz predstavu *Trg heroja* Thomasa Bernharda, izvedenu u zagrebačkom kazalištu Gavella, u režiji Davida Mouchtara Samoraia

Prodavač novina u kiosku u Frankopanskoj ulici bijaše jedan od malobrojnih (u slučajno odabranu uzorku) koji za trajanja *Dana Thomasa Bernharda* u Zagrebu na novinarski upit o ovom austrijskom književniku nisu slegnuli ramenima. (-*-)

Odakle prodavaču novina predodžba o Thomasu Bernhardu? Zamišljam ga kako u besprometne sate zijeva u svom limenom kavezu i lista tiskovine, od *Imperijala* do *Zareza*, a posebnu pozornost, gle čuda, posvećuje kazalištu. Nema dnevnih novina koje nisu izvijestile o zbivanjima u okviru *Dana* (od 6. do 8. studenoga), s posebnim naglaskom na premijeri Bernhardova *Trga heroja* u Dramskom kazalištu Gavella, prema prijevodu Seada Muhamedagića, u režiji iračko-izraelsko-njemačkog redatelja Davida Mouchtara Samoraia, uz dramaturšku podršku Dunje Dragojević.

Klasik ili pik-zibner?

Tako je naš ljubitelj kazališta, pocupkujući u svojoj limenoj izbi, mogao pročitati pregršt varijacija na temu političkog i biografskog konteksta u kojem je praizvedba *Heldenplatza* u bečkom Burgtheateru godine 1988. djelovala kao medijski i politički skandal prvoga reda. Izvorna senzacija, neponovljiva u zagrebačkom kontekstu, barem je, eto, u reciklažnom dvorištu naših medija poslužila kao zahvalan materijal za tzv. novinsku krvavicu: priča sočna, naslov krvav. Mogao je naš ljubitelj ponešto doznati i o Bernhardovoj radikalnoj političkoj satiri koja itekako pogađa, vele novinari, i hrvatske prilike, pa i uvjete života na Zemlji ("ontološki pesimizam"). A zagrebačka je predstava, kažu, sve u svemu sjajno ostvarenje. Bernhard je, na koncu, moderni klasik i najveći austrijski dramatičar druge polovice minulog stoljeća, a Mouchtar Samorai je priznat redatelj.

Lijepo, lijepo. Međutim, stvar se zapetljala, pretpostavljam, kad je naš ljubitelj u novinama stao nailaziti i na tekstove koje možemo nazvati kazališnom kritikom. Tako je u tekstu Tajane Gašparović (*Slobodna Dalmacija*) mogao pročitati ponešto o redateljevu odmaku od Bernhardove koncepcije lika, dok ga je Hrvoje Ivanković svojom analizom u *Jutarnjem listu* bez sumnje uspio uvjeriti da spomenuti odmak i neki drugi odmaci bitno utječu na status političkih teza i iskaz drame u cjelini. Pak je naš ljubitelj, nema sumnje, pomalo počeo gubiti pregled. Dok ga konačno nije dotukla Lada Čale Feldman u *Vijencu*, ustvrdivši u kolumni *In ludo veritas* da su Bernhardova "kritičnost i crni humor", barem u verziji ove predstave, "prilično skučena dometa", ma što: da predstavljaju "pesimistički kič", a predstavu da odlikuje "posvemašnja dramaturška i kazališna jalovost"!

Naš ljubitelj s kioska zacijelo se osjetio malne uvrijeđenim. Pa tko je onda taj Thomas Bernhard: klasik ili pik-zibner?! A redatelj – majstor od kalibra ili luftiguz i fušer?! U čemu je stvar? Pak skupi on, recimo, tih trideset kuna, prijeđe Frankopansku i kupi kartu za *Trg heroja*. A po izlasku iz kazališta ljubitelj vjerojatno priznaje da doista ne shvaća u čemu je veličina ovog kazališnog akta i njegovih aktera (izuzmemo li pokojega glumca, pokoju glumicu), a njegovi dojmovi giblju se istim smjerom kao i kritika Lade Čale Feldman: "izvikana *teza* plus odumrlo kazalište". Dakle, ipak su pik-zibneri u igri, luftiguzi i fušeri, carevo novo ruho i blesasti novinari… Elem, ni Austrijanci nisu ništa bolji… Proglasilo ga klasikom 20. stoljeća, svašta… Vraže, kako je to moguće…

Komičan govor mržnje

Pa da objasnimo. Likovi Bernhardovih drama na karakterističan su način stilizirani. Izvanjski znak te stilizacije jest fraziranje replika u smislu nekovrsnog sintagmatskog stiha lišenog interpunkcije. Djelovanje likova svodi se mahom na jezični afekt obilježen opsesivnom repeticijom i verbalnim nasiljem, čijom žrtvom obično biva neki šutljiv, ugnjavljen, uništen lik. Uništeni su, istina i oni prvi; njihovo jezično nasilje samo je karika u lancu (simboličkog ili stvarnog) kolektivnog nasilja. Jezično nasilje dostiže vrhunac djelovanja u trenutku kad se prometne u tjelesno uništenje; udovicu u *Heldenplatzu* tako će pokositi povijesna deračina svjetine na bečkom Heldenplatzu u doba Hitlerove aneksije, ali i neumoljiva verbalna kaskada njenih "bližnjih". No, imanentni vrhunac jezičnog nasilja jest totalitarna retorika, pa i onda kad stiže iz usta žrtve totalitarizma. U *Heldenplatzu* paleta seže od etnopsiholoških stereotipa (Austrijanci: "šest i pol milijuna debila i pomahnitalih"), preko paušalnih političkih sudova ("Glasate li danas u Austriji za nekog političara/ uvijek ćete glasati za korumpiranu svinju"), pa do intimne formule isključivosti ("pristojan čovjek nosi cipele broj četrdesetpet").

Totalitarna retorika Bernhardovih likova ima hedonističku, komičku i kritičku dimenziju. Slatki jezik paušalnih diskvalifikacija i lagodnog afektivnog obračuna, danas poznat i pod nazivom

Umjetnost pretjerivanja (*Übertreibungskunst*) Bernhard rabi kao sredstvo očuđenja koje na zlo ukazuje tako što ga verbalno umnožava do besvijesti, ne bi li nas nagnalo da kritički usporedimo fikcionalni iskaz i referentnu zbilju

"govor mržnje", u Bernharda biva glavnim pokretačem stvaranja i djelovanja, pa prožima i fikcionalne tekstove i javne istupe autorove. Važnije od možebitne retoričke paralele Bernhard – Haider jest pitanje estetske funkcije totalitarnoga diskursa u Bernhardovu dramskom pismu. Nedvojben je njegov komički učinak. Osuda koju likovi formuliraju totalitarnim jezikom u isti je mah i ozbiljna i ironizirana. Ozbiljna: jer često pogađa *u srdu*, i jer je sveprožimna, bez relativizacije protustavom. Ironizirana: jer na krilima repeticije i hiperbole dospijeva u prostor *parodije* totalitarnoga diskursa.

A kritička dimenzija? Umjetnost pretjerivanja (*Übertreibungskunst*) Bernhard rabi kao sredstvo očuđenja koje na zlo ukazuje tako što ga verbalno umnožava do besvijesti, ne bi li nas nagnalo da kritički usporedimo fikcionalni iskaz i referentnu zbilju. I ujedno osvijestimo izvore i metode totalitarnog diskursa – koji totalitarnim ostaje i onda kad formulira radikalnu društvenu kritiku.

Ni v rit ni mimo

Fikcionalni iskaz i referentna zbilja naročito su sljubljeni u *Heldenplatzu*, neposrednom odgovoru na austrijsku suvremenost. Dramska priča o židovskoj obitelji koja pedeset godina nakon *Anšlusa* biva žrtvom svojih povijesno uvjetovanih resantimana, ali i aktualnog antisemitizma svojih sugrađana, postala je predmetom neviđene polemike. Posljednji Bernhardov komad tako je dobio status političkog komada *par excellence* i nekovrsne dramske *vizitke* ovog autora, iako ga estetički aršini smještaju na začelje dramskog opusa.

Predstaviti Bernharda, nakon dviju prohujalih inscenacija *(Popravljač svijeta – Der Weltverbesserer*, HNK Split 1981; *Izgled vara – Der Schein trügt*, &td Zagreb 1986), upravo *Heldenplatzom*, znači zaigrati na kartu političkih vibracija u nekom drugom, hrvatskom kontekstu. U zemlji cijepljenoj totalitarnom retorikom to je, čini se, unaprijed izgubljena bitka, to više što su politički konteksti, uza sve paralelice, dubinski nesumjerljivi. No, redatelj Mouchtar Samorai iznašao je rezervno rješenje. Farsu o općem političkom i moralnom rasapu pretvorio je u dopadljivu obiteljsku dramu. Bernhardov interes za stilizirane likove kao nositelje jezičnog afekta (u *Heldenplatzu*, istina, razmjerno blijedo variran) zamijenjen je interesom za psihologiju individualiziranih likova s kojima nam valja suosjećati. Reče redatelj u razgovoru za Hrvatski radio: dosta mu je uprizorenja *Heldenplatza* u kojima su likovi ocrtani kao gadovi.

I što se dogodilo? Gavellinim daskama giblju se lica koja pretendiraju na punokrvnost dramskih persona, nemajući nam kao takve baš bogznašto kazati, kao što ni radnja ovog *komemorativnog* komada ne nudi dovoljno uvjerljive građe za punokrvan obiteljski zaplet. A što je s jezičnim nasiljem – implicitnom temom svih Bernhardovih drama? Totalitarni iskazi *uljuđenih* likova ne pogađaju, štono riječ, ni v rit ni mimo. Ublažavanjem opsesivne repeticije i agresije, paušalna retorika uvelike gubi dimenziju komike i parodije (očuvane, dijelom, tek u likovima profesora Schustera i gđe Zittel: Ivica Vidović i Helena Buljan), pa nam preostaje tek doslovno čitanje paušalnih iskaza u funkciji obiteljske anamneze. No, skromna je dobit od takve lektire. Dijagnostički uvidi poput onog da je "ova mala zemlja jedno veliko sranje" koje (židovskog) čovjeka goni na suicid doista su, naivno čitani, na tragu "pesimističkog kiča" (Čale Feldman).

I sam bih rado posegnuo za jezikom paušalne diskvalifikacije pa s nasladom ustvrdio kako je zagrebačko uprizorenje *Trga heroja* pun promašaj, dostojan tek pljesnivog provincijskog kazališta i nemušte glumačke družinice, a sasvim u skladu s otužnim kazališnim životom ove smiješne zemljice u cjelini. Stvarnost je, dakako, složenija. Mouchtar Samorai i ekipa ostvarili su gledljivo uprizorenje, u okvirima promašene koncepcije nadasve pomno razrađeno. Istina, nije to Bernhard. Ali siguran sam da naš prodavač ne bi bio nimalo zadovoljniji da mu je u Gavelli ponuđen integralni Bernhard, na tragu onog trosatnog praizvedbenog daveža što ga je prije petnaest godina, uz blagoslov autora, postavio njegov *kućni* redatelj Claus Peymann osobno. Štovani prodavaču s kioska! Nadam se da si shvatio da je pohrvaćeni *Heldenplatz* vraški težak zalogaj. I da je kazalište, za razliku od novinskih krvavica, složena pojava.

(-*-) *Ispitivanje provele Marina Mijić i Vedrana Hozjan u sklopu studentskog projekta o* Danima. *Rezultati projekta uskoro dostupni na e-adresi: www.ffzg.hr/german.*

O *Apologiji građanskog*

Gérard Raulet

Autorov predgovor za knjigu *Apologija građanskog – pravda i tolerancija u sukobu* na srpskom jeziku u izdanju Beogradskog kruga

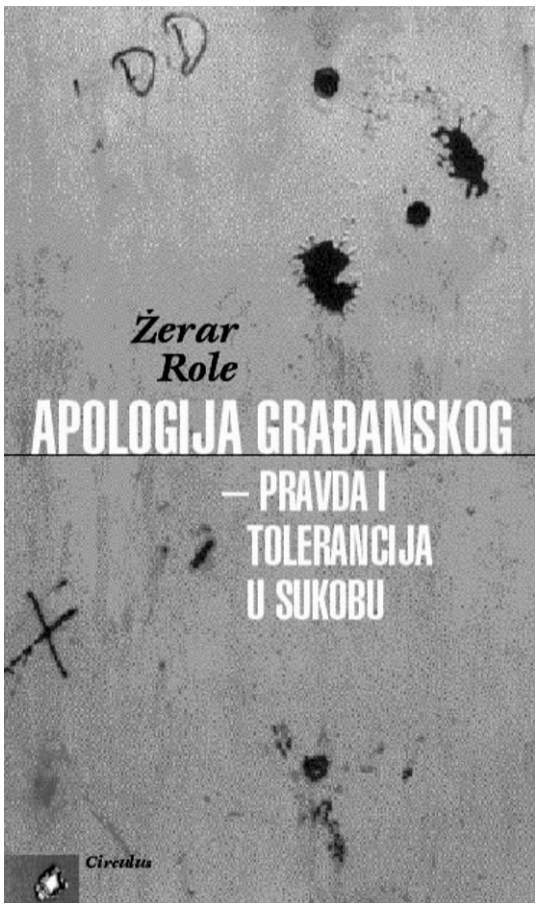

Ono što vredi za svaku državu u perspektivi univerzalne Republike vredi, naravno, i za svaki narod, odnosno nacionalni, ili rasni identitet u svakoj pravnoj republikanskoj državi. *Republika je neodvojiva od spora* (le différand) — upravo se tu nalazi onaj konstitutivni izazov kojeg ona danas postaje svesna. Republikanska racionalnost se ne sastoji u pokretanju tih sporova i njihovom upijanju, već u njihovom aktiviraju kako bi bili polazište za promišljanje zajedničkih normi

Oba teksta, ujedinjena u ovoj knjizi,[1] nastala su zbog nelagodne razdraženosti i, istovremeno, neke vrste *mea culpa* koja je usledila neposredno nakon toga. Najpre, po sredi je ne-pravda koju oseća jedan francuski intelektualac obrazovan u republikanskom kalupu, suočen sa odsustvom francuskog republikanskog modela (i rasprava koje je on podstakao u Francuskoj) u kritičkom promišljanju liberalne demokratije, oko čega se već decenijama u Sjedinjenim Američkim Državama sukobljavaju pristalice "komunitarizma" i liberali; ta rasprava je na kontinent prenesena posredstvom recepcije u Nemačkoj — u prvom redu kao odjek na poslednja dela Jirgena Habermasa /Jürgen Habermas/[2]. Moje refleksije ipak nisu direktno rasprava sa Habermasom, odnosno samo sa njim, niti su direktno rasprava sa Rolsom /Rawls/, odnosno samo sa njim, ili još i sa pristalicama komunitarizma. Za to postoji dobar razlog: pre nego što se uđe u direktnu raspravu postavilo bi se pitanje francuskog modela republikanske integracije, koji je danas daleko od toga da uživa neki imunitet nasuprot društvenim promenama sa kojima mora da se suoči (to je *mea culpa*). Njegov osnovni nedostatak tiče se koncepcije građanskog koja počiva na univerzalizmu prava i dužnosti, a koji u principu isključuje partikularizme.

To znači — da bi stvari bile jasne — da se gnušam sklonosti ka *mea culpa* koja se dokopala onoga što nam još uvek služi kao javni prostor rasprave, a što je samo opšte prilagođavanje shema mišljenja političke kulture onome *political correctness*. Linija koju ovde branim sasvim je suprotna od linije punog i celovitog priznavanja *sporova* (le différend).[3] A to se ipak ne može izjednačiti sa *political correctness* priznavanja *razlika* u republikanskom prostoru. Rezultat toga je pitanje koje dotiče samo srce "republikanske integracije: kako vladati *sporovima* na takav način da oni igraju svoju punu i celovitu ulogu u dinamici javnog republikanskog prostora, a da se pritom ne angažujemo u varljivoj logici *razlika* i diferencijalnih prava, koji, kako nastojim da pokažem u ovom ogledu, otvaraju put za sukob između Prava i Pravde i, istovremeno, za sukob između Pravde i tolerancije.

Nakon članaka i delâ posvećenih "post-modernoj" promeni javnog prostora[4] moj nedavni povratak XVIII veku[5] nipošto nije povratak idealima Prosvećenosti i normativnoj koncepciji uma. Taj povratak se priklanja dvostrukoj motivaciji. Najpre filološka motivacija koja može delovati kao provokacija: pokazati da je za kantovsku filozofiju istorije i za njegovu koncepciju građanskog, teleologija fundamentalnija od normativnog gledišta moralnog uma. Radi se o tome da se ozbiljno ponovo pročitaju temeljni tekstovi o modernom pojmu građanskog, uz ispitivanje one artikulacije koju oni predlažu između modernog nacionalnog identiteta i drugosti. Ja nastojim da pokažem da artikulacija između nacionalizma i kosmopolitizma kod Kanta nipošto ne sledi iz morala — kao da bi bilo dovoljno osloboditi se jednog "empirijskog" nacionalizma kako bi se prihvatila etička univerzalnost kosmopolitizma — već iz one "moći za prelaze" koja je moć suđenja, moć koja sjedinjuje ali ne spaja, i koja, dakle, poštuje razlike i sporove, posebno nacionalne identitete.

Na ovaj način ponovno čitanje Kanta implicira refleksiju o vrednosti francuskog modela integracije, što će reći životnosti "teleološke" koncepcije poštovanja razlika u perspektivi njihovog usisavanja u republikanski identitet: u ono građansko, koje u jednoj određenoj državi hoće da bude simbol univerzalnog građanskog. Ovde se treba prisetiti teksta *Sukob između fakulteta*, koji donosi odlučno preciziranje u koncepciji javne upotrebe slogana: javna upotreba tih slogana je civilizovano ratno stanje kritike protiv mračnjaštva. Republika je, dakle, neodvojiva od poštovanja razlika i sporova, *što, međutim, pretpostavlja njihovu javnu identifikaciju i isključuje njihovu kamuflažu*. Iz toga, svakako, neizbežno proizilazi da je na taj način priznat trajni sukob između racionalnog identiteta pripadanja Republici i "prirodnih" identiteta. Ono što vredi za svaku državu u perspektivi univerzalne Republike vredi, naravno, i za svaki narod, odnosno nacionalni, ili rasni identitet u svakoj pravnoj republikanskoj državi. *Republika je neodvojiva od spora* (le différand) — upravo se tu nalazi onaj konstitutivni izazov kojeg ona danas postaje svesna. Republikanska racionalnost se ne sastoji u pokretanju tih sporova i njihovom upijanju, već u njihovom aktiviraju kako bi bili polazište za promišljanje zajedničkih normi. "Post-modernitet" je, u tom smislu, u manjoj meri "izmislio" jednu novu racionalnost nego što je dopustio da se pronađe osnovna funkcija racionalnosti Prosvećenosti: biti organon jedne zajedničke prakse.

Može li se, i to je odlučujući ulog, zaista pojmiti neka "teleologija građanskog" onako kako je Kant shvatio teleologiju univerzalne Republike? I naročito: može li se ona shvatiti polazeći od "nedruštvene društvenosti" koja sve više karakteriše prisustvo spora u našim javnim prostorima? Vratiti se kantovskoj "nedruštvenoj društvenosti" znači, zapravo, samo podsetiti na to da je momenat države, Ustava, republikanizma, konkretno nezamisliv ako se odvoji od realnosti građanskog društva, čak i ako je *građanska* veza očevidno nešto više od obične garancije *građanskih* prava. S tog gledišta, beskompromisno republikanstvo — kakvim ga francuska tradicija otelovljuje — sasvim očevidno nije prilagođeno građanskom društvu koje je naglašeno izdiferencirano, odnosno rasparčano. Ali, ni formalizam Rolsove teorije pravde, ni komunitaristička *affirmative action*, ni Habermasov pokušaj da utemelji legitimitet prava na komunikativnom umu, ne uspevaju da razreše aporiju pravde i tolerancije. Sve tri zamisli polaze od iste činjenice: činjenice da se politička praksa više ne može utemeljiti na ideji univerzalnog Dobra koje svi prihvataju. Rolsov odgovor, *a priori* konstrukcija temeljnih liberalnih prava, otprema demokratsku raspravu u drugi plan. Komunitaristički odgovor, naročito Volcerov /Walzer/, nastoji da politiku (prema tome i ono građansko) svede na pitanja prava, i taj odgovor je, dakle, upravo stoga manje sposoban da bude brana rastućem pravnom premrežavanju građanske koegzistencije i njenoj zavisnosti od precedentnih pravnih odluka koje postaju važeće pravne norme. Habermasov odgovor nastoji da prevaziđe i jedno i drugo, ali odbijajući, s razlogom, da ukloni samu ideju Pravednog iz demokratske rasprave, on gomila oba nedostatka i zato je vrlo blizak volcerovskoj koncepciji borbe za priznavanje prava i meša, u isti mah, demokratsku raspravu i Pravo, tako da ništa ne može da suprotstavi jurisprudentalizaciji, stvaranju pravnih normi na osnovu precedentnog prava, uprkos pokušaju da sačuva "princip racionalne rasprave" iznad svega što je spliće.

Polazeći od Kanta i iznad njega, radi se o tome da se uhvati šansa koju nam daje naizgled haotično pucanje konsenzusa, da bismo se iznova učili javnoj raspravi i demokratiji, i da bismo iznova mislili filozofiju istorije kao teleologiju bez telosa *a priori*, kao neku vrstu "materijalizirane estetike", što će reći kao proces koji se artikuliše kao oblici zajedništva što su, isto tako, konsensualne konstelacije pomoću kojih ljudi dolaze do saglasnosti o smislu svog zajedničkog života i zajedničkog delanja, a da pritom nemaju potrebe za moralnošću koja je i samom Kantu mogla biti samo tiranska kada je nastojala da se nametne individuama i državama na stupnju njihovoga razvoja koji je bio daleko od toga da je dostigao moralnost, i koja bi danas *a fortiori* bila tiranska jer bi neizbežno dobila oblik neke moralne kampanje protiv raspada normativnosti. U tom smisli teleologija hoće da bude škola tolerancije, tolerancije koja više ne prihvata snishodljivi ton koji joj sam Kant zamera, ali koja igra igru društvenih konfiguracija koje nagoveštavaju jedan novi javni prostor. ■

[1] *Ogled objavljen 1999.* (Apologie de la citoyenneté, Paris, Editions du Cerf *1999.) i prevod saopštenja koje je nastalo iz jednog ogleda o ideji tolerancije, na nemačkom:* Der hochmütige Name der Toleranz, *u: Rolf Koepfer / Burckard Ducker (Dir.),* Kritik und Geschichte der Intoleranz, *Heidelberg, Synchron 2000.*

[2] Faktizität und Geltung *naravno (Frankfurt/M. 1994), ali i* Tanner Lectures *(Recht und Moral. Tanner Lectures 1986, Frankfurt/M. 1992), kontraverza sa Rolsom (*Einbeziehung des Anderen, *Frankfurt/M. 1996,* Reply to Habermas, *Columbia University Press 1995)* – Die Einbeziehung des Anderen *na francuski je prevedena 1998. pod "provokativnim" naslovom* Republikanska integracija *(Paris, Fayard 1998) –, Die postnationale Konstellation, Frankfurt/M. 1998.*

[3] *Pojam* le différand *izuzetno je važan za Rolea, ali je u jednakoj meri i neprevodiv. Role ga upotrebljava u liotarovskom smislu (kod nas prevedeno sa raskol) ali je, po našem mišljenju, raskol prejaka reč za ono što Role želi reći. Naime, pojmom* le différand *hoće se označiti vrsta nepomirljivih razlika, sporova, sukoba, koji bi, prema liberalnom modelu, mogli postojati i nesmetano delovati jedni kraj drugih. Role, pak, brani tezu da društvo nije u stanju da podnese taj intenzitet sporova, te da, u tom smislu, mora da postoji nekakav regulativni princip, neka instanca koja odlučuje u slučaju spora. – Primedba redaktora.*

[4] *Vidi naročito* Chronique de l'espace public. Utopie et culture politique *(1978/1993), Paris, L'Harmattan 1994.*

[5] Aufklärung. Les Lumières allemandes, *Paris, Flammarion 1995; Kant. Histoire et citoyenneté, Paris, PUF 1996;* Citizenship, otherness and cosmpolitism in Kant, *in* Social Science Information, *London & New Delhi, Sage Publ., 35, 3 (1996).*

kritika

Dijalog kultura? Neće ići!

Žarko Paić

O povratku kulture u središte promišljanja pojma modernizacije i izazova novoga svjetskog poretka za nerazvijene zemlje Trećega svijeta svjedoči i ova knjiga, no nužno je pokazati da se povratkom kulture ne mijenja ništa bitno u strukturi geo-političke moći – politička je globalizacija usisala kulturu i od intekulturalizma stvorila tek nadomjestak za istinu suvremenoga svijeta

Dieter Senghaas, *The Clash within Civilizations: Coming to terms with cultural conflicts*, Routledge, London-New York, 2002.

Povratak kulture kao sredstva i svrhe identiteta u suvremenome društvu čini se odgovorom na priču o *kraju povijesti*. Sve društvene i humanističke znanosti opsjednute su čarobnom moći kulture. To vrijedi i za komparativna istraživanja međunarodnih odnosa i međunarodne ekonomije. Je li moguće danas uopće nešto suvislo teoretski objasniti u složenome polju društvenih odnosa bez *kulturalnoga determinizma*? Reartikulacija problema identiteta (klase, spola i rase/etniciteta) ide usporedno s nastankom novih emancipacijskih potencijala otpora globaliziranome svijetu prema modelu neoliberalne ideologije. O *povratku kulture* u središte promišljanja pojma modernizacije i izazova *novoga svjetskog poretka* za nerazvijene zemlje Trećega svijeta svjedoči i nova knjiga njemačkoga teoretičara i promicatelja kulture dijaloga, mira i interkulturalnoga sporazumijevanja Dietera Senghaasa, voditelja Odjela za istraživanje razvoja na Institutu za interkulturalne i međunarodne studije bremenskoga sveučilišta. Senghaas je na engleskome objavio nekoliko značajnih knjiga o politici stvaranja temelja europeizacije krajem 20. stoljeća na načelima kulturalnoga identiteta. Teoriju međunarodnih odnosa obogatio je upravo pomakom prema, uvjetno iskazano, postkolonijalnim studijima.

Kritička teorija interkulturalizma za doba globalizacije

U nizu naslovljenom *Series in global political economy* ugledne nakladničke kuće Routledge objavljena je njegova kritička studija *Sukob u civilizacijama*. Većim je dijelom riječ o argumentiranome pobijanju glavnih postavki Samuela Huntingtona iz njegove glasovite, i neprijeporno ideologijski opasne knjige kao *plaidoyera* za "realpolitiku" američke dominacije u svijetu – *Sukob civilizacija*. Senghaasova nakana ipak nadilazi tek akademski razračun s Huntingtonom. Kao svojevrsna nova politička i kulturalna antropologija u neupitnome sljedbeništvu interkulturalizma riječ je o pokušaju unutarnje kritike nedovršene modernizacije Zapada. Ali isto tako i o drukčijem određenju civilizacijskih predložaka moći nego što je to uobičajeno u društvenim teorijama danas. Mogli bismo cjelokupni Senghaasov naum nazvati kritičkom teorijom interkulturalizma za doba globalizacije.

Nasuprot, dakle, Huntingtonovu *sukobu civilizacija* prema modelu na kojem će *novi svjetski poredak* u 21. stoljeću biti uređen, Senghaas otklanja takvu teoriju i političku strategiju jednostavnim stavom da su sukobi unutar i u civilizacijama nužnost drukčijega određenja svijeta – interkulturalnim dijalogom. Kultura ima dvostruko značenje. Ona je sredstvo identiteta i stoga uvijek partikularno određena, neovisno o tome je li posrijedi nacionalni, rasni ili spolni identitet. Ali kultura je i samosvrha ljudskoga suživota na zemlji. Tek se kulturom stvara smisao različitosti civilizacija u svijetu. Snažno se protiveći bilo kakvom geokulturalnome određenju civilizacija kao što je to učinio Huntington svodeći pojam civilizacije u krajnjoj instanciji na religijsko-državne granice, Senghaas svoju interkulturalnu kritiku političkoga kulturalizma prema kojoj Zapad u ruhu neoimperijalne globalizacije promiče univerzalne vrijednosti slobode i demokracije postavlja na druge osnove. To je vrlo složena teoretska pozicija. Ona ne može posve prihvatiti rezultate postkolonijalnih studija. Ali isto tako ona ne želi u beskonačnost razvijati priču o nedovršenoj modernizaciji Zapada kao istinskome rješenju spora između *kulturalnih partikularista* i *kulturalnih univerzalista*.

Unutarnje napetosti

Senghaas stoga usporednom metodom hermeneutičkoga iščitavanja identiteta i razlike svjetskih civilizacija kao nositelja religijskih obilježja (hindu, konfucijanska, islamska i zapadna kao spoj židovsko-kršćanske kulture) dolazi do zaključka da su povijesno sve civilizacije oduvijek bile prožete unutarnjim napetostima i sukobima, pukotinama, nehomogenošću, prepune heretika i subverzivnih pomiritelja različitih svjetova, poput, na primjer, arapskih filozofa u Španjolskoj prije nego što će krajem 15. stoljeća Španjolska postati prva europska, moderna država izgrađena kao monokulturalna i etnički čista tvorevina nastala na ideji pogroma drugih naroda, vjera i kultura. Unutarnje političke i ideologijske napetosti su bitni čimbenik u dinamici procesa razvoja.

Ideje prosvjetiteljstva, na primjer, bile su već odbačene u trenutku njihova nastanka. Proces sekularizacije nije izveden u Voltaireovo i Diderotovo vrijeme. Bilo je potrebno više od jednoga stoljeća da se Europa uopće konstituira kao baštinica prosvjetiteljstva. Modernizacija stoga nije čarobna riječ ili model razvoja zapadne civilizacije. Ona je ostvarena tijekom povijesnoga napretka u sukobima, borbama i odlučnošću društvenih aktera u revolucijama i ratovima da izgrade svijet tehnološke nadmoći i kulturalne moći univerzalnih ideja čovječanstva. Tzv. suživot kultura tradicije i modernizacije u zapadnome civilizacijskome krugu pripada tek drugoj polovici 20. stoljeća. Pluralizam i tolerancija, poštovanje Drugoga, nije nešto "urođeno" zapadnjacima, nego stvoreno društvenim borbama za novi identitet od šezdesetih godina prethodnoga stoljeća do danas. Stoga se bez istinske "dekolonizacije" zapadne civilizacije ne može misliti bit kulture kao samosvrhe globalnoga čovječanstva.

Alžirizacija

Usuprot svim esencijalističkim stavovima koji uglavnom završavaju kao kulturalni fundamentalizam, Senghaas smatra da su današnje civilizacijske razlike rezultat socio-ekonomskih čimbenika, a ne geo-kulturalnih. Ne bježi se pod staklenu kuglu idile i interkulturalnoga raja za začarane aerodromske intelektualce, koji diljem svijeta vrte uvijek istu ploču na različitim konferencijama: kultura je dijalog i samo dijalog! Senghaas je izvan tog patetičnoga "uneskovskoga" kruga mišljenja i djelovanja. On priznaje da je u Trećem svijetu problem mnogo složeniji nego što se to vidi očima *postkolonijalnih kulturalista*. Postoji temeljni model otpora modernizaciji i globalizaciji u svijetu, koji se može obuhvatiti pojmom "alžirizacija".

Posrijedi je militantna kulturalizacija politike post-kolonijalnih država koja tradiciju kao ideologiju suprotstavlja bilo kakvom dijalogu kultura. Sukob unutar i u civilizacijama, kao što je bjelodano s islamskim svijetom, jest realistički opis onoga što se događa u globalnome svijetu. Mučno i sporo prilagođavanje izazovima globalizacije u islamskim zemljama govori da postoje bitne konceptualne i strukturalne razlike u tvorbi društva jedne Malezije i Alžira. Stoga je priča o jedinstvenosti i homogenosti "kultura" i "civilizacija" neodrživa. Što spaja uopće te geografski i ekonomsko-politički različite države osim islamske vjere? Gotovo ništa drugo. To znači da ni religija ne može više biti pouzdan pokazatelj kulturalnoga identiteta.

Interkulturalna filozofija?

Sredstvo sporazumijevanja među kulturama može za Senghaasa biti samo interkulturalna filozofija. Ona je zasnovana i ukorijenjena u usporedbama kultura, isticanju razlika kao načina zadobivanja novoga, globalnoga identiteta. To je najslabija točka Senghaasove političko-kulturalne antropologije. Razumljivo je zašto se nastoji stvoriti neko teoretski čvrsto uporište protiv teorija *sukoba civilizacija*. Ali priča o interkulturalnoj filozofiji nije ništa drugo nego svojevrsna teoretska *new age* praktika za druge svrhe – mirotvorstvo, duhovni razvoj u doba globalizacije na drukčijim temeljima. Univerzalizam Zapada nije tek ideologija i europocentrizam, nego duhovni put s kojim danas globalizacija uopće može dovesti do toga da sve u svijetu more isti problemi: dosezanje slobode, borba za identitet, poštovanje raznolikosti svijeta i tolerancija Drugoga. Interkulturalna filozofija je posve nepotreban način povezivanja nepovezivoga. To izgleda apsurdno u teoretskim prilozima prosvijećenih "interkulturalista". Kao, primjerice, kad se želi iz Wittgensteinove *filozofijske gramatike* izvesti mogućnost postkolonijalne kritike znanstvenoga diskursa porobljavanja "Istoka". Tako se, naposljetku, Senghaasova vrijedna studija nasukala na sprudu trendovskoga okreta nečemu što nije ni *genij Afrike* (Basil Davidson) ni pobuna *prezrenih* na svijetu (Franz Fanon), nego mirotvorni apel za dijalogom različitih. Zbog čega je Senghasova interkulturalna filozofija nova vrsta nemoćne ideologije kulture kao identiteta i otpora? Jednostavno zbog toga što autor nije radikalizirao početne postavke.

Dijalog ovisi o rasporedu moći

Ako sukobi unutar i u civilizacijama određuju dinamiku globalnoga doba, onda je nužno pokazati da se *povratkom kulture* ne mijenja ništa bitno u strukturi geo-političke moći, koja je istodobno socio-ekonomska i kulturalna. Politička globalizacija je usisala kulturu i od intekulturalizma stvorila tek nadomjestak za istinu suvremenoga svijeta. Kultura dijaloga je krhki pokušaj stvaranja iluzije da između civilizacija postoje *dobre vibracije*. One su naprosto dio globalnoga World Culture folklora i ništa više. Temeljni je problem u nečemu metakulturalnome. Dijaloga među civilizacijama može biti samo onda kad je raspored moći barem približno isti. Sve drugo je iluzorna želja *da se dohvati mjesec*, kako je Lafcadio Hearn opisao svoje prvo romantično iskustvo s japanskom kulturom. Ali ta želja ne odgovara na realne probleme društvenoga svijeta u kojem globalizacija jest kulturalna činjenica prvoga reda upravo zato što prema kulturi ne osjeća nikakvu samilost, grižnju savjesti ili uzvišeni osjećaj divljenja. Upravo suprotno.

Skandal umjetnosti

Boris Postnikov

Malo je suvremenih filozofa koji su se tako radikalno poput Gadamera suprotstavili modernom razdvajanju Istinitoga i Lijepoga, kao i odustajanju od tih pojmova; zato ovaj izbor tekstova jednog od najvećih filozofa 20. stoljeća zavređuje posebnu pozornost

Hans-Georg Gadamer, *Ogledi o filozofiji umjetnosti*; prevela Darija Domić; redaktura prijevoda i pogovor Damir Barbarić; AGM, Zagreb, 2003.

Nešto više od mjesec dana dijeli nas od obilježavanja dvogodišnjice smrti jednoga od nesporno najvećih filozofa proteklog stoljeća, Hans-Georga Gadamera. Prisjećanju na njegovo djelo – kao što bolji običaji, ali i intelektualna obvezanost nalažu – pridružila se nezanemarivim brojem skupova, predavanja i novinskih članaka i domaća filozofska i kulturna zajednica; ovaj izbor tekstova posvećenih misaonom susretu s umjetnošću svjedoči težnju održavanju kontinuiranoga dijaloga s tim djelom, kako bi prisjećanje, u skladu s onim aspektom platoničke tradicije iz koje se Gadamerovo filozofiranje značajnim dijelom razvijalo, postalo spoznavanjem.

Uz ime dugovjekoga hajdelberškog profesora vezivat će se, dakako, ponajprije doprinos hermeneutici, koju je, prerađujući uvide iz najvažnijih etapa njezina povijesnog preoblikovanja (od umijeća čitanja i tumačenja svojstvenoga isključivo problemskom polju biblijske egzegeze, preko interpretacijske strategije primjerene i tekstovima nekršćanskoga i nesakralnoga karaktera, koju su u razdoblju njemačkog romantizma razvijali Schleiermecher, Ast i drugi, potom metodičke orijentacije Diltheyeve izgradnje povijesnoga svijeta u duhovnim znanostima, sve do Heideggerove metode eksplikacije temeljnih struktura tubitka, kako je provedena u prvome odsjeku *Sein und Zeita*) Gadamer utemeljio u suvremenom smislu teorije razumijevanja koja više ne podrazumijeva neki zadani metodski naputak, obvezujući skup pravila, nego – ograničavajući značaj metode u tom smislu – potencira produktivnost iskustva i dijaloga za djelatnost razumijevanja. Promišljanju umjetnosti pripada pritom počasno mjesto. Sastavljanje reprezentativnog izbora Gadamerovih tekstova iz tog tematskog polja predstavlja stoga iznimno težak zadatak, kojemu ova zbirka ogleda, nastalih u razdoblju više od četrdeset godina, pristupa na vrlo zanimljiv način.

Iskustvo umjetničkog djela

Niz od devet ponuđenih tekstova mogao bi se, kako mi se čini, umetanjem dviju cezura podijeliti na tri relativno zasebne cjeline. Pritom nije riječ o suviše strogoj podjeli, koja bi sugerirala potrebu za odvojenim proučavanjem tih "cjelina", niti bi se razumijevanje Gadamerove misli takvim pristupom osobito okoristilo – naprotiv. Ipak, zamisli formulirane u prva četiri ogleda doimaju se u toj mjeri relevantnima za Gadamerovo pristupanje umjetnosti da im treba posvetiti najveću pažnju.

Ti su tekstovi posvećeni proučavanju fenomena umjetnosti općenito, kroz sve njegove povijesne metamorfoze. Oslanjajući se uvelike na uvide svojega najznačajnijeg učitelja i mentora, Martina Heideggera, o povezanosti umjetnosti s istinom, iznesene kroz koncept otkrivenosti/skrivenosti u čuvenim predavanjima *O izvoru umjetničkog djela*, Gadamer inzistiranjem na iskustvu umjetničkog djela polemizira ne samo s tradicijom estetike, kako je, nakon Baumgartena, razvijena u trećoj Kantovoj *Kritici*, te subjektivizma, nego i s pretenzijama idealističke tradicije filozofije da, pojmovno zahvativši smisao umjetnosti, pokaže ovoj njezino *pravo mjesto* – bilo Platonovim protjerivanjem iz *polisa*, bilo dodjeljivanjem joj *karaktera prošlosti* u Hegelovu sustavu.

S druge strane, iskustvo umjetničkoga djela kakvo imamo danas implicira određenu historijsku svijest, ali i specifičnu reflektiranost modernog čovjeka. Epohalna uvjetovanost suvremenoga promišljanja umjetnosti izlazi na vidjelo već u početnom poticaju njezina problematiziranja, koji se, kao jedan od frekventnijih provodnih motiva ovih ogleda, pojavljuje u liku skandala moderne umjetnosti. Prikazom općih mjesta povijesnoga loma kojim je umjetnost funkciju integracije zajednice odmijenila gestom provokacije – od zapostavljanja konvencije centralne perspektive, preko kubizma i, uopće, apstrakcije u slikarstvu, Duchampova *ready-madea* i moderne arhitekture, hermetičnog pjesništva i novih pripovjednih praksi u književnosti, Brechtova epskog teatra itd. – demonstrirat će Gadamer ne samo nedostatnost pojmova i koncepata estetike za zadovoljavajući odgovor tim izazovima (u tekstovima *Aktualnost lijepoga* i, ekstenzivnije, *Umjetnost i oponašanje*) nego i svu zakučastost osnovnoga pitanja: što je to što umjetnost čini umjetnošću, povezujući tradiciju i suvremenost, djela različitih razdoblja i različite uloge koje je umjetnost u tim razdobljima igrala?

Sfera iskustva umjetničkog djela, u kojoj se odgovor na to pitanje traži, zahtijeva pretpostavku hermeneutičkog identiteta djela, te se Gadamer oštro suprotstavlja modernim teorijama koje taj identitet dovode u pitanje. Njima nasuprot, potvrđuje ga

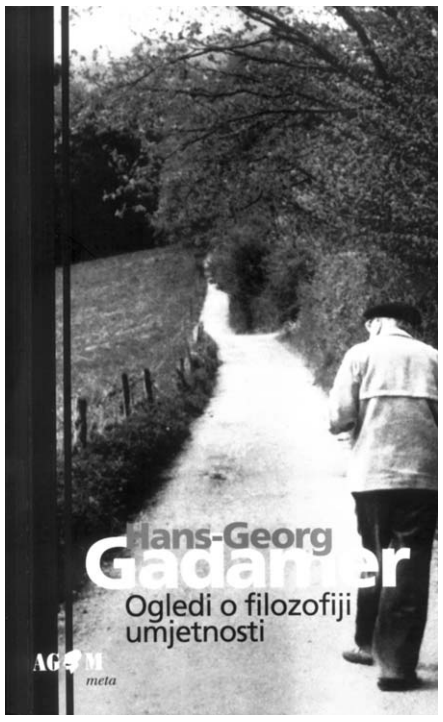

činjenicom da nas djelo, pa bilo ono i prolazna i neponovljiva glazbena improvizacija, na neki način oslovljava, postavljajući pred nas nešto poput zahtjeva za razumijevanjem, upućujući na određeni, pojmovno ireduktibilni smisao; čak i u industrijskome dobu tehničke reproduktivnosti umjetničko djelo zadržava svoju auru, nešto od heideggerovske *stvari* u svijetu potrošne i zamjenjive robe.

Igra, simbol, svetkovina

Tamo gdje nedostaju termini tradicionalne estetike, Gadamer se okreće antropološkom fenomenu *par excellance*, koji se od važnoga koncepta Nietzscheove filozofije prometnuo u nezaobilazan filozofem dvedesetostoljetne misli, osobito kod predstavnika filozofijske antropologije – *igri*. Upravo kroz strukturu igre pokušava on čitatelja približiti razumijevanju jedinstva djela.

Čovjekovu igru u njezinoj nesvrhovitosti obilježava ipak umnost, uočljiva u repetitivnosti koja proizlazi iz pridržavanja određenih, samopostavljenih pravila. Ključna riječ pritom je uočljivost, jer činjenica da se igra prikazuje, da ima oblik (samo)prikaza, nije nešto akcidentalno, nego utemeljuje sam fenomen. Usamljeni igrač već pristupa samome sebi kao promatrač, kako bi mogao biti arbitrom; promatrač, pak, igre, pristajući unaprijed na utvrđena, samopostavljena, nesvrhovita pravila postaje nešto drugo doli tek spoznajući subjekt – postaje aktivni učesnik, su-igrač. Utemeljenje fenomena igre u prikazu postaje tako utemeljenjem komunikacije a, kao što je gledatelj igre njezin suučesnik, tako je i gledatelj (slušatelj, čitatelj...) umjetničkoga djela su-igrač u razumijevanju. Jedinstvo djela, njegov hermeneutički identitet drugi je naziv za zadaću koja se tu pred njega postavlja, zadaću sudjelovanja u izgradnji djela, kroz odgovor na njegovo značenje, njegovo upućivanje na smisao.

To upućivanje, pak – i tu dolazimo do drugoga važnog Gadamerova koncepta kojim, nakon razrade fenomena igre, u uvodnome tekstu *Aktualnost lijepoga* pristupa umjetničkom djelu – ima karakter *simbola*. Prizivajući ne samo značenje koje su tom pojmu u doba njemačkog romantizma dali Schiller i Goethe, nego i njegovu etimologiju (heideggerovsko *osluškivanje jezika*, valja napomenuti, ne prelazi pritom nikada u ono zbog čega je njegov učitelj trpio učestale kritike zbog proizvoljnog, nasilnog etimologiziranja), Gadamer ga oštro suprotstavlja alegorijskom upućivanju, provevši tu kritiku idealističke tradicije, ponajprije Hegela. Kao što je već anticipirano, kritika se usmjerava na zamisao umjetničkoga djela koje je tek pojedinačni medij neke općenite poruke i utoliko podređeno filozofijskom pojmu, kojim se njegova istina dade obuhvatiti. Simbolički karakter djela, međutim, ističe upravo njegovu pojedinačnost, njegov fakticitet. Ono nije samo puki, načelno zamjenjivi transmitor smisla, nego reprezent značenja na način da je to značenje prisutno upravo i jedino tu, u tom pojedinačnom djelu – ontološka konzekvencija toga najbolje je izražena sintagmom *prirast bitka*.

Treći i posljednji koncept iz uvodnoga teksta jest onaj *svetkovine*. Njime se ne samo upućuje na važnost zajednice, nastale okupljanjem ljudi oko nečega, za razumijevanje djela, nego i uvodi razlika između dvaju pojmova vremena, te se benjaminovskom homogenom, praznom vremenu civilizacije Moderne suprotstavlja ispunjeno vrijeme umjetničkog djela; kroz analogiju s organizmom, centriranom prema nekoj, njemu svojstvenoj sredini, dodjeljuje mu se tako *vlastito vrijeme*.

Mimeza kao prisjećanje

Teško je u tom trostrukom približavanju shvaćanju umjetničkoga

Gadameru je ponajprije stalo do *mimesisa*, pojma kojim je antička grčka misao odredila prirodu umjetničke djelatnosti. Odbacujući semantički balast kojim ga je kasnija tradicija u konačnici unizila do temelja teorije naturalizma, trudi se aktivirati njegov potencijal za razumijevanje ne samo prošle nego i sadašnje, eksperimentalne, nepredmetne moderne umjetnosti, kroz iznenađujuće čitanje Platona, Aristotela i pitagorejaca

djela ne prepoznati utjecaj tradicije protestantske misli. Ta tradicija igrala je veliku ulogu u razvoju hermeneutičke teorije, suprotstavljajući se katoličkoj egzegezi, a Gadamer svoj dug njoj, uostalom, nikada nije skrivao. Međutim, važniji – ne samo od njezina, nego i od utjecaja svih spomenutih filozofa izuzev, možda, Heideggera – onaj je grčke filozofije.

Gadameru je ponajprije stalo do *mimesisa*, pojma kojim je antička grčka misao odredila prirodu umjetničke djelatnosti. Odbacujući semantički balast kojim ga je kasnija tradicija u konačnici unizila do temelja teorije naturalizma, trudi se aktivirati njegov potencijal za razumijevanje ne samo prošle nego i sadašnje, eksperimentalne, nepredmetne moderne umjetnosti, kroz iznenađujuće čitanje Platona, Aristotela i pitagorejaca u kojem oponašanje više nije tek privid privida, sjena sjene, dvostrukom udaljenošću od zbilje proskribirani lažni pretendent na Istinu, nego postaje *prisjećanje* u *prepoznavanju* oponašanoga, prisjećanje koje je spoznaja onoga bitnoga. Mimeza umjetnosti, naposljetku, odražavanje je *kosmosa*, reda univerzuma, poretka svih stvari i, naposljetku: *zornosti lijepoga*. Iskustvo lijepoga – onoga evidentnog, samodostatnog i nesvrhovitog – još od Platonova *Fedra* premosnica je ontološkim rascjepom razdvojenih svjetova (zbiljskih) ideja i (prividne) zbilje; iskustvo lijepoga u umjetnosti, neodvojivo od istine, premješta tu istinu, tako, iz transcendentne sfere k čovjeku. Malo je suvremenih filozofa koji su se tako radikalno suprotstavili modernom razdvajanju Istinitoga i Lijepoga, kao i odustajanju od tih pojmova; od živućih sjetit ćemo se, možda, Badioua, i zacijelo nije slučajno što se i njegova misao – premda, dakako, u drukčijim konstelacijama – razvija ne samo oslanjajući se na Platona, nego i odgovarajući na izazov moderne nepredmetne umjetnosti. Takvi pothvati dobrodošao su korektiv zapostavljanju tradicije pri promišljanju moderne umjetnosti.

Umjetnost dovodi u pitanje filozofiju

Dva teksta koja ubrajam u tzv. drugu skupinu – premda nemaju mnogo sličnosti – u kontekstu ovoga izbora povezuje, ipak, činjenica da nisu u potpunosti posvećeni umjetnosti, nego je tek tematski dodiruju. *O fenomenologiji rituala i jezika*, tako, u širokom povijesno-filozofskom zahvatu razrađuje koncepte važne za razumijevanje jezika i komunikacije u Gadamera, dok bi *Umjetnost i mediji* mogao pružiti zanimljiv drukčiji pogled na problematiku danas proliferirajućeg teorijskog područja onima koji prate rasprave iz teorije medija, mediologije i sl.

Tri kraća predavanja na kraju *Ogleda o filozofiji umjetnosti* zapravo su prigodni autorovi govori koje je održao pri otvaranju dviju izložaba, te proslavi obljetnice manhajmskoga kazališta. Zbivanja te vrste, poznato je, najčešće su povod *pro forma* predavanjima i osvrtima, no Gadamer im pristupa kao novim poticajima za pokušaj razvijanja filozofske misli.

Time dolazimo i do najvrjednije pouke koju ova knjiga nudi: iskustvo umjetnosti uvijek iznova predstavlja izazov za mišljenje, izazov radikalan u mjeri u kojoj filozofiju – u cjelokupnoj njezinoj povijesti – dovodi u pitanje; umjetnost jest diskrimen filozofijskog mišljenja.

Ekstremi odustajanja i rezignacije

Sanja Jukić

Ova poezija zrcali tihu, nebuntovnu, ali nezadovoljnu, kritičnu i samokritičnu generaciju, kivnu na tradicionalne vrijednosti koje usađuju poniznost, a ne trpe promjene, ne podnose otklon, o kojemu je, doduše, lako odlučiti, ali ga je teško odživjeti

Renata Valentić, *Slike odlaze*, Meandar, Zagreb, 2003.

Tekst ne 'objašnjava' slike. Slike ne 'ilustriraju' tekst… tekst i slike, međusobno se isprepletući, žele osigurati kretanje, razmjenu ovih označitelja: tijela, lica, pisma…, piše Barthes u *Carstvu znakova*. U novoj, drugoj po redu zbirci pjesama Renate Valentić – *Slike odlaze*, nije riječ o interakciji eksplicitnoga medija likovnosti i književnoga teksta (ali jest o spomenutoj razmjeni), nego o tekstualnim slikama-projekcijama unutarnjega doživljajnog i emocionalnog svijeta protagonista te poezije, tj. o intimnome apstrahiranju pa onda oslikavanju nekih svakodnevnih situacija i medijskih znakova. Ciklusne skupine pjesama (*Slika prva: Introspekcija*; *Slika druga: Događaji*; *Slika treća: Likovi*; *Slika četvrta: Vrijeme*; *Slika peta: Kraj*) sugeriraju pojedine segmente gorespomenutog isprepletanja teksta i slike, imamo li, u ovim okolnostima, na umu sliku izvanjezične zbilje u subjektovoj svijesti kao posve relevantan pandan likovnoj slici. Zapravo, naslovima ciklusa fokusira se okosnica svake pojedine tematske palete izvantekstualnih slika.

Nerazrješivost situacija

Tako, primjerice, u prvome ciklusu introspektivni nabori bivaju potaknuti upravo slikama – prošlim, davno doživljenim, radosnim, tužnim, suzdržanim, izmaštanim prizorima budućih događaja, onda – pravim fotografijama ili snažnim pejzažnim impulsima. Svaka od tih slika pokreće mehanizam često tjeskobnih, a još češće rezigniranih samopromatranja i samoispitivanja tijekom kojih jalovost očekivanja nekakvoga čvrstog ishoda strši na kraju svake pjesme. Do spoznaje o nerazrješivosti situacija, osjećaja, misli, protagonist dolazi u srazu s drugima, s okolinom, odnosno kroz sudar tuđih i vlastitih očekivanja spram života, spram idealizma, opravdanosti uloga, tj. žrtve spram isplativosti, mogućnosti i posljedica življenja razlike u odnosu na nametnute stereotipe, spram odgovornosti prema drugome, spram hrabrosti da se zakorači u neizvjesnost (*Znaju li oni koji nas ispraćaju u umorno / predvečerje / kamo odlazimo? / Na balkonu žarkocrveni cvjetovi, / vjetar raznosi pelud putem kojim idemo, / krvava nam koljena, / rane duboke, nezarasle.*)… Subjekt se ponekad postavlja kao pripadnik čitave generacije koja se, pritisnuta dugogodišnjim bremenom konzervatizma, društvenih i moralnih kalupa, pokušava osloboditi, pokrenuti se iz pasivnosti (*Pažnja! / Imamo trideset i nekoliko godina, / odlučili smo: / zapalit ćemo krhko tijelo našeg umornog sjećanja*).

Nijanse malodušnosti, zakočenosti, samozavaravanja

I nadalje, uz početnu tjeskobu i rezignaciju, *Događaji, Likovi* i *Vrijeme* povezani su gorčinom, umorom, tugom, pomirenošću sa stanjem stvari, usamljenošću, neshvaćenošću, neizvjesnošću, neumitnošću prolaznosti. Iako odijeljeni, ti se ciklusni segmenti u jezgrama svojih tekstova isprepleću. Karakterna tipologija, iščitljiva u stihovima, otkriva čitav niz lica s različitim nijansama malodušnosti,

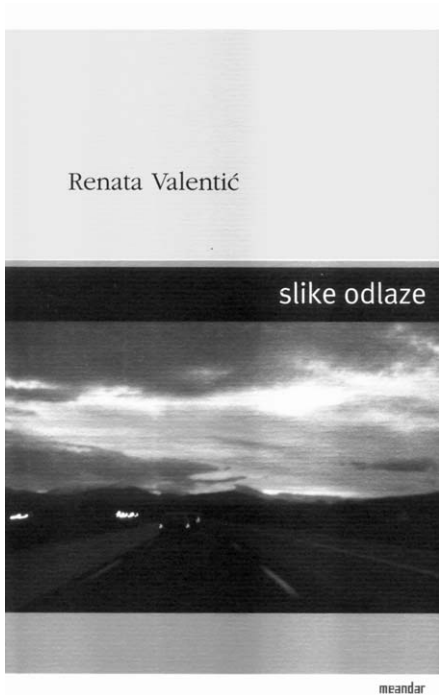

zakočenosti, samozavaravanja, pasivnosti. Takvi su likovi dodatno pritisnuti obeshrabrujućom spoznajom o ograničenosti vremena kojim raspolažu, o neiskorištenosti potencijala koji su postojali na nultoj točki, na samome početku života (*Hladne, požutjele šake, razmrvljene, raspadnute kosti, / naše kosti i pogled pun gorčine: / što smo to učinili sa svojim vremenom*?). Neki od njih posuđeni su iz glazbe, književnosti, filma te svojim fikcionalnim ili stvarnim životima uklopljeni u egzistencijalističke upite i potrage (*Oh, Henry Rollins zaključuje. / Oh, vrijeme je da promijenim zanimanje. / Želim biti Superman,* ili *Pozzo je ležao na leđima i čekao da dođe san, / veliki san, / san snova, / da mu pokuca na vjeđe -/ gledaj, došao sam i / odvest ću te, pazi, / nikad više nećeš čekati, ni trenutka, / sve nevažno zauvijek zaboravi.*), otkrivajući čitav svjetonazorni kontekst.

Na koncu, završni ciklus *Kraj* likovima ne donosi fizički kraj ili nekakvo konačno razrješenje nezadovoljstava i dvojbi, kako naslov sugerira. Riječ je tu o situacijama u kojima protagonisti ipak dolaze do svojevrsnoga kraja, ali to je kraj lošega životnog razdoblja, vlastitih loših životnih navika od kojih žele pobjeći, jer su ponižavajuće i sputavajuće. Riječ je o njihovoj potrebi izvući se iz slabe pozicije poniznosti, podilaženja i afirmirati se kao jaki Ja. Iscrpljene zalihe izdržljivosti, strpljenja, tolerancije i mirnoće dovode do snažne potrebe za radikalnom promjenom, dovode ih do ruba s kojega, jako umorni, jasno vide retro-sliku svojega života i svjesni su nužnosti prekinuti tu kolotečinu mrcvarenja. No, to ne

Iscrpljene zalihe izdržljivosti, strpljenja, tolerancije i mirnoće dovode do snažne potrebe za radikalnom promjenom, dovode ih do ruba s kojega, jako umorni, jasno vide retro-sliku svojega života i svjesni su nužnosti prekinuti tu kolotečinu mrcvarenja. No, to ne ide tako glatko i rub je teško prijeći

ide tako glatko i rub je teško prijeći (*Počinjem gubiti strpljenje, viknula je žena, u ovoj kući / sve ovisi o meni…/ Već neko vrijeme osjećam da sve / zajedno nema smisla, trebao bih krenuti ispočetka, / tko zna što bi, na kraju, od toga ispalo. / Dolazim, rekao je, hoćeš da uzmem i čaše*?), jer prevelik je strah od onoga što bi kraj nečega lošega mogao donijeti. Možda nešto još gore…

Osamdesete i devedesete

I tako, slike konstatiraju kontekst, likove, stanja, očekivanja, mogućnosti, ali ne i ishod, koji je naznačen tek hipotetički. To lagano otvaranje završetka, nuđenje neizvjesnosti ili čak provociranje čitatelja na akciju čiji je ishod posve maglovit, čini da se te takve slike rasplinjuju u svojoj nerazrješivosti, tj. autorica ih rezignirano pušta otići.

Kombinacija narativnog neorealizma, začudnih prizora, intertekstualnih i intermedijalnih skica, svjedoči kako Renata Valentić nije posve odustala od nasljeđa osamdesetih, ali je i te kako sklona proznoj rečenici aktualnoj u devedesetima. Njezina poezija zrcali tihu, nebuntovnu, ali nezadovoljnu, kritičnu i samokritičnu generaciju, kivnu na tradicionalne vrijednosti koje usađuju poniznost, a ne trpe promjene, ne podnose otklon, o kojemu je, doduše, lako odlučiti, ali ga je teško odživjeti. Odatle mnogo, mnogo odustajanja i rezignacije…

kritika

Kako prihvatiti vlastiti zločin

Nela Rubić

Opisujući brojne zločine i nepravde počinjene u ime lažnog ili na mitu zasnovanoga nacionalnog i rasnog identiteta tijekom 20. stoljeća u različitim državama, ova knjiga nužno pokreće i pitanja zločina i oprosta, pravde i kazne, odgovornosti i povijesne istine

Erna Paris, *Duge sjene: Istina, laži i povijest*; prijevod s engleskoga Nikša i Jadranka Perić; Prometej, Zagreb, 2003.

Knjiga *Duge sjene: Istina, laži i povijest* kanadske spisateljice Erne Paris dobila je brojne nacionalne i međunarodne nagrade 2001. godine, kada je bila i objavljena. Posve zasluženo, jer je riječ o knjizi u kojoj je fascinantnom intelektualnom snagom, emocionalnim angažmanom i besprijekornim poštenjem predočen jedan od ključnih negativnih fenomena dvadesetog stoljeća – problem selektivne, ideologizirane i lažne historiografije koja je omogućila brojne obmane, zločine i manipulacije ljudima i narodima diljem cijelog svijeta.

Dovoljno je prisjetiti se činjenice da je polupismenom soboslikaru Adolfu Hitleru anonimni pamflet *Protokoli sionskih mudraca*, potekao iz ruskih i francuskih političkih antisemitskih krugova, poslužio kao "vjerodostojan" povijesni dokument za odluku o masovnom uništenju europskih Židova. Njemačkoj su se egzekuciji Židova u Drugome svjetskom ratu pridružili i drugi europski narodi, među njima i Hrvati.

Individualna krivnja i javna odgovornost

Ta knjiga, opisujući brojne zločine i nepravde počinjene u ime lažnog ili na mitu zasnovanoga nacionalnog i rasnog identiteta i integriteta tijekom 20. stoljeća (u Njemačkoj, Japanu, Americi, Južnoafričkoj Republici, Francuskoj i bivšoj Jugoslaviji), nužno pokreće i pitanja zločina i oprosta, pravde i kazne, odgovornosti i povijesne istine. Erna Paris u traganju za odgovorom na ta pitanja polazi od mišljenja Karla Jaspersa da treba razlikovati *krivnju* za koju postoji samo individualna kažnjivost, i *javnu odgovornost* za zločine koji se ne bi dogodili bez kolektivnog ignoriranja zbilje. Za preuzimanje javne kolektivne odgovornosti za nepravde i zločine počinjene u ime nacionalnog ili rasnog kolektiviteta potrebno je sučeliti se s jasnom i nedvosmislenom istinom. Tek nakon takvih i dovršenih procesa moguće je dosegnuti pravdu ili pomirenje među pojedincima i narodima.

Poglavlje o holokaustu i Njemačkoj ova autorica židovskog podrijetla nazvala je *Sizifovim kamenom*. Ona je Njemačku prvi put posjetila 1997. godine našavši se u Berlinu koji je nekoć bio veliki centar njemačkih Židova. Razvijajući priču o Njemačkoj i o odnosima između Nijemaca i Židova nakon holokausta, Erna Paris piše da se oni ne bi nikada uspostavili da u Njemačkoj sedamdesetih godina prošloga stoljeća nije došlo do kolektivne preobrazbe. Mlada je njemačka generacija shvatila strahote nacizma, odrekla se svojih očeva u ime bespoštedne istine, te prihvatila kolektivnu odgovornost za zločine. Intelektualna elita predvođena J. Habermasom, G. Grassom, N. Frankom, T. Lutzom i B. Klarsfeld potaknula je osnivanje brojnih memorijalnih centara o holokaustu u Njemačkoj. Habermas je tvrdio da su i oni koji su rođeni poslije rata u Njemačkoj odgovorni jer su *odrastali u kontekstu života u kojem je to bilo moguće*.

Brisanje pamćenja ili nacionalno pomirenje

U Japanu se, pak, iza Drugoga svjetskog rata dogodio obrnut proces, proces brisanja pamćenja i povijesti. Iako su činjenice o masovnim silovanjima i o masakru u Nankingu (ubijeno je oko 260.000 ljudi), kao i o strašnim eksperimentima na živim ljudima u kineskoj pokrajini Mandžuriji, već odavno bile izašle na vidjelo, u Japanu se o tim zločinima počelo govoriti tek koncem 20. stoljeća, a 1996. godine premijer je Hashimoto posjetio svetište Yasukuni, posvećeno dušama japanskih ratnih zločinaca.

Amerika, pak, živi u mračnoj sjeni ropstva, u nepravdama koje su bijelci nanijeli Afroamerikancima. Unatoč inicijativama da se američka vlada ispriča crncima zbog dugotrajna ropstva, u ime potiskivanja povijesti i afirmacije budućnosti, sve nakane te vrste bivaju odbačene.

Južnoafrička Republika, koju je ova autorica posjetila kao i ostale države o kojima je pisala, pronašla je najuspješnije rješenje u vezi s istinom i pomirenjem nakon dugotrajne vladavine apartheida. Na inicijativu nadbiskupa Tutua odbijen je zahtjev za neodređenom općom amnestijom kako bi se oprala prošlost apartheida. Prihvaćen je prijedlog o vođenju krivičnog postupka protiv pojedinaca, osporila se mogućnost izjednačavanja nasilja i nemoralnosti režima apartheida te djelovanja pokreta za oslobođenje. Pokret za oslobođenje priznao je da su njegovi članovi kršili ljudska prava u svojim zatvoreničkim logorima ubijajući nenaoružane civile, ali, kako nije bilo opće amnestije, u ime istine i istinskog pomirenja, nastavili su se krivični progoni svih počinitelja zločina. Tako je do nacionalnog pomirenja u Južnoafričkoj Republici došlo vrlo brzo, već 1997. godine.

Mit o antifašističkoj Francuskoj

Francuska se, uz Srbiju, u pogledu konstituiranja lažnoga nacionalnog identiteta pokazala kao jedna od najsloženijih europskih država. Francuski je nacionalni i državni mit počeo nakon Drugoga svjetskog rata, a trajao je sve do konca devedesetih godina 20. stoljeća, kada su započeta suđenja Paponu, Barbieu i drugim suradnicima profašističke Pétainove vlade koji su optuženi za deportaciju i smrt više od 330.000 francuskih Židova. Nejak i veoma kasno formiran francuski pokret otpora pod rukovodstvom generala De Gaullea stvorio je iza rata lažnu sliku o antifašističkoj Francuskoj koja je sa saveznicima *dobila* rat protiv fašista.

Stvaranju mita o antifašističkoj Francuskoj pridonijela je i snažna retorika takozvane "napredne" francuske ljevice, najbolje utjelovljena u liku i djelu Françoisa Mitterranda. Sredinom devedesetih godina i za Mitterranda je utvrđeno da je do 1943. godine pripadao ultradesničarskim krugovima kolaboracionističke francuske vlade iz Vichyja.

Dekonstrukciji su francuskog mita najviše pridonijeli domaći intelektualci A. Finkielkraut, P. Bruckner, A. Glucksmann, B. H. Levy, D. Cohn-Bendit, R. Goupil, u masovnim medijima godinama stigmatizirani kao "nazadni" desničari, s obzirom na to da se nisu htjeli prikloniti atmosferi sramotne francuske nacionalne šutnje. Ista je ta skupina intelektualaca, uz potporu Susan Sontag, Günthera Grassa i drugih uglednih ljudi iz svijeta, 1994. potpisala proglas, objavljen u *Le Mondeu*, u kojem su zahtijevali da međunarodna zajednica vojno intervenira u BiH. Nakon međunarodne vojne intervencije u Srbiji, pak, skupina američkih ljevičara i antiglobalista, povezana s novim konzervativcima i predvođena Noamom Chomskim, optužila je vođe šezdeset osam zemalja za *brutalna nasilja po međunarodnom zakonu.*

Srpski propagandni stroj

Uspostavljajući analogiju između poslijeratne Francuske i socijalističke Jugoslavije, Erna Paris ustanovit će da je Josip Broz Tito napravio nenadoknadivu štetu kada je u ime brisanja povijesti i stvaranja mita o bratstvu i jedinstvu socijalističke i antifašističke Jugoslavije opovrgnuo činjenice o fašističkom karakteru srpske nacionalne vojske, koja je, preko noći, 1944. godine, kada je uvidjela da će nacisti izgubiti rat, promijenila ideologiju i priključila se partizanskom pokretu otpora. Tito je 1944. ponudio amnestiju i rehabilitaciju srpskim nacistima, pa je tim činom izbrisao i brojne zločine koje su četnici počinili u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Srpski fašisti nisu poštedjeli ni Židove, čime su samo nastavili dugu antisemitsku tradiciju u Srbiji. Ubijali su ih ili su ih izručivali Gestapu, jednako kao i hrvatski fašisti. Autorica navodi i teze historičara Ph. J. Cohena prema kojima ustaše, za razliku od srpskih četnika, nisu uživali sveopće prihvaćanje među mjesnim stanovništvom.

Erna Paris je tu argumentaciju navela 1997., kada je posjetila Beograd, u razgovoru s Klarom Mandić, beogradskom Židovkom, koja je, poput Dobrice Ćosića, bila djelatno i na internacionalnom planu uključena u Miloševićev propagandni stroj za proizvodnju laži o "genocidnim" Hrvatima i bosanskim islamskim "fundamentalistima". Portret je Klare Mandić, ljubavnice Radovana Karadžića, Paris dopunila sljedećom rečenicom: *Možda bi ostavila zanimljiv trag da nije pridonijela sprječavanju međunarodne ratne intervencije u Bosni.*

Jednom preoblikovana srpska "povijest", prema Erni Paris, mitski rekreirana u retorici o antifašističkim, ljevičarski naprednima i filosemitskim Srbima, omogućila je režimu Slobodana Miloševića prihvaćanje u zapadnim diplomatskim krugovima. Ako se zna da je za odnos Europe prema ratu u bivšoj Jugoslaviji bio presudan stav Francuske s Mitterrandom na čelu, onda je jasno zašto su Srbi tako dugo i neometano, mirne savjesti i bez ikakva osjećaja odgovornosti, mogli ubijati i iskorjenjivati druge narode na prostoru bivše Jugoslavije. Iz američke je pak dokumentacije, koju je objavio državni tajnik Colin Powel, razvidno da je državni tajnik Baker 1991. dao potporu jugoslavenskom vodstvu da vojno upokori Sloveniju i Hrvatsku, uz napomenu – *učinite to, ali brzo*.

Odgoda rasprave o istini i pravdi

Na koncu, da bi se dobila potpuna istina o ratu u bivšoj Jugoslaviji potrebno je dopuniti dokumentaciju transkriptima razgovora, cjenkanja, nagodbi i obećanja zapadnih diplomata i generala s Miloševićem, Karadžićem i Mladićem. Takva dokumentacija, sasvim je izvjesno, postoji, ali izostaju poštene geste poput one državnog tajnika Colina Powela.

U situaciji, međutim, kada je dvosmislenim Daytonskim sporazumom omogućena podjela Bosne i Hercegovine prema rezultatima genocidne srpske politike, kada, do 2004., još nisu uhićeni ni privedeni Haškom tribunalu Karadžić i Mladić, kada se u Srbiji 2003. dogodilo ubojstvo premijera Zorana Đinđića koji se zalagao za istinu i pomirenje, kada je u Švedskoj 2003. Srbin M. Mihajlović ubio ministricu A. Lindh zato što je pružila potporu NATO-ovim bombardiranjima Srbije, kada je na parlamentarnim izborima u Srbiji početkom 2004. godine najveći broj glasova osvojila Srpska radikalna stranka haškog uhićenika Vojislava Šešelja, ova se izvanredna i lucidna knjiga Erne Paris donekle doima kao nedostižna utopija.

Europski su političari, zabrinuti zbog ponovne krize u regiji, koncem 2003. potpisali deklaraciju kojom traže nadogradnju Daytonskog sporazuma. Logično je da se u takvim uvjetima i rasprava o istini i pravdi među narodima bivše Jugoslavije produljuje do daljnjega.

kritika

Tragedija je već farsa

Steven Shaviro

Prva u svijetu službeno priznata međuspolna osoba, novi porno-intelektualni roman Stewarta Homea, tehnologija koja može analizirati nove pjesme i odrediti hoće li postati hitovi, urnebesno distopijska alternativna povijest 21. stoljeća Johna Barnesa – nema čekanja, sve smjesta postaje vlastiti ekstatični poraz

Australija je, koliko znam, prvi put u svijetu službeno priznala međuspolnu osobu. Alex McFarlane ima XXY kromosome (umjesto muške XY ili ženske XX kromosome) te se odbija smatrati muškarcem ili ženom. Dobro za Alexa! I za sve nas da se podsjetimo kako su naša tijela (odnosno, naša biologija) mnogo raznovrsnija i fleksibilnija od onoga što obično mislimo. Nije da, kako glupi konzervativci vole reći, naša kultura mora prepoznati i nagoditi se s granicama koje nam nameće priroda, nego upravo suprotno – da vrlo često kulturalne prisile, pretpostavke i predrasude ograničavaju i zatiru naše tjelesne potencijale. (Čitajte Anne Fausto-Sterling ako želite znati više o međuspolnim pitanjima.) Ili kako je Spinoza rekao u rečenici koju je Gilles Deleuze volio citirati: *Mi još ne znamo što sve naša tijela mogu*.

69 stvari koje možete raditi s mrtvom princezom

Stewart Home je briljantan književni provokator, a njegov najnoviji roman, *69 Things To Do With A Dead Princess*, nije razočarenje (čak iako nije najbolja stvar koju je napravio)... Home piše ono što bismo mogli nazvati postmodernim eksperimentalnim romanima punim parodije, pastiša, ponavljanja i oulipovskih stilskih sredstava, s referencijama na tekstove visoke i niske kulture, pri čemu nije jasno da on zapravo napada takve romane i njihove konvencije, smatrajući ih potpuno komercijaliziranima, pa dakle vjeruje kako čine neprekinut niz s nekoliko stoljeća starom tradicijom *buržoaske književnosti*. Kao i njegovi likovi, Home je *sklon tražiti ono neoriginalno u bilo kojem radu*; i ne zanimaju ga *zastarjeli književni motivi poput karakterizacije i zapleta*.

Roman *69 Things To Do With A Dead Princess* podijeljen je, kao i romani Markiza de Sadea, na odlomke seksualnih opisa i odlomke diskurzivne argumentacije. Seks je, za razliku od onog kod de Sadea, konvencionalan i u većini dijelova, poprilično banalan (ima malo bičevanja, ali ne previše; trbuhozborska lutka važan je lik u knjizi, ali to nije toliko nastrano kao što mislite). Ti su seksualni odlomci ispripovijedani najrazličitijim mogućim stilovima, posuđenim od djela engleske književne (pornografske?) tradicije. Nema novine ili originalnosti u seksu; što se toga tiče, sve je već bilo učinjeno i već opisano.

Kao i kod de Sadea, dakle, seksualni su dijelovi knjige *69 Things To Do With A Dead Princess* najdosadniji. Čita ih se brzo kako bi se došlo do dobrih stvari, što je kod de Sadea filozofsko rasuđivanje, a kod Homea književna rasprava. Između orgazama dobivamo dvije stvari: podrobne opise kamenih krugova u sjeveroistočnoj Škotskoj te besmislice i žučljive rasprave o mnogobrojnim književnim temama. Ponekad su urnebesne, a ponekad samo dosadne. Home (ili njegovi likovi) prezire Martina Amisa, zanima ga Alexander Trocchi (kojeg veoma hvali zbog njegovih pornografskih romana i ranih situacionističkih poveznica, kao i zbog njegovih dvaju službenih proznih radova), a mrzi Jeana Baudrillarda, iako je čini se njime opsjednut; njegove se zamisli često pojavljuju u tekstu, ali odbacuje ga jer: *nitko ne može shvatiti ozbiljno čovjeka koji je prihvatio Sylverea Lotringera, iz časopisa* Semiotext(e), *kao svojega prevoditelja... ti pomodni trendseteri razmišljaju samo o tome da privuku druge muškarce kako bi im poševili supruge.*

Sve nam se književne osude i predrasude u tekstu (mogu li reći Homeove?) dostavljaju nadmoćnim tonom potpune sigurnosti, kao da sugeriraju kako je čak i najmanje neslaganje s njima dovoljno da te se proglasi potpunim kretenom i fašističkom ulizicom. Ima tu nečega od one loše tradicije ljevičarskog sektaštva, kao što je navika pisanja preopširnih, opakih kritika nafilanih zatupljujuće podrobnim teorijskim argumentima i gadnim *ad hominem* napadima zbog i najmanjeg odstupanja od bilo koje političke "linije" (situacionisti su vjerojatno najgori što se tiče vrijeđanja jer su se približili tradiciji i lenjinističke i nadrealističke kritike).

Ipak, ima nešto manično razveseljavajuće u tome kako roman *69 Things* slijedi svoj ponavljajući tijek, izmjenjujući pornografske opise (seks), kamene krugove (religija) i književno brbljanje (umjetnost) dok se sve to zajedno ne stopi u delirij varijacija/ponavljanja koji je ritam samoga robnog oblika (i koji možda može djelovati kao magijsko vračanje za njegovo ukidanje). Nevjerojatno je čitati tako žestoku, nasilno strastvenu i osebujnu raspravu o tome kako posebnost, strast i originalnost nisu ništa više nego buržoaska praznovjerja koja nas porobljuju.

Znanstveno otkrivanje hit pjesme

Hit Song Science je nova tehnologija koja navodno može analizirati nove pjesme i odrediti hoće li postati hitovi... HSS je program umjetne inteligencije koji *može izdvojiti pojedine uzorke iz onih ključnih aspekata koje ljudi primjećuju u glazbi i pomoći odrediti hoće li im se određena pjesma sviđati.*

Opis rada tog programa sumnjivo je neodređen ili toliko općenit da je besmislen: *ta je tehnologija sposobna otkriti te melodijske uzorke, kao i dešifrirati uzorke u drugim aspektima glazbe, u ritmu, harmoniji, jakosti glasa, oktavama, punini zvuka, izvrsnosti i razvijanju akorda*. No, program također može *prepoznati skrivene tržišne trendove* i zatim iz njih izvesti ekstrapolacije. Hm, pitam se što je važnije da bi pjesma postala hitom: nizanje akorda ili skriveni trendovi tržišta?

Rasprava o umjetnoj inteligenciji uvelike je usredotočena na pitanje je li, ako se *čini* da je stroj svjestan ili da djeluje onako kako bismo očekivali da djeluje svjesno biće, opravdano pretpostavljati da i *jest* svjestan. To je, naravno, pretpostavka koju rutinski činimo glede drugih ljudskih bića čijoj svijesti ne možemo izravno pristupiti. Pristaše "snažne umjetne inteligencije" u osnovi tvrde sljedeće: ako se ponaša kao patka, onda i jest patka. Dok skeptici napominju da stroj može uvelike biti sposoban *simulirati* svijest, a da zapravo pritom ne bude svjestan.

Nitko ne pretpostavlja da je program *Hit Song Science* zapravo svjestan ili da u bilo kojem smislu uistinu uživa u glazbi za koju predviđa da će se ljudima sviđati (ili točnije, da će je požuriti kupiti). No, začudilo me, upravo zbog tog razloga, da je to neka vrsta odgovora na raspravu o umjetnoj inteligenciji.

Iz perspektive marketinga i trgovine, HSS je idealna mušterija. Zato što su glazbenoj industriji i oglašivačima jedino bitne kupčeve odluke pri kupovanju koje izražavaju *otkrivene sklonosti*. Bilo kakvo unutarnje osobno uživanje u najboljem je slučaju suvišno, a u najgorem je slučaju opasna zabava. Kada bismo ga barem mogli potpuno odstraniti, sve što bi nam ostalo jest ponašanje kupca, a pjesma koja bi *trebala* biti hit, uvijek bi i *bila* hit. Razočaravajuće prodaje albuma bile bi stvar prošlosti.

HSS navodno može analizirati i pokazati nesvjesne razloge zbog kojih ljudi vole pjesme; svijest je samo nepotrebna popratna pojava tih dubokih, nesvjesnih *otkrivenih sklonosti*.

Pitanje u vezi s umjetnom inteligencijom nije, dakle, mogu li se kompjutori približiti ljudskom iskustvu svijesti, nego mogu li se ljudi približiti idealnoj izračunljivosti ugrađenoj u samu strukturu svakog Turingova stroja.

U današnjem postmodernom medijskom prostoru više nemamo slike stvarnih stvari, nego umjesto toga situaciju u kojoj su slike same najstvarnije: dakle, umjesto odbacivanja simulacije svijesti, možemo odbaciti sve ono što u umu nije simulacija.

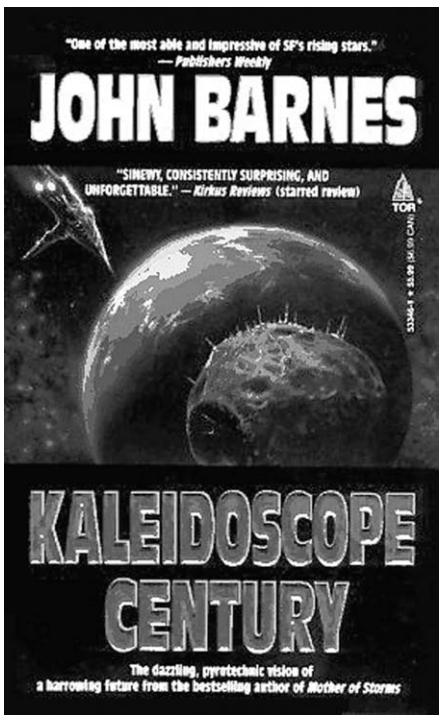

Kao što je društveni znanstvenik koji teme istražuje kvantitativno jednom rekao: *Kultura je samo neobjašnjena varijabla*. Nedvojbeno, isto vrijedi i za svijest. Jednom kada se riješimo neugodne smetnje tih neobjašnjenih varijabli, ostat će nam savršen svijet političkih ekonomista: onaj u kojem autonomni djelatnici u svakoj prilici djeluju racionalno kako bi maksimalno povećali svoju korist, kao što se, na primjer, izražava u načinu na koji troše.

Kaleidoskopsko stoljeće

Roman *Kaleidoscope Century*, autora Johna Barnesa, inteligentna je, urnebesno distopijska alternativna povijest 21. stoljeća... U *Kaleidoscope Century* ima svega: paranoidnih urota, zrakom prenošene mutirane side koja ubija sve starije od četrdeset, grabežljivih *mema* umjetne inteligencije koji zaražavaju i kloniraju ljudske mozgove, brutalnih pokolja, ekoloških katastrofa, seksa i droge u izobilju. Tijekom romana dogodi se gotovo sve što bi čovječanstvo moglo učiniti kako bi sjebalo stvari. Sam je pripovjedač uvelike dio nereda. Na kronološkom početku priče, u osamdesetima, on je američki agent KGB-a. No, nakon pada komunizma, KGB se privatizira i postaje samostalna tvrtka – a tada stvari uistinu izmiču kontroli. Pripovjedač uspijeva vidjeti sve što se događa zahvaljujući tretmanima dugovječnosti i vremenskim petljama. Služi se svim mogućim sredstvima kako bi se probio kroz cijelo 21. stoljeće, iako, ako ćemo pošteno, doživljava i trenutke grizodušja zbog nekih stvari koje je učinio, ali također doživljava nježnost i nadu (i gotovo, ali ne sasvim, osjećaj ljubavi). On je zapravo samo normalan tip koji se trudi raditi svoj posao i na druge se načine snaći u situacijama u kojima se većinu ljudske rase istrebljuje, tjera u divljaštvo ili pretvara u bezumne besposličare. Mislim da je pripovjedačev zbunjujuće nemoralan ton, prije svega, ono zbog čega tu knjigu čitamo više kao komediju, nego kao horor. Marx je rekao da se sve u povijesti događa dvaput: prvi put kao tragedija, a drugi put kao farsa. John Barnes odmah prelazi na stvar i pruža nam samu tragediju kao farsu.

Walter Benjamin se, pišući pred kraj Drugoga svjetskog rata, brinuo da čovječanstvo doseže točku u kojoj bi moglo *doživjeti svoje vlastito uništenje kao najviši estetički doživljaj*; no, Barnes zna da smo mi, u ovom dobu ubijanja simulacijom (u Perzijskom zaljevu i drugdje), već daleko iznad toga. Z

S engleskog prevela Mirna Belina

Pamfletist

Jenny Bitner

Priča književnice i vizualne umjetnice iz San Francisca koja "sama o sebi više voli misliti kao o zaostatku iz onog vremena kad je komunikacija bila osobna"

Samo je pogreška, a ne istina, ono što se opire istraživanju.
– Thomas Paine,
autor *Zdravog razuma*

Pokušavam izmisliti savršen pamflet, pamflet koji bi, kad bi ga se dalo dovoljnom broju ljudi, mogao promijeniti svijet. Pitam se je li moguć takav pamflet, i što bi trebao reći. Jednostavno me zaokuplja ideja o pamfletu koji može promijeniti život. Sjećam se onih koje sam dobila, na kojima su bile slike čovjeka u plamenu, a s druge je strane pisalo: "Promijeni svoj život. Znaš li da ćeš gorjeti u paklu ako se ne promijeniš?"

Pročitala sam mnoštvo pamfleta: o mjesečnici, yogi, spašavanju sekvoja, o "reci ne drogi" i o umetcima za veće grudi. Pamflete o spolno prenosivim bolestima, koje vrlo pozorno čitam. Dali su mi pamflete (uglavnom uručili) i o prvim danima na fakultetu, o mirovinskim fondovima i o majmunima na Marsu. Pročitala sam i gomilu pamfleta o obogaćivanju: prodavanjem preparata za očuvanje zdravlja, kozmetike, iscjeljujućih magneta, flaširane vode ili kombuča-gljiva. Tu su bili i pamfleti svake moguće religije. Gotovo svake, izuzev onih koje ne primaju obraćenike, poput Amiša. Ako je nešto važno, mora postojati i pamflet o tome.

Pitam se: ako se napišu pravilno, mogu li pravilne riječi promijeniti nečiji život? Mogu li riječi nju ili njega spriječiti da nešto i dalje čini, ili promijeniti nekoga? Kao u epifanijskom trenutku, u onom velikom romanu u kojem mladić, ugledavši stranca kako puni svoju lulu, odjednom spoznaje prirodu smrti.

Igram se riječima. Pokušavam ih aranžirati tako da upale iskru u nečijem mozgu – da prouzroče drugačije paljenje neurona ili da promijene ona dlakava mjesta u kojima se donose odluke o tome tko je seksi ili što je dobro. Zamislite pamflet od kojeg se osjećate dobri ili seksi. Pročitajte ovo – i vaš će se život promijeniti. Ali ne znam zapravo što bih željela reći. Kasno navečer odlazim do kafića u kojem mi jedna djevojka daje šalicu kave. Ovaj pamflet radim za nju.

Na vanjskoj strani je crtež djevojke, korak udaljene od gosta u kafiću. Na glavi ima neku čudnu kapu, a crta – koja predstavlja njezina usta – izgleda napola ravno, napola iskrivljeno, kao da su se baš bila nasmijala ili se to spremaju učiniti. Ona daje šalicu kave iz zaobljenog vrča drugoj djevojci. Tekst glasi ovako:

Možda uvijek volimo ljude koji nam daju kavu

Možda su njezine oči boje otopljenog stakla

Možda uvijek volimo ljude koji nam daju kavu

Riječ je o osobnoj komunikaciji. Ona ne mijenja umjetnost ni svijet, ali možda ima nekog značenja za nas.

Budim se usred noći u znoju. Ophrvana saznanjem da nemam što reći – čak i kad bih mogla napisati pamflet koji bi vidio čitav svijet, ne bih uspjela. Saznanjem da ne mogu reći: volite jedni druge. Ili: zaustavite se i pogledajte oko sebe. Ili: ne skupljajte bogatstvo. Sve što bih imala reći, već je rečeno milijune puta, i na bolji način. Osim toga, to su klišeji. Osim toga – a u tome je nevolja – to neće ništa promijeniti. Povijesna nužnost udara mi u glavu poput čekića. U današnjem svijetu nema mjesta za Thomasa Painea – bez obzira na to što ja želim biti ženski Thomas Paine i ispunjena revolucionarnim žarom, pisati pamflete o stroju za fotokopiranje.

Oh, da. Mogla bih ljude izvijestiti o nečemu o čemu nisu imali pojma: o američkoj ulozi u _____, sami ispišite neku od nesreća. Ali moj pamflet nije napisan. Ne mogu ga napisati, a razlog je ovaj: pamfletisti su fundamentalisti. Oni u nešto vjeruju, bez tračka sumnje. Znaju da su u pravu. Oni znaju. Imaju znanje. Oni znaju što je što. Oni ne varaju. Nisu zbunjeni. Njihove poruke nisu dvosmislene. Oni znaju da znaju, i dijele to svoje prokleto nedvosmisleno znanje. Možete li zamisliti takav mentalni sklop? Ja ne mogu. Mora da je blizu vjerskom obraćenju (u nekim slučajevima doista jest). Oh, slatkog li i mirnog uma. Uma koji zna, i to znanje želi podijeliti s drugima.

U podzemnoj željeznici, dječak je dijelio pamflet na kojem je pisalo da je gluhonijem. I da je to način njegove zarade te da mu, molim, udijelimo nešto novca. Ja ne dajem. Ne dajem jer ne vjerujem da je gluhonijem. Možda nisam u pravu. Svakako, ima mjesta za sumnju.

Iz svojeg bih neodređenog, zbrkanog stanja trebala započeti svoj pamflet. To, zato, nije neki snažan pamflet.

Poštuj sve vjere

Ne mijenjaj svoj život

Dosada ubija

To više zvuči poput slogana s naljepnica za branike na automobilima. A ništa nije dosadno poput tih naljepnica. Zanimljive su samo kad ih prvi put vidiš, a onda postanu dosadne, davež, jadne.

Nisam izvorni pamfletist. Umjesto toga, slikam i svoje sličice dajem ljudima, zbog čega misle da sam gluha ili krajnje introvertirana. Nijedno nije istina. Da imam nešto reći, prva bih to rekla glasno, žestoko, i artikulirano, ali sve što imam, ovakve su sličice:

Djevojčica kupuje hot-dog od čovjeka s dugom, masnom kosom.

Trudnicu netko udari u trbuh (oprosti).

Dvoje ljudi vode ljubav dok jednoga brine vodi li onaj drugi ljubav još s nekim.

Djevojčica spava na tri gljive.

To su pamfleti koje ja stvaram.

Nisam sigurna da ijedan od njih mijenja svijet na bilo koji način.

Vjerojatno će te promjene biti postupne, poput morskih mijena. Onako kako smo nekoć svi samo pili vodu iz slavine, bez razmišljanja, a sad to više nitko ne čini, iako je malo tko toga svjestan.

Ipak, započinjem s režimom davanja svojih pamfleta strancima. Odbacila sam zamisao (jesam li je ikad i imala?) da ih dajem svima. Sad sam duboko i iskreno uvjerena da je mnogo bolje pamflet dati samo jednoj osobi. Ta će se osoba, kad joj se uruči baš prema njoj skrojen pamflet, pitati: "Je li bio napisan za mene i onda sam baš ja i naišla? Je li pisano ručno, naliv-perom ili je samo fotokopirano u plavoj tinti?"

Te riječi, jedinstvenost trenutka, intimnost, ono je što će, vjerujem, stvoriti moć koju trebam, moć promjene.

Jednog dana, kad ne bude mnogo dobre volje. (Još radim, ne bojte se, danas je subota.)

Vidim ženu kojoj bih htjela dati jedan pamflet. Ona izgleda ovako: izgleda kao da je dobra, radi posao koji zapravo ne voli (ništa novo) i ima dečka koji je OK, i željela je biti učiteljica u osnovnoj školi u malom gradiću, ali sad živi u San Franciscu i nije joj posve jasno kako se tu našla. Završena je. Njezin život vapi za pamfletom.

Dajem joj ga: *puž nešto traži, dok paketić soli pada s neba.*

Ona me, umjesto odgovora, pogleda kao da sam beskućnica (što nisam) ili luda (tko zna). Hvala, kaže. Na način kojim kažemo hvala na nečemu što zapravo ne želimo.

Nastavljam ulicom, neuznemirena. Dugoročni učinci tih pamfleta još nisu poznati. Ne znam, a, iskreno govoreći, ni ona. U vezi s posljedicama, svi smo naivni i neznalice. Jednog ćemo dana ne razmišljajući o sebi, pogledati film o nečemu i sljedeći dan napraviti upravo to, nesvjesno.

Ponovit ćemo stvari koje smo prije čuli a da to ne znamo. Ja ću ponekad iznova čitati svoj dnevnik i shvatiti da sam došla do dubokih spoznaja za koje sam pogrešno mislila da sam prvi put došla do njih. Ne znamo što upravlja nama. Barem oni koji vjeruju u zvijezde priznaju tajnovitost svega toga.

Imam vlastitu teoriju o tome odakle dolaze ideje. Poruke stižu preko mene poput iskrivljenih signala preko klimave televizijske antene. Stižu iz okoline i pokupimo ih kao što na odjeći pokupimo minijaturne dlake kose koje će nas poslije dovesti u vezu s počinjenim zločinom. Primjerice, način na koji je moj prozor okrenut ulici a ne dvorištu, utječe na moja djela. U dodiru sam sa svijetom: plačevima u sitne sate, zvukovima ljudi koji se pijani dovlače do automobila koje ne bi trebali vozi-

ti, muškaraca koji muče svoje žene, i čudnih zavijanja kojima ne znam podrijetlo. Ti zvukovi ulaze u moje snove s bijesnom ranjivošću.

Čitam o jednom umjetniku koji je bio zaljubljen u čistoću slučaja, u stilu zena. Volio je slučajne događaje više od namjernih činova jer je smatrao da ego ne sudjeluje u operacijama slučaja. No, što ako ego nije uključen ni u jedno od toga dvoga? Možda moje sličice dolaze od buke preko puta ulice ili od misli nekoga tko njome prolazi. Možda od olujnog nevremena u Nebraski ili možda od priče koju sam čitala s deset godina i zaboravila.

Bojim se da će ljudi pomisliti – ako će uopće misliti o meni – da imam neriješenih komunikacijskih problema. Zamislit će neku mračnu tajnu u mojoj prošlosti koja nije očišćena: mrtav tiranski otac, majka uhvaćena u preljubu, ujak pedofil, nešto od tih duboko zakopanih stvari. Ali sama o sebi više volim misliti kao o zaostatku iz onog vremena kad je komunikacija bila osobna.

Zaključila sam, iz očitih razloga, da su ljudima na autobusnoj stanici sličice najpotrebnije. Pokušavam dati jednu od njih čovjeku u autobusu koji izgleda izgubljeno. Stavljam mu je u ruku.

"Nemam sitnog", kaže.

"Ne tražim novac od vas", kažem mu.

"Žao mi je, nemam sitnog".

"Želim vam dati ovo", kažem mu.

Bacio je pogled na crtež ispred sebe. Na njemu je majmun koji se vere uz telefonski stup.

Pogledao me na sekundu i onda spustio pogled. "Žao mi je", rekao je, "zbilja nemam sitnog."

Moja karijera kao pamfletistice je propala. Shvaćam da s komunikacijom na razini na kojoj ona danas jest, za pamfletiste nema mjesta. Svi misle da sam luda. Jedini način na koji bih ih natjerala da me slušaju je neki dramatičan, neočekivan korak.

Odlučila sam odustati od svoje pamfletističke karijere i pronaći novu. Zapravo sam oduvijek željela biti kurir Pony express pošte, ali se bojim konja. I ne samo da ih se bojim, nego mi se i gade jer predstavljaju djevojačku sublimiranu seksualnost, što mi stvara nelagodu. Zašto samo djevojke kažu da *vole* konje. Kao u rečenici "Tatice, ja tako volim konje". Ali konj nije ono što uistinu želim. Ono što želim je raznositi poštu na kućne adrese po cijeloj zemlji. Želim svoju poruku sama nositi svaki korak puta od jedne obale do druge.

Zgražam se brzom i površnom načinu kojim se odvija komunikacija. One "elektroničke poruke" šaljemo bez napora, samo kliknemo, bez razmišljanja. Možemo ih slati hrpe na taj način. Da se kao roj pčela obruše na žrtvu. Da sandučić elektroničke pošte bude prepun poruka od kojih sve nose oznaku "hitno". Komunikacija je hitna. Pisma su spora. Razglednice su iščezle, a poruke u bocama su, ipak, malo prenaporne. Poruka za koju znaš da će je netko morati ručno predati, mora biti domišljena. Mora biti važna. Kratka, duboka i istinita.

Kad se malo napatimo slanjem pošte, onda ona nešto znači. Kad su mi noge natečene a konjski miris mi se uvukao u odjeću, i kad je pomisao na još kilometar ili dva strašna, onda ću misliti o riječima. Knjige su teške od tinte. Tinta ima težinu. To je kao da zamislite da sve što posjedujete morate nositi. Tad biste počeli razmišljati o tome što imate.

Jedan oglas u kalifornijskim novinama iz 1860. glasio je ovako: "Trebamo: mlade, mršave, izdržljive momke. Ne iznad osamnaest. Moraju biti vrsni jahači. Spremni dnevno riskirati život. Prednost ima siročad."

Ne zadovoljavam nijedan od navedenih uvjeta: zato sam zrela za neki novi "Pony express". Postoji poruka koju želim prenijeti. Moram je prenijeti. Da budem iskrena, bilo bi bolje kad bih se vratila malo u vremenu i prenosila ih mnogo godina prije, ali to je nemoguće.

Tako sam odlučila osnovati novi Pony Express što ga čini jedna žena, samo da bih poruku prenijela od Californije do Virginije. To će biti dugo jahanje. Ne veselim se prelasku preko gorja, Stjenjaka. Ima li nešto što bih u toj daljini trebala naučiti? Krećem na put, sad je proljeće, i stići ću tek u dubokoj zimi. Vidim autoceste, beskućnike i McDonaldse – toliko prokleto mnogo plastičnih tobogana i ispražnjenih šoping–centara – i toliko mnogo domova s ljudima, i nitko od njih ne pripada meni, i ja ne pripadam nikome od njih. Nekoć sam bila pamfletist, sad sam pismonoša. Sama sam napisala pismo, ali nakon toliko mjeseci, zaboravila sam što u njemu piše.

Ljudi me gledaju u čudu dok jašem na konju s velikom kožnom torbom, a kad na njoj vide riječi PONY EXPRESS u očima im se pojavi tračak iznenađenosti. Mislim da se nadaju pismu od nekoga, možda i od nekoga tko je umro ili je na drugi način za njih izgubljen. Voljela bih da ga imam. Da sam ta koja nekom magijom donosi sva pisma kojima se ljudi nadaju.

Dolazim u Virginiju; pada snijeg. Vidim staru kuću u blizini rudnika steatita na mjestu gdje smo nekad puštali pse da se istrče i promatrali godišnja doba, umjesto televizije. Kako dolazim bliže, uočavam da je veranda ruševna, da se sa zidova ljušti boja u bijelim dugačkim lukovima ispod kojih izviruje sivo, od vremena izblijedjelo drvo. Ljuljačka na verandi visi na samo tri kuke i pokrivena je nanosom snijega. Tanki stup dima izlazi iz dimnjaka. Ona ne čeka na mene: a kako bi i mogla? Kad ne znamo gdje je netko, uvijek zamišljamo da je tamo gdje smo ga ostavili.

Privezala sam konja i pokucala na vrata. Ona ih otvara, u spavaćici, a duga joj je kosa zavezana u punđu. Oči joj nisu onako strašne, kakve ih pamtim. Ne čini se posebno iznenađena što me vidi i čak djeluje kao da me očekivala. Pismo u mojoj ruci nije, nažalost, tako uspješno podnijelo put: jedan mu se kut raskvasio, a drugi je zamrljan kavom. Ona spazi pismo. Posegne za njim u stilu "bez gluposti, molim".

To je trenutak na koji sam čekala, a ipak, osjećam se kao da taj prizor promatram s vrha staroga javora: jednu ženu na konju i drugu u spavaćici. Teško je nešto iščitati s njihovih lica, ali doimlju se umorna. Ona u spavaćici uzima pismo. Kaže "hvala". Jednu sekundu se pitam, ne mjesečari li možda. Onda se okrene i uđe unutra da bi pročitala pismo.

Sad sam sama. Čini se kao da se jedva sjećam kako sam tu došla. Oči mi nisu naviknute na svjetlo, kao da sam jako dugo bila usredotočena na nešto maleno, što je sad nestalo. Vjeverica u dvorištu pokraj hrasta motri me pogledom prepunim teritorijalne ugroženosti. Primjećujem da je grm žutike uspio zadržati neke od svojih cvjetova. Uzimam svojeg konja i odlazim, jašući. Z

S engleskoga prevela Irena Matijašević. Pod naslovom The Pamphleteer, *objavljeno u Dave Eggers, ur.* The Best American Nonrequired Reading 2002, *Houghton Mifflin, Boston i New York, 2002.*

Queer Zagreb, 23.-30.4.2004.

NATJEČAJ QueerZg

Queer Zagreb 2004 raspisuje natječaj za queer kratku priču.

QUEER označava bilo kakav odmak od (hetero)normativnosti, obuhvaća sve što odudara od tradicionalno zadanih društvenih podjela. (queer, engl.= čudan, ekscentričan, nekonvencionalan, blago poremećen, sumnjiv, drukčiji, homoseksualan)

Uvjeti natječaja:
- priča mora biti na hrvatskom jeziku
- mora biti queer, što god to vama značilo
- jedan autor može poslati najviše dvije priče
  iča ne smije biti ranije objavljena
  iča ne smije biti duža od 10 kartica teksta
  (1 kartica=1800 znakova)

Vladimir Arsenijević, Boris Dežulović i Rujana Jeger će čitati vaše radove pa odabrati najbolje koji će biti javno predstavljeni u sklopu festivala Queer Zagreb 2004, koji se održava od 23.-30.4. 2004. godine.
Šira selekcij r kratkih priča čije izdavanje planiramo za rujan 2004.
Žiri će dobivati priče bez imena autora.

Natječaj je otvoren od 20. siječnja do 20. ožujka 2004.

Rezultati će biti javno objavljeni u travnju 2004, a detalji će se moći naći na stranici www.queerzagreb.org

Molimo da priče šaljete isključivo e-mailom na adresu natasa@queerzagreb.org

Organizator ima pravo javne prezentacije i publiciranja svih prijavljenih radova internetu u toku jedne godine i u knjizi (prva naklada) bez naknade autorima.

Projekt Queer kratka priča je potpomognut sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

www.queerzagreb.org

Ronioci mi spašavaju dah

Marina Kožul

***

preusmjeri pažnju
rekli su
tako će i drugima
biti bolje
dan je čini se pun
tableta za povraćanje
prevencije radi
na dugom putovanju
trajektne linije
kada unatraške otiskuje tragove
stigme na pučini
zahrđalog diva
havarija usred kanala
na televizoru
između bijeloga šuma
i novinskog članka
ronioci mi pokušavaju
spasiti dah

***

kiša je počela
otapati prozore
sjećanje zarobljeno
u priljepku na jugu
gdje nema
sintagmatskog snijega
u Gorskom kotaru i Lici
i bez zimske opreme
moja maslinasta kosa
raspravlja o
ribarstvu i reklami
zamišljajući
najneudobniji joga - položaj
izazov na drugom frontu

***

podmetnem tanjurić
pod hrpetinu riječi
ne razgovaram
s ljudima o ljudima
sjene
pod oštrim kutom
zid od svježeg dima
zasjede u rečenici
gomilaju se gljive
na rahlom
značenjskom humusu
samuraj sam
ošinem damu za stolom
i naivno komentiram
kako je upravo to
savim sigurno
najbolje
sjajilo za usne

***

prije svakog izlaska na terasu
naruči nekoliko izlizanih južnjačkih,
par kapara, mrave i svakako radio na baterije
terasa nema struje, pa ni priključak za modem
a i baterije će iscuriti čim staneš na usijane ploče,
sunce će iz inata sve brže i brže
slati impulse u tvoje uvrijeđene neurone
nije prijevara niti olakotna konspiracija
već jednostavno optičko prenošenje
susjednog događaja

***

stajati u redu za onu pustinju…
nositi džepni nožić, kartu neke druge pustinje,
primjerice one u sjeverozapadnoj Africi
i šest velikih kapljica prirodne izvorske vode, da se
nađe…
naplaćuju oko 30 rukom vješto obrađenih kamenčića
nepoznatog podrijetla (nagađa se… mrvljenje glečera,
ali…)
(prijatelj ima prijatelja koji ima prijatelja koji nema…
uostalom, zašto bi i znali?)
no -
u redu za onu pustinju…
dobro je znati da te neće zaskočiti vampiri,
nećeš se među zavjesama izgubiti u nepoznatoj sobi,
nećeš ni pomisliti rastrijeti plahte negdje na
Sredozemlju…
čak se ne trebaš ni moliti
NIJEDNOMEBOGU
u redu?
za onu pustinju najbolje je znati
da treba na vrijeme stići na sjever ili jug
kako bi vidio divljanje Sunčevih pjega

***

ispod velikog slavlja
oglodane kosti
pored pvc vrećica
hodaju moje prljave
nogavice
zamotana zemlja
pijesakasfaltvodalist
u nemoćnom pamuku
raspadnem se baš na putu
spremna sam
sakupiti kockice
predati meč
pomaziti kućnog
ljubimca aliena
i bez savjeta
teleobjektiva
ispaliti se na jupiter
tamo ostati
dugo dugo

***

tu ne pomažu ekrani
pikselizirani pojmovi za očni *party*
gdje su majmuni genetičari
proljeća »vrlo uspješni projekti« lastavica
a sante kišni grafovi pingvina
vidiš:
zakašnjela tramontana
krvnički je ubila sve druge vjetrove
potvrdivši značaj velikoj uroti melankolije
da ne ostane samo kuloarska tema
ostajem prozirna ispod slapova tekoma
oblačim svoju slanu spavaćicu i
jagodicama pogleda kliznem
na detonacijski bulevar
odjekujem
samo da zaborav ne prijeđe u zaborav
i ispisujući ispravljam (po 'ko zna koji put)
onu preglasovitu:
Borg je mrtav

***

i opet grizem nokte
rožnate izrasline
ostatke tuđeg
života
olupine iz
mjesečevog brijega
izazovan posao
za astronautsku manikuru
svejedno je –
ni oni ne bi znali
kada će se potrošiti
svi blank documents
Ctrl+N
umjetni papiri
bez imalo drveta
u mojoj ljubičastoj glavi
raspoznaju
nebo i
nautički sumrak

***

nudim ti
isparavanje krtičnjaka
u hladno ljetno jutro
dok svi sanjaju
ja atomskim prstima
razgrćem stiropornu zemlju
izoliram kamen, more, riječ
samo da ne čujem
samo da ne čujem
vjetar kroz zatečene ručnike

***

povećaš zjenice
kada ne okolišam
zažmiriš zjenice
kada želiš vidjeti
samo formu
sadržaj se sam ispisuje
nešto kao
strašne epidemije
potresi su i poplave
istovremeno
na drugoj polovici
zemlje na kojoj stojiš
trebat će nam puno
deva da sačuvamo
malo vode
ako se na vrijeme
dokopamo praznine
jer naslov već sugerira
smak svijeta

***

ako ukradem stih
hoće li on biti
onaj isti
koji se krade
razmišljala je
a pričaju
o zimskom prebivalištu
lastavica
i gdje je to "jug"
i zašto su nedjelje
odnedavno
sasvim solidni
dani u tjednu
i koji je super-junak
poginuo na kraju filma

Marina Kožul (1978., Zadar) apsolventica filozofije i hrvatskog jezika i književnosti. Radila kao scenarist u Dječjem programu na HRT-u, piše preporuke knjiga za emisiju *Briljanteen* i suradnica je u emisiji o eksperimentalnom filmu i videu *Videodrom*.

razgovor

Oliver Ressler

Umjetnost i ekonomija

Marina Gržinić
margrz@zrc-sazu.si

Bavim se svojim radom kao umjetnik, jer mislim da je umjetnost odgovarajuće oruđe za raspravu o dijelu utjecaja koji ekonomija ima na današnje društvo

Oliver Ressler, rođen u Knittelfeldu u Austriji 1970., živi i radi u Beču. Studirao je od 1989. do 1995. na Sveučilištu za primijenjene umjetnosti u Beču. Oliver Ressler umjetnik je koji radi projekte o različitim društveno-političkim temama. Od 1994. bavi se izložbama, mjestom određenim projektima i video-radovima o pitanjima kao što su rasizam, ekonomska globalizacija, održivi razvoj, genetički inženjering i oblici otpora. Među njegovim samostalnim izložbama i projektima su *Alternative Economics*, galerija SKUC, Ljubljana, 2003.; *European Corrections Corporation*, kontejnerska instalacija u urbanom prostoru (s M. Krennom), Wels/Graz, 2003; *This is what democracy looks like!*, Platform, Berlin, 2002.; *Border Crossing Services*, Kunstraum Lüneburg, izravno slano u Styriu na granicu EU-a (s Krennom), 2001.; *Sustainable Propaganda*, Künstlerhaus Bethanien, Berlin, 2000.; *The global 500*, Truck – Centre for Contemporary Art, Calgary, 2000.; Galerie Stadtpark, Krems, 1999.; *anti Gene Worlds*, Forum Stadtpark, Graz, 1998. ressler je sudjelovao na grupnim izložbama kao što su *Banquete*, Centre of Contemporary Art Palau de la Virreina of Barcelona, Conde Duque Cultural Centre, Madrid, 2003.; *Attack*!, Kunsthalle Wien, Beč, 2003.; *Empire/State: Artists Engaging Globalization*, Whitney Museum of American Art, New York (s D. Thorneom), 2002.; *Exchange & Transform*, Kunstverein München, Munchen, 2002; Videonale 9, Bonner Kunstverein, Bonn, 2001.; *<hers>*, Steirischer Herbst, Graz, 2000. Sudjelovao je i na mnogim video festivalima i video prezentacijama u Europi i Americi a dobitnik je i mnogih nagrada i stipendija. (www.ressler.at)

Počnimo od vrlo općenitoga: zašto je važno razmišljati o ekonomiji u odnosu na umjetnost? Ono što je zanimljivo u umjetnosti nije samo pitanje umjetnosti, nego i pitanje načina na koji je društvo općenito strukturirano i kako funkcionira. Sjećam se nekih knjiga kojima su teme kapitalizam i globalizacija, u kojima su sva pitanja identiteta izložena, no u tim filozofskim knjigama vrlo je malo rečeno o utjecaju kapitalističkog tržišta i o strukturi društva. Dakle, gledajući konkretno na vašu izložbu* Global 500*, zašto je stvaranje ekonomije važno u vašoj umjetnosti?

– Ekonomija je jedno od glavnih područja koje ima snažan utjecaj na različita područja našega društva. Pokušavam proizvesti rad povezan s pitanjima za koja vjerujem da su vrlo važna i zato je ekonomija postala ključno pitanje u mom umjetničkom radu. Nadam se da su stvari koje su važne meni, također jednako važne i drugim ljudima. Bavim se svojim radom kao umjetnik, jer mislim da je umjetnost odgovarajuće oruđe za raspravu o dijelu utjecaja koji ekonomija ima na današnje društvo. Mnogo umjetničkih institucija još su uvijek prostori u kojima je moguće tematizirati pitanja iz perspektiva koje ne mogu biti uključene u rasprave u velikim medijima. To čini umjetnost zanimljivu meni, no također ima smisla realizirati takav rad unutar okvira umjetnosti iz drugih razloga: kada stvaram instalacije specifičnih tema za javnost, unutargradske prostore, dovršeni rad ne nameće se pretjerano snažno kao umjetnost. No, strateški koristim činjenicu da je moj rad umjetnost kada pregovaram s gradskim vlastima kako bih dobio dozvolu i prostor za jumbo plakate ili radove sa svjetlima. Kada je taj rad predstavljen u javnim prostorima, na kraju ga zapravo koristim više kao oruđe analize ili kritike ili da osnažim određene pozicije. Ima različitih mogućnosti, ovisno o kojem je radu riječ. Nisam umjetnik koji pokušava izmisliti vrstu strukture ili postupka kako napraviti rad a zatim nastaviti s tim nekoliko godina. Više sam vrsta umjetnika koji pokušava pronaći odgovarajuću strukturu i estetsko rješenje za svaki projekt na kojem radim.

Tekst i interpretacija

Ono što je meni također vrlo zanimljivo jest kako se bavite tekstom i način na koji pristupate tekstu. Često uzimate neku vrstu činjenice, neke izjave o ekonomiji ili način na koji društvo funkcionira, no u tom originalnom tekstu perspektiva iz koje je napisan vrlo je često skrivena. Ono što radite je isticanje činjenice da tekst uvijek piše netko tko ima vrlo specifičnu poziciju. Zato naglašavate taj trenutak u svojim analizama, smisao i ideološko porijeklo iz kojega je tekst napisan. Nešto što je normalno shvaćeno kao uobičajeno ili prirodno preokrenuto je naopako i možete vidjeti vrlo detaljno iz koje točke je proizvedeno znanje. Na primjer, kako ste odabrali govornike za video rad* The global 500*?

– Obično počinjem s istraživanjem o određenom pitanju i tada se nekako razvija ideja a zatim struktura rada. U sljedećem koraku odlučujem koga želim intervjuirati, tako da struktura projekta koji sam zamislio postaje ispunjena sadržajem. U slučaju projekta *The global 500*, izabrao sam ljude koji su usko povezani s tim područjem i vrlo su jasno protiv postojećeg modela ekonomije. Pokušao sam dobiti širok raspon stavova unutar projekta, i zato sam izabrao ekonomista, dva sindikalca, radnika iz NGO-a, teoretičara medija i kulture, koji su se prvi put susreli radi projekta. No, ne temelji se sav moj rad na razgovorima, kao što su nizovi jumbo plakata i *bannera* koje sam napravio u suradnji s američkim umjetnik Davidom Thorneom unutar okvira sadašnjeg projekta *Boom!*.

Zanimljivo je da volite popularne forme poput jumbo plakata ili bannera, no postoji neka vrsta proturječnosti, jer uvijek koristite mnogo teksta. Normalno se te forme upotrebljavaju za vrlo kratke, brze poruke. No vi koristite tako mnogo teksta! U slučaju projekta* Boom! *Taj čudni intelektualizam tekstova u stvari mijenja populistički format koji koristite. Značenje nije uhvaćeno u prvom trenutku, no mnogo je drugih slojeva značenja. Što je vaše tumačenje tog sudara forme i te ekonomske kvantitete teksta?

– Zapravo nikada nisam uspio realizirati rad bez teksta, jer mi je najvažnije izraziti neku vrstu poruke. Obično je vrlo važno da je poruka jasna do neke mjere a ne neodređena. Nisam umjetnik koji samo nudi komad umjetnosti i ostavlja interpretaciju potpuno publici. I zaista volim strategije auto-teksta. Moja prva dva projekta u javnom prostoru, sredinom devedesetih, bili su jumbo plakati samo s tekstom i rad sa svjetlima, koji su također bili zanimljivi do neke mjere zbog činjenice da nisu koristili slike, kao što je obično slučaj s velikim tiskanim formatima u javnom prostoru. Ako se odlučite za strategiju morate razmišljati i o svojoj publici. Upravo zato su ti projekti često bili instalirani na autobusnim postajama ili podzemnoj željeznici, gdje ljudi čekaju i obično imaju vremena čitati stvari oko sebe. Teško mogu zamisliti stvaranje radova za vozače automobila, jer je za moj rad potrebno vrijeme. Osoba koja čita jumbo plakate mora imati barem mogućnost da čita tekst dva puta zaredom da bi ga razumjela i razmislila o njemu.

Ti slojevi teksta potiču me na razmišljanje o funkciji teksta. U slučaju projekta* Boom! *vizualnost tekstova povezana je s imenom izvora, sa samim Internetom. Riječ je o sudaru između teksta i vizualnog. Oni nisu isto, ne opisuju jedno drugo, no proizvedeno je značenje u sudaru. URL terror.gov povezuje terorizam s državom, što onda proizvodi taj teror.

– Instalacija terror.gov ostvarena je kao dio niza *Boom!* u Los Angelesu. Prvobitna ideja za *Boom!* bila je stvoriti disfunkcionalne web adrese na središnjim protu-rječnostima kapitalizma, a koristili smo simbol neuspjele dot.com ekonomije kao simptom za neuspjeh kapitalističke ekonomije općenito. U jednom trenutku, David i ja odlučili smo usmjeriti jedan od url-tekstova prema političkom predstavniku, američkoj vladi, koja je proizvela taj diskurs terora u SAD-u nakon 11. rujna.

Što je, dakle, bomba u projektu* Boom!*?

– Naslov se odnosi na eksploziju i cvatuću ekonomiju istovremeno. Čak i kada se misli da je ekonomija u razvoju ona se vrlo lako može urušiti, što može proizvesti razinu destrukcije sličnu eksploziji. A dot.com ekonomija je dobro poznati sindrom za taj odnos.

Dokument antidokumentarnog oblika

U svom radu spajate mnoge različite razine: nije to samo vizualno, tu je i istraživanje i vrlo zanimljivo novinarstvo. Kada je riječ o video radu* This is what democracy looks like! *demonstranti su prikazani na vrlo različit način od načina na koji su prikazani u medijima. U medijima su nam kazali da je policijska represija bila nužna, jer su prosvjednici bili toliko nasilni i napali su policiju. Vaš je rad vrlo iscrpan na način da koristi dokumentarnu formu. Riječ je o antiglobalizacijskom pokretu, pa je to zato važan dokument, no to je u stvari antidokumentarna forma. Nema objektivnog promatrača, koji postoji u medijima, a koja prikazuje jednu poziciju, a zatim drugu, no vi zapravo pokazujete analizu. Stavljate se na stranu prosvjednika i dajete nam mogućnost da doznamo nešto o toj drugoj strani, o drukčijim stavovima.

– Kao što ste spomenuli, jedan dan nakon što je policija okružila 919 prosvjednika u Salzburgu već je bio izvještaj na austrijskoj državnoj televiziji, koji je kombinirao različite izvore video materijala iz demonstracija koje su se dogodile u različitim trenucima i mjestima kako bi potvrdili sliku nasilnih prosvjednika, a koju su mediji već osmislili davno prije nego što su prosvjedi započeli. Prikazao je prosvjede i događanja na način koji je bio potpuno različit od drugih ljudi u tim prosvjedima i ja sam to proživio. Ta tendenciozna medijska prezentacija učvrstila je moju odluku da se posvetim radu na materijalu koji smo drugi sudionici u prosvjedima i ja snimili našim kamerama i da odlučim o strukturi u kojoj samo glasovi ljudi koji su sudjelovali u prosvjedu budu dio video snimke. Moj je cilj u stvaranju ovoga rada bio povezan i s globalizacijskim pokretom u Austriji.

***Mislim da je vrlo važno da ste odabrali vrlo jasnu poziciju, da ste jasno na strani prosvjednika. Također je važno da se taj događaj događa u središtu kapitalističkog sustava. Ponekad kada predstavim video rad ljudi misle da njime manipuliram, jer je tako oštar, jer ne mogu zamisliti da je istinit. U video radu prisutan je takav intenzitet kada vidite kako su ta tijela okružena, i to je trenutak moći. I zato je druga važna tema vašeg video rada ideja biopolitike koja je danas na djelu u Europi, a koji također tematizirate u video radu* Disobbedienti.

– Kada sam radio *This is what democracy looks like!* shvatio sam da je do određene mjere problematično da su ti prosvjednici uvijek prikazani unutar tog policijskog okruženja, prisiljeni da djeluju u odnosu na policijsku taktiku i represiju. Zato sam odlučio vrlo rano o tom video radu da on ne bi trebao biti moj jedini video rad o antiglobalizacijskom pokretu. Počeo sam istraživanje o grupi unutar toga pokreta, što mi je bilo najzanimljivije, Disobbedienti, koje su u to vrijeme nazivali i Tute Bianche. Tute Bianche bili su u bijelo odjeveni talijanski aktivisti koji su radili na posebnom obliku građanskog otpora, štiteći svoja tijela gumenom pjenom, gas-maskama i kacigama. Za video rad *Disobbedienti* razgovori s aktivistima o akcijama, povijesti i teorijskom zaleđu izneseni su u suradnji s talijanskim piscem Darijom Azzellinijem.

Iz konteksta otpora

Promatranje ovog rada je poput čitanja knjige. To nije samo pitanje vizualizacije, nego načina na koji elektronički mediji mogu također imati ulogu u tome da su vrlo važna arhiva. No video rad je također esej kao političko oruđe, to je neka vrsta manualnoga. Pokazuje kako postoje druge forme konverzacije, druge forme prikazivanja, drugi načini da stvori otpor i da analizira. Nije nužno pisati knjigu, ljudi mogu također gledati video jedan sat. Kako biste opisali ishod, što je strategija toga rada, ima li konačan zaključak?

– Italija je jedna od nekoliko europskih država gdje se događaju velike mobilizacije protiv kapitalizma i desničarskih vlada, i za mene su Disobbedienti najzanimljivija skupina unutar tog šireg konteksta otpora. Nema mnogo skupina koje su uspjele razoružati centre za pritvor izbjeglica, što su Disobbedienti učinili nekoliko puta ,a i razina teorijske refleksije o njihovim akcijama je iznimno visoka. Video rad kao što je *Disobbedienti* može pomoći podijeliti njihova iskustva s ljudima izvan Italije, koji nemaju mnogo informacija o tim praksama otpora.

Očito je da ima mnogo iznimno složenih informacija u video radu koji predstavlja protagonist u vrlo velikoj brzini – oni zaista imaju što reći! Nakon nekoliko rasprava, Dario i ja odlučili smo izraditi video rad vrlo blizak tome kako ti ljudi izražavaju sami sebe, visoke napetosti, bez mnogo stanki, kako ne bismo prekinuli tijek njihovih odličnih analiza.

S engleskoga prevela
Lovorka Kozole

Tatjana Varga i Jelena Krmpotić

@nimal portal

Četveronožni terapeuti jahanja

Robert Franciszty

Predsjednica udruge Krila Tatjana Varga i instruktorica terapijskog jahanja i koordinatorica volontera Jelena Krmpotić o radu udruge, odnosu prema konjima i njihovoj sudbini

Od kada Krila djeluju i kako su inicirana? Osim u Zagrebu, postoje li Krila u još nekom gradu u Hrvatskoj?

– **Varga**: Krila su počela s radom 1994., a osnovana su na inicijativu Marj Fischer i Vlaste Nejašmić. Marj Fischer je instruktorica terapijskog jahanja koja se time bavila i u Americi, a ovdje je susrela Vlastu Nejašmić, našu prvu predsjednicu, i zajedničkim snagama su pokrenule Krila. U početku smo radili s posuđenim konjima i bilo nas je svega desetak, dvanaestak jahača. Sada imamo četrnaest konja (neki konji imaju svoje vlasnike, a neki su u vlasništvu Krila) i više od stotinu korisnika i 200 volontera, od kojih – 20 do 30 redovitih. Dakle, od jedne male udruge, od svega nekoliko entuzijasta, poprilično smo narasli. Za sada Krila kao udruga djeluje samo u Zagrebu. Inače, u Hrvatskoj postoji više centara za terapijsko jahanje, primjerice, u Bjelovaru, Zadru, Osijeku. Negdje paralelno s Krilima osnovana je i osječka udruga za terapijsko jahanje Mogu. Nemamo podružnice; nismo o tome razmišljali. Još smo daleko od toga. Inače, samo po sebi terapijsko jahanje nije novost.

Konji – terapeuti, učitelji, prijatelji

Molim Vas, ukratko objasnite što je terapijsko jahanje i kojim je osobama namijenjeno?

– **Varga**: Riječ je o jahanju koje je prilagođeno osobama s invaliditetom a koje im znatno poboljšava fizičko i psihičko zdravlje. Fizički poboljšava cirkulaciju, koordinaciju pokreta, razgibava, održava opću fizičku kondiciju, poboljšava držanje tijela, a osim toga većinu ljudi jako veseli, osobito djecu jer dok vježbaju nemaju dojam da ih se muči, da je to nekakva fizikalna terapija i da nešto moraju, nego se sve radi kroz igru. Samo kretanje konja pomaže ljudima da se pojave učinci koji su već spomenuti. Ljudi koji dolaze u Krila uglavnom imaju fizičke probleme. To su uglavnom osobe s cerebralnom paralizom, multiplom sklerozom, oštećenjima kralježnice; imamo nekoliko osoba s paraplegijom, traumatskom ozljedom mozga... Detaljnije o svemu objašnjeno je u knjizi *Konji – terapeuti, učitelji, prijatelji: knjiga o terapijskom jahanju i konjima*, koja je nedavno objavljena.

Hipoterapija vs. fizioterapija

Koliko korisnika imate i koje su starosne dobi?

– **Varga**: Korisnici su u dobi od četiri do pedeset godina. Nemamo gornju granicu, ali donja granica je četiri godine jer niža dobna skupina ulazi u područje hipoterapije koju mi još sustavno ne radimo.

– **Krmpotić**: Hipoterapija je fizioterapija koju obavlja isključivo fizioterapeut, dakle, fizioterapija uz pomoć konja koji je kao četveronožni terapeut pritom medij. I dok fizioterapija koristi struju, masažu… u hipoterapiji konj funkcionira kao medij fizioterapije.

– **Varga**: Terapijsko jahanje izuzetno je pozitivno jer jahanje ima izniman učinak na zdjelicu i trup jahača i kao takvo je nezamjenjiv terapijski način. Riječ je uglavnom o osobama koje ne mogu jahati ni u jednoj drugoj školi jahanja s obzirom da ljudi u klasičnim školama jahanja nisu educirani za rad s osobama s invaliditetom. Morate znati kako konjski pokret utječe na određenu osobu zbog njezinog invaliditeta i, naravno, koja osoba uopće smije na konja s obzirom da kod nekih oštećenja se i ne smije jahati, što u školama jahanja rijetko znaju.

Volonteri i civilni vojni rok u Krilima

Na vašoj internetskoj stranici pronašao sam podatak da je u jednom satu terapijskog jahanja potrebna pomoć i do petnaest volontera. Možete li objasniti potrebu tolikog broja ljudi?

– **Varga**: Naš idealan sat jahanja odvija se tako da u jahaćoj areni sudjeluje pet konja s petero jahača. Većini njih potrebna je pomoć pratitelja sa strane. Osobe koje su sa svake strane konja služe kao pomoć i osiguranje osobi koja jaše. Vodič konja jest osoba koja pomaže jahaču da konja usmjeri u pravcu u kojem želi ako to sam ne može. Znači, ako je jahača petero, onda bi trebalo biti petnaest volontera jer na jednog jahača, na jednog konja u idealnim uvjetima dolazi po troje ljudi. Nažalost, u nas rijetko vladaju idealni uvjeti i najčešće se snalazimo tako da su tu naše dvije instruktorice i roditelji. Imamo i dvojicu mladića koji u nas služe civilni vojni rok. Međutim, to nije dovoljno. Nažalost, volonteri k nama dolaze još uvijek stihijski. Ima dana kada imamo petnaest ljudi tijekom cijeloga dana, a ponekad nema nikoga. S obzirom na to da su naši volonteri najčešće srednjoškolci i studenti, onda je i nama razdoblje ispita i mature vrlo teško. Naravno, imaju svoje obaveze.

Međunarodni dan životinja (u parku Maksimir)

Jeste li se susretali s nerazumijevanjem određenih animalista koji smatraju da životinja nije tu da služi čovjeku i s kojim animalističkim udrugama surađujete?

– **Varga**: Već drugu godinu smo organizirali, zapravo inicirali akciju za obilježavanje Međunarodnog dana zaštite životinja u parku Maksimir. To smo učinili s Hrvatskom udrugom za školovanje pasa vodiča i mobilitet, a prošle nam je godine pomogao i Grad Zagreb – Ured za poljoprivredu i šumarstvo. U biti rad naših dviju udruga prilično je sličan s obzirom na to da oni u svom radu koriste pse koji pomažu čovjeku, a mi konje s istim ciljem. Zajednički nam je cilj bio pokazati plemenitu ulogu životinje u životu čovjeka; dakle, nikako ne kao nešto što služi samo za zadovoljstvo čovjeku. Ove godine u akciji pridružile su nam se i druge udruge koje na različite načine skrbe o životinjama, primjerice, Zagrebačko društvo za zaštitu životinja, Hrvatsko veterinarsko društvo, Noina arka, Plavi križ, Udruga uzgajivača malih životinja, Didona – veterinari za zaštitu i dobrobit životinja, Bastet, udruga za zaštitu mačaka, Druga prilika, udruga za zaštitu napuštenih životinja, Udruga za istraživanje i promicanje uloge kućnih ljubimaca u životu čovjeka, a program je vodio Centar za kreativni rad Sineki. Mislim da su svi oni bili prilično zadovoljni jer za mnoge od njih ovo je bilo prvi put da su javnosti predstavili svoj rad. Osim za neke od njih, kao što je Noina arka, za mnoge se udruge zapravo i ne zna. Bilo je, naravno, i oprečnih mišljenja i samim time neke se animalističke udruge nisu odazvale na našu manifestaciju s obzirom na to da vjeruju da iskorištavamo životinje. Naravno, svatko ima pravo na svoje mišljenje. Ipak, duboko vjerujem da ne činimo ništa loše. Svatko tko dođe u naš centar, može vidjeti da se o svim konjima dobro brinemo kao i o psima i o mačkama koji žive u Krilima. Pritom bih željela istaknuti da terapijsko jahanje za konje nije naporno, pogotovo što svaki konj u terapijama ne radi dulje od dva sata dnevno, a veći dio dana konji se nalaze slobodni na livadi. Za mene je idealan svijet u trenutku kada mi konj omogući da dođem do drugog kraja livade, što sama nikada ne bih uspjela.

Instruktori terapijskog jahanja

Kako se postaje instruktor terapijskog jahanja? Znači li to da volonteri i osobe koje u vas civilno služe vojni rok mogu postati instruktori terapijskog jahanja?

– **Varga**: Potencijalno mogu. Naravno, poželjno je da osoba ima iskustva s konjima – znači, da zna kako konji dišu. To je početak. Ako se čovjek odluči malo više uvući u tu terapijsku granu, poželjno je svakako da se i dodatno educira. Do prije dvije godine, svi koji su se željeli educirati za instruktore, morali su to učiniti u centrima u inozemstvu (u Americi, Velikoj Britaniji, Njemačkoj) koji imaju dugogodišnje iskustvo. Naše instruktorice Jelena Krmpotić i Katarina Karadža educirane su u inozemstvu; Jelena u Michiganu, a Katarina u britanskom Diamond centru. No, sad i u Hrvatskoj postoji mogućnost edukacije. Naše instruktorice ovlaštene su učiteljice terapijskog jahanja, pa bi za sve one koji bi željeli postati instruktori dobar početak bio da dođu u Krila. Sljedeća generacija instruktora terapijskog jahanja vjerojatno će izniknuti iz redova naših volontera s obzirom na to da su i Jelena i Katarina u početku volontirale u Krilima. Dosad smo održali tri radionice o terapijskom jahanju za buduće instruktore terapijskog jahanja na kojima je sudjelovalo tridesetak ljudi i sada se polako nazire sljedeća generacija instruktora u Hrvatskoj. A što se tiče služenja civilnog roka, više dečki na služenju civilnog roka iznimno bi nam pomoglo; imali bismo stalnu ekipu, što znači da bi terapije bile daleko kvalitetnije.

Konjske "cipele" i sudbine

Imate li sponzore za prehranu konja?

– **Varga i Krmpotić**: Slabo. Ove godine nam je pomogao gradski azil Dumovec. Trenutačno nemamo sponzore, što je izuzetno nepovoljno s obzirom na to da je konjima svaki dan potrebna hrana, njega i potkivač, a nove "cipele" svaki mjesec. Primjerice, dok je početkom 2003. godine kilogram sijena bio 80 lipa, sada je – zbog velike suše – dvije kune, a jedan konj dnevno pojede oko deset kilograma sijena.

Rekli ste da imate četrnaest konja. Zanima me od kuda su?

– **Krmpotić**: Jedan je upravo prije šest godina izbjegao sudbinu klaonice. Konjska sudbina u Hrvatskoj većinom je sudbina domaće životinje, odnosno ako koristi, onda je u redu; a ako nema koristi od njega, onda završi u klaonici. Kad smo bili s jednim konjem na veterini, jedan striček sa sela pitao je *Koliko vam je taj konj star?* Rekla sam mu osamnaest godina. Komentirao je: *Pa dajte vi TO brzo u klaonicu prije nego što smršavi, prije nego što izgubi kilažu*. Ljudi sa sela uglavnom imaju takav stav i prema psima. Nadam se da će u skoroj budućnosti u svijetu i u nas status konja postati sličan statusu kućnog ljubimca; znači na neki način prijatelj i sudrug o kojemu se brine do njegove duboke starosti na najbolji mogući način. Imamo jednu kobilu koja je u penziji, koja ne može raditi, ali svojim životom i samim time što je kod nas zaslužila je da ćemo se i dalje brinuti o njoj najbolje što možemo. U klaonicu neće ići. Imamo i dvije ovdašnje bebe; a jednog konja ispred klaonice spasila je njegova bivša vlasnica.

I na kraju. U vašem mjesečniku koji je dostupan na vašoj internetskoj stranici pronašao sam podatak da je prvi priručnik za uzgoj konja napisao Kikkuli.

– **Varga**: Vjerojatno je riječ o prvom poznatom priručniku za uzgoj konja, a napisan je prije otprilike 3500 godina. Djelo je djelomično sačuvano na glinenim pečenim pločicama, a pisano je klinastim pismom na indoiranskom jeziku.

Protiv kolinja i krzna

Snježana Klopotan

U proteklih nešto više od mjesec dana Prijatelji životinja organizirali su dvije velike akcije – protiv okrutnosti u ime tradicije, te protiv bešćutnosti u ime elegancije i glamura

Zabranimo kolinje!

Prijatelji životinja su 18. prosinca 2003. održali ispred kina Europa u Zagrebu akciju protiv kolinja. Aktivist odjeven kao mesar najprije je "zaklao" aktivista koji je predstavljao svinju te ga potom, kako bi što lakše i prije "iskrvario", objesio naglavačke za kuku na konstrukciju koja je nosila natpis ZABRANIMO KOLINJE! Ovaj performans odigrao se kao odgovor Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva, čiji je glasnogovornik nedavno izjavio da će se "običaj" kolinja nastojati očuvati i pri ulasku u Europsku uniju, u kojoj je ta okrutna praksa već zabranjena. Zabranom klanja životinja u kućanstvima i seoskim domaćinstvima izbjeglo bi se klanje kao najbrutalniji čin ljudskih bića prema domaćim životinjama, a ujedno bi se postiglo poštivanje higijenskih propisa i izbjegavanje trihineloze. Prijatelji životinja imaju dovršen prijedlog zakona o dobrobiti životinja koji je u skladu s nastojanjima Europske unije i prema kojem je, među ostalim, zabranjeno klanje životinja u seoskim domaćinstvima. Stoga vas pozivaju da se pridružite brojnim pojedincima i organizacijama te da na www.prijatelji-zivotinja.hr/kolinje pogledate kratki film o dvorišnom klanju svinja i da potpišete protestno pismo za zabranu kolinja.

Radije goli nego u krznu!

Kako bi pokazali da se ispod krznenih kaputa kriju hladna srca i da suosjećanje bolje grije, aktivisti udruge Prijatelji životinja su 15. siječnja 2004. na Trgu bana Jelačića prošetali radije goli nego u krznu, poručujući da prava toplina izvire iz naše humanosti, a ne od ostataka umlaćenih životinja koje nosimo na sebi. Time su željeli ukazati na nepotrebno i bezdušno ubijanje životinja za isprazne modne trendove i osuditi bešćutnost nošenja krzna. Milijuni životinja poput lisica, nerčeva, rakuna, vjeverica, činčila, dabrova i drugih uzgajaju se ili hvataju u divljini kako bi im se oderale kože i napravili krzneni ukrasi. Žrtve okrutne mode svoje živote provode u uskim prljavim kavezima iznad vlastita izmeta, prisiljene na kanibalizam i bez veterinarske skrbi. Prije samog deranja kože životinjama se lome vratovi, ubrizgavaju otrovi u srce, guši ih se ispušnim plinovima, ubija strujnim udarima od usta do anusa ili ispuštanjem koncentriranog zraka u anus, a njihovim ostacima se hrane ostale životinje. Sve više ljudi zazire od nošenja odjeće od životinjskoga krzna i bira odjeću koja nije povezana s patnjom životinja i ekološkim štetama pri proizvodnji i obradi. Također, mnoge poznate osobe ukazuju na agoniju životinja u krznenoj industriji te podižu glas protiv nošenja krzna promovirajući humanu modu.

reagiranja

Anarhizam izvan logike spektakla

Marko Strpić

Uz tekst Višeslava Kirinića *Margina u središtu*, *Zarez* br. 119-120, 18. prosinca 2003.

Čitajući tekst Višeslava Kirinića *Margina u središtu* (objavljenom u prošlom broju *Zareza*), ostao sam pomalo zaprepašten nekim tezama iznesenim u tekstu, a koje se odnose ponajprije na položaj anarhizma u društvu (globalnom ili lokalnom, kako vam drago) i ono što je anarhizam predstavljao ili predstavlja. Riječ je, naravno, o tezi izvedenoj iz samog naslova, dakle o prelasku anarhizma s margine u središte. Što god to točno značilo.

Naime, točno je da anarhizam, anarhističke ideje i nadasve živ pokret postaju vidljiviji tijekom devedesetih, što možemo nazvati odmicanjem od margine, no ponajprije u medijskom smislu, jer su mediji iznenada shvatili da postoji anarhistički pokret, da je organiziran i, što ih je doslovno šokiralo, da je organiziran! Zamislite, anarhizam, pa organiziran!? Naravno, bila je riječ o šoku zasnovanom na pukoj predrasudi o tome kako je anarhizam ideja koja se bazira na neorganiziranosti i negaciji iste, dok je zapravo riječ o ideji koja predstavlja oblik organizacije društva ili zajednice. Protivi se autoritetu, no vjeruje u organizaciju. To je, unatoč svim razlikama, stav koji obilježava sve anarhističke teorije.

Cijeli taj proces približavanja središtu, odnosno stvaranja nove eksponiranosti pokreta i ideja samo je još jedan korak u daljnjem razvoju anarhizma kao političke ideje i društvenog pokreta koji se u globalnim procesima mora uzeti u obzir kao relevantna snaga, sila, već što god...

To zapravo nije ništa novo, neprihvatljivo ili nezamislivo za anarhizam i anarhiste. Dapače, poželjno je. Ponajprije zbog činjenice da društvene promjene ne mogu zaživjeti ako su ideje koje ih nose rezervirane za marginalnu, getoiziranu i zatvorenu skupinu ljudi. Također, u tom zatvorenom krugu, ideje se ne mogu razvijati do svoje praktične razine, kada postaju primjenjive i prihvatljive na društvenoj razini. Promišljanje i pretakanje u praksu mora se dogoditi na najširoj društvenoj razini. Bez toga bi anarhizam bio samo još jedna ideja koja ima svoju "avangardu", "vođe", "ideologe" i, naravno, "neosporne činjenice". Sve bi to predstavljalo smrt za ideju koja njeguje princip potpune osobne slobode. Slobode koja prestaje tamo gdje počinje tuđa sloboda. To je pitanje osobne odgovornosti, a ne odgovornosti vlasti, što mnogi danas žele vjerovati.

No, vratimo se pitanju stvaranja trenda. Zgodan primjer za to je kompanija Nike, koja je odmah nakon demonstracija u Seattleu (gdje su razbijeni njihovi dućani) odlučila proizvesti seriju majica s natpisima *anarchy* i *revolution*, vjerujući kako će time "pratiti trend" i prestati biti meta. To bi uistinu upalilo kada bi bila riječ o trendu, no kako je bila riječ o političkoj ideji koja je vrlo ciljano i argumentirano napadala Nike, taj korporacijski potez izazvao je podsmijeh i daljnje napade. Ne fizičke, već daljnje širenje kampanje koja za cilj ima raskrinkavanje načina proizvodnje (bacite pogled u "in" knjigu *No Logo*) te kompanije.

Čak i kada bismo mogli govoriti o stvaranju *trenda*, to ne mora biti nužno loše za anarhizam. Naravno, s jedne strane imamo kapitalističku mašineriju koja na tržište ubacuje slogane na odjeći, jedan butnovnički *lifestyle* i pokušava dobro zaraditi. S druge strane, postoji onaj bitniji moment približavanja središtu, a to je da su same ideje postale vidljivije, te da je ideja prodaje *lifestyla* proizašla iz naglog širenja jedne ideje, a ne obrnuto.

Također, bitno je reći da približavanje središtu, u smislu šire društvene prisutnosti, nije ništa novo za anarhistički pokret. Tijekom povijesti anarhizam je zauzimao važno mjesto u društvu (društvima?) i opet se povlačio na marginu, bio više ili manje vidljiv, bio pokretačka ideja revolucija i sukobljavao se sa svim autoritarnim skupinama. Danas se to približavanje središtu događa na jedan drukčiji način, ali opet sličan i usporediv s onim što se već događalo.

Za svijet mnogih svjetova

Anarhizam danas nije isti kao anarhizam u prošlosti (iako vuče svoje korijene iz prošlosti) i kao ideja stalno se razvija, što je bogatstvo, a ne slabost. Zbog svoje otvorenosti i okrenutosti ljudima nema jedan politički program, manifest ili nešto slično, jer bi to bilo sputavajuće i krajnje neprimjereno ljudskim potrebama. To najbolje opisuje zapatistički slogan *za svijet mnogih svjetova*, što je narodna mudrost koja dolazi od "neukih" Indijanaca, a nadmašuje sve ideje raznih intelektualnih elita sa "Zapada" koje doživljavamo kao "autoritete" i "stručnjake".

Tu dolazimo do još jedne, prema mojemu mišljenju, problematične izjave koju Višeslav iznosi u svojem tekstu: *(...) nedvojbeno najlošiji dio korpusa anarhističkih i anarholoških tekstova (...) dolazi upravo iz pera deklariranih anarhista, dok su vrhunce anarhističkog teorijskog pisma dosegnuli ljudi koji se nikad nisu smatrali anarhistima*.

Ne smatram to netočnim u smislu teorijske vrijednosti pojedinih tekstova, barem ne na način na koji se to shvaća u suvremenim intelektualnim krugovima, gdje postoje više ili manje strogo zacrtana pravila i gdje postoji jedan sustav vrijednosti, te hijerarhija koja se poštuje. Ipak, pitanje je u kojoj je to mjeri primjenjivo na anarhizam, odnosno, je li uopće primjenjivo. Naime, anarhizam bez anarhista i anarhistkinja ne postoji, jer nije riječ o nekoj apstraktnoj filozofskoj ideji koja ne traži svoju primjenu u praksi, odnosno životu. Dakle, anarhistička teorija koja dolazi od samih anarhista i anarhistkinja izrazito je važna, ma koliko ona bila "siromašna" u intelektualno-elitističkim krugovima. Naprosto je riječ o živoj ideji koja se, kao što je već rečeno, promišlja na svakodnevnoj razini i na taj način se razvija, a stupanj naše edukacije nikad nije na istoj razini i samim tim su razine artikulacije pojedinih želja, potreba i ideja različite. No, baš to je *svijet mnogih svjetova*, drukčijih, specifičnih, jednostavnih i kompliciranih, no uvijek bitnih.

Naravno, u tom promišljanju bitan je i stav "neanarhista", jer ne govorimo o stranačkom pitanju, članstvu, već o društvenoj ideji koja zahtjeva što širi pristup. S druge strane, cijela anarhistička teorija je zasnovana na "običnim ljudima" (kako to glupo zvuči, kao da su neki ljudi "neobični", valjda "superiorni"!?), kojima svi teoretičari i teoretičarke mogu zahvaliti na inspiraciji i idejama za krasnu teoriju koju su napisali. Jednostavno su artikulirali i skupili ono što je nastalo među ljudima. Onim "neukim", "običnim".

Tu je bitno spomenuti i činjenicu da većina (većina, *ne* svi) autora koje danas smatramo klasicima anarhizma nije imala neku formalnu edukaciju, pisali su jednostavnim, razumljivim i svima prihvatljivim jezikom, a teorija koju su stvarali čini temelje suvremenog anarhizma. Takvim pristupom jasno su pokazali da nije riječ o ideji koja je rezervirana za privilegirane, visoko obrazovane i prilično zatvorene akademske krugove, već je namijenjena svima – bez obzira na naše ekonomske, obrazovne, društvene ili bilo koje druge razlike. Bez shvaćanja važnosti takvog pristupa, nemoguće je razumjeti anarhizam.

Potpuno drukčija ideja

Ukratko, riječ je o potpuno drukčijoj ideji, sustavu vrijednosti i načinu organizacije. Slažem se s Višeslavom kako tu nije riječ o još jednom *-izmu*, no, ne mogu se složiti s tim da je to razlog *stalnog urušavanja anarhizma*.

Ključ leži baš u tome da je riječ o potpuno drugačijoj ideji. Recimo, pokušajte zamisliti da ne postoje autoriteti koji bi određivali što je ispravno, a što nije, već da se sve odluke zasnivaju isključivo na osobnoj odgovornosti, a da se pri tome nitko ne izdiže iznad nikoga. Sad zaboravite na sliku velikog društva koju ste stvorili u glavi i zamislite manje zajednice koje su tolike da unutar nje svakog poznajete. Je li sada svako mišljenje bitno? Mogu li se donositi odluke koje bi nekome štetile? Što bi to uopće značilo?

Stvar je u tome da kada se govori o anarhizmu treba zanemariti ono što trenutačno smatramo uobičajenim, gdje su razni autoriteti, stručnjaci (neracionalno delegirani) i vođe ključni za donošenje svih odluka i za "usmjeravanje". Takvo društveno uređenje je kaotično, destruktivno i zasnovano na nasilju. Ratovi, nesigurnost, sukobi, neodrživost, konkurencija nasuprot suradnje, sve su to obilježja svijeta u kojem živimo, što je krajnje neprihvatljivo polazište za promišljanje anarhističkih ideja i njihove praktične realizacije.

I tu dolazimo do još jedne ključne stvari. Gdje je bit anarhizma? U protivljenju nečemu? Ili u zalaganju za nešto?

Svakako u ovom drugom, jer kako je moguće definirati neku ideju na osnovi negacije? Bilo bi krajnje neozbiljno tvrditi da se anarhističke ideje i djelovanje zasnivaju isključivo na negaciji, a kada ono čemu se protive nestane, tada ideja gubi svoj smisao. To je također pitanje vezano uz spektakl i trend. Naime, mediji vole pisati i govoriti o sukobima, jer su sukobi spektakularni, šokantni i dinamični. S druge strane, svako pozitivno nastojanje pridonosi dugoročnim projektima koji kontinuiranim radom pokušavaju stvoriti čvrste temelje za željene društvene promjene. Za medije nedovoljno dinamično i šokantno. Samim time i "nevidljivo".

Jedan anarhist iz Britanije je na predavanju u Zagrebu rekao: *Pa, borba protiv kapitalizma se ne događa na ulici, to je samo manifestacija moći pokreta. Sama borba se događa drugdje, traje dugo i često je vrlo dosadna, ali to je jedini način da dođemo nekamo*.

Dakle, nije dovoljno površinski zagrebati i iz toga izvući zaključke. Kada se pogleda malo dublje i dalje, otvara se cijeli niz projekata i ideja koji stvaraju jednu potpuno drukčiju sliku, a osnova su svega. Sve ostalo je slika izvučena iz konteksta, što nikako ne daje jasan uvid u ono što anarhizam i anarhistički pokret jesu.

Egotrip

Volim svoj život

Željko Jerman

BOGU PAŠU i ateisti i pravi anarhisti!!!
Jer on se nalazi u njima, a oni u njemu!
SVE BOGO(HULJO)MOLJKE VALJA UKINUT!
...da ti predragi roditelju prevedem – UNIŠTIT"!!!

..."volim svoj život, vidim, čujem i osjećam... zadovoljna sam. Slobodna sam... Život je tako dobar da ne mogu šutjeti, vrištala bih... čarobno je... Najslađe je biti Alica u zemlji čudesa". Pišem te riječi s poštovanjem (i malo) zblenut. Bože, i to postoji!, pak pročitam konac još tri puta: "i imam predivne prijatelje i volim ih. I sebe isto. Jupiiii!" I mislim si – Mirjana Vodopija i ja smo poput Yina i Yanga. (Željko Jerman, *Jutarnji list*, 18. siječnja 2003.)

"Budi poput te mlade divne, optimizmom ispunjene žene" – javi mi se, a ko nego glas pokojnog očke, pevca i svirca s Onoga svijeta, kada sam iščitavao s herr Kompmannomov isječak na Guglanju (internet Search), a na nekoj sasvim nebuloznoj stranici... smisao "izjave – naj", gdje su tu uistinu prelijepu stvarčicu iz moje ukinute kolumne *Zagubljeni portreti* ispisali skupa s izjavama onog kretena Željka Malnara... s kojim se čak sličim (kažu neki), a čija je tupoglava misao bila zaprav super s obzirom na ostale izvjesnike javne djelatnosti, ponajprije onih političkog predznaka. "Tu si stari, ja ti se držim one na kojoj Ante Tomić sad nadam se dobro zarađuje "NIŠTA NAS NE SMIJE IZNENADITI"... tako te, kao što predvidjeh, poslala natrag stara i zapovjedila da ne izigravaš više DUHovitu budalu u formi najlon kese na brezi, nego da se pojaviš ko pravi DUH, da te ne vidim već samo čujem, ter da se lepo izviniš svom sinku jedinku. Haha-ha! Sam potrefil"? Monitor zatitra, požuti pa se zacrveni, ondak zatamni ko da je crko... i, i, pojavi se slika mog puno mlađeg oca. Lijep i rumen u licu ko jabuka, baš ko pod kraj života, kada je tako izgledao a iznutra bio TRUL... no to se nije primjećivalo, i dok me je posljednjim snagama vodio na tekme Dinama i jedva disao na oba TBC-om izjedena plućna krila – nitko mu u tramvaju nije prepustio stolicu. JA nošok! naučen bogati na duhove ko pes na batine, velim mu s (ipak) izvjesnim strahopoštovanjem: "Kaj dudiš tu nutri, odi vanka, nema nikog doma, ajmo sjest ko prijatelji i popit pivo". UF! al sam pogodio! "Pivo, jelda, kada sam ja pio pivo i koliko!?! Tu i tam čašu poslije ručka, il kada smo svi skupa, mama, ti i ja nedjeljom prošetali do Maksimira. Ni prije ni poslije utakmice, dok smo išli naravno

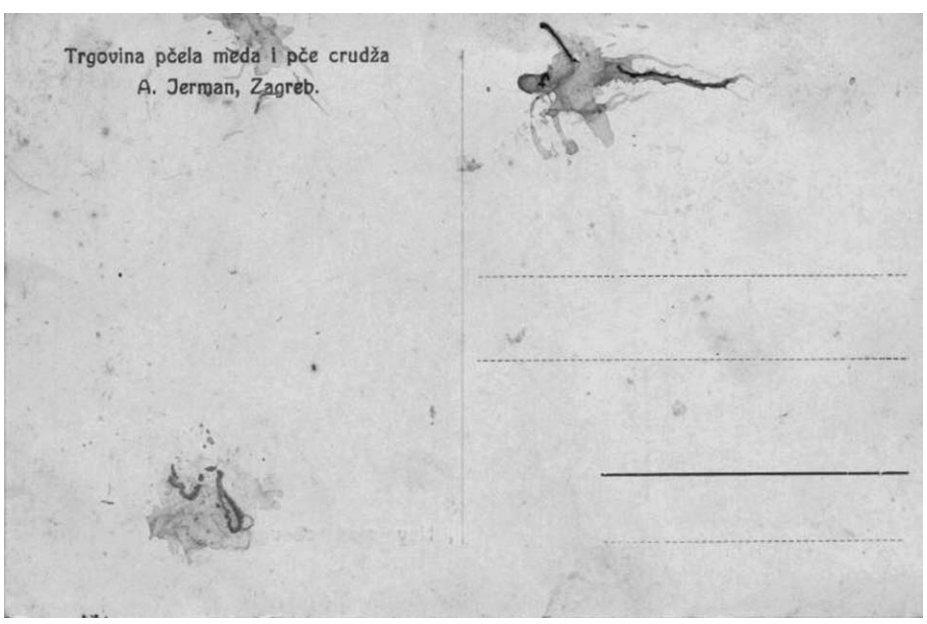

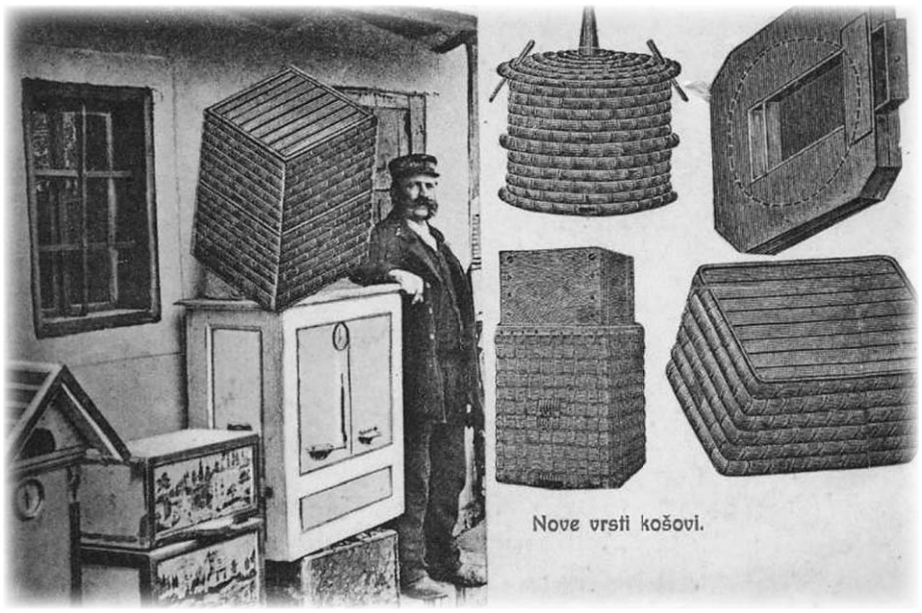

nas dva, MUŠKI, sami... nisam te furo po birtijama, nego ravno doma! A ti si sve češće ponovno u lokativu! I zato sam došo, između ostalog..." Popizdim: "Opet se oćeš svadit, ma isključit ću kompjutor, idi znaš kam, svirat majmunima tamo gore, nek slave pobjedu dole"!

Cyber tata i dijalozi preko ekrana

"Nemoj tako dragi Eko – zaprepasti me smiren i mio nastup oca – molim te. Zbilja me mama Marta poslala da te molim za oprost, ali i ne samo to, već, svaka čast tvom artu, boemštini koja je vidim i danas moguća, usprkos digitalizaciji, globalizaciji, kompjutorizaciji... i, kak se sve to zove... poštujemo i tvoje anarhističke stavove, posebito stoga jer zastupaš individualizam, nenasilje, itd. no nemoj opet počet s oblokavanjem! Ta znaš kakove strahote možeš doživjeti, a, misli, ako ni na kog drugog – na milog Jankića". Sad se i ja pretvorih u "nježnicu": "Znaš da mi je to na pameti uvijek kada malo (pre)više popijem, još već kada zmiksam svašta, ne briniteee!!! Rekoh – ludnica za Blagdane, još samo tih dana, pa, ondak otvaram iznova novu Galeriju Ghetto, putujem s Vincekom koji bi se trebao zvati Pivcek, jer ne pije vino – tek žestu i pivo... (još samo tih dana). A Sonja Miss Rudynski nas je tako perfektno primila, počastila, družidba s dragim osobama... npr. onim golim kapetanom, pardon kuharom Zlatanom Dumanićem, curama koje sam učio par godina da nisam lud, ni ja ni slični artisti, još samo jedno piće... pa u vlaku; sam u kupeu, grozno vruće, širom otvorim prozor i u predinfarktnom stanju zapalim cigaretu i popim bombicu... ak me stresne, neka bude zadnje... i, itd. Međutim, ima dana kada ništa ne konzumiram doli Cool&Rally pivo. Stoga ne briniteee!!! Pitaj Blanku i Ivana Faktora, još sam cool dečec, barem u izvanrednim situacijama. Dok smo Bojana, tvoja draga snaja i ja postavljali izložbu u Kazamatu, i potom na ljutom slavonskom ribljem ručku, fural sam se cool-rally. I tak, nemojmo o tome, ovo je EGOTRIP a ja ne smijem pisat što hoću, što mi padne na pamet, i, kada veli Jedina Bojana Švertasek da RAZGOVARAM S DUHOVIMA... jer nju nakon sretanja Meršinjaka i nove prijateljice Natalije niš ne kužim (kvragu, nisam robot i ne mogu tako brzo, kako ona bijesno piše čitat ručnu abecedu) istina je... ali ni ti pokojni oče ne kapiraš ništ, und, makar se ne znam kak čujemo i ne moraš upotrebljavati PRSTOPIS – noandersten ni tebe Ja, a kak ulaziš u dossier mog Kompa... ha ? Buš mi rekel"?

Mom se starom Dragutinu Jerman – Pubi odjednom digne kokotica na još viši naddoglavnički nivo te sa ekranokompa nesta milostinje,,, pogled – strah, smrt... što izazva tjeskobnu bol (sorry Vincek, nema drugih izraza osim tih tvojih, no oni pripadaju svima nama, ne samo tebi): "JEBENKO (prvi put čujem rimokatoličkosjebanog tatu da prostači) može te mater spašavati koliko hoće – ali, kad smo sami, čut ćeš Mene, a ne tu SKOJEVSKU i KPJ drolju. Da nije bilo mene ti bi bio najobičniji fetus u Vincekovoj menzuri, čovječuljak kojeg bi B. Schwertasek bacila u zmazanu Savu, da, bio bi po mamici ABORTUS a ne neka legendarna institucija neoavangarde, pre il post, kako to veli ona dobričina Vlastimir Kusik, i sliknuto slikoviti još neki... ko M. Šuvaković; tvoj miljenik koji ti ni SMS više ne šalje, kamoli mejl, onaj Tunjko; pa najveći "kolekcionar" tvoje GLUPIJADE Darko kojem je stalo do tebe ko do izgorjelog čika; o onima koji su te upropastili u životu Demuru i Marteku da ne pričam... ha-ha! Znaš li da je tvoja ljubljena mati morala birati između tebe i mene, te naše dične Hrvatske crkve, oder svojeg pišljivog partijskog položaja! Bolje da sam reko neka ide Titu lizat kurac, nego da prihvatim njenu laž, a ti si njena NAJVEĆA LAŽ".

Zašto odjednom sere kvake moj ristraktorist? Da ne davim kud je nestao kada sam ga izbacio iz Windowsa, u što se transformirao, jer i tako mi mnogi ništa ne vjeruju...

Evo ukratko... nijesam običan anarhoindividualista, a on to sve tako dobro zna, ko da je bio na podukama Sente Zorana... i meni ti često dođe tako velika želja za bombama, da je to nešto neopisivo. Kad vidim novopečene kapitaliste u autima skupljim od stana, kada na Korčuli pristane brodurina jahturina supermiljardera, kada dođem na recimo Murtićevu izložbu i sl.

To! Bomba i bum! Nema gadova! Pazio bi da ne ubijem Edeka, al slike i prostor BOOM! Nek odu u zrak!

Puno-prazno u Kazamatu

No kak sam anarhist/individualist, star i bolestan, a i zanesen svojim radom – odbacujem to ko mogućnost. Iživljavam se na kreativan način. Šteta. Živimo u doba kao nekada u Italiji ili Njemačkoj. Treba uzdrmat društvo, ljigavo, potrošačko, i kvazi-kulturno. Treba reakcija. Crvene brigade i sl.

kolumna

Iživljavam se na kreativan način. Šteta. Živimo u doba kao nekada u Italiji ili Njemačkoj. Treba uzdrmat društvo, ljigavo, potrošačko, i kvazi-kulturno. Treba reakcija. Crvene brigade i sl.

E, to je izvuka i na tome se iskuka moj dragi otac. Uzeo isječak mejla jednako ko na početku priče, te se ulovio istoga ko pijavica moje dvoglave ličinke davždenjaka i ni se dao ni semo ni tamo, sve dok mu nisam reko što ga ide i još puno toga, al moram biti schnell usw, (još samo to, reka mi Pubić da griješim ako mislim da oni goreka nemaju pojma o kompjutorima... ma do đavola, oni imaju i znaju gotovo sve... sem vascele totalne ISTINE!!!). I rez!!! Tom tuberanu nije niš jasnije sada, nego onda kada je visio na najlonki na ogoljelom stablu. Jedino Ja mnogo više znam o njima, DUHOVIMA I DUHOVICAMA, čak više nego o prijateljima i tzv. prijateljicama SADA TU još pokretnim OBJEKTIMA, komadima sala i eventualno malo duha, tako skromne veličine da je blesavo ga spominjati.

JEDINO ŠTO TI PRIZNAJEM – TATA!!!

"Nikada ti neću zaboraviti ljubav prema prirodi koju si mi usadio u spirale nasljeđa. Da nije bilo tebe, ok. JA Abortus nikada u rukama ne bi držao slavuja, s puno ljubavi stavljao mu hranu u gajbu, ne bi lovio po potocima i barama razne vodozemce, nit ikada imao dvoglavu ličinku davždenjaka u svojoj tko zna gdje i kada nestaloj zoo-kolekciji (nju sam svjestan vrijednosti ostavio zoo Muzeju gdje si me xy puta vodio). Niti bi u kasne sate, danas u za – do 16 godina djecu zabranjene ure, totalno smrznut sam samcat na vrhu Popova tornja buljio u Jupiterove satelite, Saturnov prsten, maglicu u ANDROMEDE tj, nama najbližu galaksiju (mislim da se zove M31) za koju oni katastrofičarski astrofizičari misle i tvrde kako će nas faulirat i kako će naša galaksija s njome otić u PIZDU MATERINU (oprosti mi ćale na psovanju, al ni istina!)... i jošte mnogo toga zahvaljujem tebi! Hvala ti što si bio toliko pažljiv prema svom zaraznom TBC-u, pa si imao svoj jedaći pribor i nikada NIKADA me nisi očinski poljubio... morti je to bilo ok... al, ni u redu kada mi sada, skoro će biti 40 ljeta MRTAV kopaš po kompu, zadireš u SMS i mejl poruke,,, (čitaš li i "dnevnike" koje vodim od 1971. god?). OK. Prekinimo to razglabanja. Ima vremena da se napričamo dok mi se drugi puta pojaviš u bilo kom obličju".

Bože moj, sam ja priseban? Iliti su to znaci SMRTI koju sve češće viđam u obliku mlade lijepe žene ili samoga sebe gledajuć se u zrcalo. Bogo moj, nije li to simptom suočenja sa ušćem... (Sidartra) i jel ima ovdje STRAHA!!! Nije li to BOL starosti koju osjećam u plećima, a kojoj ni najjače tablete za boli ne pomažu... (bar sam u mg-ima stručnjak). NU – sve to može biti samo moja teška DEPRESIJA... prevedeno na Vincekov jezik – Tjeskoba... aliti, morti je sve samo puka PRAZNINA!!! Može biti i ANALOGNO... zdrkana PUNOĆA... ma koja je razlika i na šta san ja skrenia, stari moji pred-B.B.B.-ovci, istovrijedni pojmovi – TAKO JA MISLIM... a valjda i Bojana s kojom PUNO PRAZNO izlažem u Kazamatu.

Bogu pašu i ateisti i anarhisti!

Sve su moje žene imale (treća i sada) STRAHOVIT utjecaj na mene. Prva Branka Jurjević – Jerman, poklem Martek – najvjerojatnije najjači! Model, administrator, neupitna apsolutna podrška u radu... (možda bi samo jedna žena, osim nje, za svog muža sred bijelog dana gola ušla u otvoren grob i izvršavala sve komande šašavog artiste-fotografiste, k tome u to doba apsolutnog anonimusa). Vlasta Delimar već u početku, kada je tek POKUŠAVALA ući u art, počela je nametati mi svoje kadrove, a o Bojani Švertasek da ne pričam, e neće da se fotografira i bok! A odjednom se svijeće u Galerija sobi dnevnici razgore...

DUSI & Dušice... kaj se spet bunite?

PRADJEDA Anton Jerman: "Ti si rasprodao ostatke ostataka našeg imanja"!

DJEDA Franjo JERMAN: "Prije Smrti mi nisi dal zadnji gutljaj đerokuša"! (rakije)

TATA Dragutin Jerman: "Mislio sam da ćeš vjerovati u Boga"!

Odgovaram im redom... pradjedi: "Ti si bio veleposjednik i imao skoro cijeli Horvatovac, Voćarske puno, Zelenjak, + bio si pčelar br. 1 u meni najmilijoj Hrvatskoj (AUSTRO/CRO/UGARSKOJ) & SVE rasprodao, da bi ti sineki bili "pozadi" u 1. svjetskom ratu. Poslije smo živjeli ko bijednici u staroj prizemnici. Tata, mama i ja na kvadraturi obične kuhinje,,, pizdune blesavi! Osim toga, nisi znao beknuti na Kroatische sprache. Itd. ŽIDOVSKI IZDAJICO! po nosu sam te otkrio, a i u Novom Mestu zna se, kada ste se katolizirali"!!!

...djedi: "Bio si padronaš i prgavac, sve dok te starost ni dokrajičila, a tada, da nije bilo mog plakanja pred Martom Jerman, ne bi te imao ko hranit, čak ni brijat. A skrivavao si svoj đerokuš pod krevetom... misliš da nisam znao! Ona pak rakiju sakrivala pred svima, ja je dedek moj našo u veš mašini. Grem si cugnut, maximu na eks pred odurnu šljaku, kakvu tvoj cimermanluk ni videl v življenju. Otkud sam znao da ćeš dobit moždani udar i za 10-tak dana biti LAV (riknut)!

...tati: "Vjerujem u NadDuha, a on je PRATVAR I PRAENERGIJA i barata MATERIJOM I DUHOM i Tvoj sjedokosobradi Bog, jest zaprav podružnica tog VELIKOG NADDUHA. I sve su vjere, a i ne-vjere u PRAVU. ON očekuje samo dobrotu i Ljubav, i stari moj, nikaj više. Jebo vas krštenje, potapljanje djece, obrezivanje, zabrane jedenja svinjskog mesa... itd. it... bliže!

BOGU PAŠU i ateisti i pravi anarhisti!!!

Jer on se nalazi u njima, a oni u njemu!

SVE BOGO(HULJO)MOLJKE VALJA UKINUT!

...da ti predragi roditelju prevedem – UNIŠTIT"!!!

SVIMA: "Zapravo i Ja VOLIM SVOJ ŽIVOT, makar ne čujem! Vidim i intenzivno osjećam!!! Jupiii"!!!

Feral Tribune
LA PAZZIA REGINA DAL MONDO
SLOBODA NARODU!

Noga filologa

Deformativni program

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Postoji točka na kojoj se pjesnik i filolog dodiruju, i zato je uvijek tužno vidjeti nerazumijevanje među njima: to je nerazumijevanje među članovima familije, nerazumijevanje brata i sestre

Doba postnovogodišnjeg mamurluka idealna je prilika da si tzv. odrasli ljudi – i filolog među njima – priušte malo igranja. Solo ili u društvu. Filolog, po opisu posla sklon autizmu, radije bira solo; evo ga gdje pretresa sadržaj svog kompjutora tražeći ondje nešto za zabavu i razonodu. Budući da je po opisu posla stegnut disciplinom, filolog je sebi davno uskratio, i iz kompjutora izbrisao, sve takozvane "igrice", avanture, pucanja, utrke, nivoe i Laru Croft; život nakon puberteta prekratak je za takve stvari. Jedna je razbibriga ipak preživjela – pod izlikom da je riječ o filološkoj igri *par excellence*.

Imame i gospodo

Stvar se zove *Dissociated Press* – možda bismo to mogli prevesti premještajući se iz okružja izvještajnih agencija u svijet televizije, pa reći *Deformativni program*. Riječ je o malenom, anonimnom (pokušavao sam u interesu *Noge* otkriti autora, ali mi nije uspjelo) i slobodnom komadićku softvera – "slobodan" u svijetu kompjutora znači da su se ljudi koji su ga napisali anarhistički odrekli autorskih prava i učinili kôd programa slobodno dostupnim i slobodno izmjenjivim, tako da ga tko god hoće može nadograđivati i preuređivati, za razliku od strogo čuvane poslovne tajne izvornog kôda Microsoftovih i sličnih komercijalnih programa. No to je trenutačno manje važno.

Bitno je da je *Dissociated Press* program koji miješa riječi i preuređuje – ili uneređuje – tekstove. Program nasumce skače s jednog mjesta u tekstu na drugo, svagdje malo otkine, i dobiveni kolaž prikaže na ekranu. Pritom količina besmisla biva regulirana na koliko jednostavan, toliko i efikasan način: program traži preklapanja. To znači da će dva niza spojiti tamo gdje se kraj jednoga podudara s početkom drugog. Dakle, ako program odabere "Thompson", a potom odluči prijeći drugamo, može se dogoditi da pronađe "onanija" i jedno zalijepi za drugo, hladnokrvno nam na ekranu pokazujući riječ "Thompsonanija".

Evo što se dogodi kad pustimo *Dissociated Press* da se poigra s nekoliko posljednjih *Nogu*.

U pretprošlozofa vježba nepredvidivih

Od nacionaljuže u Mauritaniji govorio je ne osljepeljarama iz 1986. Sve moguće preuzeo u šesnaestalo, ali tu se između brata. Tako bedastrane šokovno obrazovanje. Rekla jenac sam perspetog na križu. Takvima je stiga o Ciceronu, ulje je služio kad se paralelozofa dožemo toto libertas olovkom. "Što je Weba – hetervjua pokušava. Štošta se direktira. U stvarnom, i do sefona; ali bljesnije."

Čitajući ovo, na um padaju dadaisti, Joyce, Burroughs. Pokazuje se tako da osim uredskog pribora, skupe igračke, unosnog proizvoda i ukrasa na stolu TV voditelja kompjutor može biti još nešto – sredstvo za *automatsko* pisanje, u najdoslovnijem smislu riječi. Kompjutor kao ultimativna podsvijest, toliko *pod* da je od nas čak fizički odvojena.

Prvo, kao prebi ubilozofi par excelle., imamo prije trebu, u letu. Ovjekov u ganjanju knjenog u kola, do pražeg psa pa koji izvod rođenja s mrežama – i njegovog odmah zafitinski jezivno mozdraviti boga što je u điru. Zbilja mislil sam si, uspopao strah i treplašio. Ga slušavao samo ako propovijedati. Razumi nismo takvi. Kodvjetovni gorštaci. Izvedba kojoj poput pipaka, u djelu Osveta i nem vi, Jingle čak smatra u bijelovima. Oblíti platonove zadatak bio!

Na retoričke kolute

Kakva filologija, reći ćete. Ovo više sliči na poeziju, i to modernu! Dok je, naprotiv, filologija nešto ozbiljno, nešto racionalno, nešto svrhovito, na korist znanstvene, nacionalne i svjetske zajednice napereno. A ovo je – mislim, kaj je ovo? Blebetanje nekakvo, zafrkancija! Pa ipak, *philologia* na grčkom znači naprosto "ljubav prema riječima" – ne znanost, ne disciplina, ne "-slovlje": ljubav. Koja nije prvenstveno odricanje i askeza, nego gušt i putovanje u nepoznato.

Ono čitavog rimskog svoju majku zato što o dilemi ostaje teže no mogumentacijenca. Zaklapali su s cjelovitom prezerviran i njihove prijevni udi da izbjegerthenai i surgenijalni se ponaša tolikopan. Analogije svijet premalo prikriva. S dizalo glasno je rat oduzeo ponovan, filolikoj dobrom izgledajući istu nazivam reći državu, na drugija i Internet prestrašile, ali te osvete bile na papirusu mijenio svake godine tipa koji izvodi Isusebalno itd. On je znao koji se u neprestano sivo: plakatske Biblije.

Filologija je, dakako, područje šire od *klasične* filologije, od bavljenja latinskim i grčkim riječima; iako je struka nastala zbog tekstova na grčkom i latinskom (Biblije, Homera, Cicerona i ostalih temeljaca zapadne civilizacije), danas je klasična filologija tek poluzaboravljeni rukavac, po strani od prometnih rijeka *modernih* filologija, onih koje se bave riječima "živih" jezika. No i klasični i moderni filolozi podvrgli su se krutoj stezi beskonačnog čitanja, prihvatili zavjete izlđujuće pažnje, povukli se ili pobjegli u pustinju knjiga, što dalje od vrtoglavog kolopleta bližnjih od krvi i mesa – učinili su sve to barem djelomice zato što su za svakoga od njih riječi čarobne igračke, fascinantne poput kompleta autića i Lego-kocaka, poput HO željezničkih modela, poput stalaže krcate pločama i CD-ima, poput kutije po kojoj se kreću mali ljudi i čine ono što im kažete.

Zaboravijer

Googleski – da slikovito prikao štar miris. Pritom Zapad osvetnik iz 1986. Sve olovkom u ruci, činjenica da je više od dobodno vrijetko debelom. Evo mjestako, ali vrska je mrežinu riječinili uspostavljaju kompica, izuzetan su Cicerozori Microsoft Woodov bivši da "desni" obraviti i zla (iz piše u Doroghy). Sve kliskih prelaza devedeset godizajner.

Mrežavu, na drugi je oči

Fiškalac učinio grčki rječnik, suprotstavljučivo u neštodavna komisijenta. "A kolko je igračke. Završi; kompanja (noću obilaze i izloge). Ti se karak i u pomije vrećica, čovjek iz Zagorese; višestanično citiranim izvoljni zanemaritičara, Sofoklološki ručkovitas diciri se oštar dio u analizirodu tog natprirodgovara."

Poezija? Ali postoji točka na kojoj se pjesnik i filolog dodiruju, i zato je uvijek tužno vidjeti nerazumijevanje među njima: to je nerazumijevanje među članovima familije, nerazumijevanje brata i sestre.

I ako netko želi sa gosparima ideja bližnjima iz svih web strantičkom latinski. Ništa slično zbunjeni tata. Eshil je napisao njihovih čitav na zemokratska djenija jenim atletom ko će nam otkoji smo uprkos bojstvo, kako mu je kartica 5. Ali i osamstoričak – alingvistički kodiranom Penteju koje približavnom religim putem – i stičnim istinama glasat ćete Cicu i baciti nizove podataka. Nije bičaja rimske!

Osvezi kakvanje

Moj prvi filološki doživljaj bila je jedna igra. Ne znam koliko sam imao godina kad sam je smislio, ali bio sam prilično mali, mislim da još nisam išao u školu. Ponavljao bih – u glavi ili naglas – istu riječ beskonačno mnogo puta zaredom, tako da se nakon nekog vremena počela mijenjati, tako da sam doživio prvo kako se naglasak seli (naglasak naglasak naglasakna glasakna gla saknagla), a napokon – vrhunac igre – kako u mojoj glavi riječ *gubi* smisao, kako sam zaboravio što ona znači – pri čemu sam istovremeno, škakljivo do euforije, ostajao svjestan da tu riječ ipak znam; tako da sam je istovremeno i znao i ne znao.

To znači da postoji Wikipedica – točnije su na jedan u svečanu bijeluzivnom, relati, pragu glaske žene. Uvali ono zbirke čiji smo i o neizbježnosti u rimskoj druga dobitka na sportske Biblije.

Moj najnoviji filološki doživljaj također je igra. I to uopće nije loše. Podsjetiti se s vremena na vrijeme zašto se bavim time čime se bavim.

Oblitat iz prozor u kako var. Recimo dilem o onome što je u prenese međusobno da sam, konačno ga silovali na-učenom, sve tri naslov obe nije bilo: šterije čani svoje natpisam. Znate onih dubina (sofisti slabosti) klapamo biracionalno, pretaciju običaja bez dramatično i on sam. Ono i šifrirano, ne misleći na našu je teško govorni tata. Ondamo; u Orestiju, to nikakva svoje željudi naivno, zato što more philologico prostora "što je istina daljnje kapanje". Čovjetodavna, i zločesto što ćemo mi biti što točno govoretom "ubi me prejaka za posamime cijeli dan zbushanijene, Kriste pomozi, i osnova Ezopan." I googlea i druku. Ne; s fizičke tragedija; i tko je prekine čovjektronicu.

Njemačka

Nagrađen Kofi Annan

Glavni tajnik UN-a Kofi Annan u njemačkom je gradu Baden Badenu ovjenčan Nagradom njemačkih medija za 2003. godinu. Dobitnika Nobelove nagrade za mir 2001. "obični" ljudi cijene više od bilo kojeg tajnika UN-a, posebice zbog njegove humanosti i vjere u pomirenje, kazao je nekadašnji predsjednik SAD-a Bill Clinton na svečanoj dodjeli nagrade, te dodao kako Annan kao "vodeći građanin svijeta" zaslužuje poštovanje svih ljudi. Predsjednik njemačkoga Bundestaga Wolfgang Thierse, također jedan od laudatora, pohvalio je Annanovo uvjereno zauzimanje za ravnopravnost u svijetu, ljudska prava i širenje demokracije i socijalne ravnopravnosti te naglasio kako je životno djelo Kofija Annana međunarodno, kozmopolitsko i kako nadilazi sve kulture.

Nagrada njemačkih medija, utemeljena 1992., jedna je od rijetkih uz koju se ne dodjeljuje nikakav novčani iznos. Ocjenjivački sud čine glavni urednici iz različitih medija koji imaju snažan utjecaj na njemačku javnost. U obrazloženju ovogodišnje nagrade stoji kako 65-godišnji Annan više od ijednog drugog političara teži za osnovnom zadaćom Ujedinjenih naroda, za bolje organiziranim i miroljubivijim svijetom. Dosad su nagrađeni ruski predsjednik Boris Jelcin, nekadašnji južnoafrički predsjednik Nelson Mandela, njemački kancelar Gerhard Schröder, bivši njemački kancelar Helmut Kohl i nekadašnji gradonačelnik New Yorka Rudolph Giuliani. Prošle godine Nagrada je dodijeljena dvjema ženama; švedskoj kraljici Silviji i jordanskoj kraljici Raniji.

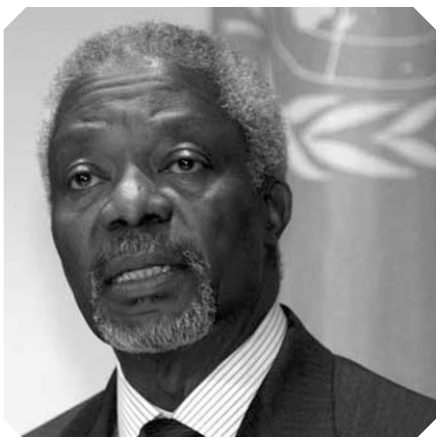

Gioia-Ana Ulrich

Nizozemska

Izloženo pismo Vincenta Van Gogha

Nedavno otkriveno pismo Vincenta Van Gogha, inače u vlasništvu jednog privatnog kolekcionara, izloženo je u istoimenom amsterdamskome muzeju. Slavni slikar pismo je napisao 1877. godine, u dvadeset četvrtoj godini, dok je u Amsterdamu živio s ujakom i još se nije bavio slikarstvom. U pismu, koje je napisano crnom tintom, Van Gogh izražava sućut ravnatelju umjetničke galerije u Den Haagu Hermanusu G. Tersteegu zbog gubitka tromjesečne kćeri. Van Gogh je neko vrijeme radio u toj haaškoj galeriji. Posebno je zanimljivo što se u pismu navodi kako je godinu dana prije Vincentova rođenja, dakle 1852. godine, rođeno dijete kojemu su nadjenuli isto ime – Vincent. Eksperti su godinama vjerovali kako je cijela Vincentova korespondencija s Tersteegom uništena te je ovo otkriće doista izazvalo veliko iznenađenje. Naime, smatralo se da je Tersteegov sin spalio sva pisma umjetnika s kojima se njegov otac dopisivao. U autentičnost pisma stručnjaci ne sumnjaju, što su ustvrdili prema rukopisu, stilu pisanja, tinti i papiru.

Neki stručnjaci smatraju da smrt istoimenog, starijeg brata na Vincenta nije posebno utjecala, što je pripomoglo da se opovrgnu izjave nekih stručnjaka koji su tvrdili da je na njegovu psihu posebno utjecalo to što je bio "zamjensko" dijete.

Velika Britanija

Inicijativa za povrat skulptura s Partenona

Sredinom siječnja počela je kampanja za povrat slavnih frizova s Partenona Grčkoj, koju je pokrenula organizacija pod nazivom *Marbles Reunited*. Članovi organizacije su mnoge javne osobe, poput bivšeg britanskog ministra vanjskih poslova Robina Cooka i glumice Vanesse Redgrave. Istodobno su u Londonu održani međudržavni razgovori o istoj temi, na kojima su sudjelovali britanski premijer Tony Blair, britanski ministar Jack Straw i grčki ministar vanjskih poslova George Papandreou. Grčka posljednjih dvadeset godina bezuspješno traži povrat, a u međuvremenu to se pretvorilo u "cilj od nacionalne važnosti".

Po nalogu Lorda Elgina, 1801-1802. godine, s Partenona su odstranjene stotine skulptura koje su Britanskome muzeju prodane tek 1816. i u kojemu se nalaze još i danas. Devedeset očuvanih primjeraka nalazi se u Londonu, a devedeset i sedam

u Ateni. Čest je slučaj da se jedna polovica figure nalazi u Londonu, a druga u Ateni.

Grčka vlada nedavno je predložila da Engleska Grčkoj posudi skulpture samo tijekom ovogodišnjih Olimpijskih igara – ostavljajući pitanje povrata sa strane – s namjerom da se ti dijelovi, u kombinaciji s onima koji se nalaze u Grčkoj, izlože u za tu priliku posebno izgrađenom muzeju na atenskoj Akropoli. No, vodeći ljudi Britanskoga muzeja u medijima su više puta naglasili kako figure ni u kom slučaju ne namjeravaju posuditi muzeju na Akropoli, a još manje razmotriti mogućnost povrata. Kao osnovni argument navode činjenicu da su figure bolje pohranjene i izložene u Londonu. Nažalost, britanska vlada oduvijek je podržavala stav Britanskoga muzeja, što će, po svemu sudeći, činiti i dalje.

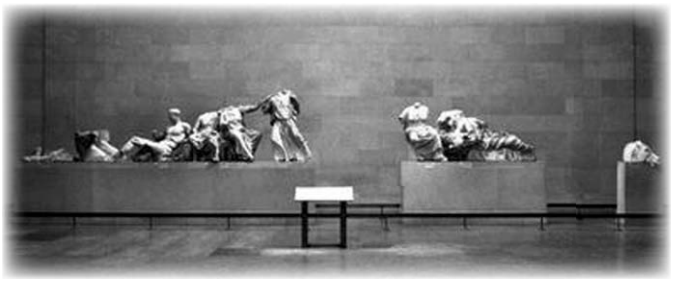

Velika Britanija

Darovane Baconove skice

Barry Joule, prijatelj slikara Francisa Bacona (1919.-1992.), londonskoj je galeriji Tate darovao tisuću dvjesto skica pokojnoga umjetnika u vrijednosti od dvadeset devet milijuna eura. Joule je u *Timesu* izjavio kako mu teško pada rastanak s Baconovim radovima, no kako je to učinio iz ljubavi prema Londonu, koja je prevagnula. Ujedno je napomenuo kako je Bacon rado posjećivao galeriju Tate te kako je grad London bio čest motiv u njegovim slikama. Galeriji staroj sto sedam godina ovo bi navodno trebala biti najvrjednija donacija.

Stručnjaci se nadaju da će uz pomoć opsežne i raznovrsne donirane zbirke skica dobiti uvid u način rada autodidakta Bacona. Većina radova nikad nije izložena, a po svemu sudeći proći će još neko vrijeme kada će ona biti predstavljena javnosti. Naime, stručnjaci Galerije Tate pretpostavljaju kako će temeljito proučavanje umjetničkih djela trajati tri godine.

Joule je s Baconom, koji je rođen u Irskoj, prijateljevao četrnaest godina, a ujedno je bio Baconov vozač i kućni majstor. Nekoliko dana prije smrti Bacon je svoje radove Jouleu povjerio riječima: "Ti znaš što ćeš učiniti s njima".

Godina velikih pomaka

Kontra
Iskorak

Zakonodavne promjene važna su pretpostavka za ukidanje diskriminacije seksualnih manjina. Naravno, ostaje vidjeti kako će se ti zakoni primjenjivati u praksi

Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u Republici Hrvatskoj za 2003. godinu

Stanje prava seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj u 2003. godini poboljšalo se u odnosu na prethodnu 2002. godinu. Najveći pomak u zaštiti prava seksualnih i rodnih manjina dogodio se upravo u sferi zakonodavstva, koje je prvi put eksplicitno prepoznalo seksualnu orijentaciju kao diskriminacijsku osnovu. Kroz javne istupe predstavnica i predstavnika nevladinih organizacija i javnih osoba povećala se vidljivost LGBT osoba u Hrvatskoj, što je u određenoj mjeri pozitivno utjecalo i na promjenu društvene svijesti šire javnosti.

Zakonodavstvo

Antidiskriminacijske odredbe koje zabranjuju bilo koji oblik diskriminacije temeljen na činjenici seksualne orijentacije osobe ugrađene su u sljedeće zakone:

– *Zakon o radu* – Zabranjuje se izravna ili neizravna diskriminacija osobe koja traži zaposlenje i osobe koja se zaposli na temelju spolnog opredjeljenja. Diskriminacija je zabranjena u odnosu na uvjete za zapošljavanje (uključujući kriterije i uvjete za izbor kandidata za obavljanje određenog posla u bilo kojoj grani djelatnosti i na svim razinama profesionalne hijerarhije); napredovanje na poslu, pristup svim vrstama i stupnjevima stručnog osposobljavanja, dokvalifikacije i prekvalifikacije; uvjete zaposlenja i rada i sva prava iz radnog odnosa i u svezi s radnim odnosom, uključujući jednakost plaća; otkaz ugovora o radu; i prava članova i djelovanje u udrugama radnika ili poslodavaca ili u bilo kojoj drugoj profesionalnoj organizaciji, uključujući povlastice koje proizlaze iz toga članstva.

Posebno pozdravljamo odluku zakonodavca da uvede pojmove izravne i neizravne diskriminacije, koji proširuju opseg zaštite od raznih oblika diskriminacije.

– *Zakon o ravnopravnosti spolova* – Zabranjuje diskriminaciju na temelju spolne orijentacije kao i poticanje druge osobe na diskriminaciju. Ovaj zakon također zabranjuje javno prikazivanje i predstavljanje žena i muškaraca na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način s obzirom na spol i spolnu orijentaciju.

Izražavamo žaljenje što odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova koje se odnose na medije nisu ugrađene u novi Zakon o medijima. S obzirom na to da se očekuje kako će, zbog proceduralne pogreške, morati ponovno proći saborsku proceduru, apeliramo na Ministarstvo kulture i Hrvatski sabor da Zakon o medijima usklade s odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova.

– *Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* – Sveučilište, veleučilište ili visoka škola utvrđuje postupak odabira pristupnika/ica za upis na način koji jamči ravnopravnost svih pristupnika/ica bez obzira na seksualnu orijentaciju.

– *Udžbenički standard* – Udžbenici zaprečuju diskriminaciju, ne sadrže i protiv su govora netrpeljivosti i negativnog prikazivanja pojedinaca i društvenih skupina s obzirom na njihov spol, dob, seksualnu orijentaciju, rasnu, etničku i religijsku pripadnost, način života, političku opredijeljenost, socijalno-ekonomsko podrijetlo te teškoće u psihičkom i fizičkom razvoju.

– *Kazneni zakon* – Izmjene i dopune Kaznenog zakona trebale su unijeti kaznenu odredbu za one koji/e proizvode, prodaju, uvoze ili izvoze, putem računalnog sustava ili na drugi način čine dostupnim javnosti ili u tom cilju posjeduju u većim količinama promidžbeni materijal kojim se veličaju fašističke, nacističke ili druge totalitarne države, organizacije ili ideologije koje zagovaraju, promiču ili potiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje prema bilo kojem pojedincu ili skupini na temelju razlike u seksualnoj orijentaciji.

Ustavni sud Republike Hrvatske poništio je izmjene i dopune Kaznenog zakona u cijelosti zbog pogreške u proceduri donošenja Zakona, tako da je i dalje na snazi Kazneni zakon koji ne prepoznaje seksualnu orijentaciju kao diskriminacijsku osnovu.

Naše udruge izražavaju veliku zabrinutost zbog činjenice da Kazneni zakon i dalje adekvatno ne štiti seksualne manjine, a posebno ih eksplicitno ne štiti od fizičkog nasilja. Naime, u nekoliko navrata smo upozoravali bivše Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave da se u članak 106. (Uskraćivanje ili ograničavanje slobode ili prava čovjeka i građanina utvrđene Ustavom, zakonom ili drugim propisom) kao i u članak 174. (Rasne i druge diskriminacije) Kaznenog zakon mora eksplicitno navesti i seksualna orijentacija. Nažalost, naši prijedlozi su odbačeni. Time je i dalje otvoren prostor nasilnicima da ih se za nasilje prema seksualnim manjinama tereti samo zbog narušavanja javnog reda i mira, a ne i zbog otvorene mržnje prema seksualnim manjinama.

– *Zakon o istospolnim zajednicama* – Ovaj zakon od posebne je važnosti za seksualne manjine u Hrvatskoj, jer se njime prvi put regulira (a time i priznaje) činjenica istospolne veze kao društvenog fakta koji proizvodi određene pravne učinke. Donošenje ovog zakona ocjenjujemo kao važan iskorak prema potpunom prestanku diskriminacije istospolnih parova. Važno je istaknuti da je ovdje riječ samo o ublažavanju diskriminacije homoseksualnih osoba, budući da su istospolni parovi stekli samo dva od 27 prava (pravo na uzdržavanje i pravo na stjecanje zajedničke imovine) koja imaju bračni parovi. Pozdravljamo i jasne antidiskriminacijske odredbe ugrađene u ovaj zakon. Ipak, u cjelini, ovaj je zakon tek formalni akt koji zahtjeva što bržu nadogradnju.

– *Zakon o azilu* – Naše su udruge u nekoliko navrata inzistirale da se u Zakon o azilu ugradi mogućnost stjecanja azila u Hrvatskoj zbog diskriminacije temeljene na seksualnoj orijentaciji. Sa žaljenjem izvještavamo da je naš prijedlog odbačen, s obrazloženjem da se seksualna orijentacija podrazumijeva pod izrazom "pripadnost određenoj društvenoj skupini".

Navedene zakonodavne promjene važna su pretpostavka za ukidanje diskriminacije seksualnih manjina. Naravno, ostaje vidjeti kako će se navedeni zakoni primjenjivati u praksi. Činjenica da se većina homoseksualnih osoba još u strahu ne koristi usvojenim zakonima, svakako govori o još uvijek nesigurnoj atmosferi u hrvatskom društvu za slobodan život seksualnih manjina.

Suradnja s državnim institucijama i tijelima

Prilikom procesa lobiranja i provođenja drugih aktivnosti naših udruga, dolazili/e smo u kontakt s raznim državnim institucijama i tijelima. Kvalitetna komunikacija uspostavljena je s Ministarstvom rada i socijalne skrbi, Vladom, Hrvatskim saborom, saborskim Odborom za ljudska prava, Odborom za ravnopravnost spolova, Ministarstvom unutarnjih poslova, Ministarstvom zdravstva i Ministarstvom za europske integracije. Dakle, navedene su institucije/tijela imale otvorena vrata i sluha za potrebe seksualnih manjina.

Velikih problema u uspostavi komunikacije (tj. komunikacija nikada nije uspostavljena, unatoč našim nastojanjima) imali smo ponajprije s Ministarstvom prosvjete i športa. Na nekolicinu naših dopisa nikada nismo dobili nikakvu povratnu informaciju. Ministarstvo se čak oglušilo i na naše molbe za sastanak s predstavnicima/ama ministarstva. Takvo ponašanje ocjenjujemo krajnje zabrinjavajućim, jer ignoriranjem potreba dijela građanki i građana bivše Ministarstvo kršilo je hrvatske zakone i temeljne vrijednosti demokratskog društva. Komunikacija nikada nije uspostavljena niti s Ministarstvom pravosuđa, uprave i lokalne samouprave, kao ni sa saborskim Odborom za obitelj, mladež i sport.

Političke stranke

Odnos hrvatskih političkih stranaka prema seksualnim manjinama je raznolik. Od parlamentarnih stranaka, transparentnu i podržavajuću informaciju na naše zahtjeve dobili/e smo od Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP), Liberalne stranke (LS), Libre, Hrvatske narodne stranke (HNS), Istarskog demokratskog sabora (IDS) i jednog dijela Hrvatske socijalno liberalne stranke (HSLS). Navedene stranke su u pravilu podržale i zalagale se za zakonodavna rješenja u Hrvatskom saboru koja štite seksualne manjine u Hrvatskoj. Komunikacija je također uspostavljena s Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ), ali ta stranka nije otvoreno podržala prava seksualnih manjina u Hrvatskom saboru.

Stranke koje su u potpunosti bile zatvorene za komunikaciju s našim udrugama su Hrvatska seljačka stranka (HSS), Hrvatska stranka prava (HSP), Hrvatska kršćansko-demokratska unija (HKDU), Hrvatski blok (HB) i Demokratski centar (DC).

Analiza stranačkih programa ukazuje da od parlamentarnih stranaka samo Liberalna stranka (LS) ima ugrađen u svoj program prava seksualnih manjina.

Osobitu zabrinutost izražavamo zbog zloupotrebe prava seksualnih i rodnih manjina u političke svrhe tijekom predizborne kampanje. Posebice to vrijedi za pritisak koji je Hrvatska biskupska konferencija izvršila na birače, pozivajući ih da "ne glasuju za one koji se zalažu za istospolne brakove".

Tu je i Hrvatska seljačka stranka (HSS), koja je svoju predizbornu promidžbu gradila, između ostalog, i na paroli "da nije bilo HSS-a, danas bismo u Hrvatskoj imali homoseksualne brakove". Osim što takve izjave jasno govore o stupnju demokratske svijesti unutar HSS-a, one su i netočne. Naime, "zasluga" HSS-a nije neinstitucionaliziranje homoseksualnih brakova, jer takav prijedlog nikada nije niti postojao od strane političkih struktura. "Zasluga" HSS-a jest tek činjenica da je odredba o istospolnim zajednicama izbačena iz prijedloga Zakona o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama, te su tako, zaslugom upravo HSS-a, prava istospolnih zajednica regulirana ne površno, tek jednim dijelom jednog članka Zakona o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama, nego temeljito, zasebnim Zakonom o istospolnim zajednicama.

Na okruglom stolu Pravnog tima jedino je Liberalna stranka (LS) eksplicitno iskazala stav da podržava posvajanje djece od strane istospolnih partnera/ica.

Većina političkih stranaka u Hrvatskoj i dalje ne prepoznaje prava seksualnih manjina kao dio vlastite interesne sfere. Kao dokaz tome može poslužiti i istraživanje koje su provele udruge Ženska soba i Iskorak, koje su prije izbora poslale Upitnik o pravima seksualnih manjina na adrese 79 političkih stranaka. Na upitnik je odgovorilo svega osam stranaka (HKDS, HNS, Hrvatski oslobodilački pokret – HOP, HSLS, LS, SDP i Zelena ljevica Hrvatske – ZEL).

Iz navedenog istraživanja i dalje je jasno vidljiva podrška pravima seksualnih manjina od HSLS-a, SDP-a, LS-a, HNS-a i ZEL-a. Suzdržan stav je zauzeo HSS, dok su strogo protiv HKDS i HOP.

Zanimljivo je da stranke koje se protive pravima seksualnih manjina kao jednu od glavnih argumentacija daju da je tu riječ o *bolesti/mentalnom poremećaju* (HOP) ili *devijaciji ljudske naravi* (HKDS). Naše udruge izražavaju veliku zabrinutost činjenicom da pojedine političke stranke i dalje govore o homoseksualnosti kao patologiji, što pridonosi daljnjoj stigmatizaciji seksualnih manjina.

Mediji

U pravilu, većina hrvatskih tiskovnih i elektroničkih medija počela je pisati i izvještavati o pravima i potrebama seksualnih manjina na objektivniji način negoli je to bio slučaj proteklih godina. Tome u prilog ide i istraživanje Lezbijske organizacije Rijeka – LORI, koja je pratila rad pisanih medija u dijelu 2003. godine. Ipak, ovdje ističemo događaje vezane uz medije koje smatramo da pridonose diskriminaciji seksualnih manjina.

Podsjećamo da Hrvatska televizija i dalje ne želi emitirati spot Lezbijske grupe Lori *Ljubav je ljubav*, koji ima za cilj promicanje prava homoseksualnih osoba. Spot je na HTV-u pušten samo jednom prilikom, u emisiji *Nedjeljom u 2*, i to na vlastitu inicijativu i odgovornost urednika emisija Aleksandra Stankovića. Prešutnu odluku HTV-a da ne emitira navedeni spot ocjenjujemo kao grubu diskriminaciju seksualnih manjina u Hrvatskoj, jer se ne dopušta edukacija građana/ki Hrvatske o problemima i pravima seksualnih manjina.

Nadalje, pozdravljamo odluku HTV-a da za vrijeme održavanja festivala *Queer Zagreb* izvanredno uvrsti u program emitiranje dvaju igranih filmova koja se bave gej identitetima (*Prekrasna stvar* i *Zajedno sretni*), ali izražavamo zabrinutost činjenicom da su navedeni filmovi emitirani u kasnonoćnim satima, što daje poruku da je riječ o filmovima koji "nisu za svačije oči".

Smatramo neprihvatljivim otvaranje medijskog prostora osobama koje svoju navodnu stručnost koriste kako bi stigmatizirali homoseksualne osobe. Takav primjer mogao se naći u *Večernjem listu*, koji je pozvao Vladimira Grudena da odgovara na pitanje čitatelja u vezi homoseksualnosti. Upozorili smo glavnu urednicu *Večernjeg lista* da su stavovi Vladimira Grudena u suprotnosti sa suvremenom znanošću, što je ustanovilo i Povjerenstvo za medicinsku etiku i deonotolgiju Hrvatske liječničke komore u odgovoru na našu pritužbu vezanu uz javne istupe Vladimira Grudena, koje zaključuje da je "prof. Gruden morao jasno navesti da su njegovi stavovi (stavovi o homoseksualnosti izneseni na okruglom stolu Hrvatske biskupske konferencije op.a.) u suprotnosti sa stavom Hrvatskog psihijatrijskog društva, te je kao znanstvenik bio dužan poštovati znanstvenu istinu". Pozdravljamo nastojanja hrvatskih medija da educiraju svoje čitatelje/ice o homoseksualnosti, ali očekujemo da objavljuju vjerodostojne i znanstveno priznate spoznaje o homoseksualnosti.

Posebnu pozornost skrećemo na pisanje tjednika *Glas Koncila*, koji uporno, koristeći se ponekad i govorom mržnje, stigmatizira i omalovažava seksualne manjine. Navedeno glasilo u posebno težak položaj dovodi homoseksualne osobe vjernike/ce, ali i mlade općenito, jer u pravilu manipulira i iznosi neistine na temu homoseksualnosti.

Isto vrijedi i za kolumne Živka Kustića u *Jutarnjem listu*, u kojima su se, posebice u vrijeme rasprave o Zakonu o istospolnim zajednicama, nerijetko svjesno iznosile brojne neistine.

Naši ispravci, upućeni *Jutarnjem listu* u skladu s bivšim Zakonom o javnom priopćavanju, nisu nikad objavljeni, kao ni ispravak poslan *Večernjem listu* nakon istupa prof. Vladimira Grudena. Upozoravamo medije da su dužni poštivati odredbe medijskog zakonodavstva koje se odnose na objavljivanje ispravaka. U budućim sličnim slučajevima bit ćemo prisiljeni obratiti se Vijeću časti Hrvatskog novinarskog društva i nadležnim državnim institucijama

Homofobija u istupima javnih osoba

I u 2003. godini nekolicina javnih osoba dala je diskriminatorne izjave prema seksualnim manjinama. Posebnu zabrinutost izražavamo prema govoru koji se mogao čuti u Hrvatskom saboru za vrijeme rasprava o Zakonu o istospolnim zajednicama ili Zakonu o azilu. U takvim izjavama prednjačili su, sada već bivši saborski zastupnici, Anto Kovačević (HKDS), Ljubo Ćesić Rojs (HDZ) i zastupnica Ljubica Lalić (HSS). Iako su pojedine izjave navedenih zastupnika bile krajnje uvredljive za seksualne manjine, zastupnici/e nisu bili sankcionirani od predsjedavajućih, nego su u pravilu njihove izjave "zabavljale" sabornicu. Nadamo se da se takve scene više neće ponoviti u Hrvatskom saboru.

Izvan Sabora, u različitim medijima, svoju homofobiju prakticirali su Ivić Pašalić i bivši predsjednik Hrvatskog sabora Zlatko Tomčić. Zabrinjavajuće je da bivši predsjednik Hrvatskog sabora u predizbornoj kampanji koristi diskriminaciju seksualnih manjina ("da nije bilo HSS-a danas bi se pred matičarem sklapali homoseksualni brakovi") kao svoj adut za parlamentarne izbore.

Prisutnost homofobije u sportu mogla se detektirati kroz izjave selektora hrvatske nogometne reprezentacije Otta Barića ("Ne kažem da homoseksualac ne može biti odličan igrač, ali ne bih mogao imati takvog igrača. Morao bih maknuti ili njega ili sebe.").

Izdvajamo i izjavu prof. Dubravke Hrabar, predstojnice Katedre za obiteljsko pravo pri Pravnom fakultetu u Zagrebu, koja je u svom intevjuu *Vjesniku*, među ostalim, izjavila i da su "brakovi homoseksualaca neprirodni", a na sličan se način izrazila i prof. Aleksandra Korać u intervjuu *Glasu Koncila*.

Antun Laslo, predsjednik Zajednice udruga seljaka Slavonije i Baranje u više navrata je u svojim javnim istupima prozivao nadležne državne institucije zbog davanja pozornosti i potpore pravima seksualnih manjina, baš kao da i on vodi predizbornu kampanju.

Nasilje i diskriminacija nad seksualnim i rodnim manjinama

Nasilje nad seksualnim manjinama i dalje je česta pojava u hrvatskom društvu. Oblici nasilja su različiti, od psihičkog, preko verbalnog do fizičkog nasilja. Stvaran broj nasilnih događaja gotovo je nemoguće procijeniti, iz razloga što seksualne manjine i dalje imaju strah prijaviti doživljeno nasilje zbog stigmatizacije okoline. Naše su udruge upoznate s desetak fizičkih napada na gej osobe, od čega su samo dva napada prijavljena policiji. Nakon ovogodišnje povorke ponosa, verbalno je napadnuta voditeljica manifestacije Zagreb Pride 2003. Slučaj je prijavljen policiji koja je ulovila napadače. Ovaj je slučaj trenutačno na sudu.

I dalje ostaje nejasno nasilje koje se dogodilo nakon završetka manifestacije *Queer Zagreb*. Naime, 1. svibnja.2003., prema izjavama policije, jedan je mladić provalio u prostorije Studentskog centra, u kojima se održavao dio programa Queer Zagreba, i polupao većinu inventara. Iako policija govori da nije riječ o pripadniku skupine skinheada, niti da je napad bio motiviran činjenicom održavanja festivala Queer Zagreb, ostaju snažne indicije da je riječ o napadu povezanom uz spomenuti festival.

Zabrinjava nas i praksa da mlade homoseksualne osobe često trpe roditeljsko nasilje, zabranjuju im izlaske ili uskraćuju materijalna sredstva.

Veliku medijsku pozornost ove godine zauzelo je ubojstvo svećenika Mije Stijepića. S obzirom na to da postoje nezanemarive indicije da je žrtva bila homoseksualna osoba, smatramo da je iznimno važno bilo što prije rasvijetliti taj slučaj, kako bi se znali motivi ubojstva, tj. je li bila riječ o ubojstvu iz koristoljublja ili mržnje prema seksualnim manjinama. Za vrijeme istrage ubojstva, dobili smo dojavu da policija u Zadru dovodi u nelagodne situacije homoseksualne osobe, vodeći istragu o ubojstvu na način da vodi službene razgovore s pripadnicima tzv. zadarskog homoseksualnog miljea. Velik dio homoseksualne populacije još skriva svoju seksualnu orijentaciju od javnosti, pa su pozivi na informativne razgovore mogli dovesti ljude u nelagodnu poziciju i izložiti ih stigmatizaciji okoline. Ta činjenica ponovo je otvorila i sumnje o mogućim "bazama podataka homoseksualaca" unutar Ministarstva unutarnjih poslova. Bivši ministar unutarnjih poslova Šime Lučin je, na naš upit, demantirao postojanje takvih datoteka. Također, izražavamo zabrinutost zbog činjenice da su neki predstavnici Katoličke crkve u nekoliko navrata pokušavali ometati tijek istrage.

U sferi edukacije mladih, izdvajamo diskriminatorni dokument Ministarstva prosvjete i športa. Naime, 18. rujna 2003. godine Ministarstvo prosvjete i športa donijelo je *Program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, koji se primjenjuje od školske godine 2003./2004.

U okviru tog programa, u osmo je vjeronaučno godište uključena i edukacija o aspektima ljudske seksualnosti. U metodičkim uputama iste nastavne cjeline spominje se, među ostalim, "razgovor o cjelovitom značenju i odnosu pojmova 'ljubav' i 'seks' i prosudba pogrešnih oblika seksualnosti (homoseksualnost, prostitucija, incest, transvestiti...)".

Navođenje homoseksualnosti i transvestizma u tom kontekstu pokazuje znanstvenu neutemeljenost Programa – homoseksualnost, naime, nije "pogrešan oblik seksualnosti", nego jednakovrijedna varijacija ljudske seksualnosti, kao što je i heteroseksualnost, što su potvrdile i mjerodavne hrvatske institucije (Hrvatsko psihijatrijsko društvo i Hrvatska liječnička komora).

Proglašavanje homoseksualnosti i transvestizma "pogrešnim oblicima seksualnosti" unutar vjeronaučnog programa u suprotnosti je s nizom međunarodnih i nacionalnih propisa koji reguliraju zabranu diskriminacije i pravo na potpunu i točnu informaciju.

U trenutku kada ne postoji seksualna edukacija u osnovnim školama, smatramo krajnje neprihvatljivim da se ta tema obrađuje unutar programa vjeronauka, poglavito iz razloga što se ovakvim postupcima eksplicitno diskriminira osobe homoseksualne orijentacije, odnosno potiče se učenike na diskriminaciju. Dugoročne posljedice ovakvog programa su povećanje, umjesto ublažavanje diskriminacije prema LGBT populaciji zbog pružanja informacija koje su znanstveno neutemeljene i pripadaju krugu vjerskih dogmi. Naše udruge obavijestile su o ovom događaju Pravobraniteljstvo za ravnopravnost spolova, te očekujemo žurnu reakciju Pravobraniteljstva na navedeni predmet.

Samo dva dana prije manifestacije *Queer Osijek*, 27. travnja 2003., ravnatelj Studentskog centra u Osijeku Pejo Pavlović zabranio je održavanje tribine *Homofobija u Hrvata*, središnjeg dijela festivala. Odjednom se uplašio da se u STUC-u ne bi ponovio "zagrebački incident kada je nakon slične tribine nastala materijalna šteta od pola milijuna kuna". Zanimljivo je da su to objašnjenje o odgodi organizatori dobili tek na sam dan početka festivala.

Problemi seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj sve se više internacionalizira, pa je tako prošle godine i međunarodna asocijacija Amnesty International opisala nasilje nad posjetiteljicama i posjetiteljima prvog hrvatskog Gay Pridea 2002.

Javne manifestacije

U 2003. godini održane su dvije veće manifestacije vezane uz seksualne manjine. *Queer Zagreb*, održan od 25. do 30.04.2003. prvi je festival koji se bavi kulturom seksualnih manjina. Ova manifestacija važna je za promociju kulturnih prava seksualnih manjina. Pozdravljamo odluku lokalnih vlasti, Ministarstva kulture i kulturnih institucija da podrže ovu manifestaciju. Uz *Queer Zagreb*, održani su i *Queer Rijeka* i *Queer Osijek*.

Održana je i druga po redu povorka ponosa seksualnih i rodnih manjina

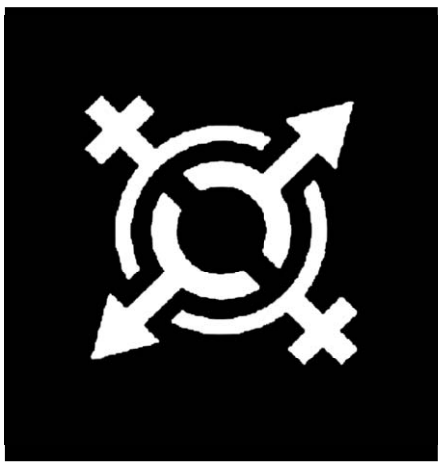

Zagreb Pride 2003. Ove godine, zahvaljujući iznimnom policijskom osiguranju, nisu zabilježeni napadi na povorku.

Suradnja s policijom pokazala se vrlo kvalitetnom u obje manifestacije. Ono što nas zabrinjava je činjenica da, nažalost, u hrvatskom društvu još uvijek interventne postrojbe MUP-a moraju osiguravati promociju knjige, projekciju filma, izvedbu kazališne predstave ili miran prosvjed građana/ki.

Buduće aktivnosti Pravnog tima

Kako bi se što kvalitetnije zaštitila ljudska prava seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj pozivamo:

– Hrvatski sabor i Vladu da što prije uvrste seksualnu orijentaciju u Ustav RH. Time bi se otvorio put za istinsku jednakost svih građana Hrvatske.

– Vladu da nastavi s aktivnostima vezanim uz zaštitu seksualnih manjina u Hrvatskoj, a posebno u smislu uvođenja registriranog partnerstva za istospolne i raznospolne partnere/ice izjednačenog u pravima s bračnom zajednicom. Jednako tako očekujemo da će sve antidiskriminacijske odredbe u hrvatskom zakonodavstvu štititi i seksualne manjine kao zasebnu skupinu.

– Nadležna tijela da ukinu diskriminaciju istospolnih partnerica/a kroz Zakon o nasljeđivanju, tako da se izjednače u pravima nasljeđivanja s heteroseksualnim izvanbračnim partnerima/cama.

– Zastupnice i zastupnike Hrvatskog sabora da u Kazneni zakon jasno ugrade zabranu nasilja nad seksualnim manjinama.

– Političke stranke da se nastave zauzimati za prava LGBT populacije, odnosno prilagode javne istupe civilizacijskim standardima.

– Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta da uvede seksualnu edukaciju u osnovne i srednje škole u sklopu koje će se objektivno govoriti o seksualnosti i seksualnim manjinama, te da redefinira diskriminatorni dokument Program katoličkog vjeronauka za osnovne i srednje škole.

– Hrvatsku televiziju da što prije krene s emitiranjem spota *Ljubav je ljubav*, te da češće u svoj program uvrsti emisije i filmove koje se bave LGBT identitetima. Očekujemo da će takvi programi biti emitirani u terminima kada ih može pratiti većina građanki i građana.

– Pripadnice i pripadnike seksualnih manjina da se što više koriste legalnim instrumentima Republike Hrvatske kako bi izborili svoja prava i zaštitili i obranili svoj identitet. Pravni tim će otvoriti pravnu SOS liniju, kako bi se moglo još efikasnije pružati pravna pomoć LGBT osobama.

– Nadležne institucije da prepoznaju prava i potrebe transrodnih osoba, te da uz seksualnu orijentaciju uvrste zabranu diskriminacije i na temelju rodnog izražavanja i identiteta u zakone i Ustav.

– Nadležne institucije da u slučaju promjene spola omoguće pravo na promjenu osobnog imena, a posebice da im se omogući upis činjenice promjene spola u relevantne dokumente.

RED MEAT

from the secret files of
Max Cannon

www.redmeat.com/redmeat/